

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

**ΘΕΩΡΙΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ:
ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ, ΚΡΙΣΗ, ΑΝΑΔΙΑΡΘΡΩΣΗ.**

ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΣ ΚΩΤΣΟΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΘΗΝΑ 2011

« Η έγκριση Διδακτορικής Διατριβής από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν υποδηλοί αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα. Ν.5343, αρ.202, παρ.2.»

Οφειλές

Ξεκαθαρίζοντας ότι οι οφειλές μου δεν ακολουθούν αλφαβητική σειρά, θα ήθελα να μνημονεύσω αρχικά τον Μανόλη Αγγελίδη. Η οφειλή μου σε αυτόν εκτείνεται πολύ πέρα από την επίβλεψη αυτής της διατριβής και χάνεται κάπου στα πρώτα φοιτητικά μου χρόνια, όταν δίδασκε σε μένα, και σε πολλές/ους άλλες/ους, πως να προσεγγίζω με κριτική ματιά θεμελιώδη ζητήματα πολιτικής επιστήμης. Αυτά τα πρώτα ερεθίσματα έχτισαν τη βάση για τις μετέπειτα ερευνητικές μου αναζητήσεις, οπότε δεν μπορώ παρά να τον μνημονεύσω, όχι μόνο ως επιβλέποντα, αλλά κυρίως ως Δάσκαλο. Με τον Διονύση Γράβαρη οι δρόμοι μας διασταυρώθηκαν όταν ήμουν πλέον διδακτορικός φοιτητής. Οι συζητήσεις μας πάνω σε ζητήματα κρατικής πολιτικής αποτέλεσαν πολύτιμο πλοηγό, τόσο για την παρούσα εργασία, όσο και για τα ευρύτερα ερευνητικά μου ενδιαφέροντα. Τον ευχαριστώ γι' αυτό. Ο Σεραφείμ Σεφεριάδης, από τα φοιτητικά μου χρόνια, φρόντιζε να με φέρνει πίσω στη «μεθοδολογική τάξη» όποτε λοξοδρομούσα και με τίμησε με τη συμμετοχή του στην τριμελή επιτροπή αυτού του διδακτορικού. Εκτός από την τριμελή επιτροπή νιώθω την ανάγκη να μνημονεύσω και αλλά δύο μέλη του ακαδημαϊκού χώρου, που στάθηκαν σιωπηλοί αρωγοί και φίλοι σε αυτά τα πρώτα βήματά μου. Ο Γιάννης Βούλγαρης, ο ίδιος παλιός μελετητής του Κοινωνικού Κράτους, θέτοντας πάντοτε καίρια ερωτήματα φρόντιζε να βγαίνω πλουσιότερος από τις μακροσκελείς συζητήσεις μας. Ο Προκόπης Παπαστράτης εξακολουθεί να μου υπενθυμίζει την ιστορική διάσταση των πραγμάτων και να παραπονιέται γιατί δεν της δίνω την αρμόζουσα έμφαση. Ελπίζω να τον αποζημιώσω στο μέλλον.

Είχα την τύχη να εκθέσω τις ιδέες που αναπτύσσονται σε αυτή την εργασία, μεταξύ άλλων, στο 8ο συνέδριο πολιτικής θεωρίας που διοργάνωσε το Πανεπιστήμιο του Έσσεξ, στο 5ο συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Πολιτικής Επιστήμης που διοργανώθηκε στο Βερολίνο, στο Διαρκές Σεμινάριο Μεθοδολογίας των Κοινωνικών Επιστημών που διοργανώνει το Πανεπιστήμιο Αθηνών και, τέλος, στο 2ο συνέδριο νέων ερευνητών που διοργάνωσε η Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης. Ευχαριστώ όσες και όσους εμπλούτισαν τα επιχειρήματά μου με την κριτική τους σε αυτές τις συναντήσεις. Ευχαριστίες επίσης οφείλονται στον Μιχάλη Σκομβούλη και στον Κώστα Κανελλόπουλο, οι οποίοι διάβασαν μία πρώτη μορφή του δευτέρου

κεφαλαίου αυτής της μελέτης. Προφανώς τα λάθη επιβαρύνουν αποκλειστικά τον υποφαινόμενο.

Αν καμία/κανείς ακούσει προσεκτικά τις άτυπες συζητήσεις που γίνονται ανάμεσα στα παλαιότερα και τα νεότερα μέλη της ελληνικής ακαδημαϊκής κοινότητας, θα καταλήξει στο ασφαλές συμπέρασμα, ότι η επιστήμη είναι ένα υψηλό αγαθό, το οποίο και θα πρέπει να διαφυλάξουμε από την έγνοια των βιοποριστικών αναγκών. Θα ήμουν ο τελευταίος που θα επιθυμούσε να διαταράξει τη γαλήνια αυτή πεποίθηση, και σίγουρα δεν θα το επιχειρούσα, αν οι πηγές του βιοπορισμού μου κατά τη διάρκεια της εκπόνησης αυτού του διδακτορικού δεν παρουσίαζαν αξιοσημείωτο επιστημονικό ενδιαφέρον. Η βασική χρηματοδότηση της συγκεκριμένης μελέτης προήλθε από το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών, το οποίο και ευχαριστώ. Δεν θα μπορούσα να παραλείψω την οικονομική ενίσχυση που προσέφερε η οικογένειά μου, και κυρίως η μητέρα μου Σοφία. Τέλος, το Ίδρυμα Προποντίς μου απένειμε μία τιμητική υποτροφία στα πρώτα βήματα αυτής της μελέτης. Το ευχαριστώ για αυτή την ηθική στήριξη στο ξεκίνημα της εργασίας μου. Ο συνδυασμός κρατικής στήριξης και οικογενειακών δικτύων αλληλοβοηθείας επαληθεύει με τον πιο εναργή τρόπο τις δομές ενός νότιο-ευρωπαϊκού Κοινωνικού Κράτους, ο μελετητής γίνεται ο ίδιος αντικείμενο μελέτης.

Όσες/όσοι έχουν ολοκληρώσει τις διατριβές τους φροντίζουν συνεχώς να υπενθυμίζουν σε αυτές/τους που τις αρχίζουν, ότι η έρευνα είναι μία μοναχική και επίπονη διαδικασία. Ομολογώ πως αντιμετώπιζα με ελαφρότητα τέτοιου είδους αποφθέγματα και τα θεωρούσα περισσότερο προϊόντα δυσθυμίας ανιαρών ερευνητών, παρά έκφραση μίας ειλικρινούς συναισθηματικής κατάστασης. Μόνο όταν προχώρησα αρκετά στην ερευνά μου κατάλαβα το λάθος μου. Με αυτοκριτική, λοιπόν, διάθεση θα βασανίσω κι εγώ με τη σειρά μου το πολυθρύλητο αυτό κλισέ δηλώνοντας ότι, πράγματι, η έρευνα είναι μία μοναχική και επίπονη διαδικασία. Μόνο που η δικιά μου ήταν αρκετά λιγότερη και από τα δύο χάρη στη Χριστίνα.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	1
Κεφάλαιο 1: Συγκρότηση και Κρίση του Κοινωνικού Κράτους στο Παράδειγμα του Δομολειτουργισμού.	19
1.1. Πρόνοια και πολιτική στον δομολειτουργισμό.	19
1.2. Πολιτική και ευημερία στη «λογική» της εκβιομηχάνισης.....	24
1.3. Πρόνοια και πολιτική στις θεωρίες του εκσυγχρονισμού.....	36
1.4. Κρίση του Κοινωνικού Κράτους: Η πρόνοια ενάντια στην πολιτική.	43
Κεφάλαιο 2: Το κράτος στον καπιταλισμό της κρίσης του '70: Η αναβίωση της μαρξιστικής προβληματικής.....	56
2.1. Μεθοδολογικά εμπόδια: Το κοινωνικό σύστημα ως πηγή αντιφάσεων.....	56
2.2. Ο κρατικομονοπωλιακός καπιταλισμός (ΚΜΚ) και η θέση της σύντηξης. Η κοινωνική πολιτική στην υπηρεσία των μονοπωλίων.....	61
2.3. Η σχετική αυτονομία του κράτους στο έργο του Νίκου Πουλαντζά: Η κοινωνική πολιτική ως αντικείμενο ηγεμονίας του μπλοκ εξουσίας.....	65
2.4. Ανάμεσα σε συσσώρευση και νομιμοποίηση, οι αντιφάσεις του Κοινωνικού Κράτους στους Habermas, Offe, και O'Connor.	71
2.4.1. Κρίση ορθολογικότητας και κρίση νομιμοποίησης στο έργο του Jürgen Habermas.	71
2.4.2. Το Κοινωνικό Κράτος ανάμεσα σε εμπορευματοποίηση και αποεμπορευματοποίηση: Αναδεικνύοντας τις αντιφάσεις μέσα από το έργο του Clauss Offe.	78
2.4.3. James O'Connor: Η δημοσιονομική κρίση του κράτους και η αντίφαση ανάμεσα στη νομιμοποίηση και στη συσσώρευση κεφαλαίου.	81
2.5. Η μεθοδική παραγωγή του κράτους από τη λογική του κεφαλαίου και η ψευδαίσθηση του Κοινωνικού Κράτους.....	86
2.6. Σύγκλιση μέσα στη διαφορά: Η ρήξη της ορθολογικότητας των κρατικών πολιτικών.....	93

Κεφάλαιο 3: Από την κρίση στην αναδιάρθρωση: Το Κοινωνικό Κράτος ανάμεσα στη θεωρία των εξουσιαστικών πόρων και στα καθεστώτα ευημερίας.....	102
--	-----

3.1. Μεθοδολογικές οριοθετήσεις της θεωρίας των εξουσιαστικών πόρων.....	102
--	-----

3.2. Το Κοινωνικό Κράτος ως πόρος εξουσίας και η θετική λύση των αντιφάσεων οικονομίας-πολιτικής.....	109
---	-----

3.3. Μετά την Κρίση: Καθεστώτα Ευημερίας την εποχή της αναδιάρθρωσης και η μεθοδολογική μετάβαση από την αντίφαση οικονομίας- πολιτικής στη θεσμική εναρμόνιση.....	122
---	-----

3.4. Μεθοδολογικές μετατοπίσεις στη σοσιαλδημοκρατική θεωρία του Κοινωνικού Κράτους, από την κρίση στην αναδιάρθρωση.....	136
---	-----

Κεφάλαιο 4: Κρατοκεντρικές και νεο-θεσμικές προσεγγίσεις του Κοινωνικού Κράτους την περίοδο της αναδιάρθρωσης.....	142
--	-----

4.1. Η επιστροφή του κράτους και των θεσμών την περίοδο της αναδιάρθρωσης και η ανέγερση μεθοδολογικών εμποδίων στις κοινωνιοκεντρικές προσεγγίσεις.	142
---	-----

4.2. Ανακαλύπτοντας το Κράτος μέσα στο Κοινωνικό Κράτος την περίοδο της αναδιάρθρωσης.	147
---	-----

4.2.1. Η θεμελίωση των μεθοδολογικών εμποδίων μέσα από την επαναπροσέγγιση της βεμπεριανής προβληματικής.....	147
---	-----

4.2.2. Σε αναζήτηση των κρατικών ικανοτήτων: Πρόνοια και πολιτική στο πλαίσιο της «αμερικανικής εξαίρεσης».....	154
---	-----

4.3. Το κράτος μεταξύ οργάνωσης και θεσμού: Ιστορικές και θεωρητικές διαστάσεις μίας μεθοδολογικής μετάβασης.....	164
---	-----

4.4. Νεο-Θεσμισμός και Κοινωνικό Κράτος: Από τις πολιτικές της αναδιάρθρωσης στη θεσμική συμπληρωματικότητα.	174
---	-----

4.4.1. Ποικιλομορφίες νεο-θεσμισμού.	175
---	-----

4.4.2. Η θεσμική ανθεκτικότητα του Κοινωνικού Κράτους. Εξαρτημένη πορεία και το πρόβλημα της μεταβολής.....	179
---	-----

4.4.3. Νέα πολιτική του Κοινωνικού Κράτους: Παράγοντας ανθεκτικότητας ή παράθυρο μεταβολής;.....	185
--	-----

4.4.4. Το πρόβλημα της θεσμικής θεμελίωσης και της νομιμοποίησης του Κοινωνικού Κράτους, στο πλαίσιο της θεσμικής απροσδιοριστίας.....	191
--	-----

Κεφάλαιο 5: Κοινωνικό Κράτος και μεταβολή: Παθητική προσαρμογή και νομιμοποίηση την περίοδο της αναδιάρθρωσης.....	198
5.1. Σύστημα, κοινωνικοί ανταγωνισμοί, θεσμοί: Μεθοδολογικά εμπόδια και το ζήτημα της μεταβολής του Κοινωνικού Κράτους.....	198
5.2. Οριοθετώντας το Κοινωνικό Κράτος μέσα από μία τριπλή μετάβαση.....	209
5.3. Το Πλαίσιο πολιτικής διαμεσολάβησης του Κεϋνσιανισμού: Δημοκρατία, Προγραμματισμός, Αλληλεγγύη.....	214
5.4. Εκκωφαντικές κοινωνικές μεταβολές, σιωπηλές κρατικές μεταρρυθμίσεις: Το πρόβλημα της πολιτικής διαμεσολάβησης στον μεταβιομηχανισμό και το ζήτημα της μεταρρύθμισης ως παθητικής θεσμικής προσαρμογής.....	226
5.5. Πέρα από την παθητικότητα: επανεισάγοντας την πολιτική ως παράγοντα θεσμικής μεταβολής.....	236
Επίλογος.....	249
Βιβλιογραφία	255

Εισαγωγή

Η συντριπτική πλειοψηφία των μελετών σχετικά με το Κοινωνικό Κράτος και τις πολιτικές του ξεκινά με μία αναφορά στη χρυσή εποχή ανάπτυξής του- την ένδοξη τριακονταετία σύμφωνα με τη γαλλόφωνη βιβλιογραφία. Άλλοτε νοσταλγικές, άλλοτε επικριτικές, αλλά με το πέρασμα του χρόνου σίγουρα περισσότερο αποστασιοποιημένες, οι αναφορές αυτές αφηγούνται, με λίγο πολύ παρόμοιο τρόπο, τη δεδομένη πορεία ενός κρατικού μορφώματος, μοναδικού στα ιστορικά χρονικά. Συνυφασμένη με τις κοινωνικές και δημογραφικές συνθήκες που επικρατούσαν στην Ευρώπη της μεταπολεμικής περιόδου και του φορντισμού, η άνοδος και η πτώση αυτής της κρατικής μορφής ήταν προδιαγεγραμμένη λόγω της αδιάρρηκτης σύνδεσής της με τη μοίρα των ιστορικών συνθηκών που τη δημιούργησαν. Κάπως έτσι το κεϋνσιανό Κοινωνικό Κράτος της πλήρους απασχόλησης και της κοινωνικής αλληλεγγύης μετασχηματίστηκε από κριτήριο αξιολόγησης των δημοσιονομικών και κοινωνικών πολιτικών σε απομεινάρι ενός ανεπίστρεπτου πολιτικού παρελθόντος. Ένα είδος, κατά Λακάν *πραγματικού*, η απόθεση του οποίου συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη των σύγχρονων θεωρήσεων του σημερινού προνοιακού διακανονισμού.

Με την άνεση που παρέχει η εξέλιξη των θεωρητικών αναζητήσεων μέσα στο χρόνο, θα αναποδογυρίσουμε την κλεψύδρα αρχίζοντας από την αναδιάρθρωση του Κοινωνικού Κράτους και όχι από τη χρυσή εποχή του. Μία ματιά στον πραγματικό χρόνο δικαιολογεί απόλυτα αυτό το εγχείρημα. Τριάντα έξι χρόνια (1975-2011) συζητάμε για την κρίση μίας τριακονταετούς ανάπτυξης (1945-1975). Στην πραγματικότητα, δεν πρόκειται για μία μονοσήμαντη συζήτηση με σαφή προσδιορισμένα όρια, αλλά για κύματα συζητήσεων με πολλαπλές οριοθετήσεις. Αν προβαίναμε σε μία πρώτη, και εν πολλοίς συμβατική περιοδολόγηση, η εποχή του «μετα-κεϋνσιανισμού» θα μπορούσε να διακριθεί σχηματικά σε τρεις περιόδους. Η πρώτη συμπίπτει χρονικά με τα τέλη της δεκαετίας του '70 ως και τη δεκαετία του '80, διακρίνεται από τη συζήτηση περί κρίσης, όπως αυτή διενεργείται στη σκιά των νέο-φιλελεύθερων κυβερνητικών επιλογών, κυρίως στον αγγλοσαξονικό χώρο.

Η δεύτερη περιλαμβάνει τη δεκαετία του '90 και η προβληματική που αναπτύσσεται στο εσωτερικό της αφορά τις θεσμικές κρυσταλλώσεις των επιμέρους καθεστώτων ευημερίας. Το ερώτημα σε αυτήν την περίπτωση δεν εστιάζει στο κατά πόσο άλλαξε η κρίση του Κοινωνικού Κράτους τις επιμέρους κοινωνικές πολιτικές, αλλά στο πώς αυτές κατάφεραν να επιδείξουν μία υψηλού βαθμού ανθεκτικότητα απέναντι στις επιχειρούμενες μεταρρυθμίσεις προς την κατεύθυνση της αγοράς. Πρόκειται εδώ για τη διατύπωση μίας αισιόδοξης άποψης που ανιχνεύει στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της θεσμικής αρχιτεκτονικής των δυτικών κοινωνιών ένα μοτίβο διατήρησης της κοινωνικής πολιτικής σε πείσμα της επιχειρούμενης, υπό το βάρος των αγορών, θεσμικής αναδιάρθρωσης.

Στην τρίτη περίοδο, που κλιμακώνεται με το γύρισμα του αιώνα και εκτείνεται ως τις μέρες μας, η αρετή της θεσμικής ανθεκτικότητας μετατρέπεται σε σοβαρό μειονέκτημα. Οι οριοθετήσεις των αντίπαλων στρατοπέδων σχετικοποιούνται. Πλέον, η βασική απειλή για το Κοινωνικό Κράτος δεν προέρχεται από την αγορά, αλλά από τις, άλλοτε σιωπηλές και τώρα εκκωφαντικές, μεταβολές στη δομή των δυτικών κοινωνιών. Η γήρανση του πληθυσμού, η αναδιάρθρωση των οικογενειακών δομών και η εδραίωση της οικονομίας των υπηρεσιών αποτελούν τις τεκτονικές πλάκες που με τη σεισμογενή κινητικότητα τους απειλούν συθέμελα τη θεσμική αρχιτεκτονική των δυτικών προνοιακών συστημάτων. Για να αντιμετωπισθεί αυτή η νέα πρόκληση, σφυρηλατείται μία νέα συμμαχία ανάμεσα στο κράτος, την αγορά και την οικογένεια. Οι σωστές δόσεις των παραπάνω στοιχείων, μία δοσολογία που εξαρτάται κάθε φορά από την εκάστοτε εθνική περίπτωση, θα παράξουν το κατάλληλο θεσμικό μείγμα για να καμφθεί η ανθεκτικότητα των κοινωνικών πολιτικών απέναντι στις επιχειρούμενες μεταρρυθμίσεις. Στόχος είναι η ανανέωση των προνοιακών συστημάτων ώστε αυτά να προσαρμοστούν στις ανάγκες των νέων κοινωνικών κινδύνων.

Όπως συμβαίνει συνήθως στις εποχές που χαρακτηρίζονται, πολιτικά και ιδεολογικά, από το μετά- , παρατηρούμε ότι τα στοιχεία που συνθέτουν την εικόνα της αναδιάρθρωσης είναι αρκετά ευμετάβλητα. Η διαδοχή των προβληματικών σε σχέση με τα Κοινωνικά Κράτη της Δύσης φαίνεται να αλλάζει ανά δεκαετία, ανάγοντας τη νοηματική ρευστότητα σε κύριο χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης

περιόδου, σε αντίθεση με το κρυσταλλωμένο τοπίο του κεϋνσιανισμού κατά τη διάρκεια του τριακονταετούς βίου του. Με άλλα λόγια, η ρευστότητα αυτή, ενώ υποδεικνύει μία πλειάδα λύσεων απέναντι στα προβλήματα που αντιμετώπισε και αντιμετωπίζει το Κοινωνικό Κράτος, εντούτοις αποτρέπει την επικράτηση ενός σταθερού ηγεμονικού παραδείγματος ικανού να αντικαταστήσει τη μεταπολεμική κεϋνσιανή συναίνεση. Η μη-επιστροφή στις πολιτικές της τελευταίας αποτελεί το ενοποιητικό στοιχείο των σύγχρονων προβληματικών, αλλά η τάση τους να διαχωρίζουν την πρόνοια από την πολιτική και την ευημερία αποτελεί την πηγή της ρευστότητας τόσο σε επιστημονικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο. Βρισκόμαστε δηλαδή ενώπιον μίας «βοναπαρτικού» τύπου κατάστασης, κατά την οποία η αλληλό-εξισορρόπηση των παραδειγμάτων οδηγεί στην άνοδο ενός αντικεϋνσιανισμού, τροφοδοτούμενου είτε από πολιτική πεποίθηση, είτε από δομικούς λόγους σχετιζόμενους με τη μεταβιομηχανική οικονομία. Για να κατανοήσουμε, ωστόσο, με ενάργεια την εποχή της αναδιάρθρωσης, οφείλουμε να ιχνηλατήσουμε τα προβλήματα που αυτή θέτει στην ιστορική προοπτική της συγκρότησης και της κρίσης του Κοινωνικού Κράτους.

Πλήθος μεταφορών έχουν επιστρατευτεί για να χαρακτηριστεί το Κοινωνικό Κράτος κατά τη διάρκεια της ακμής του. Κυριότερη ήταν αυτή της παλίνρροιας, η οποία «κλείδωνε» τις πορείες των πλοίων-κρατών στην κατεύθυνση της ευημερίας¹. Για τις ανάγκες της παρούσας εισαγωγής, και για να αναδείξουμε τον τρόπο με τον οποίο οι διάφορες επιμέρους προβληματικές καθορίζουν τα όρια της έννοιας του Κοινωνικού Κράτους, επιστρατεύουμε μία διαφορετική μεταφορά, αυτή του καμβά. Κάτω από αυτήν την οπτική το Κοινωνικό Κράτος αποτελεί ένα καμβά πλεγμένο από διαφορετικά νήματα, τα οποία αντιπροσωπεύουν τις επιμέρους προβληματικές που συνθέτουν το γνωστικό αντικείμενο. Αρχικά ο καμβάς είναι περιορισμένος και αποτελείται από λίγα νήματα. Ήτοι η προβληματική περί Κοινωνικού Κράτους, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, είναι στενά κοινωνική και αναφέρεται στη διατήρηση ενός ελάχιστου πλέγματος προστασίας της εργατικής τάξης και των φτωχών στρωμάτων. Σταδιακά αρχίζει να υφαίνεται πλήθος νημάτων πάνω στον καμβά με αποτέλεσμα

¹ Gilbert,N.(2002), *Transformation of the welfare state, the silent surrender of public responsibility*, Οξφόρδη: Oxford University Press, και Mishra,R.(1984), *The Welfare State in Crisis, Social Thought and Social Change*, Λονδίνο: Wheatsheaf Books.

αυτός να γιγαντώνεται. Μετά την κρίση του '29 και το τέλος του πολέμου έχουμε την πλήρη ανάπτυξη του Κοινωνικού Κράτους. Η έννοια πλέον είναι αρκετά διευρυμένη και δεν αναφέρεται απλά σε ένα σύνολο κοινωνικών πολιτικών προσανατολισμένο στην αποσπασματική διευθέτηση του κοινωνικού ζητήματος, όπως στη φιλελεύθερη περίοδο, αλλά στην εγκαθίδρυση ενός μοντέρνου μοντέλου κοινωνικής ανάπτυξης. Κάτω από αυτήν την ευρεία οπτική το Κοινωνικό Κράτος, ως προνομιακός τόπος της συνολικής κοινωνικής αναπαραγωγής, περιλαμβάνει κοινωνικές, πολιτισμικές, πολιτικές και οικονομικές διαστάσεις.

Η λύση του κοινωνικού ζητήματος περνά μέσα από τη συνολικότερη πολιτισμική αναγέννηση. Οικονομία, πρόνοια και πολιτική, διακηρύττει ο T.H.Marshall, οφείλουν να εναρμονιστούν για να εξασφαλίσουν ότι όλα τα μέλη της κοινότητας θα έχουν πλέον το πολιτισμικό status του κύριου (gentleman), δηλαδή θα μετέχουν όλοι των υλικών ανέσεων που παρέχει ο σύγχρονος πολιτισμός δικαιωματικά². Το κλειδί για το παραπάνω εντοπίζεται στο κεϋνσιανό πλέγμα δημόσιας πολιτικής: Πλήρης απασχόληση, προγραμματισμός της οικονομίας, έλεγχος επιτοκίων και επενδύσεων, αντιμετώπιση υφέσεων με ελλειμματικούς προϋπολογισμούς, κορπορατιστικές μορφές μεσολάβησης συμφερόντων και όλα αυτά εγγεγραμμένα σε μία κοινωνική πολιτική που θα εξασφάλιζε την αδιάπτωτη ενίσχυση της συνολικής ζήτησης. Κοντολογίς, ένας θεσμικός διακανονισμός ανάμεσα σε οικονομία, πρόνοια και πολιτική, που θα διασφάλιζε ότι η είσοδος των μαζών στην πολιτική δεν θα αποτελούσε πλέον απειλή για τα θεμέλια της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.

Η κρίση του Κοινωνικού Κράτους που κλιμακώνεται τη δεκαετία του '70, ξαναφέρνει στην επιφάνεια κριτικές που ήδη είχαν αρθρωθεί τη δεκαετία του '20, αλλά προσθέτει και κάποιες νέες πλευρές. Οι μάζες δεν ενσωματώνονται ομαλά στο σύστημα, το βομβαρδίζουν με πλήθος αιτημάτων και το βραχυκυκλώνουν, υποστηρίζουν οι συντηρητικοί. Ο κεϋνσιανισμός ενσωματώνει τις αντιφάσεις του καπιταλισμού εφόσον επιτρέπει την ατομική ιδιοποίηση κερδών αλλά κοινωνικοποιεί τα κόστη της παραγωγής, προκρίνουν οι μαρξιστές. Ο καταναλωτισμός δεν παράγει

² Marshall, T.H. (1949/1963), "Citizenship and Social Class" εις idem, (1963), *Sociology at the crossroads*, Λονδίνο: Heinemann.

πολιτισμό, αντίθετα εκμαυλίζει και προκαλεί οικολογική καταστροφή, διαδήλωνε ο Μάης του '68 και τα μετά-υλιστικά κινήματα. Η κρατική παρέμβαση στην οικονομία απορυθμίζει την αγορά, στραγγαλίζει την ιδιωτική πρωτοβουλία, καθιστά το εργατικό δυναμικό αντιπαραγωγικό και σε τελική ανάλυση δεν οδηγεί την κοινωνία σε ευημερία, διατείνονται οι νεοφιλελεύθεροι. Ενστάσεις διατυπώνονται και από τους ειδικούς: Η εκτεταμένη κρατική παρέμβαση γιγαντώνει τη γραφειοκρατία η οποία δρα ανεξέλεγκτη, αφού το κοινοβούλιο αδυνατεί να την ελέγξει και συμμετοχικοί θεσμοί ελέγχου από τους χρήστες των υπηρεσιών δεν υπάρχουν. Η μακροχρόνια ένταξη των πολιτών στα κοινωνικά προγράμματα δημιουργεί φαινόμενα προνοιακής εξάρτησης. Οι προνοιακές πολιτικές σχεδιασμένες με βάση το μοντέλο του Bread-winner αναπαράγουν σεξιστικές δομές και τέλος, μία κριτική που διατυπώνεται ήδη από το '60, οι κοινωνικές πολιτικές δεν φαίνεται να αμβλύνουν σε ικανοποιητικό βαθμό τις κοινωνικές ανισότητες.

Αυτός ο ενδεικτικός κατάλογος μειονεκτημάτων σε σχέση με τη λειτουργία των Κοινωνικών Κρατών της Δύσης, πυροδότησε σε συνδυασμό με τις ευρύτερες κοινωνικό-οικονομικές μεταβολές, μία σειρά εναλλακτικών πολιτικών προτάσεων. Σίγουρα η πιο συγκροτημένη από αυτές, με την έννοια ότι διέθετε μία συνολικότερη στόχευση, ήταν αυτή των νεοφιλελεύθερων. Μερικά κομβικά σημεία αυτής ήταν: Ελεύθερη αγορά, ιδιωτικοποίηση των δημόσιων επιχειρήσεων, καταπολέμηση της γραφειοκρατίας με την εισαγωγή αγοραίων κριτηρίων στη λειτουργία του δημοσίου στο πλαίσιο ενός Νέου Δημόσιου Μάνατζμεντ, απελευθέρωση της αγοράς κεφαλαίων, έμφαση στον χρήστη υπηρεσιών σε αντίθεση με τον πολίτη, απορρύθμιση της αγοράς εργασίας, καταπολέμηση του πληθωρισμού κ.τ.λ. Αν και η νέο-φιλελεύθερη αντιπρόταση έδειχνε να επιβιώνει πολιτικά μέχρι τη δεκαετία του '90, εντούτοις σταδιακά υποχώρησε, αφού οι αρχικές της υποσχέσεις διαψεύστηκαν βάνανυσα. Ωστόσο, η νεοφιλελεύθερη δεκαετία άφησε βαρύ το στίγμα της πάνω στο Κοινωνικό Κράτος και τη θεωρία του. Η οργανική σύνδεση πολιτικής-πρόνοιας-οικονομίας, που κατά τη διάρκεια της χρυσής εποχής αποτέλεσε την ατμομηχανή της ευημερίας, διαχωρίστηκε, με την πολιτική και την πρόνοια να σχηματίζουν τον ένα πόλο και την οικονομία τον άλλο.

Ο διαχωρισμός αυτός, και για την ακρίβεια η υπαγωγή του δίπολου πρόνοιας/πολιτικής στους στόχους της οικονομίας, ή καλύτερα της αγοράς, αποτέλεσε και το πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύχθηκαν όλες οι συζητήσεις για το μέλλον του θεσμού τις δύο τελευταίες δεκαετίες. Πολιτικά, ο ανωτέρω διαχωρισμός κρυσταλλώνεται με την ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αφενός, η εκχώρηση της νομισματικής πολιτικής των κρατών-μελών στους ευρωπαϊκούς θεσμούς, δημιουργεί μία αυτοτέλεια των οικονομικών πολιτικών σε βάρος της κοινωνικής πολιτικής, ενώ η σχέση των δύο δεν διαμεσολαβείται ως επί το πλείστον από την πολιτική βούληση των εγχώριων δυνάμεων, αλλά και από τη στοχοθεσία των υπερεθνικών διακυβερνητικών δομών. Αφετέρου, η ανάδειξη της αγοράς ως του βασικότερου μοντέλου κρατικής διαχείρισης, όπως αυτό εκφράστηκε με το Νέο Δημόσιο Μάνατζμεντ, παραχωρεί τη θέση της στη διακυβέρνηση. Το ζήτημα δεν είναι πλέον η βέλτιστη απόδοση του δημοσίου μέσα από τον ανταγωνισμό των υπηρεσιών, αλλά η διεύρυνση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, ώστε αυτή να συμπεριλάβει όσο γίνεται περισσότερους φορείς, εθνικούς και υπερεθνικούς, με στόχο την οικοδόμηση εκείνης της δικτύωσης που θα εξασφαλίσει την καλύτερη κυκλοφορία της γνώσης. Επικουρικότητα, διαφάνεια, ανοιχτός συντονισμός έρχονται να περιθωριοποιήσουν, όχι όμως και να εκτοπίσουν πλήρως, τη μικρο-οικονομική θεμελίωση της δημόσιας πολιτικής. Η αγορά μετακινείται από τις κορυφές της θεωρητικής καθαρότητας προς την κοιλάδα των θεσμών, όπου καταλαμβάνει τη θέση που της αρμόζει ανάμεσα στις υπόλοιπες πηγές γνώσης της κοινωνίας πολιτών.

Στον κόσμο των ρεαλιστικών πολιτικών επιλογών, η πολιτική και η οικονομία χωρίζονται, με την πρώτη να υπάγεται στη δεύτερη. Τι γίνεται όμως με τον τρίτο πόλο της σχέσης, δηλαδή την πρόνοια; Η απάντηση εδώ δίνεται από το δεύτερο μεγάλο πολιτικό πρόγραμμα που διαδέχτηκε τον νεοφιλελευθερισμό, αυτό του τρίτου δρόμου. Μπορεί πράγματι οι πολιτικές εκφράσεις του συγκεκριμένου εγχειρήματος να έχουν σοβαρά εξασθενήσει, όμως η πολιτική του παρακαταθήκη, και η κοινωνική θεωρία που τη συνόδευσε, διαθέτει ιδιαίτερη βαρύτητα στη σημερινή πολιτική ατζέντα. Δεν θα σταθούμε εδώ στη μεγάλη συζήτηση περί νέας σοσιαλδημοκρατίας, απλά θα επισημάνουμε ακροθιγώς κάποια βασικά σημεία μετασχηματισμού στη σχέση πρόνοιας-πολιτικής, όπως αυτά κρυσταλλώθηκαν μέχρι και την τελευταία

κρίση. Το κύριο σημείο μετατόπισης εντοπίζεται στην αλλαγή των πηγών κοινωνικής αλληλεγγύης. Στην εποχή της ανάπτυξης, η πρόνοια και η πολιτική συνδέονταν σε ένα δεσμευτικό πλαίσιο παραγωγής κοινωνικής αλληλεγγύης μέσα από τη συμμετοχή στο προνοιακό σύστημα, στη βάση ενός πλέγματος κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων. Στη σημερινή εποχή το πλέγμα αυτό αντικαθίσταται από ένα προνοιακό συμβόλαιο, σύμφωνα με το οποίο το υποκείμενο αναλαμβάνει μία σειρά υποχρεώσεων απέναντι στην κοινότητα. Η άσκηση των δικαιωμάτων υλοποιείται στο βαθμό που ικανοποιούνται οι υποχρεώσεις του υποκειμένου έναντι του συνόλου, ενώ η κοινωνική αλληλεγγύη προκύπτει μέσα από το προδιαγεγραμμένο πλαίσιο αυτή της εξατομικευμένης διαδικασίας. Οι πολιτικές της εργασιακής ανταποδοτικότητας (workfare), όπου η λήψη των προνοιακών επιδομάτων συνδέεται με την ανταπόδοση υποχρεωτικής εργασίας, είναι ένα παράδειγμά αυτής της μετάβασης. Η συνέπεια του διαχωρισμού πολιτικής-οικονομίας, είχε ως αποτέλεσμα τη σύνδεση της πρώτης με την πρόνοια. Αποδεσμευμένη, πλέον, από την προοπτική μίας αναπτυξιακής διαδικασίας, η πρόνοια άρχισε σταδιακά να θεωρείται βάρος, η διαχείριση του οποίου έπεφτε αποκλειστικά στους ώμους της πολιτικής. Η τελευταία υποχωρώντας κάτω από τη θεσμική στεγανοποίηση της πρόνοιας, που καταγγέλλονταν συλλήβδην ως αντιπαραγωγική, προέβη σε μία σειρά μεταρρυθμίσεων με στόχο την επανασύνδεση της πρόνοιας με την οικονομία. Σε αυτό το πλαίσιο το Κοινωνικό Κράτος και η πολιτική θεωρία πίσω από αυτό, παραχωρούσε τη θέση του στο κράτος κοινωνικής επένδυσης και της εξατομικευμένης αλληλεγγύης. Ο δρόμος για τη μερική επανασύνδεση πρόνοιας-οικονομίας, περνούσε μέσα από τον διαχωρισμό της πρόνοιας από την πολιτική. Διαχωρισμός που αποτελεί και το βασικό χαρακτηριστικό της τρίτης περιόδου αναδιάρθρωσης που διανύουμε σήμερα.

Η διάρρηξη της σχέσης πρόνοιας-πολιτικής-οικονομίας αποτέλεσε το βασικό χαρακτηριστικό των θεωρητικών προβληματισμών αναφορικά με την πορεία που ακολουθούσαν τα κράτη μετά τον κεϋνσιανισμό. Η διαπραγμάτευση αυτής της διάρρηξης περνούσε μέσα από την απόσπαση μίας σειράς προβληματικών από την έννοια του Κοινωνικού Κράτους. Επιστρέφοντας στη μεταφορά μας, τα επιμέρους νήματα άρχισαν να ξηλώνονται και ο καμβάς να συρρικνώνεται επικίνδυνα. Σε αυτό το σημείο ξεκινά μία διαρκής ένταση στη θεωρία. Ενώ η αρχική μεθοδολογική

παραδοχή την περίοδο της αναδιάρθρωσης υιοθετεί μία συρρικνωμένη έννοια του Κοινωνικού Κράτους, που πρακτικά ταυτίζεται με ένα σύνολο προνοιακών πολιτικών, εντούτοις τα προβλήματα που η θεωρία καλείται να απαντήσει στη βάση αυτής της μεθοδολογικής παραδοχής είναι γενικά και έχουν να κάνουν με την ανεύρεση ενός νέου αναπτυξιακού μοντέλου. Το αποτέλεσμα είναι ένα αίτημα για κατά περίπτωση προσαρμογή των προνοιακών προγραμμάτων στις ανάγκες της εκάστοτε εθνικής οικονομίας, ή καλύτερα της εκάστοτε συστοιχίας οικονομιών, μιας και πλέον μιλάμε για ομαδοποιημένα μοντέλα καπιταλισμών. Αυτό οδηγεί τη θεωρία να συγκροτεί γνωστικά το αντικείμενό της στο πλαίσιο ενός *δομικού υπολειμματισμού*.

Η ανωτέρω τάση ανιχνεύεται κυρίως σε θεωρήσεις που αναπτύσσονται κατά τη διάρκεια της δεύτερης και τρίτης περιόδου της αναδιάρθρωσης του Κοινωνικού Κράτους, και που στη συγκεκριμένη μελέτη θεωρούμε ότι συγκροτούν μία οικογένεια νέο-θεσμικών θεωριών. Ας εξετάσουμε πως αυτός ο δομικός υπολειμματισμός, δηλαδή ο περιορισμός της έννοιας του Κοινωνικού Κράτους στα προνοιακά της στοιχεία και η αδιαμεσολάβητη σύνδεση των τελευταίων με τις ανάγκες της αγοράς, προκύπτει σε αυτές τις θεωρήσεις. Οι τελευταίες κατανοούν το Κοινωνικό Κράτος κάτω από την οπτική μακροπρόθεσμων διαδικασιών ανάπτυξης που τη διαδέχεται μία εξίσου μακροπρόθεσμη διαδικασία υποχώρησης με εντελώς διακριτά χαρακτηριστικά. Το πέρασμα ανάμεσα στις δύο φάσεις δεν οφείλεται στην κρίση του θεσμού καθεαυτού, αλλά στη μακρόσυρτη μεταβολή των κοινωνικών και ιστορικών συνθηκών που τον ανέδειξαν. Ο κεντρικός ρόλος που αποδίδεται στις εξωγενείς μεταβολές, αφήνει χώρο τόσο για ενδεχομενικότητα, όσο και για ντετερμινισμό. Η ενδεχομενικότητα εντοπίζεται στην ελλειπή θεσμική θεμελίωση του Κοινωνικού Κράτους. Πράγματι, οι νέο-θεσμικές θεωρήσεις εστιάζουν κυρίως στην ανάδραση που έχουν οι πολιτικές εκροές πάνω στους θεσμούς. Η θεμελίωση αυτών θεωρείται περίπου δεδομένη και αποδίδεται σε συνδυασμό περιστάσεων και όχι στον εμπρόθετο σχεδιασμό. Από την άλλη πλευρά, η ενδεχομενικότητα της θεμελίωσης ισοσκελίζεται από τον ντετερμινισμό της μεταβολής. Αφού η έμφαση δίνεται στην ανάδραση των εκροών, αυτό συνεπάγεται ότι η προοπτική μεταβολής ενός θεσμού συνδέεται με τις

επιδράσεις που έχουν σε αυτόν οι εξωγενείς παράγοντες, στην περίπτωση μας η μεταβολή των κοινωνικών συνθηκών.

Η συνέπεια αυτού του συνδυασμού ενδεχομενικής θεμελίωσης και προσδιορισμένης μεταβολής αντιστοιχεί σε μία διαδρομή του Κοινωνικού Κράτους κατά την οποία η θεσμική υποδομή ανταποκρίνεται παθητικά στις εξελίξεις της κοινωνικής δομής, με αποτέλεσμα κάθε φορά να προσαρμόζεται «έξυπνα» σε αυτές. Εδώ βρισκόμαστε ενώπιον μίας ρήξης με την κλασική θεωρία του Κοινωνικού Κράτους. Αυτή αναζητούσε την υπέρβαση των κοινωνικών προβλημάτων μέσα από την ένταξή τους σε ένα σύστημα προσδιοριζόμενο, λειτουργικά, από τη θεσμική εναρμόνιση οικονομίας-πρόνοιας-πολιτικής. Το ζητούμενο δηλαδή ήταν η εναρμόνιση του θεσμικού πλαισίου με τον κοινωνικό μετασχηματισμό διαμέσου της λειτουργικής εξισορρόπησης των δύο. Αντίθετα, η μέθοδος αυτή αντιστρέφεται στη νέο-θεσμική προβληματική όπου πρυτανεύει η παθητική προσαρμογή. Η αιτιολογία γι' αυτή την «παθητικότητα» δεν αναζητείται στις μεθοδολογικές επιλογές που υιοθετεί το εν λόγω ρεύμα, αλλά αποδίδεται στην ιδιόμορφη φύση των κοινωνικών προβλημάτων που το σύγχρονο κράτος καλείται να αντιμετωπίσει.

Η συνταγή της επιτυχίας βρίσκεται στη διασύνδεση της πρόνοιας με την οικονομία. Στην προσπάθεια μετατροπής αυτής της σύνδεσης σε μία νέα εξίσωση ευημερίας εισάγεται μία διχοτόμηση στο εσωτερικό της πρόνοιας. Από τη μία πλευρά καταβάλλεται προσπάθεια να ξεπεραστεί το στίγμα της αντιπαραγωγικότητας που συνόδευε τα προγράμματα της κοινωνικής πολιτικής, ιδέα που καλλιεργήθηκε επισταμένα από τις νεοφιλελεύθερες διακυβερνήσεις τη δεκαετία του '80. Σε αντίθεση λοιπόν με την αντίληψη που θέλει τις κοινωνικές δαπάνες ζημιογόνες για τη δημοσιονομική υγεία ενός κράτους, οι νέο-θεσμικοί θεωρούν πως θα πρέπει να λογιστούν όχι ως κόστη αλλά ως επενδύσεις κοινωνικού κεφαλαίου που ενισχύουν τα θεσμικά θεμέλια κάθε οικονομίας. Ασφαλώς αυτό εγείρει το ζήτημα του ποιες ακριβώς πολιτικές ανταποκρίνονται σε αυτό το κριτήριο. Ο κατάλογος περιλαμβάνει κυρίως την εκπαίδευση και τις πολιτικές απασχόλησης που ενθαρρύνουν τη διαμόρφωση ενός εργατικού δυναμικού προσήκοντος στις ανάγκες της μεταβιομηχανικής οικονομίας της γνώσης. Από την άλλη πλευρά επανατίθεται το ζήτημα του κόστους που αφορά κοινωνικές πολιτικές- όπως καταπολέμηση της

φτώχειας, υγειονομική περίθαλψη και συντάξεις- οι οποίες δεν μπορούν να σχεδιαστούν με βάση τη λογική της κοινωνικής επένδυσης. Σε αυτήν την περίπτωση επιστρατεύεται το παλιό γνωστό επιχείρημα της διαρκούς λιτότητας που ταλανίζει διαχρονικά το Κοινωνικό Κράτος. Οι πόροι είναι περιορισμένοι και η κατανομή τους πρέπει να γίνεται προσεχτικά με δεδομένο ότι οι κοινωνικές πολιτικές αυτής της δεύτερης κατηγορίας αντιπροσωπεύουν παλαιούς, και ξεπερασμένους, κοινωνικούς κινδύνους, που εμποδίζουν την προσαρμογή της προνοιακής θεσμικής αρχιτεκτονικής στις νέες μορφές διακινδύνευσης. Ο δυϊσμός που εισάγεται με τη διάκριση ανάμεσα σε ενεργητικές κοινωνικές πολιτικές του πρώτου τύπου και παθητικές, σχεδόν αναχρονιστικές, πολιτικές του δεύτερου τύπου που δυσχεραίνουν τη θεσμική προσαρμογή στους νέους κοινωνικούς κινδύνους, οδηγεί σε μία πολιτική ρήξη στο εσωτερικό του Κοινωνικού Κράτους. Τα πολιτικά θεμέλια της κοινωνικής αλληλεγγύης ρευστοποιούνται, εφόσον η θεσμική θεμελίωση λογίζεται ως ενδεχομενική και άρα διάτρητη, ενώ οι οργανωτικές κρυσταλλώσεις τους αποστεώνονται. Η πολιτική διχοτομείται. Το ένα μέρος της, το διαχειριστικό, συνδέεται με το δυναμικό κομμάτι της πρόνοιας και το προσαρμόζει στις ανάγκες της μεταβιομηχανικής οικονομίας. Το άλλο μέρος, αυτό της κανονιστικότητας και της ιδεολογίας, απομένει μαζί με την αντιπαραγωγική κοινωνική πολιτική, διαμορφώνοντας ένα θεσμικό συνονθύλευμα προορισμένο, από τις συνθήκες, να εξατμιστεί σε ένα μικρό πυρήνα πολιτικών κοινωνικής ενσωμάτωσης. Η πολιτική αποχωρίζεται από την πρόνοια δίνοντας τη χαριστική βολή στην θεσμική τριάδα της χρυσής εποχής του Κοινωνικού Κράτους και το τελευταίο εγκλωβίζεται σε έναν δομικό υπολειμματισμό, που κινείται με πυξίδα την «αντικειμενικότητα» των κοινωνικών προβλημάτων.

Είναι λοιπόν ο δομικός υπολειμματισμός, η έκπτωση του Κοινωνικού Κράτους στις στενά προνοιακές διαστάσεις του, αναγκαιότητα που επιβάλλεται αποκλειστικά και μόνο από τη σύγχρονη πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα, ή μήπως οι σύγχρονες θεωρίες καταφεύγουν σε αυτόν για να θεματοποιήσουν πληρέστερα το θέμα της μεταβολής με όρους αντικειμενικότητας των κοινωνικών προβλημάτων, εξοβελίζοντας έτσι το ζήτημα της πολιτικής πλαισίωσης των τελευταίων; Η παρούσα διδακτορική διατριβή μελέτα το πρόβλημα στο πεδίο της

θεωρίας. Υποστηρίζει ότι η υιοθέτηση μίας υπολειμματικής έννοιας Κοινωνικού Κράτους είναι αποτέλεσμα όχι αποκλειστικά και μόνο των σύγχρονων κοινωνικών συνθηκών, αλλά κυρίως απόρροια της θεωρητικής εξέλιξης του αντικειμένου μέσα από τις διάφορες ιστορικές του φάσεις. Είδαμε πρότερα ότι η νέο-θεσμική οικογένεια θεωριών προτείνει τη διάκριση ανάμεσα σε δύο περιόδους, αυτή της ανάπτυξης του Κοινωνικού Κράτους και αυτή της υποχώρησης. Υποστηρίξαμε πως η συγκεκριμένη περιοδολόγηση συναρτά τις μεταβολές του αντικειμένου με μία παθητική προσαρμογή στις μεταβαλλόμενες κοινωνικές συνθήκες, και πως εντέλει αυτό καταλήγει σε μία υπολειμματική εννοιολογική πλαισίωση. Αντίθετα η ανά χείρας διατριβή, στην προσπάθειά της να διασώσει τις πολιτικές πλευρές του αντικείμενου, οργανώνει τη μελέτη της στη βάση μίας περιοδολόγησης στηριζόμενης σε τρία σημεία, αυτά της συγκρότησης, της κρίσης και της αναδιάρθρωσης. Δεν πρόκειται για μία συνεχή θεωρητική πορεία που κινείται τελεολογικά με συγκεκριμένη κατάληξη και σκοπό. Αντίθετα τα τρία σημεία, είναι σημεία ρήξης και όχι συνέχειας. Η βασική θέση της εργασίας μας είναι ότι μέσα από αυτά τα σημεία ρήξης ανάμεσα στις διαφορετικές οικογένειες θεωριών διαγράφεται η πορεία του Κοινωνικού Κράτους, η οποία δεν είναι συνεχής και εξελικτική, αλλά διαλεκτική. Συνεπώς η διαπραγμάτευση της συνολικής μεταβολής του Κοινωνικού Κράτους, και όχι των επί μέρους πολιτικών του, την εποχή της αναδιάρθρωσης προϋποθέτει μία διαλεκτική σύνθεση αυτών των τριών σημείων ρήξης.

Συγκρότηση, κρίση, αναδιάρθρωση συνδέονται αντίστοιχα με τρεις οικογένειες θεωριών, ήτοι την εκβιομηχάνιση, τη σοσιαλδημοκρατική και τη νέο-θεσμική. Κάθε μία από αυτές απαρτίζεται από ένα σύνολο, πολλές φορές ετερόκλητων, θεωρήσεων, οι οποίες όταν αναπτύσσουν την προβληματική τους γύρω από το Κοινωνικό Κράτος συσπειρώνονται στη βάση ενός κοινού μεθοδολογικού κριτηρίου, δεσμευτικού για την ανάλυση του αντικειμένου. Η επιλογή της έννοιας «οικογένεια θεωριών» γίνεται διότι το ίδιο το Κοινωνικό Κράτος δεν αποτελεί το γνωστικό αντικείμενο μίας αυτόνομης, κατά Kuhn, κανονικής επιστήμης, οπότε σε αυτήν την περίπτωση η ανάλυση θα κινούνταν στη λογική της διαδοχής επιστημονικών παραδειγμάτων, ή καλύτερα υποδειγμάτων³. Ωστόσο δίχως να

³ Η δημοσίευση της μελέτης του Kuhn προκάλεσε μία εκτεταμένη συζήτηση σχετικά με το αν μπορεί να εφαρμοστεί η έννοια του επιστημονικού παραδείγματος στην Πολιτική Επιστήμη. Η συζήτηση

αποτελούν οι ίδιες παραδείγματα, αυτές οι οικογένειες θεωριών συνιστούν παραφυάδες των ευρύτερων επιστημολογικών παραδειγμάτων των κοινωνικών επιστημών, αν δεχτούμε τουλάχιστον συμβατικά ότι ο όρος ισχύει σε αυτές τις επιστήμες παρά τις σοβαρές αντιρρήσεις που έχουν διατυπωθεί. Σε αυτήν την περίπτωση, χρησιμοποιώντας τη γλώσσα του Γκράμσι, θα μπορούσαμε να απεικονίσουμε το Κοινωνικό Κράτος σαν ένα επιμέρους οχυρό στον ευρύτερο πόλεμο κινήσεων ανάμεσα στα αντίπαλα παραδείγματα. Αυτό σημαίνει ότι η συνολικότερη ηγεμονία ενός παραδείγματος, στις κοινωνικές επιστήμες, σίγουρα ενθαρρύνει την ανάρρηση της συγγενούς προς αυτό οικογένειας θεωριών στα τείχη του οχυρού, όμως αυτό από μόνο του δεν συνεπάγεται και την αυτόματη αναδόμησή τους. Για παράδειγμα, το γεγονός ότι ο δομολειτουργισμός τέθηκε σε κρίση τη δεκαετία του '70, σίγουρα κατέστησε αναχρονιστική τη γλώσσα της εκβιομηχάνισης, πλην όμως δεν επέφερε αυτόματα ριζική αλλαγή στη θεωρητική πραγματεύση του αντικειμένου. Αν οι ευρύτερες ανακατατάξεις στο επιστημολογικό τοπίο των κοινωνικών επιστημών είναι αναγκαίες αλλά όχι ικανές συνθήκες για τη διαδοχή των διαφορετικών οικογενειών θεωριών στη μελέτη του Κοινωνικού Κράτους, τότε ποιο είναι το στοιχείο που καθορίζει τις μεταβάσεις μεταξύ τους;

Η ερευνά μας κατέδειξε ότι το εκάστοτε σημείο ρήξης προσδιορίζεται από μία διαδικασία με δύο σκέλη. Το πρώτο σκέλος αντιστοιχεί με την πρώτη στιγμή του σημείου ρήξης και συμπίπτει με μία κρίση θεωρίας. Με απλά λόγια, και ακολουθώντας εδώ τη συλλογιστική του Kuhn, οι αναλύσεις που επιχειρεί η ηγεμονική οικογένεια θεωριών δεν ανταποκρίνονται στις προσδοκίες που η ίδια έχει θέσει για την ανάπτυξη του αντικειμένου της⁴. Κάτω από την οπτική του ανοιχτού μαρξισμού, βρισκόμαστε ενώπιον μίας κατάστασης κατά την οποία τα περιγραφικά

ξεκινά με τις εισηγήσεις των Trumann και Almond στην Αμερικάνικη Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης το 1965 και 1966 αντιστοίχως. Αμφότεροι υποστήριξαν ότι υπάρχουν οι προϋποθέσεις για την κατανόηση της πολιτικής επιστήμης ως κανονικής επιστήμης με ένα κυρίαρχο επιστημολογικό παράδειγμα, αυτό του συμπεριφορισμού. Βλ., Truman,D.(1965),“Disillusion and Regeneration:The Quest for a discipline”, *American Political Science Review*,59(4), Almond,G.(1966),“Political Theory and Political Science”, *American Journal of Political Science*. LX(4). Στη συνέχεια διατυπώθηκε ο αντίλογος ότι η υιοθέτηση ενός παραδείγματος είναι ύποπτη, με την έννοια ότι εξοβελίζει από το μεθοδολογικό χάρτη της πολιτικής επιστήμης τις υπόλοιπες προσεγγίσεις. Σε αυτό το πλαίσιο υποστηρίζεται ότι στην πολιτική επιστήμη υφίσταται ένας μεθοδολογικός πλουραλισμός, ή σύμφωνα με την έννοια του Lakatos, υπάρχουν πολλαπλά επιστημολογικά ερευνητικά προγράμματα,βλ.,σχετικά Ball,T.(1976),“From Paradigms to research programs:Toward a Post-Kuhnian Political Science”,20(1).

⁴ Kuhn,T.(1970), *The Structure of scientific revolutions*, Σικάγο: Chicago University Press.

στοιχεία της θεωρίας αποδεσμεύονται από το θεμελιακό πλαίσιο αξιολόγησης του γνωστικού αντικειμένου της. Το αποτέλεσμα είναι η διάβρωση του μεθοδολογικού στοιχείου που συνέχισε τις επιμέρους θεωρήσεις σε οικογένεια και ο πλήρης κατακερματισμός τους. Αυτό μας φέρνει στο δεύτερο σκέλος που χαρακτηρίζεται από την οικοδόμηση του μεθοδολογικού εμποδίου. Η έννοια αυτή αποτελεί δάνειο από την επιστημολογία του Bachelard, ο οποίος αναφέρεται σε επιστημολογικά εμπόδια, δηλαδή σε ασυνείδητες γνωστικές εμπλοκές που παρεμποδίζουν την περαιτέρω επιστημονική εμβάθυνση⁵. Η άρση αυτών των εμποδίων δημιουργεί τις επιστημονικές τομές και οδηγεί στην περαιτέρω ανάπτυξη των επιστημονικών προβληματικών. Στην περίπτωση μας η έννοια του εμποδίου λειτουργεί αντίστροφα. Η ρήξη δεν προέρχεται από την άρση του εμποδίου, αλλά από την οικοδόμησή του. Η ανάδυση μίας νέας οικογένειας θεωριών περνάει μέσα από την οικοδόμηση εμποδίων που αποκλείουν τη μεταφορά του μεθοδολογικού κριτηρίου που συνέχισε την προηγούμενη οικογένεια στη διάδοχη κατάσταση. Δηλαδή η μεθοδολογία της καινούργιας προβληματικής συγκροτείται με βάση την άρνηση της μεθοδολογίας που διέτρεχε την αμέσως προηγούμενη προβληματική. Με βάση αυτά τα δύο στοιχεία στοιχειοθετούνται οι θεωρητικές ρήξεις που οριοθετούν τη διαλεκτική ανάπτυξη του Κοινωνικού Κράτους.

Στη βάση αυτού του σχήματος η παρούσα διατριβή διακρίνεται σε πέντε κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται μία κριτική ανάλυση των προσεγγίσεων του εκσυγχρονισμού και της εκβιομηχάνισης που χαρακτηρίζουν κατά κύριο λόγο τη στιγμή της συγκρότησης του γνωστικού αντικειμένου. Αμφότερες θεματοποιούν το Κοινωνικό Κράτος ως λειτουργικό προαπαιτούμενο μίας προϊούσας κοινωνικής διαφοροποίησης που καταλήγει τελικά στην ανάπτυξη της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας. Το μεθοδολογικό στοιχείο που συνέχισε τις δύο θεωρήσεις, στο φόντο του δομολειτουργισμού, είναι αυτό του συστήματος. Σε αυτό το πλαίσιο, το Κοινωνικό Κράτος κατανοείται σαν ένα πλέγμα προνοιακών λειτουργιών, οργανικά συνδεδεμένων με τα υποσυστήματα της οικονομίας και της πολιτικής. Τα δύο τελευταία ακολουθούν τη συνολικότερη πορεία της κοινωνικής διαφοροποίησης και διαχωρίζονται μεταξύ τους. Ο διαχωρισμός αυτός προκαλεί κραδασμούς στο κοινωνικό σύστημα και οι προνοιακές ρυθμίσεις εισάγονται για να τους

⁵ Bachelard, G. (1938/2002), *The Formation of the Scientific Mind*, Μάντσεστερ: Clinamen Press.

απορροφήσουν εναρμονίζοντας τις σχέσεις οικονομίας-πολιτικής, και αποκαθιστώντας με αυτόν τον τρόπο τη συνολική ομοιοστατική ισορροπία του κοινωνικού συστήματος. Τα προς ρύθμιση κοινωνικά ζητήματα που προκύπτουν αντιμετωπίζονται στη βάση της ευρύτερης συστημικής λογικής και αντιμετωπίζονται σαν θέματα επιδεχόμενα λειτουργικής διευθέτησης.

Ωστόσο, η επιχειρούμενη λειτουργική θεμελίωση του προνοιακού διακανονισμού τίθεται σε απορία, όταν στην προσπάθειά της να ερμηνεύσει την κρίση του θεσμού καταλήγει στην αναίρεση των αρχικών όρων λειτουργίας των προνοιακών πολιτικών. Έτσι, ενώ η εκπαίδευση και η κοινωνική ασφάλιση θεμελιώνονταν αρχικά σαν λειτουργικοί όροι εναρμόνισης του οικονομικού με το πολιτικό υπό-σύστημα, στο πλαίσιο μίας ιδεολογίας της αποτελεσματικότητας τελικά καταλήγουν να προωθούν μία ιδεολογία της ισότητας, η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε μία κυβερνητική υπερφόρτωση ακυρώνοντας την εναρμόνιση ανάμεσα στην πολιτική και την οικονομία. Η διατάραξη των, τόσο απαραίτητων για την εύρυθμη λειτουργία του συστήματος, κοινωνικών ιεραρχιών θέτει σε αμφισβήτηση τη νομιμοποιητική ισχύ του προνοιακού διακανονισμού. Βρισκόμαστε δηλαδή ενώπιον μίας κρίσης θεωρίας, όπου το πλαίσιο αξιολόγησης του αντικειμένου, που στην προκειμένη περίπτωση εμπεριέχεται στο αίτημα για τη διασφάλιση της λειτουργικής ισορροπίας ανάμεσα πρόνοια-οικονομία-πολιτική, διαχωρίζεται από την ανάλυση του αντικειμένου αναιρώντας έτσι τους όρους συγκρότησης του.

Το δεύτερο κεφάλαιο προβαίνει σε μία κριτική πραγμάτευση των νέο-μαρξιστικών συζητήσεων για το κράτος, και επιτελεί έναν διπλό ρόλο. Αφενός συνιστά μία γέφυρα μετάβασης από τις συστημικές θεωρίες της συγκρότησης στις σοσιαλδημοκρατικές θεωρίες που χαρακτηρίζουν την περίοδο της κρίσης. Αφετέρου, οι παρατηρήσεις που συνάγονται από τη διαπραγμάτευση της νέο-μαρξιστικής διένεξης σε σχέση με την ορθολογικότητα της κρατικής πολιτικής και τη νομιμοποίηση αποτελούν ένα σημείο αναφοράς για τη συζήτηση που αναπτύσσεται στο πέμπτο κεφάλαιο. Η νέο-μαρξιστική διένεξη για το κράτος, ανεξάρτητα από τις επιμέρους αποχρώσεις που αυτή λαμβάνει, καταλήγει σε κάποια βασικά συμπεράσματα εις βάρος της συστημικής λογικής του δομολειτουργισμού. Το πρώτο συμπέρασμα έγκειται στο ότι το κοινωνικό σύστημα δεν λειτουργούσε αρμονικά αλλά κλονίζονταν

από ισχυρές αντιφάσεις, ικανές να το ρίξουν σε μία διαρκή δομική κρίση. Κατ' επέκταση το δεύτερο συμπέρασμα εντοπίζονταν στο γεγονός ότι οι σχέσεις πολιτικής και οικονομίας δεν ήταν συμπληρωματικές, αλλά σχέσεις μηδενικού αθροίσματος. Ως εκ τούτου το Κοινωνικό Κράτος λογίζονταν περισσότερο σαν μία έκβαση των ταξικών ανταγωνισμών, παρά σαν ένα λειτουργικό στοιχείο νομιμοποίησης του κοινωνικού συστήματος. Αντίθετα από πυλώνες νομιμοποίησης μετατρέπονταν το ίδιο σε φορέα κρίσης νομιμοποίησης, εφόσον γινόταν προνομιακός αποδέκτης των δομικών αντιφάσεων, με κυρία αυτή μεταξύ κεφαλαιακής συσσώρευσης και πολιτικής νομιμοποίησης. Οι συζητήσεις που εντάσσονται στο πλαίσιο του νεομαρξισμού, ενώ έθεσαν πολλά κρίσιμα ερωτήματα σε σχέση με την ορθολογικότητα της κρατικής πολιτικής, όπως αυτή διαμορφώνονταν υπό το βάρος των αντιφάσεων, εντούτοις δεν κατάφεραν να στοιχειοθετήσουν μία θετική ερμηνεία υπέρβασης αυτών, η οποία θα αποκαθιστούσε το αντικείμενο. Η πεσιμιστική αυτή άποψη που συνέδεε τους προνοιακούς διακανονισμούς με την έμμεση επικύρωση, μακροπρόθεσμα, της κυριαρχίας της αστικής τάξης, άνοιξε το δρόμο για την ανάδυση της σοσιαλδημοκρατικής οικογένειας θεωριών που αναπτύσσεται γύρω από την προβληματική των εξουσιαστικών πόρων.

Το τρίτο κεφάλαιο καταπιάνεται ακριβώς με αυτήν την προσέγγιση. Η πεσιμιστική ματιά του νέο-μαρξισμού παραχωρεί τη θέση της σε μία περισσότερο αισιόδοξη οπτική. Στη συγκεκριμένη παράδοση το Κοινωνικό Κράτος τείνει μακροπρόθεσμα να λειτουργεί υπέρ της εργατικής τάξης και όχι του κεφαλαίου. Σ' ένα πρώτο επίπεδο παρατηρούμε πως η συγκεκριμένη οικογένεια θεωριών θέτει ένα μεθοδολογικό εμπόδιο αποκλείοντας από την ανάλυση το μεθοδολογικό κριτήριο του συστήματος. Στη βάση αυτή επιχειρείται μία εκ νέου θεμελίωση του αντικειμένου. Έτσι, το Κοινωνικό Κράτος θεμελιώνεται στην έκβαση των πολιτικών διεκδικήσεων που προβάλλει κατά καιρούς η εργατική τάξη και οι πέριξ αυτής κοινωνικοί σύμμαχοι. Από αυτό τον τύπο θεμελίωσης, ο θεσμός αναγνωρίζεται σαν ένας βασικός εξουσιαστικός πόρος στη διάθεση της εργατικής τάξης, η οποία τον χρησιμοποιεί για να περιορίσει την εξουσία της αστικής τάξης στο πεδίο της οικονομίας. Παρατηρούμε ότι, σε αντίθεση με τις προσεγγίσεις που αναλύθηκαν στο πρώτο κεφάλαιο, το Κοινωνικό Κράτος καθίσταται αντιληπτό ως το προϊόν του ανταγωνισμού

οικονομίας και πολιτικής. Η περαιτέρω όξυνση του ανταγωνισμού, που εκφράζεται με τη θεμελίωση κοινωνικών πολιτικών που προωθούν την από-εμπορευματοποίηση σε αντίθεση με το αίτημα του κεφαλαίου για επέκταση της εμπορευματοποίησης, οδηγεί στην κρίση του θεσμού. Κρίση που λαμβάνει δημοσιονομική μορφή, πλην όμως αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο ενός θεσμικού μετασχηματισμού στην κατεύθυνση του δημοκρατικού σοσιαλισμού.

Η ματαίωση του κανονιστικού πυρήνα που ενυπήρχε μέσα στο πρώτο κύμα της θεωρίας των εξουσιαστικών πόρων οδήγησε στην ανάδυση ενός δεύτερου κύματος. Αυτό αναπτύσσεται στα τέλη της δεκαετίας του '80 και μετριάξει τους αρχικούς όρους θεμελίωσης των προνοιακών θεσμών προκαλώντας μία εσωτερική μεθοδολογική μετάθεση αρκετά σημαντική για τα δεδομένα της σοσιαλδημοκρατικής παράδοσης. Πλέον, η κινητοποίηση των εξουσιαστικών πόρων της εργατικής τάξης δεν ακολουθεί μία συγκεκριμένη διαδρομή, αυτής της θεσμικής κατοχύρωσης της κοινωνικής αλληλεγγύης, αλλά ανάλογα με τη συγκυρία κρυσταλλώνεται σε τρεις διαφορετικούς τύπους Κοινωνικού Κράτους: τον σοσιαλδημοκρατικό, τον κορπορατιστικό και τον φιλελεύθερο. Το αποτέλεσμα αυτού του μετριασμού των αρχικών όρων θεμελίωσης είναι μία ενίσχυση των αναλυτικών στοιχείων της θεωρίας, που με τη σειρά της οδηγεί σε μία κρυστάλλωση των τροχιών που διανύει ο κάθε προνοιακός διακανονισμός. Σε αυτό το πλαίσιο, οι κοινωνικές βάσεις των Κοινωνικών Κρατών αρχίζουν να χάνουν την ερμηνευτική τους ισχύ και να παραχωρούν τη θέση τους σε θεσμικά προσανατολισμένες αναλύσεις.

Οι τελευταίες συγκροτούν και τη θεματική του τέταρτου κεφαλαίου. Αν στα δύο προηγούμενα κεφάλαια οι θεωρήσεις συνέπιπταν με την περίοδο της κρίσης του Κοινωνικού Κράτους, εδώ η οικογένεια θεωριών που αναλύεται ακολουθεί τις πολιτικές εξελίξεις της αναδιάρθρωσης του θεσμού. Το θεωρητικό χαρακτηριστικό που διακρίνει την περίοδο της κρίσης, όπως είδαμε στα προηγούμενα δύο κεφάλαια, είναι η αντίφαση ανάμεσα σε πολιτική και οικονομία που μεταφέρεται στο εσωτερικό του Κοινωνικού Κράτους είτε ως δυνατότητα, είτε ως πραγματικότητα κρίσης. Συνεπώς το αίτημα για αναδιάρθρωση, στο βαθμό που αποτελεί την άρνηση της κρίσης, συνοδεύεται και από ένα αίτημα αποκατάστασης της εναρμόνισης ανάμεσα στην οικονομία και την πολιτική. Η εναρμόνιση αυτή διεκδικείται στις νέο-θεσμικές

προσεγγίσεις με την οικοδόμηση ενός διπλού μεθοδολογικού εμποδίου που συγκροτείται στη βάση του αποκλεισμού ενός «κοινωνικού εισροϊσμού», που μέχρι τότε ταλάνιζε τη μελέτη του Κοινωνικού Κράτους. Στη συγκεκριμένη κατηγορία εντάσσονται η βαρύτητα των κοινωνικών δυνάμεων στη διαμόρφωση της κρατικής πολιτικής, όπως αυτή αποτυπώθηκε στις σοσιαλδημοκρατικές θεωρήσεις, καθώς επίσης και η επίδραση του συνολικότερου κοινωνικού συστήματος στη διαμόρφωση της προνοιακής ατζέντας, όπως εκφράστηκε στην περίπτωση του δομολειτουργισμού.

Συνέπεια αυτού του διπλού μεθοδολογικού εμποδίου είναι το αίτημα για μία «Νέα Πολιτική του Κοινωνικού Κράτους» που υλοποιείται στην υπόθεση περί ασυμμετρίας. Σύμφωνα με αυτή, οι αρχικές πολιτικές διαιρέσεις, που συνέβαλαν αρχικά στην εμφάνιση των κοινωνικών πολιτικών, είναι αρκετά διαφορετικές από αυτές που οδήγησαν στη μεταρρύθμιση, ή την κατάργηση, αυτών των ίδιων κοινωνικών πολιτικών. Έτσι, μπορεί οι προνοιακές ρυθμίσεις να προέκυψαν ως αποτέλεσμα του πολιτικού ανταγωνισμού Δεξιάς-Αριστεράς, ωστόσο από τη στιγμή της θεσμοποίησης τους δημιουργούν ομάδες συμφερόντων που αποτελούν ένα εκλογικό σώμα δυνάμενο να μπλοκάρει με την ψήφο του τις όποιες προσπάθειες μεταρρύθμισής τους. Η ασυμμετρία που υπάρχει ανάμεσα στις πολιτικές συνθήκες που οδήγησαν στην ανάπτυξη των προνοιακών θεσμών και στις αντίστοιχες που προσδιορίζουν το εύρος της μεταρρύθμισής τους, στην ουσία σχετικοποιεί τον ρόλο των κοινωνικών δυνάμεων και αναδεικνύει τη σχετική αυτονομία των θεσμών από αυτές. Το παραπάνω μεταφράζεται στην αυτονόμηση των θεσμών από τους αρχικούς όρους θεμελίωσής τους. Ουσιαστικά, με το διπλό επιστημολογικό εμπόδιο που θέτει η νέο-θεσμική θεωρία σχετικοποιεί το ίδιο το αντικείμενό της. Είδαμε ότι σε κάθε στιγμή ρήξης η εκάστοτε οικογένεια θεωριών ανέτρεχε στη θεμελίωση του θεσμού με βάση τους δικούς της όρους. Οι δομολειτουργίστες προέβαιναν στη λειτουργική θεμελίωση του θεσμού, ενώ οι σοσιαλδημοκράτες στη θεμελίωση με βάση τις κοινωνικές δυνάμεις. Η επιλογή των νέο-θεσμικών να θεωρήσουν τους θεσμούς ως αυτοδύναμα στοιχεία μη επιδεχόμενα θεμελίωσης, τελικά οδηγεί σε μία υπολειμματική αντίληψη του Κοινωνικού Κράτους, η οποία στο πλαίσιο του αιτήματος για εναρμόνιση οικονομίας και πολιτικής εκτρέπει τη δυναμική της

αναδιάρθρωσης σε μία παθητική προσαρμογή των στενά προνοιακών πολιτικών στις μεταβαλλόμενες κοινωνικές συνθήκες.

Στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο επιχειρείται μία σύνοψη του βασικού επιχειρήματος. Επισημαίνεται η διαλεκτική ανάπτυξη της έννοιας του Κοινωνικού Κράτους μέσα από μία σειρά ρήξεων, οι οποίες οριοθετούνται αφενός από μία κρίση θεωρίας, αφετέρου από μία μεθοδολογική παρεμπόδιση. Στη βάση αυτού του μηχανισμού ερευνώνται οι μεταβάσεις από τον δομολειτουργισμό στη σοσιαλδημοκρατική θεωρία και κατόπιν στον νέο-θεσμισμό. Ωστόσο, στην περίπτωση του τελευταίου παρατηρούμε μέσα από τη διπλή άρνηση των μεθοδολογικών επιλογών των δύο προηγούμενων παραδειγμάτων, μια διολίσθηση της έννοιας του Κοινωνικού Κράτους σε έναν υπολειμματισμό με συνέπεια τη θεματοποίηση της μεταρρύθμισης ως παθητικής θεσμικής προσαρμογής στις κοινωνικές μεταβολές. Σε αυτό το κεφάλαιο επιχειρούμε να θέσουμε το ζήτημα της μεταβολής του Κοινωνικού Κράτους σε μία πιο δυναμική βάση. Η προσπάθεια ξεκινά από την άρση των μεθοδολογικών εμποδίων τα οποία η κάθε προσέγγιση είχε θέσει στην άλλη, και τη συνακόλουθη σύνδεσή τους στο εσωτερικό της έννοιας του Κοινωνικού Κράτους. Διατηρώντας στο φόντο αυτήν την εννοιολόγηση, η μελέτη προχωρά στη διερεύνηση των ορών κάτω από τους οποίους πραγματοποιείται η μετατροπή των κοινωνικών ζητημάτων σε αντικείμενα προς πολιτική ρύθμιση. Οι όροι αυτοί θεμελιώνουν τις κοινωνικές πολιτικές και στοιχειοθετούν ένα πλαίσιο πολιτικής διαμεσολάβησης των κοινωνικών ζητημάτων. Στη συνέχεια αντιπαραθέτουμε το κεϋνσιανό πλαίσιο πολιτικής διαμεσολάβησης με αυτό του μεταβιομηχανισμού. Από αυτή την αντιπαράθεση διαπιστώνεται ότι στην περίπτωση του μεταβιομηχανισμού έχουμε ένα καχεκτικό πλαίσιο πολιτικής διαμεσολάβησης που συσχετίζει τη μεταρρύθμιση της κοινωνικής πολιτικής με την παθητική προσαρμογή στις «αντικειμενικές» κοινωνικές συνθήκες. Το κεφάλαιο κλείνει με τη διατύπωση μίας εναλλακτικής ερμηνείας των μεταρρυθμίσεων. Σύμφωνα με αυτή, το σύστημα, οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί και οι θεσμοί συγκροτούν τα βασικά στοιχεία μίας δυναμικής νομιμοποίησης, η μετατόπιση της οποίας καθορίζει κάθε φορά το εύρος της μεταρρύθμισης του Κοινωνικού Κράτους.

Κεφάλαιο 1: Συγκρότηση και Κρίση του Κοινωνικού Κράτους στο Παράδειγμα του Δομολειτουργισμού.

1.1. Πρόνοια και πολιτική στον δομολειτουργισμό.

Οι πρώτες απόπειρες ερμηνείας της συγκρότησης του Κοινωνικού Κράτους, δεν υπήρξαν προϊόν μίας συστηματικής μονοθεματικής μελέτης που επικέντρωνε στο συγκεκριμένο γνωστικό αντικείμενο. Αντίθετα, αυτές προέκυψαν έμμεσα ως επιμέρους τμήματα μίας συνολικότερης επιστημολογικής διεργασίας που στόχευε στη διερεύνηση των ευρύτερων μετασχηματισμών της βιομηχανικής κοινωνίας. Πρωταγωνιστικό ρόλο σε αυτό το εγχείρημα διαδραμάτισαν οι σχολές της εκβιομηχάνισης και του εκσυγχρονισμού. Αμφότερες ενταγμένες σε ένα ακαδημαϊκό ρεύμα που, όχι άδικα, έχει χαρακτηριστεί ως μετά-συμπεριφορική επανάσταση⁶, διατηρούν υψηλό βαθμό μεθοδολογικής συγγένειας καθώς διαθέτουν σαν προνομιακό σημείο μεθοδολογικής αναφοράς τις επεξεργασίες του δομολειτουργισμού⁷. Αυτό βέβαια δεν συνεπάγεται και την άρση της αυτονομίας που διαθέτει η κάθε προσέγγιση, αυτονομία που καθίσταται ευδιάκριτη τόσο στους διαφορετικούς τρόπους ανάλυσης που υιοθετεί το κάθε παράδειγμα, όσο και στη διαφορετική ευρύτητα των γνωστικών αντικειμένων τους. Ενδεικτικό ως προς το τελευταίο είναι το γεγονός ότι ο εκσυγχρονισμός εστιάζει γενικά στη μετάβαση από τις παραδοσιακές στις μοντέρνες κοινωνίες, ενώ η εκβιομηχάνιση επικεντρώνει κατά βάση στην επίδραση που έχει η τεχνολογία στην οικονομική δομή και στον θεσμικό διακανονισμό που τη ρυθμίζει⁸. Υπό αυτή τη σκοπιά, το Κοινωνικό Κράτος θα μπορούσε να μελετηθεί ξεχωριστά από την κάθε προσέγγιση, εφόσον στην πρώτη περίπτωση η πρόνοια και η ευημερία λογίζονται ως συνολικότερες λειτουργίες

⁶ Easton, D. (1969), "The New Revolution in Political Science", *American Journal of Political Science*, LXIII (4).

⁷ Harrison, D. (1988), *The Sociology of Modernization and Development*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη: Routledge, σελ. 8.

⁸ Apter, D. (1965), *The Politics of Modernization*, Σικάγο: The University of Chicago Press, σελ. 68-69.

κοινωνικής ενσωμάτωσης που εκτελούνται στο επίπεδο του κοινωνικού συστήματος, ενώ στη δεύτερη θεωρούνται απλές συνεκδοχές του οικονομικού υποσυστήματος⁹.

Ωστόσο, η προσέγγιση που προτείνεται εδώ υποστηρίζει τη σύμφυση των δύο σχολών σε ένα ενιαίο αφήγημα, με την έννοια ότι αυτό θεματοποιεί πληρέστερα τη θεωρητική διαδρομή που ξεκινάει από τη συγκρότηση και καταλήγει στην κρίση του Κοινωνικού Κράτους. Η διαδρομή που ακολουθεί κάθε φορά η διαδικασία εκβιομηχάνισης διαμορφώνει τις ανάλογες λειτουργίες πρόνοιας. Για να μετατραπούν όμως αυτές σε θεσμικές σταθερές της ευημερίας χρειάζεται να ενσωματωθούν ως δομές στο συνολικότερο κοινωνικό σύστημα, και σε αυτό ακριβώς το σημείο οι θεωρίες του εκσυγχρονισμού προσφέρουν ένα πολύτιμο εννοιολογικό οπλοστάσιο. Το ζήτημα του συνδυασμού των δύο προσεγγίσεων, που πίσω από αυτό υπολανθάνει το πρόβλημα του συνδυασμού των επιμέρους υπό-συστημάτων με το συνολικό κοινωνικό σύστημα, φέρνει στην επιφάνεια έναν κοινό μεθοδολογικό τόπο με τον δομολειτουργισμό. Η δομολειτουργική θέση που μοιράζονται οι δύο προσεγγίσεις έχει εύστοχα ονομαστεί «τελεολογία της προσαρμογής» και έλκει την καταγωγή της από το έργο του Talcott Parsons¹⁰. Ο τελευταίος περιγράφει μία εξελικτική θεωρία ανάπτυξης των κοινωνικών συστημάτων, τα βασικά σημεία της οποίας μπορούν να κωδικοποιηθούν τηλεγραφικά ως εξής: Τα απλά, θεσμικά αδιαφοροποίητα κοινωνικά συστήματα που αντιστοιχούν στις παραδοσιακές κοινωνίες, έρχονται κάποια στιγμή αντιμέτωπα με καταστάσεις που επιβάλλουν την ανάπτυξη πολύπλοκων μορφών κοινωνικής οργάνωσης. Όταν συμβεί αυτό, το κοινωνικό σύστημα προσαρμόζεται στην περιπλοκότητα του περιβάλλοντος με την ανάπτυξη νέων υποσυστημάτων που με τη σειρά της οδηγεί στην ανάδυση των μοντέρνων, διαφοροποιημένων κοινωνιών. Τα νέα υποσυστήματα εναρμονίζονται και αποκτούν συνοχή μέσα από την υιοθέτηση ενός ευρύτερου συστήματος αξιών, που τους επιτρέπει να επιτελούν απρόσκοπτα τις τέσσερις απαραίτητες λειτουργίες για τη διατήρηση και την αναπαραγωγή του

⁹ Αυτό το σκεπτικό ακολουθεί στην ανάλυσή του ο Ramesh Mishra αφιερώνοντας δυο ξεχωριστά κεφάλαια για κάθε προσέγγιση. Να σημειωθεί ότι η διάκριση γίνεται ανάμεσα στην εκβιομηχάνιση και τον λειτουργισμό, με την πρώτη να θεωρείται κομμάτι του δεύτερου. Βλ. Mishra, R. (1981), *Society and Social Policy: Theoretical Perspectives on Welfare*, Λονδίνο, Macmillan, σελ.39-60.

¹⁰ ApIleby, J. (1978), "Modernization theory and the formation of modern social theories in England and America", *Comparative Studies in Society and History*, 20(2), σελ.260.

συνολικότερου κοινωνικού συστήματος (προσαρμογή, επίτευξη στόχων, ολοκλήρωση, διατήρηση προτύπων)¹¹.

Απηχώντας τη βεμπεριανή θέση περί «σιδερένιου κλουβιού»¹² (*stahlhartes Gehäuse*), η ανάλυση του Parsons απολήγει στην παραδοχή ότι η κατεύθυνση της μετάβασης από τις απλές στις διαφοροποιημένες κοινωνίες είναι ανεπίστρεπτη και αντανακλά τη μετάβαση από τον κόσμο της παράδοσης σε αυτόν της νεωτερικότητας. Οι διαφοροποιημένες κοινωνίες, που σταδιακά θα εξοβελίσουν τις παραδοσιακές, διαμορφώνουν με τέτοιο τρόπο τις δομές τους, ώστε αυτές να είναι λειτουργικές ως προς την επίτευξη κοινών στόχων, εγγεγραμμένων στη νεωτερική τυπική ορθολογικότητα. Εφόσον όμως η τυπική ορθολογικότητα είναι κοινή σε όλες τις διαφοροποιημένες κοινωνίες, αυτό σημαίνει πως ο θεσμικός διακανονισμός που απαιτείται για την υλοποίησή της θα πρέπει και αυτός να μοιράζεται ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Αυτό οδηγεί στην υπόθεση ότι όσο περισσότερο οι κοινωνίες εκσυγχρονίζονται στη βάση της τυπικής ορθολογικότητας, τόσο πιο πιθανή είναι η σύγκλιση των επιμέρους θεσμικών διακανονισμών σε ένα ομοιόμορφο μοντέλο. Το παραπάνω συνιστά το βασικότερο χαρακτηριστικό των αναλύσεων που εξετάζονται σε αυτό το κεφάλαιο και εντοπίζεται στη θέση της *σύγκλισης*.

Στην πραγματικότητα η θέση της σύγκλισης υποστηρίζεται από μια «αντιθεσμική» θεώρηση του κοινωνικού που επιτρέπει την επαλήθευση της υπόθεσης περί θεσμικής ομοιομορφίας. Πιο συγκεκριμένα, οι κοινωνικοί θεσμοί δεν θεμελιώνονται ούτε στις υλικές προϋποθέσεις του εκάστοτε κοινωνικού σχηματισμού, ούτε στις ιστορικές συνθήκες, αλλά ούτε και στις κανονιστικές προκείμενες που συνθέτουν τις δύο παραπάνω διαστάσεις. Ουσιαστικά αποτελούν πάρεργο των λειτουργιών που επιτελούν, πράγμα που συνεπάγεται τη θεμελίωσή τους με βάση τη λειτουργικότητά τους. Η αναγωγή του θεσμικού διακανονισμού στη

¹¹ Βλ. Ειδικά το κεφαλαίο περί κοινωνικής αλλαγής στο Parsons, T.(1951/1991), *The Social System*, Λονδίνο: Routledge. Στη συνέχεια ο Parsons υιοθετεί μία περισσότερο πραξολογική θεώρηση της κοινωνικής αλλαγής την οποία προσπαθεί να συνδυάσει με τις λειτουργικές προκείμενες του έργου του. Βλ., Parsons, T. & Shils, E. (1951) (επιμ.), *Toward a General Theory of Action*, Κέμπριτζ: Harvard University Press. Για περαιτέρω βιβλιογραφία επί του θέματος βλ. Αντί πολλών Craib, I. (1984), *Modern Social Theory - from Parsons to Habermas*, Λονδίνο: Harvester-Wheatsheaf. Για μία κριτική προσέγγιση του Parsons στα ελληνικά βλέπε Μαγκλάρας, Β. (2009), «Συστημική Ισορροπία και Κοινωνική Αλλαγή στη Θεωρία του Talcott Parsons», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ 22-23.

¹² Weber, M. (1965), *The Protestant ethic and the spirit of capitalism*, Λονδίνο: Unwin University Books, σελ. 181. Εδώ ακολουθώ την αγγλική μετάφραση του Parsons που αποδίδει τον όρο ως Iron Cage.

λειτουργική του διάσταση αφήνει μεγάλα περιθώρια σύγκλισης, καθώς η ιεράρχηση των λειτουργιών εγγράφεται μέσα στη νεωτερική τυπική ορθολογικότητα που διαθέτει κοινά χαρακτηριστικά, ανεξάρτητα από αυτά των επιμέρους κοινωνικών μορφών μέσα στις οποίες υλοποιείται. Αυτή η αναγωγή κατοχυρώνει, σε ένα πρώτο επίπεδο, εκείνο το μεθοδολογικό κριτήριο που επιτρέπει τη διενέργεια ευρείας κλίμακας συγκρίσεων ανάμεσα σε αρκετά ετερογενείς περιπτώσεις. Δεν είναι τυχαίο ότι αμφότερες οι προσεγγίσεις που εξετάζονται εδώ φιλοδοξούσαν να προσφέρουν ερμηνευτικά εργαλεία για όλα σχεδόν τα κοινωνικά σύστημα, ανεξαρτήτως επιπέδου ανάπτυξης. Συνέπεια αυτού ήταν μία συστηματική υποβάθμιση των θεσμικών διαφοροποιήσεων, και μία ταυτόχρονη αναβάθμιση των λειτουργικών συγκλίσεων προς ένα κοινό «ομοιοστατικό» μοντέλο λειτουργικότητας. Από αυτή τη σκοπιά, έννοιες όπως η πρόνοια, η ευημερία και το κράτος αντιμετωπίζονται με καχυποψία ως ενδεδυμένες με ένα μεταφυσικό μανδύα, ο οποίος εμποδίζει τον έλεγχο της αποδοτικότητας των λειτουργιών που αυτές καλούνται να επιτελέσουν στο πλαίσιο του κοινωνικού συστήματος.¹³ Αντί αυτών δίνεται έμφαση στις λειτουργίες πρόνοιας και ευημερίας, ενώ το κράτος παραχωρεί την θέση του στο πολιτικό σύστημα. Η λειτουργική θεώρηση της σχέσης οικονομίας-πρόνοιας-πολιτικής που αναπτύσσεται στην προοπτική της θεσμικής σύγκλισης, συνιστά το νήμα που διατρέχει αμφότερες τις προσεγγίσεις. Στην περίπτωση της εκβιομηχάνισης η προνοιακή λειτουργία διαδραματίζει έναν αμφίπλευρο ρυθμιστικό ρόλο ως προς τους δύο πόλους της παραπάνω σχέσης. Αφενός συνεισφέρει στην ολοκλήρωση της διαφοροποίησης του οικονομικού υπό-συστήματος παρέχοντας τα απαιτούμενα εξω-οικονομικά στοιχεία που στοιχειοθετούν την απαραίτητη λειτουργία ενσωμάτωσης. Αφετέρου, στο επίπεδο του κοινωνικού συστήματος, εναρμονίζει το πολιτικό με το οικονομικό υπο-σύστημα για να επιτευχθεί η προσήκουσα ομοιοστατική ισορροπία και ως εκ τούτου να εξασφαλισθεί η ομαλή κοινωνική αναπαραγωγή. Στην περίπτωση του εκσυγχρονισμού το βάρος μετατίθεται κυρίως στο πολιτικό υπό-σύστημα. Εδώ η πρόνοια λογίζεται ως μία παράμετρος διαμόρφωσης της πολιτικής κουλτούρας, η οποία εξασφαλίζει την ομαλή ένταξη των μαζών στο νέο πλουραλιστικό πολιτικό σύστημα, αναγκαίου προϊόντος της προϊούσας λειτουργικής διαφοροποίησης των

¹³ Almond ,G.(1990), *A Discipline divided: Schools and Sects in Political Science*, Newbury Park, Calif. : Sage, σελ.110.

κοινωνικών συστημάτων. Συνεπώς, η πρόνοια αναδεικνύεται ως αναγκαίος λειτουργικός όρος που εξασφαλίζει τη μετάβαση στο πλουραλιστικό σύστημα εκπροσώπησης.

Μέχρι στιγμής εξετάσαμε τις εκλεκτικές συγγένειες των ρευμάτων του εκσυγχρονισμού και της εκβιομηχάνισης στο φως των ευρύτερων μεθοδολογικών προτάσεων της θεωρίας του Talcott Parsons. Πριν προχωρήσουμε στη λεπτομερή ανάλυση του κάθε ρεύματος κρίνεται σκόπιμη μία συνοπτική παρουσίαση του τρόπου με τον οποίο ο ίδιος ο Parsons προσεγγίζει το ζήτημα του κοινωνικού κράτους, ή καλύτερα τη διαπλοκή του οικονομικού με το πολιτικό υπο-σύστημα στο φόντο των προνοιακών λειτουργιών. Η αρχική υπόθεση έγκειται στο ότι ένα σύγχρονο και λειτουργικά διαφοροποιημένο κοινωνικό σύστημα διακρίνεται, εν πρώτοις, σε τέσσερα υπο-συστήματα, κάθε ένα εκ των οποίων αντιπροσωπεύει μία από τις αντίστοιχες λειτουργίες που περιγράφηκαν παραπάνω. Έτσι, αναφορικά με τις τρεις λειτουργίες που μας ενδιαφέρουν εδώ, το οικονομικό υπο-σύστημα συμπίπτει με τη λειτουργία της προσαρμογής, το πολιτικό υπο-σύστημα αντιστοιχεί σε αυτήν της επίτευξης στόχων, ενώ η πρόνοια συμπεριλαμβάνεται ως στοιχείο στο ευρύτερο υπο-σύστημα της κοινωνικής ολοκλήρωσης/ ενσωμάτωσης. Μέσα από τη λειτουργία της προσαρμογής, το οικονομικό υπο-σύστημα αναλαμβάνει αφενός να προσφέρει εκείνα τα υλικά μέσα που θα ελαττώσουν την επιρροή του εξωτερικού περιβάλλοντος πάνω στο κοινωνικό σύστημα (λοιμοί, φυσικές καταστροφές κ.τ.λ) και αφετέρου να παράγει εκείνους τους απαιτούμενους πόρους που θα χρησιμοποιηθούν ως μέσα για την επίτευξη των θετικά αξιοδοτούμενων από το κοινωνικό σύστημα στόχων¹⁴. Από την άλλη πλευρά, το πολιτικό υπο-σύστημα αποσκοπεί στην κινητοποίηση εκείνων των μέσων που κρίνονται αναγκαία για την επίτευξη των δεδομένων στόχων του όλου συστήματος. Με δεδομένο ότι το πρώτο επικεντρώνει στην παραγωγή και το δεύτερο στο συντονισμό της, τα δύο υπο-συστήματα οριοθετούνται από αμφίπλευρες εισροές με κύριο στόχο την εξασφάλιση ενός υψηλού δείκτη παραγωγικότητας, στη βάση του οποίου νομιμοποιείται η ευρύτερη συσχέτιση οικονομίας και πολιτικής. Η πολιτική εξασφαλίζει την παραγωγικότητα παρεμβαίνοντας στην οικονομία μετερχομένη τα εργαλεία της νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής. Κύριο μέλημά

¹⁴ Parsons, T., Smelser, N. (1956/1964), *Economy and Society : A study in the Integration of Economic and Social Theory*, Λονδίνο: Routledge & Kegan, σελ.20.

της είναι η εξασφάλιση κεφαλαιακών εισροών στο οικονομικό υπο-σύστημα μέσα από τη δημιουργία πιστώσεων. Με αυτόν τον τρόπο παρέχονται κεφαλαιακές υποδομές αλλά και ορίζονται οι κατευθύνσεις μέσα από τις οποίες θα επιτευχθούν οι οικονομικοί στόχοι. Από την πλευρά της ζήτησης, η κεφαλαιακή εκροή του πολιτικού υπο-συστήματος συμπληρώνεται από μία δεύτερη εκροή που στοχεύει στην ενίσχυση της αγοραστικής δύναμης, η οποία συνιστά μία επιπλέον πολιτική ενθάρρυνση επέκτασης της παραγωγικότητας. Οι δύο εκροές του πολιτικού υπο-συστήματος, η δημιουργία πίστης και η ενίσχυση της ζήτησης, ενισχύονται στο εσωτερικό του οικονομικού υπο-συστήματος από τη λειτουργία ενσωμάτωσης που διαδραματίζει η πρόνοια στο επίπεδο της εργασίας. Η τελευταία ενσωματώνεται στις μονάδες του οικονομικού υπο-συστήματος και συμμετέχει ως βασικός συντελεστής στην παραγωγικότητα, μέσα από ένα πλαίσιο προνοιακών παροχών που κρυσταλλώνεται θεσμικά σε ένα πλέγμα κοινωνικών δικαιωμάτων¹⁵. Οι παρατηρήσεις του Parsons ως προς τη σχέση οικονομίας-πολιτικής-πρόνοιας φαίνεται να μοιράζονται κάποια κοινά συμπεράσματα με τις κενόνσιανές αναλύσεις περί Κοινωνικού Κράτους. Άλλωστε ο ίδιος υποστήριξε ότι στις αναλύσεις του δεν προσπάθησε ούτε να δικαιολογήσει ούτε να απορρίψει τις αναλύσεις του Keynes, απλά προσπάθησε να δείξει ότι οι συγκεκριμένες αναλύσεις είναι λογικά συμβατές με το δομολειτουργικό παράδειγμα¹⁶.

Ύστερα από αυτή την μικρή παρέκβαση περνάμε τώρα στην ανάλυση των σχέσεων πολιτικής-πρόνοιας-οικονομίας στις προσεγγίσεις της εκβιομηχάνισης και του εκσυγχρονισμού.

1.2. Πολιτική και ευημερία στη «λογική» της εκβιομηχάνισης.

Προβαίνοντας κανείς/καμία σε μία προοιμιακή παρατήρηση σχετικά με την προσέγγιση της εκβιομηχάνισης, δεν θα μπορούσε παρά να σταθεί στη βασική αρχή της μη αιτιώδους συνάφειας ανάμεσα στο κράτος και την πρόνοια. Σύμφωνα με αυτή, ο προνοιακός διακανονισμός δεν είναι αποτέλεσμα των διεργασιών που συντελούνται

¹⁵ *Ibid*, σελ.114-120.

¹⁶ *Ibid*, σελ.90.

μέσα στην πολιτική δομή, αλλά αντίθετα αποτελεί λειτουργικό ισοδύναμο των μετασχηματισμών που λαμβάνουν χώρα στην οικονομική δομή προς την κατεύθυνση μίας διαδικασίας εκβιομηχάνισης. Η τελευταία δημιουργεί τις ανάγκες για την ανάπτυξη συγκεκριμένων λειτουργιών πρόνοιας, προσηκόντων στην ολοκλήρωση του οικονομικού υπο-συστήματος και στη συνακόλουθη εναρμόνιση του συνολικότερου κοινωνικού συστήματος. Μπορεί οι προνοιακές ανάγκες να προκύπτουν μέσα από τις τεχνολογικές μεταβολές του οικονομικού υπο-συστήματος, ωστόσο η θεσμοποίησή τους επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος, εφόσον διαμέσου αυτών επιτελείται η συστημική συμπληρωματικότητα οικονομίας και πολιτικής στο πλαίσιο της αναδυόμενης βιομηχανικής κοινωνίας, προς την οποία συγκλίνουν οργανωτικά τα επί μέρους κοινωνικά συστήματα.

Οι ερευνητικές επεξεργασίες των εκπροσώπων της εκβιομηχάνισης, κατανοούν τη σχέση οικονομίας- πρόνοιας ως μία πτυχή της γενικότερης θεσμικής σύγκλισης ανάμεσα στις βιομηχανικές κοινωνίες, και τη μελετούν στη βάση δύο παραμετρικών σχέσεων.

Η πρώτη αφορά τη σχέση ανάμεσα στο επίπεδο της βιομηχανικής ανάπτυξης και στο ποσοστό του ΑΕΠ που αφιερώνεται στη χρηματοδότηση προγραμμάτων κοινωνικής ασφάλισης.

Η δεύτερη αφορά τη σχέση ανάμεσα στο στάδιο που βρίσκεται η διαδικασία εκβιομηχάνισης και στον αριθμό και την ευρύτητα κάλυψης των προνοιακών προγραμμάτων που έχουν αναπτυχθεί για να την υποστηρίξουν¹⁷.

Πριν προχωρήσουμε στα συμπεράσματα που προκύπτουν από αυτό το σύμπλεγμα σχέσεων, κρίνεται σκόπιμη μία λεπτομερέστερη εξέταση του τρόπου με τον οποίο οι ανάγκες που δημιουργούνται από τη διαδικασία εκβιομηχάνισης οδηγούν στην ανάδυση των προνοιακών λειτουργιών. Σε γενικές γραμμές, η έννοια της εκβιομηχάνισης αναφέρεται στον ευρύτερο μετασχηματισμό της οικονομικής δομής από τις παραδοσιακές στις σύγχρονες μορφές οργάνωσης, μετασχηματισμός που κατανοείται περισσότερο με όρους τεχνολογικής καινοτομίας, η οποία οδηγεί τελικά στην ευρύτερη θεσμική αναδιάρθρωση της παραγωγής. Ο χαρακτήρας που λαμβάνει κάθε φορά η διαδικασία εκβιομηχάνισης ορίζεται ποικιλοτρόπως ανάλογα

¹⁷ Βλ. Weed, F. (1979), "Industrialization and Welfare Systems: A Critical Evaluation of the Convergence Hypothesis", *International Journal of Comparative Sociology*, XX, (3-4).

με τα ερωτήματα που θέτει η εκάστοτε μελέτη, ενώ ταυτόχρονα η βιβλιογραφία εστιάζει στις διαφορετικές χρονικές φάσεις που σχετίζονται με τη χρονική περίοδο έναρξης της όλης διαδικασίας. Η πρώτη γενιά μελετών ερμήνευε τη διαδικασία εκβιομηχάνισης με εμπειρικούς δείκτες που χρησιμοποιούνταν ως εργαλεία σύγκρισης και κατάταξης διάφορων χωρών. Ο κυριότερος εξ αυτών ήταν το μέγεθος της ενεργειακής κατανάλωσης που αποτύπωνε το μέγεθος και τη σύνθεση των παραγωγικών μονάδων μίας κοινωνίας¹⁸. Συνυπολογιζόμενος μαζί με το μέγεθος της αστικοποίησης, το ποσοστό αναλφαριθμητισμού¹⁹ και το κατά κεφαλή εισόδημα²⁰ μπορούσε να δώσει μία ασφαλή εκτίμηση για το στάδιο οικονομικής ανάπτυξης μίας χώρας.

Κρίνοντας από τον τρόπο προσδιορισμού του επιπέδου ανάπτυξης, η διαδικασία εκβιομηχάνισης αποτελούσε όρο μετάβασης στη βιομηχανική κοινωνία, εφόσον παράλληλα με την εξέλιξή της ικανοποιούνταν και τα λειτουργικά προαπαιτούμενά της. Αυτά δεν ήταν άλλα από τις προνοιακές λειτουργίες που η ίδια δημιουργούσε μέσα από την αναδιάρθρωση της παραγωγικής διαδικασίας. Η δημιουργία των προνοιακών λειτουργιών συμβαδίζει με τη σταδιακή μετάβαση στη βιομηχανική κοινωνία. Όπως προδίδει η ίδια η έννοια, σε μία τέτοιου τύπου κοινωνία ηγεμονικό ρόλο διαδραματίζει ο βιομηχανικός τομέας (δευτερογενής), γύρω από τις ανάγκες του οποίου συναρθρώνονται οι παραγωγικοί συντελεστές. Εδώ, το βασικό οργανωτικό στοιχείο της παραγωγής είναι η μεγάλης κλίμακας βιομηχανική επιχείρηση. Η λειτουργία της απαιτεί εκτεταμένη συσσώρευση κεφαλαίου, συγκεντροποίηση της παραγωγικής διαδικασίας και των μέσων παραγωγής, συνεχή ανάπτυξη της τεχνολογίας και τέλος την ύπαρξη ενός ιεραρχικά δομημένου γραφειοκρατικού μηχανισμού λήψης αποφάσεων (κατά Galbraith τεχνοδομή)²¹ προσανατολισμένου στον συντονισμό όλων των παραπάνω. Τα παραπάνω στοιχεία κρυσταλλώθηκαν μέσα από μία μακρά διαδικασία οικονομικών μετασχηματισμών και κάθε ένα από αυτά επέφερε ευρύτερες ανακατατάξεις στις κοινωνικές δομές.

¹⁸ Βλ. Cottrell, F. (1955/1970), *Energy and society: the relation between energy, social change, and economic development*, Westport, Conn.: Greenwood Press.

¹⁹ Cutright, P. (1965), "Political Structure, Economic Development, and National Social Security Programs", *American Journal of Sociology*, 70(5), σελ. 541.

²⁰ Aaron, H. J. (1967), "Social Security: International Comparisons", εις Eckstein, O. (1967), *Studies in the Economics of income Maintenance*, Ουάσινγκτον: Brookings Institution.

²¹ Βλ. Galbraith, J. K. (1967/1979), *The New Industrial State*, Νέα Υόρκη: Mentor, σελ. 64-65.

Η συγκέντρωση των μέσων παραγωγής σε μεγάλους εργοστασιακούς χώρους και η υιοθέτηση ταιυλορικών μεθόδων στην οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας επέφεραν με τη σειρά τους τη συγκέντρωση της εργασιακής δύναμης, ή – λειτουργιστικά- του παραγωγικού συντελεστή εργασία, στους γεωγραφικούς χώρους όπου συντελούνταν η παραγωγή²². Αυτοί είτε αποτελούσαν οιονεί βιομηχανικές ζώνες γύρω από τις οποίες αναπτύσσονταν αστικοί οικισμοί, είτε αποτελούσαν περιοχές ήδη ανεπτυγμένων πόλεων οπότε και μετασχηματίζονταν τα οικονομικά, κοινωνικά, γεωγραφικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά τους. Σε κάθε περίπτωση, αυτή η προϊούσα αστικοποίηση έθετε επί τάπητος θέματα που σχετίζονταν αφενός με το πολεοδομικό περιβάλλον, κυρίως με την αναδιοργάνωση και κατανομή του χώρου, και αφετέρου με τις συνθήκες διαβίωσης του πληθυσμού, οι οποίες είχαν να κάνουν με τις συνθήκες κατοικίας, με τη δημόσια υγιεινή και τις διάφορες υπηρεσίες εναρμόνισης και ενσωμάτωσης των κατοίκων στον ιστό της πόλης²³. Όλες αυτές οι ανάγκες στοιχειοθετούσαν ένα πρώτο πεδίο προνοιακής παρέμβασης σχετιζόμενο με τις γεωγραφικές και δημογραφικές διαστάσεις της ανάδυσης των μεγάλων βιομηχανικών μονάδων. Όμως, εξίσου σημαντικές ήταν οι αναδιρθρώσεις που επέφερε η βιομηχανική οικονομία στις κοινωνικές σχέσεις, τόσο στο επίπεδο του κεφαλαίου, όσο και στο επίπεδο της εργασίας

Όσον αφορά το πρώτο επίπεδο, η ανάγκη συγκεντροποίησης του κεφαλαίου στο πλαίσιο της εκτεταμένης συσσώρευσης επιτάσσει τη συνένωση ξεχωριστών κεφαλαίων και τη δημιουργία μεγάλων επιχειρήσεων. Το αποτέλεσμα είναι ο διαχωρισμός της διοίκησης από την ιδιοκτησία, διαδικασία που εκβάλλει στην

²² Η σχολή της εκβιομηχάνισης κατανοεί την αστικοποίηση ως μία ένδειξη βιομηχανικής ανάπτυξης χωρίς να εξετάζει τους μηχανισμούς που οδήγησαν σε αυτή. Προφανώς η μετακίνηση πληθυσμών από τις αγροτικές περιοχές στις πόλεις δεν ήταν μόνο αποτέλεσμα ορθολογικών επιλογών των υποκειμένων, αλλά αποκύημα μίας μακράς διαδικασίας θεσμικών καταναγκασμών με στόχο τη βίαιη απόσπαση των αγροτικών πληθυσμών από τους δεσμούς της κοινότητας, τη συνακόλουθη εξαθλίωσή τους και τελικά στη «στρατολόγησή» τους στον εφεδρικό στρατό εργασίας που συνιστούσε τον όρο της αξιοποίησης του κεφαλαίου σε διευρυμένη κλίμακα. Όλη αυτή η διαδικασία εγγράφονταν μέσα στη συνολικότερη προσπάθεια εμπορευματοποίησης της γης και της εργασίας, η οποία συνιστούσε τον αναγκαίο όρο για την ανάπτυξη της αγοράς. Αντί πολλών βλέπε για την συγκεκριμένη διαδικασία τις επεξεργασίες του Μαρξ και του Polanyi. Marx,K,(1867/1977), *Capital*, Τομ.Α', Νέα Υόρκη:Vintage books. Polanyi, K. (1944/1957), *The Great Transformation*, Βοστώνη: Beacon Press:, σελ.68-76.

²³ Τα προβλήματα της αστικοποίησης δεν είναι κοινά για όλους τους κατοίκους. Το αντίθετο θα προϋπόθετε την ύπαρξη μίας «αντικειμενικής» γεωγραφίας, παραδοχή έωλη εφόσον η κατανομή και η ενσωμάτωση του χώρου στις πόλεις συντελείται με άξονα τη συσσώρευση και αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Πάνω σε αυτό βλέπε τις επεξεργασίες στο Harvey,D.(1998), *Social Justice and the City*, Οξφόρδη: Blackwell.

επικράτηση της πολυμετοχικής εταιρείας ως της βασικής νομικής μορφής του επιχειρηματικού πράττειν. Η σχετική αυτονομία της διαδικασίας λήψης αποφάσεων από την ιδιοκτησία επιτρέπει την εμφάνιση νέων γραφειοκρατικών δομών προγραμματισμού, οι οποίες στελεχώνονται από ένα καινούργιο επαγγελματικό στρώμα τεχνοκρατών. Όσον αφορά το δεύτερο επίπεδο, η αύξηση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου με την ολοένα και περισσότερη χρήση της τεχνολογίας στην παραγωγική διαδικασία αναπροσαρμόζει τον ρόλο της εργασίας. Η τελευταία εντάσσεται ως πρακτική στο πλαίσιο του συνολικότερου εγχειρήματος εξορθολογισμού που προωθούν οι τεχνολογικοί μετασχηματισμοί της εκβιομηχάνισης. Οι νέες φορντικές μέθοδοι παραγωγής, δημιουργούν ανάγκες για περισσότερο εξειδικευμένη εργασία, γεγονός που οδηγεί σε αναδιάταξη της ιεραρχίας των δεξιοτήτων και των επαγγελματών μέσα στους «εκβιομηχανισμένους» εργασιακούς χώρους²⁴.

Όλες αυτές οι διαδικασίες προσαρμογής του οικονομικού υπο-συστήματος, δημιουργούν και τις αντίστοιχες προνοιακές ανάγκες που καλύπτονται με την παρέμβαση ορθολογικά οργανωμένων γραφειοκρατικών μηχανισμών. Όπως αναλύθηκε παραπάνω, οι γεωγραφικές αναδιαρθρώσεις της παραγωγής ενεργοποιούν εκείνο το κομμάτι των προνοιακών λειτουργιών που σχετίζεται με τις ανάγκες στέγασης και υγιεινής του αστικού πληθυσμού. Από την άλλη πλευρά, οι μετασχηματισμοί στις εργασιακές δομές διευρύνουν τις προνοιακές λειτουργίες, καθώς η εμφάνιση καινούργιων επαγγελματών και νέων εργασιακών μεθόδων οδηγούν στην ανάδυση νέων μορφών διακινδύνευσης. Έτσι, και με δεδομένο ότι μία κρίσιμη μάζα του εργασιακού δυναμικού απασχολείται με μισθωτή σχέση εργασίας, θεμελιώνονται δομές κοινωνικής ασφάλισης προσανατολισμένες στην προστασία του εισοδήματος από τους νέους κινδύνους. Σε αυτή την κατεύθυνση προσανατολίζεται και το σύνολο των προγραμμάτων κοινωνικής ασφάλισης που εστιάζει κυρίως στους κινδύνους ασθένειας, γήρατος και ανεργίας. Παράλληλα με την προστασία του εισοδήματος, ο χαρακτήρας των νέων εργασιακών δομών φέρνει στο προσκήνιο την εκπαιδευτική λειτουργία σαν κατεξοχήν πεδίο προνοιακής ρύθμισης. Οι ανάγκες για

²⁴ Για μία εκτεταμένη ανάλυση της σχέσης ανάμεσα στη διαδικασία εκβιομηχάνισης και τις μεταβολές στις προνοιακές ανάγκες βλ. Wilensky, H.& Lebeaux, C.(1967)(επιμ.), *Industrial society and social welfare : the impact of industrialization on the supply and organization of social welfare services in the United States*, Νέα Υόρκη: Free Press.

σχεδιασμό του εργατικού δυναμικού επιφέρουν τη μαζικοποίηση της εκπαιδευτικής δομής που προσανατολίζεται τόσο στην καλλιέργεια των δεξιοτήτων αυτών που εμπλέκονται άμεσα στη βιομηχανική παραγωγή, όσο και στην ενστάλαξη ενός «βιομηχανικού ήθους» σε αυτούς που συμμετέχουν στη διαδικασία λήψης οικονομικών αποφάσεων²⁵.

Η κάλυψη των προνοιακών αναγκών συνιστά προτεραιότητα όλων των κοινωνικών συστημάτων που βρίσκονται σε τροχιά εκβιομηχάνισης. Αυτό καθίσταται εμφανές από το γεγονός ότι παρατηρείται σύγκλιση σχεδόν σε όλα τα ανεπτυγμένα κράτη, καπιταλιστικά και σοσιαλιστικά, ως προς το ποσοστό των δημόσιων δαπανών που αφιερώνουν για την κάλυψη των προνοιακών αναγκών τους²⁶. Πιο συγκεκριμένα και σε αναφορά με τις δύο σχέσεις που διατυπώθηκαν πρότερα, η βιβλιογραφία συνάγει τα εξής συμπεράσματα: Το ποσοστό που αφιερώνει ένα κράτος στην κάλυψη των προνοιακών του αναγκών συναρτάται άμεσα με το επίπεδο βιομηχανικής ανάπτυξης της χώρας και δεν συνδέεται άμεσα με τη μορφή του κοινωνικο-πολιτικού καθεστώτος που επικρατεί σε αυτή. Όσο περισσότερο ανεπτυγμένη είναι μία οικονομία, τόσο περισσότερο θα αναγνωρίζει και θα ικανοποιεί τις προνοιακές λειτουργίες. Αν και η οικονομική ανάπτυξη αποτελεί τον βασικό όρο εισαγωγής προγραμμάτων κοινωνικής ασφάλισης, όταν δύο ανεπτυγμένες χώρες βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο ανάπτυξης, τότε αυτή που διαθέτει αντιπροσωπευτικό πλουραλιστικό πολιτικό σύστημα είναι πιθανότερο να διευρύνει περισσότερο το εύρος ασφαλιστικής κάλυψης και τα προσφερόμενα προγράμματα²⁷. Αυτή η δεύτερη σχέση μας φέρνει στην καρδιά του ζητήματος που εντοπίζεται στο πώς αρθρώνονται οι προνοιακές λειτουργίες, απότοκές του οικονομικού υπο-συστήματος, με το πολιτικό υπο-σύστημα.

²⁵ Για τη λειτουργία της εκπαίδευσης ως εργαλείου ρύθμισης του εργατικού δυναμικού βλ. Γράβαρης,Δ.(2005), «Από το Κράτος στο Κράτος: Ορθολογικότητα και κανόνες νομιμοποίησης στην εκπαιδευτική πολιτική», στο Γράβαρης,Δ.& Παπαδάκης,Ν.(2005)(επιμ.), *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική : Μεταξύ κρατους και αγοράς*, Αθήνα :Σαββάλας. Με τον όρο «βιομηχανικό ήθος» εννοώ την θέληση των οικονομικών και πολιτικών ελίτ να ασχοληθούν ενεργά με τη διαχείριση και διεύθυνση του οικονομικού συστήματος παρέβαλε σχετικά τις επεξεργασίες του Wiener για τη Μεγάλη Βρετανία στο Wiener, M.(1985), *English culture and the decline of the industrial spirit, 1850-1980*, Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books.

²⁶ Pryor,F.(1968), *Public expenditures in communist and capitalist nations*, Homewood:Irwin,σελ.310-311.

²⁷ Cutright,(1965), *op.cit*, σελ.547.

Η προσέγγιση της εκβιομηχάνισης αναλύει τη σχέση πρόνοιας-πολιτικής στο ευρύτερο πλαίσιο της δομικής διαφοροποίησης του κοινωνικού συστήματος. Ακολουθώντας τις διαδικασίες προσαρμογής του οικονομικού υπο-συστήματος, οι προνοιακές λειτουργίες διαδραματίζουν έναν διπλό ρόλο. Από τη μία πλευρά συμβάλλουν, όπως είδαμε παραπάνω, στην ολοκλήρωση του οικονομικού υπο-συστήματος. Από την άλλη πλευρά εναρμονίζουν το πολιτικό υπο-σύστημα με τις ευρύτερες συστημικές διαφοροποιήσεις που προκαλούνται από τις τεχνολογικές ανακατατάξεις, συμβάλλοντας έτσι στην επίτευξη μίας νέας «ομοιοστατικής» ισορροπίας ικανής να συνενώσει τα επιμέρους υπο-συστήματα. Αυτός ακριβώς ο ρόλος των προνοιακών λειτουργιών αποτυπώνεται στην παραδοχή ότι το Κοινωνικό Κράτος υπήρξε πάντοτε μία προνομιακή πηγή συναίνεσης και κοινωνικής ευταξίας στις σύγχρονες κοινωνίες, ανεξάρτητα αν αυτές ήταν πλουραλιστικές ή ολοκληρωτικές²⁸. Σε αυτό το πλαίσιο, ο προνοιακός θεσμικός διακανονισμός καθίσταται αντιληπτός ως ένα μέσο σύγκλισης των επί μέρους κοινωνικών σχηματισμών προς ένα συναινετικό μοντέλο διακυβέρνησης.

Η θέση που θέλει την πρόνοια να συνιστά λειτουργικό όρο που εξασφαλίζει την ενσωμάτωση του πολιτικού υπο-συστήματος στα νέα δεδομένα, μπορεί να ανιχνευθεί με ενάργεια στη μελέτη του Clark Kerr και της ομάδας του πάνω στη διαδικασία της εκβιομηχάνισης. Στα πρώτα στάδια ανάπτυξης της τελευταίας παρατηρείται μία θεσμική απόκλιση, καθώς η κατεύθυνση των διαδρομών της εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις ιδεολογικές καταβολές των διάφορων ελίτ που καθοδηγούν την όλη διαδικασία. Το περιθώριο για ιδεολογικές επιλογές, ίδιον της πρώιμης φάσης εκβιομηχάνισης, οφείλεται εν πολλοίς στο ότι το επίπεδο πολυπλοκότητας του περιβάλλοντος, στο οποίο καλείται να προσαρμοστεί το οικονομικό υπο-σύστημα, είναι ακόμα χαμηλό, οπότε υπάρχει η δυνατότητα διατύπωσης συνολικότερων προτάσεων μεταρρύθμισης που ουσιαστικά κατατείνουν στις διαφορετικές διαδρομές της εκβιομηχάνισης. Οι τελευταίες μπορούν να στοιχηθούν γύρω από ένα ιδεολογικό συνεχές οριοθετούμενο στη μία του άκρη από τον «μονισμό», σύμφωνα με τον οποίο όλες οι κοινωνικο-οικονομικές δραστηριότητες οργανώνονται από την κεντρική εξουσία, και στην άλλη από τον

²⁸ Wilensky, H. (1975), *The Welfare State and Equality: Structural and Ideological Roots of Public Expenditures*, Μπέρκλεϊ- Λος Άντζελες-Λονδίνο: University of California Press, σελ. 119.

ατομισμό, που διακονεί το κλασικό *laissez-faire* δόγμα²⁹. Σε αναφορά με αυτό το ιδεολογικό συνεχές προκύπτουν πέντε διαφορετικοί τύποι ελίτ, ο καθένας εκ των οποίων προτείνει τη δική του ιδιαίτερη διαδρομή εκβιομηχάνισης. Οι πέντε τύποι ελίτ είναι ο δυναστικός, ο τύπος της μεσαίας τάξης, ο επαναστατικός (ή διαφορετικά ο τύπος των διανοουμένων), ο τύπος των αποικιοκρατών διοικητών και τέλος αυτός των εθνικιστών ηγετών. Δίχως να εισέλθω σε λεπτομέρειες, θα αρκεστώ στην παράθεση ορισμένων βασικών χαρακτηριστικών της κάθε διαδρομής δίνοντας έμφαση στη σχέση πρόνοιας-πολιτικής και στο πώς αυτή διαμορφώνεται στο πλαίσιο της επιχειρούμενης εκβιομηχάνισης. Όσον αφορά την αποικιοκρατική ελίτ, τα πράγματα είναι λίγο-πολύ ξεκάθαρα. Η διαδικασία εκβιομηχάνισης προσαρμόζεται αποκλειστικά στις ανάγκες της καπιταλιστικής μητρόπολης, η παροχή πρόνοιας εναπόκειται στα παραδοσιακά δίκτυα της τοπικής κοινωνίας, ενώ η εκπαίδευση παρέχεται επιλεκτικά από τη μητρόπολη. Συναφή χαρακτηριστικά μοιράζεται και ο δυναστικός τύπος, με τη διαφορά ότι αναπτύσσει ένα περισσότερο πατερναλιστικό σύστημα έλεγχου της εργασίας, ενώ η διαδικασία εκβιομηχάνισης ρυθμίζεται έτσι ώστε να διατηρηθεί η παραδοσιακή ελίτ μαζί με το αξιακό της σύστημα. Σαν συνέχεια της αποικιοκρατικής ελίτ λογίζεται η ελίτ των εθνικιστών ηγετών. Αυτοί επιχειρούν την αποσύνδεση της τοπικής οικονομίας από τη μητρόπολη διαμέσου της επίτευξης υψηλών ρυθμών εκβιομηχάνισης. Παράλληλα προωθούν την εισαγωγή κρατικών προγραμμάτων κοινωνικής ασφάλισης και διευρύνουν την εκπαίδευση δίνοντας έμφαση στις ανώτερες βαθμίδες, από τις οποίες τροφοδοτείται και η όλη διαδικασία της εκβιομηχάνισης. Τέλος, οι δύο υπολειπόμενοι τύποι ελίτ αντιπροσωπεύουν τα δύο άκρα του ιδεολογικού συνεχούς. Η ελίτ της μεσαίας τάξης ταυτίζεται με πλουραλιστικά καθεστάτα αξιακά προσανατολισμένα στις αρχές του *laissez-faire*. Ως εκ τούτου, ο ρυθμός εκβιομηχάνισης συναρτάται με τις θεσμικές προκείμενες της αγοράς και άρα καθορίζεται από τις προοπτικές ιδιωτικής κερδοφορίας και τη δομή των ατομικών προτιμήσεων. Ο ρόλος του κράτους στην παροχή πρόνοιας ελαχιστοποιείται, ενώ η εκπαίδευση διατηρεί τον μαζικό της χαρακτήρα εφόσον συνιστά προνομιακό τόπο κοινωνικής αναπαραγωγής των μεσαίων στρωμάτων. Στον αντίποδα κείται ο επαναστατικός τύπος, ο οποίος

²⁹ Mishra,R.(1981), *op.cit*,σελ.36.

αντιστοιχεί στα καθεστώτα του υπαρκτού σοσιαλισμού. Σε αυτή την περίπτωση η διαδικασία της εκβιομηχάνισης προχωρεί με τον ταχύτερο δυνατό ρυθμό και οργανώνεται από την κρατική γραφειοκρατία που διατηρεί τον έλεγχο των μέσων παραγωγής. Ο κεντρικός ρόλος του κράτους επεκτείνεται και στο ζήτημα της πρόνοιας όπου έχουμε την εισαγωγή δημόσιων συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης συνοδευόμενων από μαζικά συστήματα δημόσιας εκπαίδευσης³⁰.

Από την άλλη πλευρά, όσο η ανάπτυξη πλησιάζει τα ύστερα στάδιά της, η δυνατότητα για διαφορετικές ιδεολογικές επιλογές ως προς την οργάνωση του κοινωνικού περιορίζεται σημαντικά. Η ανάδυση της κοινωνικής πολυπλοκότητας, μέσα από τη συνεχή δομική διαφοροποίηση του κοινωνικού συστήματος, δημιουργεί την ανάγκη οργάνωσης καθολικών θεσμικών διακανονισμών, οι οποίοι μέσα από την ορθολογική συσχέτιση μέσων-σκοπών καλούνται να εξασφαλίσουν την αποδοτική λειτουργία του συνολικού κοινωνικού συστήματος. Κατά συνέπεια η κοινωνική πολυπλοκότητα λειτουργεί ως εξωτερικός καταναγκασμός που στρατεύει τους θεσμούς σε μία ομοιόμορφη τεχνοκρατική ιδεολογία της αποδοτικότητας, περιθωριοποιώντας τις όποιες δυνατότητες για ιδεολογικές αποκλίσεις. Οι νέες συνθήκες απαιτούν συγκεκριμένες τεχνοκρατικές προτάσεις, προσανατολισμένες σε μικρές μεταρρυθμίσεις που θα μπορούν να ελεγχθούν για την αποτελεσματικότητά τους στη βάση συγκεκριμένων ορθολογικών κριτηρίων. Αυτό σημαίνει ότι οι εποχές όπου μεγάλες αφηγήσεις φιλοδοξούσαν να οργανώσουν το κοινωνικό με άξονα την πίστη σε μία ορισμένη κοσμοθεωρία, έχουν οριστικά παρέλθει³¹. Εφόσον οι ιδεολογίες που πρότειναν διαφορετικούς τύπους οργάνωσης του κοινωνικού υποχωρούν μπροστά στη νέα κοινωνική πολυπλοκότητα, ταυτόχρονα εξασθενούν και οι διαφορές ανάμεσα στα κοινωνικά συστήματα, τα οποία σταδιακά συγκλίνουν σε ένα ενιαίο θεσμικό μοντέλο. Στις επεξεργασίες του Kerr αυτό το μοντέλο ονομάζεται πλουραλιστικός βιομηχανισμός και αποτελεί το σημείο σύγκλισης των δύο ακραίων καθεστώτων του ιδεολογικού συνεχούς, ήτοι του μονισμού και του ατομισμού. Η διαμόρφωση αυτού του μοντέλου στηρίζεται στην ενσωμάτωση της πολιτικής μέσα στο νέο διαφοροποιημένο σύστημα, ενσωμάτωση που πέρνα μέσα από τη συναρμογή

³⁰ Kerr,C.[κ.ά.] (1960), *Industrialism and Industrial Man : The problems of Labour and Management in Economic Growth*, Κέμπριτζ,Μασαχουσέτη:Harvard University Press.

³¹ Bell,D.(1960/1988), *The End of Ideology*, Κέμπριτζ,Μασαχουσέτη,Λονδίνο: Harvard University Press, σελ.405.

της με τη μεταβαλλόμενη οικονομική δομή. Ας δούμε πως οι προνοιακές λειτουργίες, κυρίως η εκπαίδευση και η κοινωνική ασφάλιση, επιτελούν αυτή τη διαδικασία.

Το βασικό συμπέρασμα του Kerr και της ομάδας του, έγκειται στην παραδοχή ότι η προϊούσα κοινωνική πολυπλοκότητα, αποτέλεσμα της εκβιομηχάνισης, εκβάλλει μοιραία στη διάχυση της εξουσίας και στον πολλαπλασιασμό των κέντρων της, με συνέπεια την εμφάνιση μίας πλουραλιστικής δομής πολιτικής διαχείρισης. Αυτό συμβαίνει διότι η συγκέντρωση της εξουσίας σε ένα κεντρικό θεσμό εμποδίζει την ανάπτυξη εκείνων των γνωστικών εργαλείων που επιτρέπουν την αποδοτική διαχείριση της πολυπλοκότητας. Γι' αυτό το λόγο η γνώση, και κατ'επέκταση η εξουσία, διαχέονται στις δυνάμεις της εκβιομηχανισμένης οικονομικής δομής. Βασικό χαρακτηριστικό της τελευταίας είναι η αναμόρφωση του καταμερισμού εργασίας, ο οποίος για να εξασφαλίσει την αποδοτικότητα της οικονομίας οργανώνεται στη βάση ενός υψηλού επιπέδου εργασιακών δεξιοτήτων και καταλήγει στη δημιουργία θέσεων εργασίας υψηλής ευθύνης. Από τη στιγμή που η αποδοτική λειτουργία της οικονομίας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις δεξιότητες και την εκπαίδευση των επαγγελματικών στρωμάτων, μεταβάλλεται ριζικά ο χαρακτήρας της πολιτικής εξουσίας. Η αποδοτικότητα της οικονομίας δεν επιτυγχάνεται πλέον με αυταρχισμό και άμεση καταστολή, αλλά με τη σφυρηλάτηση της συναίνεσης στους κόλπους του εργατικού δυναμικού, που με τη σειρά της συνεπάγεται την παραχώρηση σε αυτό ενός μέρους εξουσίας.

Σε αυτή την επέκταση του πλουραλισμού συμβάλλουν καθοριστικά δύο προνοιακές λειτουργίες, ήτοι η εκπαίδευση και η κοινωνική ασφάλιση. Όσον αφορά την πρώτη είδαμε ότι όσο περισσότερο εκπαιδευμένο είναι το εργατικό δυναμικό, τόσο μεγαλύτερο ρόλο διεκδικεί στην παραγωγική διαδικασία, εξαναγκάζοντας την εξουσία σε αποκέντρωση χάριν της αποδοτικότητας. Ωστόσο, η εκπαίδευση έχει και μία άλλη ευρύτερη πολιτική συνέπεια. Σύμφωνα με τον Kerr :

«Η εκπαίδευση φέρνει στο πέραςμά της μία νέα οικονομική ισότητα και ως εκ τούτου μία νέα ισότητα στην πολιτική νοοτροπία: την καθολική βιομηχανική μάζα. Αυτό με τη σειρά του, μαζί με πολλές άλλες εξελίξεις, συνεισφέρει στη διαμόρφωση της συναίνεσης μέσα στην κοινωνία. Η σκληρή χρήση βίας από το κράτος δεν είναι πια τόσο απαραίτητη για να διατηρηθεί η κοινωνία ενωμένη. Η εκπαίδευση ανοίγει,

επίσης, το νού στην περιέργεια και την έρευνα, και το υποκείμενο αναζητά περισσότερη ελευθερία σκέψης και δράσης. Η εκπαίδευση επιφέρει ένα αίτημα για ελευθερία και συνεισφέρει στο να δημιουργηθούν εκείνες οι συνθήκες που θα διασφαλίσουν την ασφαλή παραχώρησή της³²».

Σε ένα γενικότερο επίπεδο, η εκπαίδευση αποτελεί μία βασική προϋπόθεση για την είσοδο των μαζών στην πολιτική με δημοκρατικούς όρους. Παρουσιάζεται δηλαδή ως ένας παράγοντας μετριασμού που επιτρέπει τη διεύρυνση της ελευθερίας στην πολιτική και την ατομική σφαίρα, παρέχοντας ταυτόχρονα τα εχέγγυα για την ορθή χρήση της από την πλευρά των υποκειμένων. Η διεύρυνση των πολιτικών και των ατομικών ελευθεριών εξισορροπείται από τον μετασχηματισμό της δομής συμφερόντων στο οικονομικό υπο-σύστημα που δημιουργεί τις ανάλογες θεσμικές υποδοχές για τη διάχυση της εξουσίας. Στο πλαίσιο του πλουραλιστικού βιομηχανισμού η ιεραρχία μέσα στην παραγωγική δομή αναπαράγεται με τη συγκρότηση επαγγελματικών ενώσεων, οι οποίες ποικίλλουν ανάλογα με τις συγκριμένες δεξιότητες που διαθέτει το κάθε επάγγελμα και τη θέση που αυτό κατέχει στην παραγωγική διαδικασία. Η λειτουργία των ενώσεων διενεργείται σε δύο διαστάσεις. Αφενός, συνεισφέρουν στην αποδοτικότητα της παραγωγής διότι λειτουργούν ως μονάδες συσσωρευμένης γνώσης και οριοθετούν με ξεκάθαρο τρόπο τον ρόλο και τη θέση των επαγγελματιών στον καταμερισμό εργασίας, μέσα από την ανάπτυξη ενός κώδικα επαγγελματικών κανόνων. Αφετέρου, λειτουργούν ως ομάδες πίεσης αποσκοπώντας στην προώθηση μελών τους μέσα στους γραφειοκρατικούς μηχανισμούς, ούτως ώστε να βελτιώσουν τη θέση τους στο πλουραλιστικό σύστημα εξουσίας. Σε αυτή τη διάσταση σημαντικό ρόλο παίζουν οι προνοιακές λειτουργίες που αφορούν την κοινωνική ασφάλιση, με την έννοια ότι βασική προτεραιότητα κάθε επαγγελματικής ομάδας είναι να πετύχει καλύτερους όρους ασφάλισης, στο μέτρο που η τελευταία σχετίζεται με την εργασία. Επιπλέον, τα συναφή επαγγελματικά χαρακτηριστικά της κοινωνικής ασφάλισης εξασφαλίζουν τη συνοχή και διευρύνουν την ταυτότητα κάθε επαγγελματικής ομάδας.

Συνοψίζοντας μέχρι στιγμής τον ρόλο που παίζουν οι διαφορετικές διαστάσεις της πρόνοιας στην εναρμόνιση του πολιτικού με το οικονομικό υπο-σύστημα να

³² Kerr, C. [κ.ά.], (1960), *op.cit.* σελ. 289.

υπενθυμίσουμε τα εξής. Η εκπαίδευση αναβαθμίζει τον ρόλο των επαγγελματιών στην παραγωγική διαδικασία αναγκάζοντας το κράτος να εγκαταλείψει την καταστολή και να σφυρηλατήσει τη συναίνεση εκχωρώντας ένα μέρος της εξουσίας του. Επιπλέον η εκπαίδευση διευρύνει αυτό τον πλουραλισμό εξασφαλίζοντας την ομαλή μετάβαση των μαζών σε ένα καθεστώς ευρύτερων πολιτικών ελευθεριών. Από την άλλη πλευρά, η κοινωνική ασφάλιση σταθεροποιεί και διευρύνει την ταυτότητα των επαγγελματικών ομάδων, οι οποίες αποτελούν το θεσμικό υπόστρωμα του πλουραλισμού εξουσίας.

Η νέα δομή εκπροσώπησης επαγγελματικών συμφερόντων, που πηγάζει και αναπαράγεται μέσα από τις προνοιακές λειτουργίες μεγιστοποιεί την αποδοτικότητα της οικονομίας τροποποιώντας άρδην το πολιτικό υπο-σύστημα. Εκτός από την αποκέντρωση της εξουσίας, η ουσιαστική μεταλλαγή του πολιτικού υπο-συστήματος συντελείται με την τροποποίηση των όρων πολιτικής διεκδίκησης και κινητοποίησης. Στην πρώτη περίοδο της εκβιομηχάνισης, όπου όπως είδαμε προηγουμένως πρυτάνευε η ιδεολογία, οι διάφορες ελίτ προχωρούσαν στην καταστολή μερίδων του πληθυσμού, τα συμφέροντα των οποίων ήταν αντιθετικά ως προς την τροπή που έπαιρνε η όλη διαδικασία. Η αντιπαράθεση αυτή ξεκινούσε αρκετές φορές μέσα στην παραγωγική δομή και λάμβανε βίαιες μορφές που εκτείνονταν από οικονομικο-πολιτικές απεργίες μέχρι ανοιχτές βίαιες συγκρούσεις³³. Η εμφάνιση του πλουραλιστικού βιομηχανισμού, με τα χαρακτηριστικά που περιγράφηκαν ενδελεχώς παραπάνω, φιλοδοξεί να απομυζήσει τη βία τόσο μέσα από την παραγωγική δομή, όσο και μέσα από το πολιτικό σύστημα. Πλέον, οι όροι της πολιτικής αντιπαράθεσης γραφειοκρατικοποιούνται και εξαντλούνται στον ανταγωνισμό ανάμεσα στις επαγγελματικές ομάδες. Σύμφωνα με τη γλαφυρή διατύπωση του Kerr :

«Η ταξική πάλη θα ξεχαστεί και θα παραχωρήσει τη θέση της στον γραφειοκρατικό ανταγωνισμό ανάμεσα σε ομάδες συμφερόντων. Οι μάχες θα δίνονται πλέον στους διαδρόμους αντί στους δρόμους, και αντί για αίμα θα ρέουν υπομνήματα³⁴».

³³ *Ibid*, σελ.216.

³⁴ *Ibid*, σελ.292.

Σε αυτό το πλαίσιο η εκβιομηχανισμένη παραγωγική δομή μεγιστοποιεί την αποδοτικότητά της, εφόσον λειτουργεί απρόσκοπτα χάρη στην εναρμόνιση της με το πολιτικό υπο-σύστημα. Βασικοί όροι αυτής της εναρμόνισης είναι από τη μία πλευρά οι προνοιακές λειτουργίες που συνιστούν, για τους λόγους που εξετάσαμε, βασικούς πόλους μετασχηματισμού, και από την άλλη πλευρά η τεχνοκρατική ιδεολογία της αποδοτικότητας που εξασφαλίζει την ενότητα ανάμεσα στις ανταγωνιζόμενες ομάδες συμφερόντων.

1.3. Πρόνοια και πολιτική στις θεωρίες του εκσυγχρονισμού.

Οι ερευνητικές επεξεργασίες της σχολής του εκσυγχρονισμού, ή για την ακρίβεια εκείνο το μικρό κομμάτι που εξετάζεται εδώ, καταλήγουν σε αντίστοιχα συμπεράσματα με αυτά της εκβιομηχάνισης, ως προς τον ρόλο που παίζει ο προνοιακός θεσμικός διακανονισμός στην εναρμόνιση οικονομικού και πολιτικού υπο-συστήματος, στο πλαίσιο της ευρύτερης διαδικασίας κοινωνικής διαφοροποίησης. Από την άλλη πλευρά, η αφετηρία της επιχειρηματολογίας διαφέρει, διότι η εκβιομηχάνιση συνάγει τον προνοιακό διακανονισμό μέσα από τις μεταβολές του οικονομικού υπο-συστήματος, ενώ ο εκσυγχρονισμός τον οριοθετεί ως μία πτυχή της συνολικότερης μετάβασης από την παραδοσιακή στη νεωτερική κοινωνία.

Από τη στιγμή που η μετάβαση αυτή αναφέρεται ουσιαστικά στην αναδιάρθρωση ενός κοινωνικού συστήματος με βάση τα έλλογα προτάγματα της νεωτερικότητας, είναι αναπόφευκτη η θεματοποίησή της με όρους τελεολογίας. Αυτή ακριβώς η τελεολογική οπτική αποτελεί και τον συνδετικό κρίκο ανάμεσα σε ένα σύνολο ετερογενών μελετών που εστιάζουν σε ξεχωριστές πτυχές της συνολικής διαδικασίας εκσυγχρονισμού. Ενδεικτικές ως προς το παραπάνω είναι οι μελέτες πάνω στις διαδικασίες οικονομικού και πολιτικού εκσυγχρονισμού. Η πλέον χαρακτηριστική από τις πρώτες εντοπίζεται στο μοντέλο των οικονομικών σταδίων ανάπτυξης του Rostow. Σύμφωνα με αυτό, ο εκσυγχρονισμός ενός οικονομικού συστήματος περνάει μέσα από πέντε στάδια, κάθε ένα εκ των οποίων οριοθετείται από το άλλο ανάλογα με το επίπεδο επένδυσης και κατανάλωσης. Τα στάδια αρχίζουν

από την παραδοσιακή οικονομία και καταλήγουν στην «εποχή της υψηλής μαζικής κατανάλωσης», όπου οι βασικές ανάγκες του πληθυσμού καλύπτονται επαρκώς, οι κεντρικοί οικονομικοί τομείς ειδικεύονται στην παραγωγή διαρκών καταναλωτικών αγαθών και υπηρεσιών, ενώ εδραιώνονται εκτεταμένα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης και πρόνοιας³⁵. Παράλληλη πορεία ανάλυσης ακολουθούν και οι μελέτες που εστιάζουν στον εκσυγχρονισμό των πολιτικών συστημάτων. Εδώ αρχικά παρατηρείται μία εξασθένηση των παραδοσιακών δομών εξουσίας και μία σταδιακή συγκεντροποίησή της στους κόλπους του έθνους-κράτους. Στη συνέχεια ακολουθεί μία εκτεταμένη δομική διαφοροποίηση του πολιτικού συστήματος συνοδευόμενη από μία ταυτόχρονη λειτουργική εξειδίκευση που το καθιστά ικανό να διαχειριστεί το νέο περιβάλλον κοινωνικής πολυπλοκότητας. Τα δύο παραπάνω στοιχεία συνοδεύονται και από την καθιέρωση της ισότητας ανάμεσα στα υποκείμενα και το πολιτικό σύστημα, γεγονός που οδηγεί στην εισδοχή των μαζών στην πολιτική και στην ανάγκη εκπροσώπησης ολόενα και περισσότερων κοινωνικών συμφερόντων από αυτό ³⁶.

Η ανάλυση της διαδικασίας του πολιτικού εκσυγχρονισμού προϋποθέτει μία ανάγνωση των πολιτικών θεσμών με όρους συστήματος. Το κράτος εγκαταλείπεται ως έννοια, με το αιτιολογικό του εγκλωβισμού του σε στατικά νομικά και θεσμικά νοήματα, και παραχωρεί τη θέση του στο πολιτικό σύστημα. Η αντικατάσταση των θεσμών και των εξουσιών από τις δομές και τις λειτουργίες αντίστοιχα, πρόσφερε νέα θεωρητικά εργαλεία που επέτρεπαν τόσο την καλύτερη θεματοποίηση της πολιτικής μεταβολής, όσο και τη διεύρυνση του συγκριτικού ορίζοντα της θεωρίας³⁷. Το μετά-

³⁵ Rostow, W.W. (1960/1973), *The stages of economic growth : a non-communist manifesto*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press.

³⁶ Βλ. Pye, L. (1978), *Στοιχεία πολιτικής ανάπτυξης*, Αθήνα: Παπαζήση. Επίσης Welch, C. (1967), *Political Modernization, A Reader in comparative political change*, Καλιφόρνια: Wadsworth Publishing Company, σελ. 7-8.

³⁷ Almond, G. (1960), "A functional approach to comparative politics" in Almond, G. Coleman, J. (1960), *The politics of the developing areas*, Πρίνστον: Princeton University Press, σελ. 19. Η πρώτη απόπειρα ερμηνείας της πολιτικής δομής με όρους πολιτικού συστήματος έχει γίνει από τον Easton στο Easton, D. (1953), *The political system: an inquiry into the state of political science*, Νέα Υόρκη, Knopf. Ο αρχικός ορισμός του πολιτικού συστήματος ως του θεσμού που νόμιμα κατανέμει αξίες στην κοινωνία κατά τρόπο τελεσίδικο, κρίθηκε ως ασαφής και επέφερε την κριτική τόσο από την πλευρά των συμπεριφοριστών, όσο και από την πλευρά των δομολειτουργιστών. Οι τελευταίοι, με κύριο εκπρόσωπο τον Almond, προσπάθησαν να μολιάσουν τις αρχικές επεξεργασίες του Easton με δομολειτουργικά στοιχεία από το έργο του Parsons, αναδεικνύοντας τον σημαντικό ρόλο των λειτουργιών στη συγκρότηση αλλά και στην αναπαραγωγή του πολιτικού συστήματος. Παρουσιάσεις αμφοτέρων των κριτικών προσεγγίσεων υπάρχουν και στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία. Για την

αποικιακό διεθνές περιβάλλον της μεταπολεμικής περιόδου, επέβαλλε την ανάπτυξη νέων μεθοδολογικών εργαλείων, ικανών να αναλύσουν και να συγκρίνουν τα νέα πολιτικά μορφώματα, απότοκα μίας προϊούσας διαδικασίας απο-αποικιοποίησης. Παλαιότερα, αν κανείς/καμία μελετούσε την πολιτική συγκρότηση κάποιου αποικιακού καθεστώτος δεν είχε παρά να εξετάσει πώς αυτό ενσωμάτωνε τους πολιτικούς θεσμούς της μητρόπολης. Τα νέα ανεξάρτητα κράτη, στην προσπάθειά τους να διαρρήξουν τους δεσμούς με τις μητροπόλεις, ανέπτυσαν αυτοδύναμα πολιτικά χαρακτηριστικά που δεν μπορούσαν να ερμηνευθούν εξ ολοκλήρου από το εννοιολογικό οπλοστάσιο της δυτικο-κεντρικής πολιτικής επιστήμης. Η μεθοδολογική στροφή προς το πολιτικό σύστημα και τις λειτουργίες του, συνιστούσε μία προσπάθεια κάλυψης αυτού του ερμηνευτικού κενού.

Αυτό βέβαια δεν σήμαινε ότι το νέο μεθοδολογικό παράδειγμα συνήγε θεωρητικές προτάσεις μελετώντας αυτοδύναμα τις επί μέρους περιπτώσεις. Αντίθετα, η σύγκριση των περιπτώσεων στη βάση ενός ενιαίου λειτουργικού συνεχούς που εκτείνονταν από την παράδοση ως τη νεωτερικότητα, «κλείδωνε» σχεδόν νομοτελειακά την εξέλιξη των νέων κρατών προς την κατεύθυνση του Δυτικού έθνους-κράτους. Αυτή η τάση ενισχυόταν από την ταύτιση της πολιτικής μεταβολής με τη διαδικασία του πολιτικού εκσυγχρονισμού. Τα βασικά χαρακτηριστικά της τελευταίας εντοπίζονταν στο ότι επρόκειτο για μία παγκόσμια συστημική διαδικασία που εκτυλίσσονταν σε φάσεις και οδηγούσε, ανεπιστρεπτί, σε ένα «ομογενοποιημένο» Τέλος. Υπό αυτή την έννοια, η μετάβαση από την παράδοση στη νεωτερικότητα, όπως αυτή εκτυλίχθηκε στον ευρωπαϊκό χώρο, είναι η διαδρομή που καλούνται να διανύσουν τα νεο-εμφανιζόμενα κράτη για να ενταχθούν στη σύγχρονη πολιτική οικογένεια των βιομηχανικών κοινωνιών. Στο τέλος αυτής της διαδρομής βρίσκονται τα λειτουργικά διαφοροποιημένα, και ως εκ τούτου πλουραλιστικά, πολιτικά συστήματα των δυτικών δημοκρατιών.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η παγίωση και ανάπτυξη των προνοιακών θεσμικών διακανονισμών αποτελούσε αναπόσπαστο τμήμα τού σύγχρονου πολιτικού συστήματος, που όπως είδαμε παραπάνω λογίζονταν ως το πολιτισμικό-πολιτικό

κριτική των συμπεριφοριστών, κυρίως του Dahl βλ., Hoffman, J. (1997), *Πέραν του Κράτους*, Αθήνα: Στάχυ, σελ. 45-49. Η κριτική του Almond παρουσιάζεται στο Τερλεξής, Π. (1973/2000), *Το Πολιτικό Σύστημα*, Αθήνα: ΕΚΚΕ, σελ. 189-193.

τέλος της εκσυγχρονιστικής πορείας. Ενδεικτική αυτής της αντίληψης είναι η τοποθέτηση του Edward Shils, ενός από τους βασικότερους εκφραστές της εκσυγχρονιστικής θεωρίας, σε ένα συνέδριο που διοργανώθηκε το 1959, με θέμα τα νέα κράτη που προέκυψαν από τις διαδικασίες απο-αποικιοποίησης.

«Στα νέα κράτη το «μοντέρνο» σημαίνει δημοκρατικό και εξισωτικό, επιστημονικό, οικονομικά ανεπτυγμένο και κυρίαρχο. Τα «μοντέρνα» κράτη είναι τα «κοινωνικά κράτη», που διακηρύσσουν την ευημερία του λαού, και ειδικότερα των κατώτερων τάξεων, ως τη βασική έγνοια τους.(....). Η νεωτερικότητα (modernity) συνεπάγεται δημοκρατία και η δημοκρατία στα νέα κράτη είναι πάνω απ' όλα εξισωτική. Ως εκ τούτου η νεωτερικότητα συνεπάγεται την εκθρόνιση των πλουσίων και αυτών που διαθέτουν παραδοσιακά προνομία, από τις θέσεις εξέχουσας επιρροής. Περιλαμβάνει μεταρρύθμιση της γης. Περιλαμβάνει υπερβολικά προοδευτική φορολογία εισοδήματος. Περιλαμβάνει γενικό δικαίωμα ψήφου. Η νεωτερικότητα περιλαμβάνει καθολική δημόσια εκπαίδευση. Η νεωτερικότητα είναι επιστημονική. Πιστεύει πως η ανάπτυξη της χώρας εδράζεται στην ορθολογική τεχνολογία και τελικά στην επιστημονική γνώση. Καμία χώρα δεν μπορεί να είναι μοντέρνα αν δεν είναι οικονομικά ανεπτυγμένη ή υπό ανάπτυξη. Το να είναι οικονομικά ανεπτυγμένη σημαίνει να διαθέτει μία οικονομία βασισμένη στη σύγχρονη τεχνολογία, να είναι εκβιομηχανισμένη και να διαθέτει υψηλό βιοτικό επίπεδο(...). «Μοντέρνο» σημαίνει να είσαι δυτικός δίχως την υποχρέωση να ακολουθείς την Δύση. Είναι το μοντέλο της Δύσης αποκομμένο, κατά κάποιο τρόπο, από τις γεωγραφικές καταβολές και τον γεωγραφικό του χώρο³⁸».

Το εκτεταμένο απόσπασμα που παρατέθηκε συμπυκνώνει εναργώς τα βασικά στοιχεία των προσεγγίσεων της εκβιομηχάνισης και του εκσυγχρονισμού, αναδεικνύοντας τις μεταξύ τους συνδέσεις. Η αρχή του εκσυγχρονισμού συμπίπτει με την αποδιάθρωση εκείνων των κοινωνικών σχέσεων που στήριζαν την αναπαραγωγή των παραδοσιακών κοινωνιών. Τα εργαλεία αυτής της αποδιάθρωσης είναι οι μεταρρυθμίσεις στο σύστημα γαιοκτησίας και η αλλαγή του τρόπου φορολόγησης έτσι ώστε ο πλούτος να διοχετευθεί στον βιομηχανικό τομέα παραγωγής, όπου και θα αξιοποιηθεί υπέρ της συνολικής ευημερίας. Παράλληλα,

³⁸ Παρατίθεται στο Gilman, N.(2003), *Mandarins of the future: Modernization theory in Cold War America*. Βαλτιμόρη και Λονδίνο: John's Hopkins University Press, σελ.1-2.

αποσυνδέεται η εξουσία από τις άλλοτε προνομιούχες ομάδες και συγκεντρώνεται στο νεωτερικό, και άρα λειτουργικά διαφοροποιημένο, πολιτικό σύστημα. Το τελευταίο συναπαρτίζεται από διαφοροποιημένες λειτουργίες εισροών-εκροών, οπότε διαθέτει πλουραλιστικό χαρακτήρα, ενώ η κοινωνική του βάση εκτείνεται στο σύνολο του πληθυσμού με την καθιέρωση της καθολικής ψήφου.

Η νοηματοδότηση της πολιτικής ως εγγυητή της συνολικής κοινωνικής ευημερίας αναδεικνύει τον συγκροτησιακό ρόλο που καλούνται να διαδραματίσουν οι προνοιακές λειτουργίες σε αναφορά με τον σχηματισμό μίας σύγχρονης πλουραλιστικής πολιτικής δομής. Ήδη η αναγωγή της ευημερίας σε τόπο νομιμοποίησης του πολιτικού, θέτει ανοιχτά το ζήτημα της εναρμόνισης του οικονομικού με το πολιτικό υπο-σύστημα. Όπως είδαμε πρότερα, η προσέγγιση της εκβιομηχάνισης ανέπτυξε την προβληματική της με παρόμοιους όρους. Στην περίπτωση του εκσυγχρονισμού, όμως, η διαδρομή που ακολουθείται είναι αντίθετη ξεκινώντας από το πολιτικό υπο-σύστημα για να καταλήξει στο οικονομικό. Η αφετηρία της ανάλυσης εστιάζει στο ότι η ρήξη των παραδοσιακών εξουσιαστικών δικτύων και η συνακόλουθη μετάβαση στο νεωτερικό σύστημα της κεντρικά συγκεντροποιημένης εξουσίας συνεπάγεται την εισδοχή των μαζών στην πολιτική κόνιστρα. Αυτές οφείλουν να γαλουχηθούν με τέτοιο τρόπο ώστε να εξασφαλισθεί η ισορροπία εισροών (πολιτική κοινωνικοποίηση, άρθρωση & συναρμογή συμφερόντων, πολιτική επικοινωνία)-εκροών (δημιουργία και εφαρμογή κανόνων), συστατικό στοιχείο εύρυθμης λειτουργίας της πλουραλιστικής πολιτικής δομής. Ο πολιτικός μετριασμός της μάζας και η μετατροπή της σε κοινό διενεργείται μέσα από τη μόρφωση και τις συμπληρωματικές με αυτή προνοιακές λειτουργίες. Βασικός στόχος είναι η διάπλαση του πρωτόλειου πολιτικού χαρακτήρα των μεσαίων στρωμάτων προς την κατεύθυνση μίας δημοκρατικής κουλτούρας³⁹. Ωστόσο, αυτή η

³⁹ Βούλγαρης, Γ.(1997), «Καπιταλισμός και Δημοκρατία. Η επάνοδος ενός παλιού προβλήματος», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* 10, σελ. 48. Κρίνεται σκόπιμη η υπενθύμιση ότι η θεμελίωση της πρόνοιας ως όρου συγκρότησης της πλουραλιστικής πολιτικής δομής επιχειρείται στο επίπεδο του κοινωνικού συστήματος και σε αυτό της σχέσης ανάμεσα στα υπο-συστήματα, δίχως να λαμβάνει υπόψη τη χρονική διαδοχή των λειτουργιών. Ως προς το τελευταίο, σημαντική είναι η συνεισφορά των Flora και Alber, οι οποίοι εκμεταλλευόμενοι το σχήμα του Rokkan για τον σχηματισμό των κρατών επιχειρούν να αναλύσουν τον σχηματισμό του Κοινωνικού Κράτους. Αυτό κατανοείται ως το τέταρτο στάδιο της διαδικασίας πολιτικής ανάπτυξης του κράτους που καθορίζεται από τα τρία προηγούμενα, αυτά της διαδικασίας σχηματισμού του κράτους, της διαδικασίας οικοδόμησης του έθνους και τέλος της διαδικασίας διεύρυνσης της μαζικής δημοκρατίας. Παράλληλα με αυτά τα στάδια αναπτύσσονται και οι τρεις, κατά T.H. Marshall, τύποι δικαιωμάτων με την

διαδικασία πολιτισμικού μετασχηματισμού δεν δύναται από μόνη της να σταθεροποιήσει την πλουραλιστική δομή, αλλά θέτει τις υποδοχές για μία ουσιαστικότερη μετάβαση που σηματοδοτεί το πέρασμα από την παράδοση στη νεωτερικότητα. Πρόκειται για τη μετάβαση σε μία δημόσια σφαίρα αποτελούμενη από άτομα φορείς συμφερόντων στη βάση των οποίων συγκροτείται και σχεδιάζεται η πολιτική δράση. Ακριβώς αυτός ο συνδυασμός δημοκρατικής κουλτούρας και συμφερόντων επιφέρει την εύρυθμη λειτουργία της πλουραλιστικής πολιτικής δομής, η επιβίωση της οποίας συναρτάται με το μέγεθος της οικονομικής ανάπτυξης καθώς, όπως είδαμε και στην προηγούμενη ενότητα, ο πλούτος μίας χώρας αυξάνει τις πιθανότητες επέκτασης ενός δημοκρατικού καθεστώτος⁴⁰. Από την άλλη, το δημοκρατικό πλουραλιστικό καθεστώς αναδρά θετικά πάνω στην οικονομική ανάπτυξη συντονίζοντας την οικονομική δραστηριότητα μέσα από την κατάρτιση ενός δημόσιου προϋπολογισμού ετεροκαθοριζόμενου από το περιεχόμενο των εισροών στο πολιτικό σύστημα. Υπό αυτή την έννοια η ευημερία του συνόλου, οι προσδοκίες των ομάδων συμφερόντων και η συνολικότερη οικονομική ανάπτυξη ευθυγραμμίζονται υπό τη σκέπη του πλουραλιστικού πολιτικού συστήματος⁴¹.

Μέχρι στιγμής η ανάλυση έχει επικεντρωθεί στη μελέτη των προνοιακών λειτουργιών ως προαπαιτούμενων για την αποκατάσταση της ενδο-συστημικής ισορροπίας, ύστερα από τη διατάραξη που αυτή υφίσταται κατά τη διαδικασία της συστημικής διαφοροποίησης στο πλαίσιο του εκσυγχρονισμού. Παράλληλα με αυτή τη γραμμική και, εν πολλοίς, τελεολογική διαδικασία συστημικής ανάπτυξης που επικεντρώνει κατά βάση στη θεωρητική διάσταση του εκσυγχρονισμού,

ακόλουθη σειρά: αστικά, πολιτικά και τέλος κοινωνικά δικαιώματα. Παρατηρούμε εδώ ότι τα πολιτικά δικαιώματα προηγούνται των κοινωνικών, καθώς τα τελευταία νοούνται ως αποτελέσματα των πολιτικών διεκδικήσεων που αρθρώνονται από τις κατά τόπους υπάλληλες κοινωνικές τάξεις. Για όλα αυτά βλ. Flora, P. Heidenheimer, A. (1981), "Modernization, Democratization and the Development of Welfare States in Western Europe" in *Idem*, (1981), *The Development of Welfare States in Europe and America*, Λονδίνο, Transaction Books, σελ. 40-45.

⁴⁰ Lipset, S. M. (1959), "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy", *American Political Science Review*, 53(1), σελ. 80-85.

⁴¹ Η ανάλυση που έχουμε επιχειρήσει μέχρι στιγμής αναδεικνύει τα συμβατά σημεία ανάμεσα στις πλουραλιστικές θεωρίες του πολιτικού και τον δομολειτουργισμό. Για μία συνολικότερη συσχέτιση του πλουραλιστικού παραδείγματος με τις κλασικές θεωρίες εκσυγχρονισμού και κατ' επέκταση του δομολειτουργισμού βλ. Blokland, H. (2006), *Modernization and its Political consequences*, Weber, Mannheim, Schumpeter, New Haven & London, Yale University Press, σελ. xiii. Αντίθετα ο Dunleavy επιμένει στον αυστηρό διαχωρισμό του πλουραλισμού από το δομολειτουργικό παράδειγμα βλέπε Dunleavy, P. & O'Leary, B. (1987), *Theories of the State: The Politics of Liberal Democracy*, Houndmills, Macmillan Education, σελ. 25.

αναπτύσσεται και μία περισσότερο δυναμική/πολιτική διάσταση, η οποία αποτυπώνεται ανάγλυφα στις δύο τελευταίες προτάσεις του μνημονευόμενου χωρίου από τον λόγο του Shills: «Μοντέρνο» σημαίνει το μοντέλο της Δύσης αποκομμένο από τις γεωγραφικές καταβολές του. Στη βιβλιογραφία, η συγκεκριμένη διάσταση του εκσυγχρονισμού επικεντρώνει στις ιστορικές συνθήκες διάχυσής του. Σε κάθε δεδομένη ιστορική περίοδο το αφηρημένο σχήμα της συστημικής διαφοροποίησης, κομμάτι της θεωρητικής διάστασης του εκσυγχρονισμού, λαμβάνει μία συγκεκριμένη μορφή. Ορισμένα κράτη εξαιτίας των θεσμικών καινοτομιών που εισάγουν, θεωρούνται πρωτοπόρα και παρουσιάζονται ως πρότυπα ανεπτυγμένων κοινωνιών. Στον αντίποδα βρίσκονται εκείνα τα κράτη που για διάφορους λόγους δεν έχουν καταφέρει να φτάσουν στο επίπεδο των ανεπτυγμένων, πλην όμως προσπαθούν να το πράξουν μιμούμενα τις θεσμικές καινοτομίες των τελευταίων. Ανάλογα λοιπόν με το εύρος των θεσμικών καινοτομιών, κάποιες χώρες ορίζονται πρωτοπόρες, ενώ κάποιες άλλες «ουραγού»⁴².

Είδαμε προηγούμενα ότι το βασικό γεωγραφικό πλαίσιο αναφοράς των διαφοροποιημένων κοινωνικών συστημάτων με ανεπτυγμένα προνοιακά συστήματα είναι οι δημοκρατικές χώρες της Δύσης. Εντούτοις, ακόμα και μέσα σε αυτές υπάρχουν διαφοροποιήσεις, με βασικότερη τον κεντρικό ρόλο που διαδραματίζουν οι ΗΠΑ ως μοντέλο πλουραλιστικής κοινωνίας, η οποία συνιστά παράδειγμα προς μίμηση για τις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης, ένεκα της αποτελεσματικότητας που διαθέτει το πολιτικό της σύστημα να προωθεί τη συνολικότερη ευημερία και συνακόλουθα τη δημοκρατία⁴³. Πέρα από τις όποιες πολιτικές επιλογές που εμπλέκονταν με την αναγωγή της θεωρίας του εκσυγχρονισμού σε *credo* της αμερικανικής *academia*⁴⁴, γεγονός παραμένει ότι η συσχέτιση του αμερικανικού πολιτικού συστήματος με το Τέλος της διαδικασίας εκσυγχρονισμού ήταν παραπάνω

⁴² Bendix, R. (1988), *Embattled Reason, Essays on Social Knowledge*, Τομ. Α', New Brunswick, Transaction Books, σελ. 300-302.

⁴³ Huntington, S. (1966), "Political Modernization: America vs Europe", *World Politics*, 18(3), σελ. 412-414.

⁴⁴ Είναι προφανές ότι η χρησιμοποίηση του αμερικανικού μοντέλου ως προτύπου οργάνωσης των νέων εθνών κρατών δεν αποτελούσε μόνο λογική συνεπαγωγή της θεωρίας, αλλά και άμεση πολιτική επιλογή. Ως προς το θέμα της εμπλοκής της θεωρίας του εκσυγχρονισμού με τις επιλογές της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής βλ. Latham, M. (2000), *Modernization as Ideology: American Social Science and "Nation Building" in the Kennedy Era*. Chapel Hill & London: University of North Carolina Press, σελ. 58-68.

από εμφανής (πράγμα που δεν συνέβαινε στις θεωρίες της εκβιομηχάνισης). Όπως εύστοχα παρατήρησε ο Nil Gilman, ο εκσυγχρονισμός υπήρξε μία άλλη εκδοχή του αμερικανισμού και περιελάμβανε τα εξής δίπολα: Υλισμό δίχως ταξική σύγκρουση, εκκοσμίκευση δίχως απείθεια και δημοκρατία δίχως ανυπακοή⁴⁵. Με δεδομένη τη στενή σχέση του εκσυγχρονισμού με τα δυτικά Κοινωνικά Κράτη και τις Ηνωμένες Πολιτείες, δεν είναι τυχαίο ότι η κρίση του θεωρητικού παραδείγματος συνέπεσε με την κρίση του αντικειμένου του στα μέσα της δεκαετίας του '70. Τότε, και με αφορμή την ερμηνεία της κοινωνικής κρίσης που διαπερνούσε τα δυτικά κράτη εκείνη την περίοδο, ένα κομμάτι των εκπροσώπων της θεωρίας του εκσυγχρονισμού προχώρησε σε μία ευρύτερη κριτική του θεωρητικού παραδείγματος, θέτοντας το ζήτημα της σκοπιμότητας των πλουραλιστικών μοντέλων διακυβέρνησης και των προνοιακών διακανονισμών που τα θεμελιώναν.

1.4. Κρίση του Κοινωνικού Κράτους: Η πρόνοια ενάντια στην πολιτική.

Η κρίση του δομολειτουργικού παραδείγματος συμπίπτει με την εξάντληση των ορίων της κεϋνσιανής συναίνεσης και εκφράζεται μέσα από την αντιστροφή των σχέσεων οικονομίας-πρόνοιας-πολιτικής. Όπως είδαμε στις προηγούμενες ενότητες αυτού του κεφαλαίου, μία από τις κεντρικές θεωρητικές αφετηρίες της δομολειτουργικής ανάλυσης ήταν η ανάδειξη της πρόνοιας σε βασικό όρο εναρμόνισης οικονομίας και πολιτικής. Αντίθετα, την περίοδο της κρίσης αντιστρέφεται ο βασικός πυρήνας της επιχειρηματολογίας, με την πρόνοια να θεωρείται πλέον ως ο βασικός όρος αποδιάρθρωσης της σχέσης οικονομίας-πολιτικής. Η αντιστροφή αυτή επισημάνθηκε κατά κύριο λόγο από τους εκπροσώπους του εκσυγχρονισμού, με προεξάρχοντα τον Huntington, και αρθρώθηκε σε ένα ευρύτερο πλαίσιο κριτικής απέναντι στη λειτουργία των σύγχρονων δυτικών μαζικών δημοκρατιών που έμεινε γνωστό με τον τίτλο κυβερνητική υπερφόρτωση.

⁴⁵ Gilman, N. *op.cit.* σελ.43.

Προτού προχωρήσουμε στην κριτική πραγμάτευση της επιχειρηματολογίας γύρω από την κρίση υπερφόρτωσης, είναι σκόπιμο να μνημονεύσουμε πώς η ανάπτυξη της κριτικής απέναντι στο δομολειτουργικό παράδειγμα συνέπεσε με την εξάντληση των ιστορικών συνθηκών που στήριζαν τα θεωρητικά συμπεράσματα του τελευταίου. Κρίσιμη σε αυτή την εξάντληση υπήρξε η ακύρωση του συμβιβασμού καπιταλισμού και δημοκρατίας⁴⁶, η πεποίθηση δηλαδή ότι η εκβιομηχάνιση και ο εκσυγχρονισμός των κοινωνικών συστημάτων θα τα οδηγούσε αναπάντεχα στη δημοκρατία. Μία επιπόλαιη ιστορική παρατήρηση αρκεί για να συμπεράνει κανείς/καμία ότι η πορεία τόσο των νέων κρατών που προέκυψαν από τις διαδικασίες από-αποικιοποίησης, όσο και αυτή των παλαιών κρατών της ημιπεριφέρειας, κάθε άλλο παρά δημοκρατική υπήρξε. Ειδικά, στα τέλη της δεκαετίας του '70 τα κράτη της περιφέρειας εξακολουθούσαν να είναι εξαρτημένα από τις οικονομίες των μητροπόλεων, με αποτέλεσμα να χαρακτηρίζονται από μία δομική υπανάπτυξη. Όσα δε από αυτά κατάφεραν να αναπτύξουν βιομηχανικές δομές, κυρίως οι χώρες του νότιου κώνου που εφάρμοσαν μοντέλα «υποκατάστασης εισαγωγών», το έπραξαν κάτω από τη σκιά αυταρχικών καθεστώτων.

Παράλληλα με αυτές τις εξελίξεις, οι επεξεργασίες του δομολειτουργικού παραδείγματος έμοιαζαν να χάνουν έδαφος και στα πρότυπα κοινωνικά συστήματα της ανεπτυγμένης δύσης. Η κρίση της δεκαετίας του '70 οδήγησε σε μια ριζική αναδιάρθρωση των παραγωγικών δομών προς την κατεύθυνση μίας προϊούσας αποβιομηχάνισης που συνοδεύτηκε από την ενίσχυση του τριτογενούς τομέα και τελικά από τη μετάβαση σε μία οικονομία των υπηρεσιών. Το πέραςμα στη μετα-φορντική εποχή καθιστούσε παρωχημένες τις αναλύσεις της εκβιομηχάνισης, εφόσον η ερμηνευτική τους ισχύ εξασθενούσε αδυνατώντας να θεματοποιήσει τα νέα πρότυπα συσσώρευσης και αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι βασικοί εκπρόσωποι της «εκβιομηχάνισης» απέφυγαν να χρησιμοποιήσουν τα μεθοδολογικά εργαλεία, στη βάση των οποίων ερέυνησαν τη συγκρότηση του Κοινωνικού Κράτους για να αναλύσουν και την κρίση του. Ο Wilensky, για παράδειγμα, δεν συσχετίζει την κρίση του Κοινωνικού Κράτους με τις μεταβολές

⁴⁶ Βούλγαρης, Γ.(1997), ο.π. σελ. 56-57. Οι ιστορικές αυτές εξελίξεις έφεραν στο προσκήνιο της νεο-μαρξιστικές θεωρίες της εξαρτημένης ανάπτυξης ως εναλλακτικό δρόμο απέναντι στο ρεύμα του εκσυγχρονισμού.

στην οικονομική δομή, συσχέτιση την οποία χρησιμοποιούσε ως βάση για να ερμηνεύσει την συγκρότηση του. Αντίθετα, προσπαθεί να ανιχνεύσει εκείνους τους παράγοντες του πολιτικού συστήματος, οι οποίοι παίζουν κάποιο ρόλο στη διατήρηση ή στην υποχώρηση του προνοιακού θεσμικού διακανονισμού, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι σε χώρες όπου υπάρχουν ισχυρές κορπορατιστικές δομές η υποχώρηση του είναι ισχνή⁴⁷. Ο Clark Kerr, από την άλλη, διατήρησε σε μεγάλο βαθμό τα πλουραλιστικά χαρακτηριστικά των αρχικών επεξεργασιών, θεωρώντας ότι οι βαθιές κοινωνικές ανακατατάξεις που λάβαιναν χώρα στον δυτικό κόσμο δεν ήταν σε θέση να προσβάλλουν άμεσα την πλουραλιστική δομή των σύγχρονων κοινωνιών, ενώ η κρίση των προνοιακών διακανονισμών δεν αποδίδονταν στην αναδιάρθρωση της οικονομικής δομής αλλά στις μεταβολές τις δημογραφικής δομής⁴⁸.

Ένα άλλο σημάδι υποχώρησης των δομολειτουργικών επεξεργασιών αποτελούσε η ένταση του διεκδικητικού κινηματικού κύκλου των δεκαετιών '60 και '70, η οποία απείχε κατά πολύ από το μοντέλο πολιτικής κοινωνικοποίησης των μαζών που διακονούσαν οι δομολειτουργιστές. Το μετριοπαθές δημοκρατικό «κοινό», γαλουχημένο με την πλουραλιστική κουλτούρα και ενσωματωμένο στο πολιτικό σύστημα στη βάση ενός πλέγματος δικαιωμάτων, τον πυρήνα του οποίου συγκροτούσαν τα κοινωνικά/προνοιακά δικαιώματα, απείχε κατά πολύ από τα διεκδικητικά, και ενίοτε αντισυστημικά, κινήματα που αναπτύχθηκαν τα τελευταία χρόνια της μεταπολεμικής ανάπτυξης. Οι προωθημένες διεκδικήσεις τους αλλά και ο πολλαπλασιασμός των αιτημάτων, ανέτρεπαν τις ισορροπίες μεταξύ εισροών και εκροών του πολιτικού συστήματος, με αποτέλεσμα το τελευταίο να μην ανταποκρίνεται επιτυχώς στις λειτουργίες της άρθρωσης και ενσωμάτωσης συμφερόντων. Στο πλαίσιο αυτής της ιστορικής συγκυρίας αναπτύχθηκε η προβληματική γύρω από την κρίση της κυβερνητικής υπερφόρτωσης.

Η τελευταία υιοθετούνταν ως επιχείρημα για την ερμηνεία της κρίσης του Κοινωνικού Κράτους από ετερογενείς ερμηνευτικές προσεγγίσεις που εκτείνονταν

⁴⁷ Wilensky, H. (1976), *"New Corporatism," Centralization and the Welfare State*, Λονδίνο: Sage.

⁴⁸ Βλ. Αντίστοιχα Kerr, C. (1970), *Marshall, Marx and Modern Times: The Multi-Dimensional Society*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press και *idem*. (1983), *The Future of Industrial Societies, convergence or continuing diversity?*, Κέμπριτζ- Μασαχουσέτη: Harvard University Press.

από αυτές της Νέας Δεξιάς ως εκείνες της ύστερης σχολής της Φρανκφούρτης⁴⁹. Εν προκειμένω μας ενδιαφέρουν οι πρώτες διότι επικεντρώνουν στις δυσλειτουργίες του συστήματος, θεωρώντας ότι πηγάζουν έμμεσα ή άμεσα από τη σχέση οικονομίας – πολιτικής όπως αυτή διαμεσολαβείται από την πρόνοια, αμφισβητώντας έτσι τη βασική υπόθεση του δομολειτουργισμού που ανεδείκνυε την πρόνοια σε παράγοντα συστημικής εναρμόνισης. Στο πλαίσιο της Νέας Δεξιάς μπορεί κανείς/καμία να ιχνηλατήσει δύο εκδοχές αναφορικά με τον τρόπο ενσωμάτωσης του επιχειρήματος της κρίσης υπερφόρτωσης⁵⁰. Η πρώτη εντάσσει το επιχείρημα στο πλαίσιο μίας προβληματικής περί λειτουργίας του πολιτικού με όρους πολιτικής αγοράς, ενώ η δεύτερη το υιοθετεί στο φως των λειτουργιών του συνολικότερου κοινωνικού συστήματος. Αντίστοιχα, στην πρώτη εκδοχή η προνοιακή λειτουργία εντάσσεται μέσα στην ευρύτερη επέκταση της κρατικής δραστηριότητας και καταλήγει στην ενίσχυση του πληθωρισμού των προσδοκιών του εκλογικού σώματος, ενώ στην δεύτερη εκδοχή εμφανίζεται ως τόπος γέννησης δυσλειτουργικών αξιών, ικανών να βραχυκυκλώσουν την αναπαραγωγή του συνολικότερου κοινωνικού συστήματος.

Η πρώτη εκδοχή αναπτύσσεται κυρίως με αφορμή την κρίση που ταλανίζει την πολιτική σκηνή του Ηνωμένου Βασιλείου τη δεκαετία του '70 και που εντοπίζεται στη μετωπική σύγκρουση των συνδικάτων με την οικονομική και εισοδηματική πολιτική της κυβέρνησης. Στην προσπάθειά τους να διαχειριστούν το υπέρογκο δημόσιο χρέος και τη σοβούσα οικονομική κρίση, οι συντηρητικές κυβερνήσεις του Heath, και ακολούθως οι εργατικές των Wilson/Callaghan,

⁴⁹ Προφανώς, η θέση περί κυβερνητικής υπερφόρτωσης ενσωματώνεται διαφορετικά ανάλογα με τις στοχεύσεις και την επιχειρηματολογία κάθε θεωρητικής προσέγγισης. Η νέα δεξιά, κυρίως στα έργα των Huntington, Brittan, Jay, King, στρατεύει το επιχείρημα της κυβερνητικής υπερφόρτωσης υπέρ της περιστολής των προνοιακών λειτουργιών του κράτους και της υιοθέτησης πολιτικών κοινωνικής πειθάρχησης. Αντίθετα, η κριτική θεωρία, με βασικούς εκπροσώπους τους Habermas και Offe, ξεκινά από την κρίση υπερφόρτωσης για να αναδείξει τις αντιφάσεις που διατρέχουν το κράτος στον ύστερο καπιταλισμό. Για μία αποτίμηση των δύο αντίθετων θεωρητικών κατευθύνσεων που ακολουθεί η κρίση υπερφόρτωσης στο φως της βρετανικής εμπειρίας βλ. Birch, A. (1984), "Overload, Ungovernability and Delegitimation: The theories and the British Case", *British Journal of Political Science*, 14(2).

⁵⁰ Ο Γ. Βούλγαρης διακρίνει τις προσεγγίσεις της Νέας Δεξιάς σε τρία παραδείγματα το Ηθικό, το Πολιτικό και το Οικονομικό, ανάλογα με τη σκοπιά της κριτικής που επιχειρούνταν πάνω στο Κοινωνικό Κράτος. βλ. Βούλγαρης, Γ. (1994), *Φιλελευθερισμός, Συντηρητισμός, Κοινωνικό Κράτος 1973-1990*, Αθήνα: Θεμέλιο, σελ.20-22. Με δεδομένο ότι σε αυτό το κεφάλαιο επικεντρώνω σε εκείνες τις συντηρητικές κριτικές που εστίαζαν στις λειτουργικές προκείμενες των προνοιακών θεσμικών διακανονισμών, επιχειρώ μία διττή διάκριση ανάλογα με την προέλευση της δυσλειτουργίας, αν δηλαδή αυτή προέρχεται από τη συλλογική δράση ή από τις μεταβολές στο αξιακό πεδίο. Αμφότερες οι εκδοχές εντάσσονται σε αυτό που ο Βούλγαρης χαρακτηρίζει πολιτικό παράδειγμα.

προσπαθούν να απεμπλακούν από τις κεύθσιανές πολιτικές περιστέλλοντας τις κοινωνικές δαπάνες και περιορίζοντας την εισοδηματική πολιτική. Ωστόσο, οι προσπάθειές τους αυτές προσκρούουν στη σθεναρή αντίσταση των συνδικάτων που με την έντονη απεργιακή δραστηριότητά τους αντιμάχονται τις κυβερνητικές επιλογές, μεταφέροντας έτσι την κρίση στην καρδιά του πολιτικού συστήματος. Αυτή την ιστορική συγκυρία προσπαθούν να ερμηνεύσουν οι προσεγγίσεις της κυβερνητικής υπερφόρτωσης (ή ακυβερνησίας), μεταφέροντας στον ακαδημαϊκό χώρο μία προβληματική που είχε αναπτυχθεί ήδη στη δημόσια σφαίρα στις αρχές της δεκαετίας του '70⁵¹.

Η ανωτέρω προβληματική αρθρώνονταν στη βάση δύο βασικών και αλληλένδετων προτάσεων. Η πρώτη πρόταση εντοπιζόνταν στον πολλαπλασιασμό των σχέσεων αλληλεξάρτησης μεταξύ των στοιχείων που απαρτίζουν τους σύγχρονους κοινωνικούς σχηματισμούς. Σε αυτό το πλαίσιο, η επέκταση των κρατικών δραστηριοτήτων ενέπλεξε τον κρατικό μηχανισμό σε ένα πλέγμα αλληλεξαρτώμενων σχέσεων με την κοινωνία, σχέσεις από τις οποίες, αφενός, απέρρεαν μία σειρά υποχρεώσεις από την πλευρά του κράτους και, αφετέρου, συνιστούσαν μία φόρμα πολλαπλασιασμού προσδοκιών αλλά και αιτημάτων από την πλευρά των κοινωνικών δυνάμεων. Ο A. King παραθέτει ένα ενδεικτικό παράδειγμα για να αναδείξει αυτό το επιχείρημα, αντιδιαστέλλοντας την απεργία των ανθρακωρύχων του 1926 με την αντίστοιχη του 1974. Η δεύτερη απεργία διήρκεσε ένα μήνα και ήταν πολύ περισσότερο αποτελεσματική από την πρώτη, διάρκειας έξη μηνών. Αυτό συνέβη διότι οι σχέσεις αλληλεξάρτησης το 1974 είχαν

⁵¹ Η έννοια της υπερφόρτωσης είχε διαγράψει τη δική της πορεία στους πολιτικούς-δημοσιογραφικούς κύκλους, αλλά έγινε ευρύτερα γνωστή από το σχόλιο ενός Αμερικανού δημοσιογράφου, του Eric Sevareid, ο οποίος υποστήριξε τον Μάιο του 1974 ότι το Ηνωμένο Βασίλειο διολίσθαίνει σε μία κατάσταση ακυβερνησίας. Βλ. Douglas, J. (1976), "The overloaded Crown", *British Journal of Political Science*, 6 (4), σελ.483. Όπως είναι αναμενόμενο σε τέτοιες περιπτώσεις, η εμπορικότητα του όρου πυροδότησε σωρεία συζητήσεων και δημοσιευμάτων στον περιοδικό τύπο με μακροπρόθεσμη συνέπεια τη διάδοση των ιδεών του μονεταρισμού στο βρετανικό κοινό. Χαρακτηριστική αυτής της τάσης είναι η προβολή μίας σειράς προγραμμάτων στο BBC το 1976 με τον ενδεικτικό τίτλο "Why is Britain becoming Hard to Govern?", υπό την επίβλεψη του Anthony King, ενώ αξίζει να επισημανθεί ότι μία από τις κυριότερες συμβολές στην ακαδημαϊκή συζήτηση επί του θέματος προέρχεται από τον Samuel Brittan, οικονομικό αναλυτή των Financial Times. Βλ. Parsons, W. (1982), "Politics without promises: The crisis of overload and governability", *Parliamentary Affairs*, XXXV (4), σελ.423. Να σημειωθεί εδώ ότι η δημοφιλία του όρου ενισχύθηκε κατά πολύ από την πολιτική ατζέντα της περιόδου. Ύστερα από την κατάρρευση της κυβέρνησης Heath, μετά την αντιπαράθεσή της με τους ανθρακωρύχους, οι συντηρητικοί κατέβηκαν στις εκλογές του 1974 με ένα πρόγραμμα υπό τον ενδεικτικό τίτλο "Who Governs Britain?".

πολλαπλασιαστεί σε σχέση με τις αντίστοιχες του 1926. Η βασικότερη αλλαγή εντοπίζονταν στο ότι το κράτος αναδεικνύονταν ως υπεύθυνο στα μάτια της κοινωνίας για τη χάραξη μίας εισοδηματικής πολιτικής. Την ίδια στιγμή ο βαθμός εξάρτησης της βρετανικής οικονομίας από την παραγωγή άνθρακα ήταν πολύ μεγαλύτερος απ'ότι στο μεσοπόλεμο, γεγονός που βελτίωνε τη διαπραγματευτική θέση των συνδικάτων, καθώς μία μείωση της παραγωγής άνθρακα θα οδηγούσε σε αύξηση των εισαγωγών πετρελαίου και διεύρυνση του ελλείμματος ισοζυγίου πληρωμών, εφόσον οι τιμές του μαύρου χρυσού είχαν εκτιναχθεί στο πλαίσιο των πετρελαιοικών κρίσεων. Συνεπώς, το κράτος όφειλε, για λόγους νομιμοποίησης, να λάβει μία πολιτική απόφαση ως προς την χάραξη της εισοδηματικής πολιτικής, ενώ την ίδια στιγμή τα περιθώρια αυτής της απόφασης εγγράφονταν στη δυνατότητα εκβιασμού, απόρροια των πολλαπλών σχέσεων αλληλεξάρτησης, που διέθετε η απεργούσα επαγγελματική ομάδα. Το συμπέρασμα αυτού του παραδείγματος είναι ότι σε έναν κόσμο αμοιβαίων εξαρτήσεων κανείς δεν είναι βασιλιάς, με αποτέλεσμα η δουλειά της διακυβέρνησης να καθίσταται ολοένα και πιο δυσχερής⁵².

Η δεύτερη πρόταση είχε να κάνει με τον χαρακτήρα των σύγχρονων φιλελεύθερων δημοκρατιών. Σε αυτό το σημείο υιοθετούνταν μία διαδικαστική εκδοχή της δημοκρατίας θεμελιωμένη στις αναλύσεις του Schumpeter. Σύμφωνα με την κλασική διατύπωση του τελευταίου, η δημοκρατία συνιστά εκείνον τον θεσμικό διακανονισμό που εξασφαλίζει τη λήψη πολιτικών αποφάσεων και που σύμφωνα με αυτόν τα άτομα δύνανται να αποκτήσουν την εξουσία να αποφασίσουν μέσα από την ανταγωνιστική διεκδίκηση της λαϊκής ψήφου⁵³. Υπό αυτή τη σκοπιά, η λειτουργία της δημοκρατίας προσιδίαζε στις βασικές λειτουργίες της αγοράς, με τη διαφορά ότι τα δύο μέρη της ανταλλαγής συμπεριλάμβαναν από την πλευρά της ζήτησης το εκλογικό σώμα και από την πλευρά της προσφοράς τα πολιτικά κόμματα. Αυτά με τη σειρά τους αναλάμβαναν την προώθηση των πολιτικών προγραμμάτων τους (προϊόντων) στην εκλογική αγορά προσπαθώντας να αποσπάσουν την ψήφο του εκλογικού σώματος για να εκλεγούν στην κυβέρνηση. Τα προβλήματα ξεκινούν με τη διαπίστωση ότι αντίθετα με τα πιστεύω του σκωτικού διαφωτισμού, στην πολιτική

⁵² King, A. (1975), "Overload: Problems of Governing in the '70s", *Political Studies*, XXIII (2&3) σελ. 291-292.

⁵³ Schumpeter, J. (1943/2003), *Capitalism, Socialism and Democracy*, Λονδίνο & νέα Υόρκη: Routledge, σελ. 269.

αγορά δεν υφίσταται κάποιο αόρατο χέρι ικανό να μετριάσει τους όρους λειτουργίας της. Αντίθετα, και με δεδομένη την έλλειψη εισοδηματικών περιορισμών από την πλευρά του εκλογικού σώματος, οι ψηφοφόροι αγνοώντας το μέγεθος του κόστους που συνεπάγονται οι διάφορες πολιτικές επιλογές, τείνουν να προσδοκούν πολύ περισσότερα από την κυβέρνηση σε σχέση με τις πραγματικές δυνατότητες της. Από την πλευρά της προσφοράς, οι πολιτικοί αδυνατώντας, υπό τον φόβο της εκροής ψήφων, να ρυθμίσουν τη ζήτηση καταλήγουν να την ενισχύουν πλειοδοτώντας τα αιτήματα των ψηφοφόρων και διευρύνοντας με τον τρόπο αυτό τις προσδοκίες τους⁵⁴. Τελικά, ο πληθωρισμός των προσδοκιών του εκλογικού σώματος έρχεται σε ευθεία αντίθεση με τις δυνατότητες υλοποίησης τους από την κυβερνητική πολιτική, με αποτέλεσμα την εμφάνιση μίας κρίσης ακυβερνησίας.

Κάθε μία από τις δύο προτάσεις που διατυπώθηκαν παραπάνω αντιστοιχεί σε μία θανάσιμη απειλή για την επιβίωση της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Συγκεκριμένα, η πρώτη πρόταση περί του πολλαπλασιασμού των σχέσεων αλληλεξάρτησης φέρνει στο προσκήνιο την ικανότητα που διαθέτουν πλέον οι οργανωμένες ομάδες συμφερόντων να επιδιώκουν το προσωπικό τους συμφέρον σε βάρος του συνόλου, εκμεταλλευόμενες τα μονοπωλιακά προνόμιά τους. Η δεύτερη πρόταση καταδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο ο εκλογικός ανταγωνισμός εκβάλλει στη δημιουργία υπέρογκων προσδοκιών σε σχέση με το κυβερνητικό έργο. Αμφότερες οι «πληγές» της φιλελεύθερης δημοκρατίας αναδεικνύονται σε κεντρικές αντιφάσεις της, εφόσον οι δύο βασικοί όροι λειτουργίας της, ήτοι το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι και το καθολικό δικαίωμα ψήφου, φέρουν το σπέρμα της καταστροφής που ακούει στο όνομα «κυβερνητική υπερφόρτωση». Η όξυνση των αντιφάσεων αυτών οφείλεται στην ανικανότητα του πολιτικού συστήματος να απεκδυθεί τις κεϋνσιανές δεσμεύσεις που αποτελούσαν τον κύριο τόπο νομιμοποίησης των κρατικών πολιτικών. Σύμφωνα με τον Brittan, η φιλελεύθερη δημοκρατία εμποδίζει τις κυβερνήσεις να

⁵⁴ Brittan, S.(1975), “The economic contradictions of democracies”, *British Journal of Political Science*, 5 (2), σελ.139. Από αυτή τη βασική προβληματική εκκινούν οι επεξεργασίες περί οικονομικού-εκλογικού κύκλου, οι οποίες υποστηρίζουν ότι κατά τις προεκλογικές περιόδους η οικονομία χειραγωγείται από τις κυβερνήσεις με αποτέλεσμα να παρατηρείται αύξηση του διαθέσιμου εισοδήματος που προέρχεται από μεταβιβαστικές πληρωμές και σχετική μείωση της ανεργίας. Με τη παρέλευση των εκλογών, όμως, εμφανίζονται οι πρώτες πληθωριστικές πιέσεις που αναγκάζουν την νέα πλέον κυβέρνηση να λάβει αντιπληθωριστικά μέτρα. Βλ. αντί πολλών Tufte, E. (1978), *Political Control of the Economy*, Πρίνστον, Princeton University Press.

αντιμετωπίσουν δραστικά το ζήτημα των οργανωμένων συμφερόντων με το να μην επιτρέπει σε αυτές «να εγκαταλείψουν τη δέσμευση της πλήρους απασχόλησης, να περιορίσουν δραστικά τη μονοπωλιακή δύναμη των συνδικάτων και να επιβάλλουν μία αυστηρή εισοδηματική πολιτική⁵⁵». Με άλλα λόγια, η υπέρβαση των αντιφάσεων της φιλελεύθερης δημοκρατίας και η αποκατάσταση της εύρυθμης λειτουργίας της πέρνα μέσα από την υποχώρηση του Κοινωνικού Κράτους και των κεϋνσιανών πολιτικών, στη βάση των οποίων αυτό αναπαράγεται.

Η δεύτερη εκδοχή της κρίσης υπερφόρτωσης αναπτύσσεται ως κριτική προσέγγιση απέναντι στην κρίση που ταλάνιζε τις ΗΠΑ στα μέσα της δεκαετίας του '70. Ως εκ τούτου, και για τους λόγους που παραθέσαμε στο τέλος της προηγούμενης ενότητας, αυτή η εκδοχή εμφανίζεται ως συμμετρικά αντιθετική με το δομολειτουργικό παράδειγμα διότι αντιστρέφει τις βασικές προϋποθέσεις του. Όπως αναφέρθηκε επανειλημμένα σε αυτό το κεφάλαιο, το δομολειτουργικό παράδειγμα θεωρούσε την πρόνοια ως μία λειτουργία εναρμόνισης ανάμεσα στο οικονομικό και το πολιτικό υπό-σύστημα. Στον αντίποδα κείται η δεύτερη εκδοχή, η οποία αποπειράται να αντιστρέψει το επιχείρημα, υποστηρίζοντας ότι οι προνοιακές λειτουργίες, και συγκεκριμένα οι αξίες που τις περιβάλλουν, είναι αυτές που επιφέρουν την κρίση αναπαραγωγής του κοινωνικού συστήματος. Ας δούμε πως επιχειρείται αυτή η αντιστροφή.

Η ανάλυση ξεκινά από τη διαπίστωση ότι η ύπαρξη ενός σταθερού δημοκρατικού πολιτεύματος είναι άμεση συνάρτηση της ισορροπίας ανάμεσα στην κυβερνητική δραστηριότητα και την κυβερνητική εξουσία (authority). Τη δεκαετία του '70 η ισορροπία αυτή διαταράσσεται διότι η κυβερνητική δραστηριότητα διογκώνεται, ενώ την ίδια στιγμή η κυβερνητική εξουσία συρρικνώνεται. Με δομολειτουργικούς όρους, εξασθενούν εκείνες οι λειτουργίες που ρυθμίζουν τις εισροές μέσα στο πολιτικό υπό-σύστημα, ενώ ενισχύονται οι λειτουργίες που ρυθμίζουν τις εκροές. Αυτό οδηγεί σε μία κρίση διακυβέρνησης, εφόσον το πολιτικό υπό-σύστημα αδυνατεί να ενσωματώσει ομαλά τα κοινωνικά συμφέροντα μέσα στην

⁵⁵ Brittan, op.cit. σελ.130. Με την επικράτηση της Thatcher ο Brittan θεώρησε πως η φιλελεύθερη δημοκρατία κατάφερε να υπερβεί τις αντιφάσεις της διότι καταργήθηκαν οι κεϋνσιανές πολιτικές, οι οποίες και τις τροφοδοτούσαν. Ωστόσο η λειτουργία της δεν είχε αποκατασταθεί πλήρως διότι ούτε οι συντηρητικοί κατάφεραν να αποκαταστήσουν την κυριαρχία του νόμου. Βλ σχετικά Brittan,S.(1989), "The economic contradictions of democracy revisited", *The Political Quarterly*, 60(2), σελ.199-203.

πολιτική δομή, με αποτέλεσμα τα τελευταία να διεκδικούν ολοένα και περισσότερα δικαιώματα, ήτοι επέκταση της κρατικής δραστηριότητας, χωρίς ωστόσο να αναλαμβάνουν τις απαιτούμενες υποχρεώσεις, δηλαδή διεύρυνση της κρατικής εξουσίας⁵⁶. Σε τι οφείλεται, όμως, αυτή η αποσύνδεση της κρατικής δραστηριότητας από την κρατική εξουσία;

Οι θεωρητικοί που προσχωρούν σε αυτή τη δεύτερη εκδοχή της Νέας Δεξιάς, κυρίως οι Huntington-Bell, αποδίδουν τη διατάραξη της παραπάνω ισορροπίας στη διαστρεβλωτική λειτουργία του Κοινωνικού Κράτους, η οποία αντί να εξασφαλίσει την ομοιοστατική ισορροπία του κοινωνικού συστήματος, τη θέτει σε κίνδυνο ενθαρρύνοντας μία έκρηξη της δημοκρατικής συμμετοχής, που με τη σειρά της επιφέρει μία ανοιχτή αμφισβήτηση των αξιών που είχαν αναπτυχθεί γύρω από τις λειτουργίες κοινωνικής ενσωμάτωσης. Η αναγόρευση, από τους συντηρητικούς θεωρητικούς, του προνοιακού θεσμικού διακανονισμού σε βασικό προωθητικό παράγοντα της δημοκρατικής έκρηξης υποστηρίζουμε ότι οφείλεται σε δύο βασικούς λόγους. Ο πρώτος λόγος έχει να κάνει με το ότι ένα μεγάλο μέρος της αμφισβήτησης των δεκαετιών του '60 και του '70 προέρχονταν από το φοιτητικό κίνημα. Αυτό σημαίνει ότι μία βασική λειτουργία ενσωμάτωσης του Κοινωνικού Κράτους, η εκπαίδευση, λειτουργούσε αντίστροφα. Αντί να παράγει ένα «δημοκρατικό κοινό» ενσωματωμένο στις αξίες και τα ήθη του βιομηχανικού πλουραλισμού, προωθούσε την αμφισβήτηση των κοινωνικών ιεραρχιών προβάλλοντας το αίτημα της ισότητας. Ο δεύτερος λόγος συνδέεται με τη στροφή του αμερικανικού πολιτικού συστήματος προς ένα φιλελευθερισμό των ομάδων συμφερόντων, ο οποίος οφείλονταν εν πολλοίς στην επέκταση των πολιτικών του αμερικανικού ομοσπονδιακού κράτους στο ρυθμιστικό και στο αναδιανεμητικό επίπεδο⁵⁷. Στο πλαίσιο του «πολέμου ενάντια στη φτώχεια» που κηρύχθηκε από την προεδρία Κέννεντυ το 1962, επιτεύχθηκε μία σημαντική αναδιάρθρωση στον προνοιακό θεσμικό διακανονισμό. Μέχρι τότε οι προνοιακές πολιτικές σε ομοσπονδιακό επίπεδο ρυθμιζόνταν από τον νόμο για την Κοινωνική Ασφάλιση του 1935. Αυτός είχε ένα χαρακτήρα έκτακτων, πλην όμως αναγκαίων, μέτρων που πάρθηκαν στη σκιά της κρίσης του 1929 και συνιστούσε ένα

⁵⁶ Crozier, M., Huntington, S., Watanuki, J. (1975), *The Crisis of Democracy: Report on the governability of democracies to the Trilateral Commission*, Νέα Υόρκη: New York University Press, σελ. 75.

⁵⁷ Lowi, T. (1969/1979), *The End of Liberalism: The Second Republic of the United States*, Νέα Υόρκη & Λονδίνο: W.W. Norton Company, σελ. 198-199.

από τα βήματα του φιλελεύθερου κράτους για την επιστροφή στην ομαλότητα. Ωστόσο, οι νομοθετικές παρεμβάσεις που συνόδευσαν την υλοποίηση του πολέμου ενάντια στη φτώχεια, με αιχμή του δόρατος τον νόμο περί Οικονομικών Ευκαιριών, σηματοδότησαν την οριστική ρήξη του ομοσπονδιακού κράτους με τις φιλελεύθερες παραδόσεις του και την ανάληψη από την πλευρά του εκτεταμένων αναδιανεμητικών και αναπτυξιακών λειτουργιών. Σε αυτό το νέο πολιτικό περιβάλλον, η ανάπτυξη προγραμμάτων για την καταπολέμηση της φτώχειας εδράζονταν σε δύο βασικούς άξονες. Ο πρώτος ήταν η κρατική γραφειοκρατία, ενώ ο δεύτερος οι ενώσεις πολιτών και συμφερόντων σε περιοχικό επίπεδο. Οι φορείς μίας περιοχής ανέλυναν το μέγεθος και τα αίτια της φτώχειας και ακολούθως διεκδικούσαν από την κρατική γραφειοκρατία κονδύλια για την ανάπτυξη τοπικών προγραμμάτων. Με αυτό τον τρόπο ποικίλες ομάδες συμφερόντων άρχισαν να παίζουν κεντρικό ρόλο στην διαδικασία διεκδίκησης, λήψης και υλοποίησης μέτρων προνοιακής πολιτικής. Με δεδομένο ότι τα κύρια θύματα της φτώχειας ήταν οι έγχρωμοι, ένα μεγάλο μέρος των ομάδων που ενεπλάκησαν στην επέκταση της κρατικής πολιτικής αποτελούσε κομμάτι του κινήματος για τα πολιτικά δικαιώματα⁵⁸. Από το παραπάνω μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα ότι οι προνοιακές λειτουργίες αποτελούσαν εν μέρει τη γόμωση διά της οποίας η «δημοκρατική έκρηξη» διαχύθηκε μέσα στο κράτος, αποσταθεροποιώντας την ισορροπία του κοινωνικού συστήματος.

Ο Huntington θεωρούσε ότι η ένταση αυτού του δημοκρατικού κύματος έμελλε να διαβρώσει τα θεμέλια των δημοκρατικών πολιτευμάτων της Δύσης, και δη του Αμερικανισμού. Για αυτόν ο εξισωτισμός που παρήγαγε το Κοινωνικό Κράτος οδήγησε, αφενός, στην ισοπέδωση των κοινωνικών ιεραρχιών που εξασφάλιζαν την απρόσκοπτη κοινωνική αναπαραγωγή και, αφετέρου, στην ενεργοποίηση κοινωνικών

⁵⁸ Για την ακρίβεια ο τρόπος με τον οποίο τα προνοιακά προγράμματα επηρέασαν την πολιτική σκηνή ποίκιλλε ανάλογα με την περιοχή και την κατεύθυνση που λάμβαναν τα προγράμματα κοινοτικής δράσης. Για παράδειγμα, ο κατακερματισμός της πολιτικής σκηνής στη Νέα Υόρκη ενισχύθηκε περαιτέρω με τα προνοιακά προγράμματα, γεγονός που οδήγησε σε μία έκρηξη συμμετοχής και σε μάχες για την αναγνώριση ανάμεσα σε ομάδες. Η παραπάνω κατάσταση απέληξε σε πολύ μικρή απορροφητικότητα των προγραμμάτων. Στην αντίθετη άκρη βρισκόταν το Σικάγο, όπου τα πελατειακά δίκτυα του Δημάρχου περιόρισαν τη συμμετοχή των οργανωμένων ομάδων και αύξησαν την απορροφητικότητα. Βλ. Lowi, op.cit. σελ.217. Παραμένει, ωστόσο, το συμπέρασμα ότι σε όποια πόλη είχαν την ευκαιρία οι κινηματικές οργανώσεις ενεπλάκησαν ενεργά στα προγράμματα, υιοθετώντας μία «στρατηγική της κρίσης» που στόχευε στην επιβάρυνση του προνοιακού συστήματος με όσο περισσότερους δικαιούχους ήταν δυνατό. Βλ. Piven, F, Cloward, P. (1971), *Regulating the poor : The functions of public welfare*, Νέα Υόρκη: Vintage Books, σελ. 338-339.

κατηγοριών πρότερα αποκλεισμένων, όπως οι μαύροι (sic), τα αιτήματα και οι δραστηριότητες των οποίων οδηγούσαν το πολιτικό σύστημα σε υπερφόρτωση. Η αμφισβήτηση των κυρίαρχων αξιών και της εξουσίας προκάλεσε μία αδυναμία του πολιτικού συστήματος στη συναρμογή ετερογενών κοινωνικών συμφερόντων. Όπως παρατηρεί ο ίδιος, επειδή δεν υπάρχει συλλογική στοχοθεσία κάτω από την ομπρέλα της οποίας να συστρατευθούν τα κοινωνικά συμφέροντα, δεν υπάρχει και βάση για τη θεμελίωση κοινών προτεραιοτήτων, οπότε, «το σύστημα μετατρέπεται σε μία ανομική δημοκρατία, στο πλαίσιο της οποίας η δημοκρατική πολιτική γίνεται περισσότερο μία κονίστρα για τις διεκδικήσεις των αλληλοσυγκρουόμενων συμφερόντων, παρά μία διαδικασία για την οικοδόμηση κοινών σκοπών⁵⁹».

Είδαμε προηγουμένως, ότι στο πλαίσιο του βιομηχανικού πλουραλισμού η ανάπτυξη επαγγελματικών ενώσεων οδηγούσε σε μία αποκέντρωση της εξουσίας, η οποία όμως λειτουργούσε σταθεροποιητικά, αφενός, γιατί τα ετερογενή συμφέροντα συναρθρώνονταν υπό τη σκέπη μίας ιδεολογίας της αποδοτικότητας και, αφετέρου, γιατί οι ίδιες οι ενώσεις αναπαρήγαν μία ιεραρχία στηριζόμενη, μεταξύ άλλων, και στην προνοιακή πολιτική. Με την αντικατάσταση της ιδεολογίας της αποδοτικότητας από την αντίστοιχη του εξισωτισμού καταρρέει και το αξιολογικό πλαίσιο που συνέχισε την οργανωτική δομή του κοινωνικού συστήματος. Η συσκότιση των γραμμών κοινωνικής διαστρωμάτωσης και η συνακόλουθη έκρηξη της επικοινωνίας και της διάδρασης ανάμεσα σε διαφορετικές κοινωνικές κατηγορίες, υποσκάπτει την πραγματιστική αποδοχή του κοινωνικού status quo. Πλέον, η κάθε ομάδα είναι σε θέση να συγκρίνει τα προνόμια της με τις υπόλοιπες και να διεκδικήσει δικαιώματα για να καλύψει τα κενά που δημιουργούν οι ανισότητες. Από την άλλη πλευρά, αυτή η διαδικασία διεκδίκησης επιφέρει μία κρίση ορθολογικότητας μέσα στο πολιτικό υπό-σύστημα. Η διεκπεραίωση της πολιτικής στα σύγχρονα διαφοροποιημένα κοινωνικά συστήματα πραγματοποιείται από γραφειοκρατικούς μηχανισμούς, δουλειά των οποίων είναι η αντιστοίχιση των μέσων προς τους επιδιωκόμενους σκοπούς. Αυτή η ορθολογικότητα εξασθενεί από τον συνεχή ανταγωνισμό των κοινωνικών ομάδων, γιατί οι σκοποί της μίας ομάδας μπορεί να χρησιμοποιούνται ως μέσα από μία άλλη ομάδα και τούμπαλιν. Το αποτέλεσμα είναι η αδυναμία του

⁵⁹ Crozier, Huntington, Watanuki, op.cit, σελ.170.

πολιτικού υπο-συστήματος να ιεραρχήσει κατά τρόπο ορθολογικό τους προς επίτευξη σκοπούς του συνολικότερου κοινωνικού συστήματος και να επιλέξει τα κατάλληλα μέσα για την επίτευξή τους⁶⁰.

Η θεραπεία που προτείνεται για τα εκφυλιστικά φαινόμενα της υπέρ-δημοκρατικοποίησης των πολιτικών δομών, είναι η αποκατάσταση της κυβερνητικής εξουσίας και η επιστροφή στις παραδοσιακές αξίες. Ο Huntington παρατηρεί ότι η κρίση υπερφόρτωσης είναι πολύ πιο έντονη στις Η.Π.Α απ' ό,τι στην Ευρώπη ή στην Ιαπωνία, καθώς οι δύο τελευταίες διατηρούν ως ανάχωμα την κληρονομιά των παραδοσιακών αξιών της αριστοκρατίας⁶¹. Απέναντι στον εξισωτισμό και την δημοκρατική ανομία που προάγουν οι προνοιακοί θεσμοί, αντιπαρατίθεται η επιστροφή σε έναν πνεύμα *civitas*, στο πλαίσιο του οποίου θα επιτευχθεί η υπαγωγή των ατομικών συμφερόντων στο κοινό συμφέρον, μέσα από την υπακοή των υποκειμένων στους νόμους⁶². Το θεσμικό υπόστρωμα που καλείται να ενισχύσει αυτή την επιστροφή δεν είναι άλλο από την ενδυνάμωση των αυταρχικών χαρακτηριστικών του κράτους, το οποίο καλείται να επιστρατεύσει τις παραδοσιακές αξίες για να αποκαταστήσει το κύρος των θεσμών πειθαρχώντας το κοινωνικό σύστημα.

Τόσο στην ανάλυση της κρίσης, όσο και στις προτάσεις για την έξοδο από αυτήν, παρατηρούμε ότι τα επιχειρήματα που αρθρώνονται έρχονται σε ευθεία αντίθεση με τις θεωρητικές προϋποθέσεις του δομολειτουργικού παραδείγματος. Όπως επισημάνθηκε προηγούμενα, η ερμηνεία της κρίσης βασίστηκε στην αντιστροφή του κεντρικού δομολειτουργικού επιχειρήματος που ήθελε την πρόνοια να αποτελεί παράγοντα ισορροπίας του πολιτικού και του οικονομικού υπο-συστήματος. Στα γραπτά των εκπροσώπων της Νέας Δεξιάς, η πρόνοια κατονομάζεται ως η μητέρα όλων των κακών που με τα εξισωτικά προτάγματά της αποσταθεροποιεί το συνολικότερο κοινωνικό σύστημα. Αυτό που αντιπροτείνεται είναι η επιστροφή στις παραδοσιακές αξίες πειθάρχησης του κοινωνικού και η ανάπτυξη των αυταρχικών πλευρών του κρατικού μηχανισμού. Ωστόσο, αυτή η εναλλακτική πρόταση θέτει το δομολειτουργικό παράδειγμα σε κρίση, εφόσον το

⁶⁰ *Ibid*, σελ. 50-57.

⁶¹ *Ibid*, σελ.114-115.

⁶² Bell, D.(1976), *The cultural contradictions of Capitalism*, Νέα Υόρκη: Basic Books, σελ. 244-245.

αντικείμενο της θεωρίας του ουσιαστικά καταργείται. Εξετάσαμε στη δεύτερη ενότητα αυτού του κεφαλαίου το πώς το Κοινωνικό Κράτος αναδύεται μέσα από τις διαδικασίες της εκβιομηχάνισης, ακριβώς επειδή το αυταρχικό κράτος είχε εξαντλήσει τα όριά του. Από τη δομή τους τα σύγχρονα διαφοροποιημένα κοινωνικά συστήματα έρρεπαν προς την οργάνωση ενός πολιτικού υπό-συστήματος παραγωγού συναίνεσης που ερχόταν σε αντίστιξη με τη λειτουργία της καταστολής. Η επιχειρηματολογία υπέρ της επιστροφής σε αυταρχικά μοντέλα διακυβέρνησης ακυρώνει τους συγκροτησιακούς όρους του Κοινωνικού Κράτους που είχε θέσει η ίδια η θεωρία του δομολειτουργισμού τη χρυσή περίοδο της ανάπτυξης του θεσμού. Αυτή η εσωτερική ρήξη της θεωρίας που επιφέρουν οι εκπρόσωποι της Νέας Δεξιάς τη δεκαετία του '70, αφήνει ένα μεγάλο ερμηνευτικό κενό που έρχονται να καλύψουν οι νεο-μαρξιστικές θεωρίες που θα εξετάσουμε στο επόμενο κεφάλαιο.

Κεφάλαιο 2: Το κράτος στον καπιταλισμό της κρίσης του '70: Η αναβίωση της μαρξιστικής προβληματικής.

2.1. Μεθοδολογικά εμπόδια: Το κοινωνικό σύστημα ως πηγή αντιφάσεων.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο εξετάσαμε τη θεματοποίηση της συγκρότησης και της κρίσης του Κοινωνού Κράτους από τη σκοπιά του δομολειτουργικού παραδείγματος, το οποίο ιστορικά συνέπεσε με την περίοδο άνθησης του θεσμού κατά τις δεκαετίες '60 και '70. Αμφότερες σημεία καμπής της μεταπολεμικής ανάπτυξης που έχει μείνει γνωστή στα ιστορικά εγχειρίδια ως η περίοδος της χρυσής τριακονταετίας. Είδαμε ότι το σημείο αφετηρίας του εν λόγω παραδείγματος ήταν μία εξελικτική θεωρία συστημικής ανάπτυξης που εδράζονταν στην υπόθεση ότι τα λειτουργικά αδιαφοροποιήτα, προ-νεωτερικά κοινωνικά συστήματα θα μετατρέπονταν, με την πάροδο του χρόνου, σε λειτουργικά διαφοροποιημένα και οργανωμένα στη βάση των προταγμάτων της νεωτερικότητας. Σε αυτή τη μεγάλη πορεία προς τη νεωτερικότητα, η διαδικασία της συστημικής διαφοροποίησης λάμβανε τη μορφή της διάκρισης του αρχικού κοινωνικού συστήματος σε τέσσερα διαφορετικά υπο-συστήματα επιφορτισμένα με την εκτέλεση τεσσάρων αντίστοιχων λειτουργιών. Δύο από τα τέσσερα αυτά υπο-συστήματα ήταν το οικονομικό, επιφορτισμένο με τη λειτουργία της προσαρμογής, και το πολιτικό, επιφορτισμένο με τη λειτουργία της επίτευξης στόχων. Το ζητούμενο μέσα από όλη αυτή τη διαδικασία διαφοροποίησης ήταν η αποκατάσταση της ομοιοστατικής ισορροπίας του διαφοροποιημένου συστήματος, η οποία περνούσε μέσα από την εναρμόνιση της λειτουργίας των νέων υπο-συστημάτων. Η εναρμόνιση του πολιτικού και του οικονομικού υπό-συστήματος επιτυγχάνονταν με την ανάπτυξη των προνοιακών διακανονισμών. Υπό αυτή την έννοια, η πρόνοια κατανοούνταν ως ένας από τους βασικούς όρους εδραίωσης των σύγχρονων νεωτερικών κοινωνικών συστημάτων, μέσα από την εναρμόνιση της οικονομίας με την πολιτική. Είδαμε επίσης ότι, κατά την περίοδο της κρίσης, αυτή η βασική υπόθεση αντιστρέφεται οδηγώντας το συγκεκριμένο θεωρητικό παράδειγμα σε απορία. Πλέον, με τα νέα ιστορικά

δεδομένα, η πρόνοια παρουσιάζεται ως παράγοντας αποσταθεροποίησης που διαταράσσει την ισορροπία ανάμεσα σε οικονομία και πολιτική. Σε αυτό το νέο πλαίσιο, η αποκατάσταση της αρμονίας ανάμεσα σε οικονομία και πολιτική αναζητείται στην επιστροφή των παραδοσιακών αξιών κοινωνικής πειθάρχησης και καταστολής, που έρχονται σε αντίθεση με τους αρχικούς όρους θεμελίωσης του Κοινωνικού Κράτους, ή για την ακρίβεια των προνοιακών λειτουργιών, μιας και μιλάμε με όρους συστήματος.

Σε αυτό το κεφάλαιο η προβληματική ξεκινάει από την ακριβώς αντίθετη βάση. Ενώ στο δομολειτουργισμό το ζητούμενο ήταν η εναρμόνιση οικονομίας-πολιτικής, στην περίπτωση των νεο-μαρξιστικών επεξεργασιών που εξετάζουμε εδώ, αλλά και των σοσιαλδημοκρατικών που θα εξετάσουμε στο επόμενο κεφάλαιο, η ανάλυση εκκινεί από την υπόθεση ότι οικονομία και πολιτική, στο πλαίσιο πάντα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, βρίσκονται σε σχέσεις αντίφασης. Συνεπώς, το Κοινωνικό Κράτος, ως συγκεκριμένη μορφή του αστικού κράτους στον ύστερο καπιταλισμό, πηγάζει μέσα από αυτή την αντίφαση, με αποτέλεσμα να χαρακτηρίζεται από δύο αντίρροπες τάσεις. Από τη μία πλευρά, αυτό παρουσιάζεται ως μία πρόταση διαχείρισής της κρίσης που σοβεί στις σχέσεις οικονομίας-πολιτικής, ενώ από την άλλη ενσωματώνει μέσα στην ίδια τη δομή του ως όρο ύπαρξης την κρίση αυτή.

Ένα από τα κοινά σημεία των θεωρήσεων που αποτιμώνται κριτικά σε αυτό το κεφάλαιο, είναι η οικοδόμηση ενός μεθοδολογικού εμποδίου απέναντι στην έννοια του συστήματος, όπως αυτή θεματοποιήθηκε στις επεξεργασίες του δομολειτουργισμού. Η αντίφαση ανάμεσα σε οικονομία και πολιτική, που περιγράψαμε στην προηγούμενη παράγραφο, προκύπτει μέσα από την κατανόηση του κοινωνικού συστήματος ως πηγή αντιφάσεων. Το σημείο εκκίνησης, δηλαδή, είναι η αμφισβήτηση της έννοιας του συστήματος, μέσα από τη μετατροπή της σε παράγοντα κοινωνικής αποσταθεροποίησης. Αυτή η αμφισβήτηση αρθρώνεται σε δύο επίπεδα. Σε συστημικό επίπεδο αναδεικνύονται οι λογικές αντιφάσεις που προκαλούν λειτουργικές αναντιστοιχίες. Αυτές οξύνονται περαιτέρω στο επίπεδο της κοινωνικής δράσης, όπου οι επιμέρους κοινωνικές δυνάμεις διεκδικούν το μερίδιο που θεωρούν ότι τους αναλογεί στη διαδικασία της συνολικής κοινωνικής αναπαραγωγής. Η

αμφισβήτηση της εύρυθμης λειτουργίας του συστήματος που εκφράζεται σε αυτά τα δύο επίπεδα, διατρέχει το σύνολο των νεο-μαρξιστικών προσεγγίσεων.

Οι αντιφατικές σχέσεις μέσα στις οποίες αναπτύσσεται η δυναμική του Κοινωνικού Κράτους αναδεικνύονται με ενάργεια στην προβληματική περί εμπορευματοποίησης / από-εμπορευματοποίησης. Συνοψίζοντας σε δύο προτάσεις μία μεγάλη συζήτηση, η λειτουργία του οικονομικού συστήματος στον καπιταλισμό συνίσταται σε μία προϊούσα διαδικασία εμπορευματοποίησης των κοινωνικών σχέσεων, στη βάση της οποίας διευρύνεται η συσσώρευση και η αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Η εμπορευματοποίηση αυτή διενεργείται από τη μετατροπή των παραγόμενων αξιών χρήσης σε ανταλλακτικές αξίες, μετατροπή που επιτυγχάνεται με την απόσπαση υπεραξίας από την εκμετάλλευση της εργασιακής δύναμης. Από την άλλη πλευρά, η πολιτική, ως διακριτή οντότητα από την οικονομία, δύναται να παρέχει τα εχέγγυα για την ομαλή εξέλιξη της εμπορευματοποίησης, μόνο που για να το κάνει αυτό προωθεί την από-εμπορευματοποίηση στις κοινωνικές σχέσεις, δηλαδή μετριάζει την απόσπαση υπεραξίας του κεφαλαίου από την εργασία. Σε αυτό ακριβώς το σημείο έγκειται η αντίφαση στο επίπεδο του συστήματος, η ένταση και η μορφή της οποίας ποικίλλει ανάλογα με την εκάστοτε προσέγγιση.

Για τον Offe, η προσπάθεια διατήρησης, από την πλευρά του κράτους, της εμπορευματικής μορφής κεφαλαίου και εργασίας μέσα από την οικοδόμηση ενός θεσμικού δικτύου από-εμπορευματοποιημένης προστασίας, οδηγεί στην ανάδυση μίας ιδεολογίας κοινωνικής αλληλεγγύης που ναρκοθετεί την ιδεολογία του ατομισμού. Έτσι, το εμπορευματικό πεδίο συρρικνώνεται και μαζί με αυτό εξασθενεί το ίδιο το αντικείμενο του Κοινωνικού Κράτους. Ο O' Connor πλαισιώνει το ίδιο πρόβλημα με όρους δημοσιονομικής κοινωνιολογίας. Η προώθηση της από-εμπορευματοποίησης σε βάρος της εμπορευματοποίησης συρρικνώνει τη φορολογική βάση του κρατικού προϋπολογισμού και εκτοξεύει τις δαπάνες. Έτσι, η νομιμοποίηση που εξασφαλίζει η κοινωνική πολιτική, έρχεται σε ευθεία αντίθεση με τη συσσώρευση κεφαλαίου. Ο Habermas συνδέει την κρίση ορθολογικότητας του κράτους με τα κανονιστικά του θεμέλια. Το Κοινωνικό Κράτος αναλαμβάνει να επιμερίζει τις κρίσεις που προκύπτουν στα τρία συστήματα, το οικονομικό, το πολιτικο-διοικητικό και το κοινωνιο-πολιτισμικό, για να αποφευχθεί μία

συνολικότερη συστημική κρίση. Στην προσπάθειά του αυτή βυθίζεται σε μία κρίση ορθολογικότητας, καθώς αδυνατεί να ανταποκριθεί στους διακηρυγμένους στόχους που το ίδιο έχει θέσει. Η δικαιολόγηση της εξουσίας στη βάση της ορθολογικότητας κλονίζεται, και προκύπτει μία κρίση νομιμοποίησης.

Το δίπολο εμπορευματοποίηση/από-εμπορευματοποίηση δεν προξενεί μόνο αντιφάσεις σε συστημικό επίπεδο, αλλά αποτελεί και πηγή κοινωνικών αγώνων που με τη σειρά τους θέτουν σε αμφισβήτηση την κοινωνική συναίνεση, που υποτίθεται ότι εξασφάλιζαν οι λειτουργίες ενσωμάτωσης σε συστημικό επίπεδο. Εδώ, η προβληματική περί κράτους διατυπώνεται σε αναφορά με την κοινωνική βάση του, όπως αυτή καταγράφεται στους συσχετισμούς των κοινωνικών τάξεων. Ο Boccara υποστηρίζει πως το Κοινωνικό Κράτος είναι όργανο στα χέρια του μονοπωλιακού κεφαλαίου, το οποίο χρησιμοποιεί τις κρατικές λειτουργίες για να διατηρήσει το ποσοστό κερδοφορίας του. Ο Πουλαντζάς, της ύστερης περιόδου, αντιλαμβάνεται το κράτος σαν μία κονίστρα αντιμαχόμενων ταξικών συμφερόντων. Το εκάστοτε αποτέλεσμα αυτή της πάλης κατευθύνει και τη δημόσια πολιτική. Τέλος, οι Mueller-Neusuess και Altvater αντιλαμβάνονται το κράτος σαν ασφαλιστική δικλείδα απέναντι στον ανταγωνισμό ανάμεσα στις διάφορες μερίδες του κεφαλαίου.

Όπως καθίσταται αντιληπτό από αυτά τα εισαγωγικά σχόλια, στο κέντρο της προβληματικής βρίσκονται οι προϋποθέσεις, τα όρια και οι συνέπειες της παρέμβασης του κράτους στις καπιταλιστικές οικονομίες και, ακριβώς, μέσα σε αυτό το πλαίσιο, προβληματοποιούνται η πρόνοια και η ευημερία ως συνολικότερες στιγμές ανάπτυξης του κράτους. Σε γενικές γραμμές, οι προσεγγίσεις που θα συζητηθούν εδώ αναπτύσσουν την προβληματική που προαναφέραμε προσπαθώντας να απαντήσουν σε μία σειρά ευρύτερων ερωτημάτων όπως: Από που προήλθε ο διαχωρισμός κράτους-οικονομίας; Αυτός ο διαχωρισμός παρέχει στο κράτος μία αυτονομία δράσης απέναντι στην οικονομία ή οι δραστηριότητες του πρώτου εγγράφονται πάντοτε μέσα στην ορθολογικότητα της τελευταίας; Δύνανται οι κοινωνικές δυνάμεις να μετουσιώσουν τα κανονιστικά προτάγματά τους, ή/και τα υλικά συμφέροντά τους, σε δημόσια πολιτική ή η λειτουργία της θεσμικής υλικότητας του κράτους, όπως αυτή εκφράζεται από τη γραφειοκρατία του, θέτει *επιλεκτικούς* φραγμούς και όρια;

Προφανώς τα γενικά αυτά ερωτήματα έχουν απασχολήσει εδώ και δύο αιώνες τόσο τη θεωρία κράτους, όσο και τη σοσιαλιστική πολιτική στρατηγική. Ακριβώς όμως επειδή αποτελούν το σημείο συνάντησης αυτών των δύο, η δυσκολία άρθρωσης μίας οριστικής απάντησης δημιούργησε ένα γόνιμο έδαφος για εποικοδομητικές αντιπαραθέσεις, οι οποίες λόγω της φύσης των ερωτημάτων λάβαιναν χώρα κυρίως σε περιόδους κρίσης. Η κρίση του '70, με δεδομένη την οργανικότητά της, δηλαδή την επέκτασή της τόσο στο οικονομικό όσο και στο κρατικό επίπεδο⁶³, δεν θα μπορούσε να αποτελέσει εξαίρεση από αυτόν τον κανόνα. Έτσι, με άξονα τα ερωτήματα που διατυπώθηκαν παραπάνω ξεκινά μία διένεξη ανάμεσα στις διάφορες μαρξιστικές και μαρξιστογενείς τάσεις που εκτυλίσσεται κυρίως στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '70. Από το πλήθος των συμβολών επιλέγουμε να παρουσιάσουμε τις πιο αντιπροσωπευτικές από αυτές, για να δώσουμε έτσι κάποιες βασικές συντεταγμένες της συζήτησης και των επιχειρημάτων που αρθρώθηκαν σε αυτή. Επιχειρήματα που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο επανέρχονται και σε μεταγενέστερες θεωρίες για το Κοινωνικό Κράτος, όπως θα δούμε στα επόμενα κεφάλαια.

Η ανάλυση αρχίζει από τη θέση του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού, που υιοθετείται από τα κομμουνιστικά κόμματα της Ευρώπης ως πλαίσιο ερμηνείας των λειτουργιών του καπιταλιστικού κράτους στη μεταπολεμική ανάπτυξη, και παρουσιάζεται πρώτη διότι όλες οι προσεγγίσεις που ακολουθούν διάκεινται εμμέσως ή αμέσως κριτικά προς αυτή. Από αυτήν την παράδοση εξετάζουμε τις αναλύσεις του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, όπως αποτυπώθηκαν στις εργασίες του Paul Boccara. Στη συνέχεια προχωρούμε στην κριτική παρουσίαση της συμβολής του Νίκου Πουλαντζά, ο οποίος απορρίπτει τις επεξεργασίες του ΚΜΚ και προχωρεί, ειδικά στην ύστερη περίοδο του έργου του, σε μία σχεσιακή ερμηνεία του κράτους. Έχοντας παρουσιάσει τις θεωρητικές διαμάχες στη Γαλλία, προχωρούμε στη μελέτη της διένεξης για το κράτος που ξεκίνησε στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας και της οποίας ο απόηχος διήρκεσε ολόκληρη τη δεκαετία του '70. Η Ο.Δ.Γ. και οι Η.Π.Α θεωρούνταν οι εξαιρέσεις του μεταπολεμικού μοντέλου

⁶³ Βλ. Gramsci, A.(1971), *Selections from the prison notebooks*, Νέα Υόρκη:International Publishers, σελ.210, και την αναβίωση του επιχειρήματος στο Poulantzas, N.(1976), « Les transformations actuelles de l' Etat, la crise politique et la crise de l Etat » στο Poulantzas, N.(επιμ.)(1976) *La Crise de l' Etat* , Παρίσι:PUF, σελ. 55-58.

ανάπτυξης, αφού ως τα μέσα της δεκαετίας του '60 δεν ακολουθούσαν την πεπατημένη του οικονομικού προγραμματισμού και της εκτεταμένης κρατικής παρέμβασης στην οικονομία⁶⁴. Ωστόσο, η εκλογή των Γερμανών σοσιαλδημοκρατών το 1969 και η κυριαρχία τους ως βασικών κυβερνητικών εταίρων όλη τη δεκαετία του '70 σε συνδυασμό με τη σοβούσα οικονομική κρίση, άνοιξε το δρόμο για εκτεταμένες κρατικές παρεμβάσεις, που οδήγησαν στο τέλος του φιλελεύθερου μοντέλου ανάπτυξης που είχε υιοθετηθεί τις δύο πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Με φόντο αυτή την ιστορική συγκυρία διασταυρώνουν τα ξίφη τους οι εκπρόσωποι της ύστερης σχολής της Φραγκφούρτης, Habermas και Offe, με τους μαρξιστές της σχολής της μεθοδικής παραγωγής του κράτους από τη λογική του κεφαλαίου, Mueller & Neussues, Altvater και Hirsch, σχετικά με τη δυνατότητα και τα όρια της κρατικής παρέμβασης ως προς τη λειτουργία του καπιταλισμού. Τέλος, διατυπώνουμε τη θέση ότι μολονότι οι προσεγγίσεις που παρουσιάζονται εδώ διαφέρουν κατά πολύ ως προς το εύρος της αυτονομίας που διαθέτει το κράτος στον καπιταλισμό, εντούτοις όλες, πλην του ΚΜΚ, συγκλίνουν στο συμπέρασμα ότι το Κοινωνικό Κράτος και οι πολιτικές που το συνοδεύουν υφίστανται μία ρήξη ορθολογικότητας, η οποία επιτείνεται υπό το βάρος των αντιφάσεων οικονομίας και πολιτικής.

2.2. Ο κρατικομονοπωλιακός καπιταλισμός (ΚΜΚ) και η θέση της σύντηξης. Η κοινωνική πολιτική στην υπηρεσία των μονοπωλίων.

Η προσέγγιση των εκπροσώπων του ΚΜΚ για το κράτος βασίζεται στην κλασική τριτοδιεθνιστική αντίληψη που ορίζει το τελευταίο ως απλό όργανο, προσανατολισμένο στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων μίας κοινωνικής τάξης. Η βασική αναφορά αυτής της αντίληψης ανιχνεύεται στα κείμενα των Λένιν και Ένγκελς, όπου και εξηγείται η διαδικασία διαχωρισμού του κράτους από την κοινωνία, καθώς επίσης και οι λειτουργίες που αυτό καλείται να εκπληρώσει. Από το πασίγνωστο χωρίο του Ένγκελς στην *Καταγωγή της Οικογένειας της Ατομικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους*, που μεταξύ άλλων μνημονεύεται από τον Λένιν στο

⁶⁴ Shonfield, A. (1965), *Modern Capitalism: The changing Balance of Public and Private Power*, Οξφόρδη: Oxford University Press, σελ.268.

Κράτος και Επανάσταση του 1917, πληροφορούμαστε ότι το κράτος δεν προσδιορίζεται εκ των προτέρων εξωτερικά προς την κοινωνία, αλλά συνιστά προϊόν αυτής σε ένα συγκεκριμένο στάδιο ανάπτυξης. Σε αυτό το στάδιο οι ανταγωνισμοί ανάμεσα στις οικονομικές τάξεις οξύνονται σε τέτοιο βαθμό, ώστε καθίσταται αναγκαίος ο μετριασμός τους από μία εξουσία που θα ασκείται από την ισχυρότερη οικονομική τάξη. Σταδιακά, η εν λόγω εξουσία απομακρύνεται από την κοινωνία και στέκεται πάνω από αυτή, όπου αλλοτριώνεται και κρυσταλλώνεται σε κράτος της κυρίαρχης τάξης⁶⁵. Η ανάλυση αυτή, υποστηρίζει ο Ένγκελς, έχει ευρύτατη εφαρμογή σε διάφορες ιστορικές περιόδους, με κυριότερα παραδείγματα την αρχαία Ρώμη και την Αθήνα. Ωστόσο, στην περίπτωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής αποκτά ορισμένα περισσότερο εξειδικευμένα χαρακτηριστικά. Συγκεκριμένα, το κράτος μετατρέπεται σε όργανο κατεξουσιασμού της εργατικής τάξης από την αστική, εξασφαλίζοντας έτσι την ομαλή απόσπαση υπεραξίας από την εργασία και την παγίωση της ιδιοκτησίας του κεφαλαίου πάνω στα μέσα παραγωγής⁶⁶.

Η σχέση ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία, όπως περιγράφηκε παραπάνω, συνιστά το σταθερό στοιχείο της ανάλυσης που διενεργεί ο Boccara. Θεωρώντας τη σχέση κεφαλαίου-εργασίας παγιωμένη, προχωρεί στην περιοδολόγηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σε διάφορα στάδια. Αυτά ποικίλλουν ανάλογα με το επίπεδο του ανταγωνισμού που επικρατεί ανάμεσα στις δυνάμεις του κεφαλαίου σε κάθε ένα από αυτά. Στη βάση αυτή διακρίνονται τρία βασικά στάδια. Το πρωταρχικό στάδιο, όπου κυρίαρχο ρόλο έπαιζε η μανυφακτούρα. Με την καθετοποίηση της παραγωγής περνάμε στο δεύτερο στάδιο, που ονομάζεται και κλασικό, όπου κυριαρχεί ο ελεύθερος ανταγωνισμός. Η ένταση και η έκταση του τελευταίου οδηγεί στη συγκεντροποίηση του κεφαλαίου και της παραγωγής, με αποτέλεσμα την ανάδυση του τρίτου, και σύμφωνα με τις –εκ των υστέρων ματαιωμένες-προσδοκίες εκείνης της εποχής, και τελευταίου σταδίου, αυτό του μονοπωλιακού καπιταλισμού⁶⁷. Αυτός διακρίνεται σε δύο επιμέρους στάδια, το απλό

⁶⁵ Engels, F. (1981), *The origin of the family private property and the state*, Λονδίνο: Lawrence and Wishart.

⁶⁶ Lenin, V. (1952) : *The state and revolution*, Μόσχα: Foreign languages publishing house.

⁶⁷ Boccara, P. (1974), *Etudes sur le capitalisme monopoliste d'Etat, sa crise et son issue*, Παρίσι : Editions Sociales, σελ. 21.

μονοπωλιακό και αυτό του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού, με το οποίο και θα ασχοληθούμε εν προκειμένω.

Η μετάβαση στο στάδιο του ΚΜΚ πραγματοποιείται στη βάση ενός θεμελιώδους νόμου που είχε διατυπώσει ο Marx στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου* για να ερμηνεύσει την κίνηση του καπιταλισμού. Πρόκειται ασφαλώς για το νόμο περί της πτωτικής τάσης του κέρδους. Η εντατικοποίηση της συσσώρευσης κεφαλαίου επιφέρει ριζικές μεταβολές τεχνολογικού χαρακτήρα στις μεθόδους παραγωγής με στόχο την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Το αποτέλεσμα είναι η εισδοχή όλο και μεγαλύτερων ποσοτήτων αξίας μέσα στην παραγωγή, που επενδύονται στο σταθερό και όχι στο μεταβλητό κεφάλαιο. Η ανατροπή της σχέσης σταθερού-μεταβλητού κεφαλαίου οδηγεί στην αύξηση της οργανικής σύνθεσης του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου, και αυτή με τη σειρά της μειώνει το ποσοστό απόσπασης υπεραξίας, εφόσον η «νεκρή» αντικειμενοποιημένη εργασία υπερτερεί της ζωντανής. Έτσι, η εγγενής προδιάθεση που δημιουργεί η εντατικοποίηση της συσσώρευσης για την περαιτέρω ανάπτυξη της κοινωνικής παραγωγικότητας της εργασίας, εκβάλλει τελικά στην πτώση του συνολικού ποσοστού κερδοφορίας⁶⁸. Παρόλες τις ενδείξεις για την τάση του γενικού ποσοστού του κέρδους, η παραγωγική διαδικασία συνεχίζει να επεκτείνει τα όριά της, εφόσον ο μοναδικός στόχος της είναι η παραγωγή και συσσώρευση κεφαλαίου. Τελικά, η συνεχής επέκταση της παραγωγής απολήγει σε μία κρίση υπερσυσσώρευσης, κατά την οποία το συσσωρευμένο κεφάλαιο, εφόσον δεν απορροφάται, είναι αδύνατο να αξιοποιηθεί όποτε και «απαξιώνεται».

Ο Boccara θεωρεί ότι η διαδικασία που μόλις περιγράψαμε συνιστούσε μία δομική τάση του καπιταλισμού που χρονολογείται από το μεσοπόλεμο και που σηματοδοτεί το πέρασμα σε αυτό το νέο στάδιο του μονοπωλιακού καπιταλισμού, όπου το κράτος παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο. Για να αντιμετωπίσει τη δομική «απαξίωση» του κεφαλαίου, το κράτος προσπαθεί να αντισταθμίσει την πτωτική τάση του κέρδους παρεμβαίνοντας στην οικονομία σε μία προσπάθεια διατήρησης της κερδοφορίας, ιδιαίτερα του μονοπωλιακού κεφαλαίου. Για αυτό τον λόγο προβαίνει σε μία ελεγχόμενη απαξίωση του κεφαλαίου, αναλαμβάνοντας το ίδιο

⁶⁸ Marx, K. (1967), *Capital*, Τόμ.Γ', Νέα Υόρκη: International Publishers, σελ. 212-213.

παραγωγικές δραστηριότητες, ούτως ώστε να διατηρήσει στο ακέραιο τις δυνατότητες πραγματοποίησης της υπεραξίας που διαθέτουν τα μονοπωλιακά κεφάλαια. Σε αυτό το πλαίσιο, ο ΚΜΚ αναπτύσσεται στη βάση τεσσάρων βασικών χαρακτηριστικών.

Το πρώτο χαρακτηριστικό είναι η δημόσια χρηματοδότηση της κεφαλαιακής συσσώρευσης και της ιδιωτικής παραγωγής. Αυτή παίρνει διάφορες μορφές. Από τις επιδοτήσεις παραγωγικών διαδικασιών, ή την καθιέρωση προνομιακών όρων δανεισμού, μέχρι την ανάληψη της παραγωγικής δραστηριότητας ολόκληρων παραγωγικών κλάδων (επιχειρήσεις δημοσίου τομέα), ή την παραχώρηση δημοσίων κατασκευαστικών έργων στο ιδιωτικό κεφάλαιο.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό έχει να κάνει με τη δημόσια χρηματοδότηση της κατανάλωσης συγκεκριμένων υπηρεσιών. Αυτές διακρίνονται σε δύο μέρη. Αφενός στα παρασιτικά έξοδα για την εθνική και τη δημόσια ασφάλεια, αφετέρου στα έξοδα της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, όπως η έρευνα, η παιδεία, η υγεία, ο κοινωνικός μισθός (κοινωνική ασφάλιση), η στέγαση κ.τ.λ. Αμφότερες οι μορφές παρέμβασης συνδράμουν στην αναπαραγωγή του μονοπωλιακού κεφαλαίου, με τη μεν πρώτη να στηρίζει τις ανάγκες επέκτασης του στο πλαίσιο του ιμπεριαλισμού και τη δεύτερη να κοινωνικοποιεί μέρος του μεταβλητού κόστους, ούτως ώστε να διατηρηθεί σε υψηλό επίπεδο η απόσπαση υπεραξίας.

Το τρίτο χαρακτηριστικό έγκειται στην επέμβαση του κράτους στο χρηματοπιστωτικό σύστημα. Εδώ, με τη βοήθεια των νέων χρηματοπιστωτικών θεσμών, ελέγχει την κυκλοφορία του χρήματος και τις πιστωτικές ροές.

Τέλος, το τέταρτο χαρακτηριστικό συνίσταται στη δυνατότητα συνδυασμού των παραπάνω τριών και εντοπίζεται στην εκπόνηση δημόσιων σχεδίων οικονομικού προγραμματισμού. Αυτά εκπονούνται ύστερα από πολιτική συνεννόηση ανάμεσα στους εκπροσώπους του μονοπωλιακού κεφαλαίου, από τη μία πλευρά, και του αστικού κράτους, από την άλλη⁶⁹. Από αυτή τη σκοπιά, ο προγραμματισμός που προωθείται στα καπιταλιστικά κράτη λογίζεται ως αντιδημοκρατικός.

Η συνεχόμενη παρέμβαση του κράτους στη διαδικασία συσσώρευσης διευρύνεται ολοένα και περισσότερο, με αποτέλεσμα να επέρχεται σταδιακά μία

⁶⁹ Αναλυτικά για αυτά τα τέσσερα σημεία βλ. Boccara, op.cit. σελ. 225-228.

σύντηξη ανάμεσα στα συμφέροντα του μονοπωλιακού κεφαλαίου και την κρατική λειτουργία. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι το κράτος μετατρέπεται σε όργανο στα χέρια των μονοπωλίων και αναδεικνύεται σε *συλλογικό εκμεταλλευτή* που δουλεύει για λογαριασμό τους⁷⁰. Από την άλλη πλευρά, η εγκαθίδρυση του ΚΜΚ οδηγεί στην επέκταση της μισθωτής σχέσης στον τομέα των υπηρεσιών και στη σταδιακή προλεταριοποίηση των μικροαστικών και αγροτικών στρωμάτων. Ο συνδυασμός αυτών των δύο μπορεί να οδηγήσει στην οικοδόμηση ενός αντι-ηγεμονικού πολιτικού μετώπου, το οποίο με την καθοδήγηση του Κομμουνιστικού Κόμματος θα εκμεταλλευθεί στο έπακρο τις αντιφάσεις του ΚΜΚ και θα στρέψει τον κρατικό μηχανισμό στην κατεύθυνση μίας *προωθημένης δημοκρατίας*⁷¹.

2.3. Η σχετική αυτονομία του κράτους στο έργο του Νίκου Πουλαντζά: Η κοινωνική πολιτική ως αντικείμενο ηγεμονίας του μπλοκ εξουσίας.

Το έργο του Πουλαντζά οριοθετείται απέναντι στις δομολειτουργικές προσεγγίσεις, που παρουσιάστηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, και στις θεωρίες του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού, όπως αυτές αναπτύχθηκαν από τον Boccarda, που όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα αντιλαμβάνονταν το κράτος ως όργανο, ή αντικείμενο, στα χέρια της αστικής τάξης⁷². Οι επεξεργασίες του Πουλαντζά είναι μεθοδολογικά πολυποίκιλες, με την έννοια ότι την πρώτη περίοδο εγγράφονται στην

⁷⁰ *Ibid*, σελ.230.

⁷¹ *Ibid*, σελ.456. Να σημειωθεί εδώ ότι σε αντίθεση με την αρχική θεωρητική δέσμευσή του με το νόμο περί πτωτικής τάσης του κέρδους, ο Boccarda εντοπίζει τα σημεία κρίσης του ΚΜΚ όχι στις δομικές τάσεις του καπιταλισμού, αλλά στο επίπεδο της κυκλοφορίας αξιών, και συγκεκριμένα στις νομισματικές κρίσεις του 1967 και 1969. Συνεπώς, για λόγους που δεν διασαφηνίζονται, υποτίθεται ότι το κράτος απλά σταματάει να αντισταθμίζει την πτωτική τάση του κέρδους με αποτέλεσμα την αποσταθεροποίηση του ΚΜΚ. Πουθενά όμως στο έργο του Boccarda δεν ανιχνεύεται μία δομική αιτία για αυτό. Αντίθετα, το κράτος φαίνεται να είναι πλήρως ενσωματωμένο στη λογική του καπιταλισμού, εφόσον καταλήγει να αποσπά και αυτό υπεραξία, όπως φανερώνει και η ένταξη των μισθωτών που απασχολούνται σε αυτό στη διαδικασία σταδιακής προλεταριοποίησης. Ίσως για αυτό το λόγο, 35 χρόνια αργότερα, ο Γάλλος θεωρητικός αναλύει την κρίση με ελαφρώς διαφορετικό τρόπο. Η κρίση υπερσυσσώρευσης εντάσσεται στην ευρύτερη λογική των κυμάτων Kontradief, ενώ ο ΚΜΚ δίνει τη θέση του στο Μονοπωλιακό Καπιταλισμό του Κοινωνικού Κράτους, που αντικαθίσταται σταδιακά από την άνοδο του χρηματιστικού κεφαλαίου στο πλαίσιο του νεοφιλελευθερισμού. Βλ Boccarda, P. (2008), *Transformations et crise du capitalisme mondialisé, quelle alternative ?*, Παρίσι: Espere, σελ. 25-30 & 39-54.

στρουκτουραλιστική επιστημολογία του Althusser, ενώ την ύστερη περίοδο υιοθετούν μία περισσότερο σχεσιακή ματιά. Σε κάθε περίπτωση, και για τις ανάγκες του παρόντος κεφαλαίου, θα επιχειρήσουμε μία συνοπτική σύνθεση προσαρμοσμένη πάντοτε στα ευρύτερα ερωτήματα που θέσαμε στην εισαγωγή⁷³.

Ο Πουλαντζάς ξεκινά τις αναλύσεις του υποστηρίζοντας τον διαχωρισμό κράτους-οικονομίας στον καπιταλισμό, στο πλαίσιο μίας περιοχικής θεωρίας του πολιτικού. Σύμφωνα με αυτή το αν θα αποτελέσει το κράτος επιστημονικό αντικείμενο δεν εξαρτάται από τη φύση του, αλλά από τη θέση που καταλαμβάνει και τη λειτουργία που επιτελεί μέσα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής⁷⁴. Έτσι, η μελέτη του κράτους στον καπιταλισμό αποσυνδέεται από οντολογικού τύπου προσεγγίσεις και εκλαμβάνεται ως ένα κομμάτι της ειδικής θεωρίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Σε αυτό το πλαίσιο, το κράτος ανιχνεύεται σαν μία απομονωμένη στιγμή μέσα στην περιοχή του πολιτικού δίπλα στις περιοχές της οικονομίας και της ιδεολογίας. Αυτό δεν συνεπάγεται ότι το κράτος τίθεται σε εξωτερική σχέση με την οικονομία, όπως θα υποστήριζε μία λογική διάκρισης βάσης-εποικοδομήματος. Αντίθετα το κράτος, όπως επίσης και η ιδεολογία, αποτελούν συστατικά στοιχεία της συγκρότησης των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής και ακριβώς, λόγω αυτής της λειτουργίας τους, τίθενται σε σχετική αυτονομία με αυτές. Η σχετική αυτονομία εξασφαλίζει την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων με τον ακόλουθο μηχανισμό: Το κράτος λογίζεται ως ένας πόρος εξουσίας που σαν

⁷² Ο Πουλαντζάς βρήκε στις επεξεργασίες του Miliband την ενσάρκωση αμφοτέρων των προσεγγίσεων απέναντι στις οποίες οριοθετούνταν. Έτσι, θεωρούσε ότι ο Miliband χρησιμοποιούσε έννοιες της δομολειτουργικής πολιτικής επιστήμης, όπως για παράδειγμα η έννοια της ελίτ, με αποτέλεσμα να συνδέει τον μαρξισμό με τα δομολειτουργικά σχήματα της αστικής επιστήμης. Επιπλέον, η ταύτιση του στελεχειακού δυναμικού του κράτους με την αστική τάξη συνηγορούσε υπέρ της αντίληψης περί κράτους αντικειμένου. Η διένεξη ανάμεσα στους δύο έλαβε χώρα στις στήλες του New Left Review και καθόρισε την ατζέντα των συζητήσεων για το κράτος τις δεκαετίες του 1970 και του 1980. Ως εκ τούτου, η βιβλιογραφία για το θέμα είναι τεράστια, γι' αυτό αρκούμε στο να παραθέσω τις πιο πρόσφατες συνδρομές. Βλ. Jessop, B. (2008), "Dialogue of the Deaf: Some reflections on the Poulantzas-Miliband debate" εις Wetherly, P. Barrow, C. Burnham, P. (επιμ.) (2008), *Class, Power and the State in Capitalist Society: Essays on Ralph Miliband*, Λονδίνο: Palgrave Macmillan, και Clyde, B. (2002), "The Miliband-Poulantzas debate: An intellectual history", εις Aronowitz, S. Bratsis, P. (επιμ.) (2002), *Paradigm Lost: State Theory Reconsidered*, Μινεάπολις-Λονδίνο: University of Minnesota Press.

⁷³ Για τις μεταβάσεις στο έργο του Πουλαντζά και την ανάλογη βιβλιογραφία βλ. Κωτσονόπουλος, Α. (2010), «Γκραμσιανές στιγμές στις νεο-μαρξιστικές θεωρίες του κράτους», στο Βούλγαρης, Γ. & Κωτσονόπουλος, Α. (επιμ.) (2010), *Επιστρέφοντας στον Γκράμσι, πολιτική και πολιτισμός στην εποχή της Παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα: Θεμέλιο.

⁷⁴ Poulantzas, N. (1973), *Political Power and Social Classes*, Λονδίνο: NLB, σελ. 16-17.

βασικό στόχο έχει την πολιτική οργάνωση των διάφορων μερίδων της αστικής τάξης και την πολιτική διαίρεση της εργατικής. Για να επιτύχει την διαίρεση της εργατικής τάξης και τη συνακόλουθη παθητική ενσωμάτωσή της στο ηγεμονικό μπλοκ εξουσίας, αλλά και για να επιτύχει τη συνένωση των μερίδων της αστικής τάξης στην ηγεσία του εν λόγω ηγεμονικού μπλοκ, το κράτος οφείλει να φαίνεται «ουδέτερο» απέναντι στα επιμέρους κοινωνικά συμφέροντα και να παρουσιάζεται σαν το γενικό ενοποιητικό στοιχείο του κοινωνικού σχηματισμού, αποκρύπτοντας έτσι τους διαχωρισμούς που προκύπτουν στο επίπεδο της οικονομίας.

Το εύρος των σχέσεων κράτους- οικονομίας, και ο βαθμός αυτονομίας τους, συναρτάται κάθε φορά από την έκβαση της παραπάνω διαδικασίας. Συναρτάται, με άλλα λόγια, με τη μορφή της ηγεμονίας που θα προκύψει από την πολιτική ταξική πάλη στο πλαίσιο της εξέλιξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Ανάλογα με την κατεύθυνση της ηγεμονίας προκύπτει και μία διαφορετική μορφή κράτους. Ο Πουλαντζάς διακρίνει τρεις μορφές. Η πρώτη είναι η φιλελεύθερη μορφή. Αυτή μεσουρανεί κυρίως την περίοδο του φιλελεύθερου καπιταλισμού, όπου κυρίαρχη αξία είναι ο ανταγωνισμός. Εδώ το κράτος εξασφαλίζει τις γενικές συνθήκες της κεφαλαιακής συσσώρευσης, αποδιοργανώνοντας την εργασία και οργανώνοντας τις διάφορες μερίδες της αστικής τάξης με την ενεργοποίηση της ιδεολογίας στο νομικο-πολιτικό πεδίο. Συγκεκριμένα, η πολιτική οργάνωση των υπάλληλων τάξεων παρεμποδίζεται με την εξατομίκευση τους στο πλαίσιο της ιδιότητας του πολίτη, τα συμφέροντα του οποίου αντανakλώνται στη γενικότητα του κράτους⁷⁵.

Η δεύτερη και η τρίτη μορφή, αυτές του κρατικού παρεμβατισμού και του αυταρχικού κρατισμού αντίστοιχα, θα μας απασχολήσουν εκτενέστερα γιατί μεταφέρουν την πουλαντζιανή προβληματική στη μελέτη του Κοινωνικού Κράτους και της κρίσης του. Στην περίπτωση της παρεμβατικής μορφής, το κράτος παύει να συνιστά απλά ένα δομικό προσδιορισμό της κεφαλαιακής συσσώρευσης και μετατρέπεται σε εσωτερικό στοιχείο της. Η εξέλιξη αυτή συνοδεύεται από μία διεύρυνση του κράτους και από μία αναδιάρθρωση στον ηγεμονικό πόλο του κυρίαρχου μπλοκ εξουσίας, στο πλαίσιο του οποίου αναδεικνύονται ως ηγεμονικές δυνάμεις οι μερίδες του μονοπωλιακού κεφαλαίου. Η διεύρυνση της κρατικής

⁷⁵*Ibid.* σελ.218 -220.

παρέμβασης επιφέρει την εξασθένηση της νομικο-πολιτικής ιδεολογίας του γενικού συμφέροντος και την ανάδυση μίας τεχνοκρατικής ιδεολογίας της αποτελεσματικότητας και της ευημερίας⁷⁶. Σε αυτό το πλαίσιο μεταβάλλεται και ο τρόπος συνάρθρωσης του μπλοκ εξουσίας, που πλέον συναρθρώνεται υιοθετώντας ένα συγκεκριμένο είδος «κοινωνικής πολιτικής», συνδεδεμένο με τη λειτουργία του μονοπωλιακού καπιταλισμού. Αυτού του είδους η «κοινωνική πολιτική» καθίσταται δυνατή, διότι η σχετική αυτονομία του κράτους απέναντι στην οικονομία, επιτρέπει μία μερική συρρίκνωση της οικονομικής εξουσίας των κυρίαρχων τάξεων προς όφελος των κυριαρχούμενων. Τελικά, αυτό που επιτυγχάνεται είναι η παγίωση της πολιτικής εξουσίας των κυρίαρχων, καθώς οι κυριαρχούμενοι, έχοντας εξασφαλίσει κάποια οφέλη οικονομικού χαρακτήρα, συναινούν ως προς την ένταξή τους στο μπλοκ εξουσίας⁷⁷.

Ωστόσο, η παγίωση της μορφής του κρατικού παρεμβατισμού και η συνάρθρωση του μπλοκ εξουσίας που τη στηρίζει πάνω στη βάση του Κοινωνικού Κράτους, δεν συνεπάγεται την υπαγωγή του τελευταίου στο μονοπωλιακό κεφάλαιο, όπως θα υποστήριζε ο Boccard, αλλά την ενίσχυση της αυτονομίας του. Εδώ κρίνεται αναγκαία μία πολλή κρίσιμη διευκρίνιση σε σχέση με τον όρο αυτονομία, όπως τον χρησιμοποιεί ο Πουλαντζας. Η αυτονομία του κράτους σε σχέση με την οικονομία δεν έχει να κάνει με το γεγονός ότι η σφαίρα του πολιτικού αυτονομείται από τις παραγωγικές σχέσεις αναπτύσσοντας μία δικιά της αυτοδύναμη ορθολογικότητα, ενσάρκωμένη στη λειτουργία της κρατικής γραφειοκρατίας, όπως θα υποστήριζε ο Weber. Αντίθετα, η αυτονομία προκύπτει ως αντιστάθμισμα στην πολιτική ταξική πάλη. Επιπλέον, μέσα στην αυτονομία ενσωματώνονται όλες οι αντιφάσεις που παράγονται στο πλαίσιο της πολιτικής ταξικής πάλης. Η διεύρυνση του παρεμβατικού κράτους και ο ολοένα μεγαλύτερος βαθμός διαπλοκής ανάμεσα σε οικονομία και πολιτική, μεταφέρει την πολιτική ταξική πάλη μέσα στο κράτος, μετατρέποντάς το σε ένα στρατηγικό πεδίο συμπύκνωσης κοινωνικών δυνάμεων. Απόρροια αυτής της μετατροπής είναι μία αμφικλινή διεύρυνση της αυτονομίας του κράτους, τόσο προς την πλευρά των υπάλληλων, όσο και προς την πλευρά των κυρίαρχων τάξεων. Η διεύρυνση αυτή προκύπτει ως συνισταμένη των ταξικών αντιφάσεων που

⁷⁶ Poulantzas, N.(1978), *Classes in Contemporary Capitalism*, Λονδίνο:Verso, σελ. 173.

⁷⁷Poulantzas, N.(1973), *Political Power and Social Classes*, Λονδίνο: NLB, σελ.193-194.

αναπτύσσονται στη δομή και τη θεσμική υλικότητα του κράτους⁷⁸. Ωστόσο, η διάδραση των επιμέρους συνιστωσών οξύνει τις ενδοκρατικές αντιφάσεις που πολώνονται, αφενός, γύρω από την αναγκαιότητα της μονοπωλιακής συσσώρευσης κεφαλαίου και, αφετέρου, γύρω από την αναγκαιότητα επίτευξης ασταθών συμβιβασμών μέσα από την οργάνωση της συναίνεσης των υπάλληλων τάξεων⁷⁹. Αυτή η διεγκυστίνδα, που προκύπτει από τις ταξικές αντιφάσεις που ενσωματώνονται στην αυτονομία του κράτους, συνιστά και το βασικό χαρακτηριστικό της παρεμβατικής μορφής που ενσαρκώνεται στο μεταπολεμικό κεϋνσιανό Κοινωνικό Κράτος. Το συμπέρασμα είναι ότι στην περίπτωση του τελευταίου δεν υφίσταται ένας ορθολογικός σχεδιασμός κρατικών πολιτικών από την πλευρά της γραφειοκρατίας, αλλά αντίθετα η όποια προνοιακή πολιτική είναι απόρροια των ασταθών ταξικών συμβιβασμών στο εσωτερικό του κρατικού μηχανισμού.

Σε κάθε περίπτωση δεν είναι δόκιμο, κατά τον Πουλαντζά, να διακρίνει κανείς/καμία τις κρατικές λειτουργίες σε εκείνες που κατακτώνται από τις λαϊκές μάζες και λειτουργούν προς όφελός τους, και σε εκείνες που επιβάλλονται από τις ανάγκες της κεφαλαιακής συσσώρευσης και λειτουργούν υπέρ του κεφαλαίου. Αντίθετα, όλες οι κρατικές πολιτικές μπορεί να είναι απόρροια των εκάστοτε ταξικών συσχετισμών, πλην όμως εξασφαλίζουν πάντοτε την αναπαραγωγή της ταξικής ηγεμονίας του κεφαλαίου πάνω στις λαϊκές μάζες. Όπως σχολιάζει ο ίδιος ο Πουλαντζάς σε σχέση ειδικά με το Κοινωνικό Κράτος:

«Η ανάληψη από το ίδιο το Κράτος ορισμένων λαϊκών υλικών αιτημάτων που μπορούν να πάρουν, τη στιγμή που επιβάλλονται αρκετά ριζοσπαστική σημασία, (ελεύθερη και δωρεάν δημόσια εκπαίδευση, κοινωνική ασφάλιση, επίδομα ανεργίας κ.τ.λ), μπορεί με τον καιρό να εξυπηρετήσει την ταξική ηγεμονία. Αυτές οι «λαϊκές κατακτήσεις» μπορούν, τη στιγμή μίας αλλαγής του συσχετισμού δυνάμεων ν' αδειαστούν από το αρχικό περιεχόμενο και χαρακτήρα τους, και με τρόπο συγκαλυμμένο και πλάγιο. Ενώ, αντίθετα, οι συμπτώξεις ή υποχωρήσεις αυτές, αν πραγματοποιούνται από το ίδιο το κεφάλαιο στις περιπτώσεις των οικονομικο-

⁷⁸ Πουλαντζάς, Ν. (x.x), *Το Κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός*, Αθήνα: Θεμέλιο, σελ. 189-190.

⁷⁹ *Ibid.* σελ. 242.

κοινωνικών λειτουργιών που εκπληρώνονται απευθείας από αυτό, υπάρχει κίνδυνος να προκαλέσουν κοινωνικές εκρήξεις πολύ πιο σοβαρές⁸⁰ ».

Ένα παρόμοιο «άδειασμα» των λαϊκών κατακτήσεων που συνοδεύτηκε από αναδιάρθρωση των ταξικών συσχετισμών λαμβάνει χώρα με την έλευση της οικονομικής κρίσης στα μέσα της δεκαετίας του '70, όπου και οξύνονται στο έπακρο οι αντιφάσεις, στο εσωτερικό της παρεμβατικής μορφής, σε τέτοιο βαθμό ώστε να μπορεί κανείς/ καμία να μιλά, υπό προϋποθέσεις, για κρίση του κράτους και ρήξη των όποιων ταξικών συμβιβασμών είχαν επιτευχθεί στο εσωτερικό του ⁸¹. Αυτό το ενδεχόμενο οδηγεί στην εμφάνιση μίας νέας μορφής κράτους, του Αυταρχικού Κρατισμού. Εδώ, το κυρίαρχο μπλοκ αποσταθεροποιείται, αφού οι αντιφάσεις ανάμεσα στις μερίδες του μονοπωλιακού κεφαλαίου επιτείνονται, ενώ οι αγώνες των υπάλληλων τάξεων πολιτικοποιούνται μέσα από την ευθεία αντιπαράθεσή τους με το κράτος. Το τελευταίο χάνει τη δυνατότητα της ηθικο-πολιτικής καθοδήγησης και άρα την ικανότητά του να οργανώνει ηγεμονικά τη συναίνεση των υπάλληλων τάξεων. Όλα αυτά τα αποτελέσματα της οικονομικής κρίσης μεταβάλλουν προς συγκεκριμένες κατευθύνσεις τη θεσμική υλικότητα του κράτους. Έτσι, η αυστηρή διάκριση των τριών εξουσιών σχετικοποιείται, με την εκτελεστική να παίρνει τα πρωτεία σε βάρος της νομοθετικής, ενισχύοντας την κυβέρνηση σε βάρος του κοινοβουλίου. Προφανώς, η υποβάθμιση του κοινοβουλίου μεταβάλλει τη δομή πολιτικής αντιπροσώπευσης, θέτοντας σε κρίση τα πολιτικά κόμματα, που μετατρέπονται από μηχανισμοί κοινωνικής αντιπροσώπευσης σε διεκπεραιωτές της κρατικής γραφειοκρατίας. Παράλληλα, η ένταση της πολιτικής ταξικής πάλης στο εσωτερικό του κράτους εκβάλλει στον σχηματισμό παραπληρωματικών, προς την επίσημη γραφειοκρατία, δικτύων εξουσίας, ούτως ώστε τα κέντρα αποφάσεων μέσα στον κρατικό μηχανισμό να παραμείνουν στα χέρια του μονοπωλιακού κεφαλαίου, ανεξάρτητα με το ποια πολιτική δύναμη θα βρίσκεται στην κορυφή της εκτελεστικής εξουσίας. Τέλος, η εξάντληση των ιδεολογικών μηχανισμών παραγωγής συναίνεσης κατατείνει στην επίταση της κρατικής βίας, η οποία εκφράζεται τόσο μέσα από τις δυνάμεις καταστολής, όσο και μέσα από τη διεύρυνση των μηχανισμών

⁸⁰ *Ibid.* σελ.266-267.

⁸¹ Αναλυτικά οι προϋποθέσεις παρατίθενται στο Poulantzas, N.(1976), « Les transformations actuelles de l'Etat, la crise politique et la crise de l'Etat » στο Poulantzas, N.(1976), *La Crise de l'Etat*, Παρίσι: PUF, σελ. 55-58.

ασυλοποίησης και εγκλεισμού⁸². Το σύνολο αυτών των μεταβολών προσδιορίζει τον Αυταρχικό Κρατισμό ως μορφή απορρέουσα από την κρίση της κεϋνσιανής συναίνεσης.

2.4. Ανάμεσα σε συσσώρευση και νομιμοποίηση, οι αντιφάσεις του Κοινωνικού Κράτους στους Habermas, Offe, και O'Connor.

2.4.1. Κρίση ορθολογικότητας και κρίση νομιμοποίησης στο έργο του Jürgen Habermas.

Τόσο οι επεξεργασίες του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού, όσο και οι αναλύσεις του Πουλαντζά ερμήνευσαν τη συγκρότηση και την κρίση του Κοινωνικού Κράτους από τη σκοπιά ενός δεδομένου μαρξικού corpus που ανέλυε τους καπιταλιστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς ανατρέχοντας σε διάφορες πλευρές της εργασιακής θεωρίας της αξίας. Το έργο των Habermas και Offe διαφοροποιείται αισθητά από τη βασική μαρξική παραδοχή ότι η κρίση που διατρέχει το κράτος και τους κοινωνικούς σχηματισμούς οφείλεται κατά κύριο λόγο στις αντιφάσεις του καπιταλισμού, όπως αυτές εκφράζονται για παράδειγμα με το νόμο για την πτωτική τάση του κέρδους. Αυτή η θέση ενέπλεξε τους δύο θεωρητικούς σε μία πολεμική με τους εκπροσώπους της μεθοδικής παραγωγής του κράτους από τη λογική του κεφαλαίου, που εκτυλίχθηκε στις αρχές του '70 στο πλαίσιο της ευρύτερης αντιπαράθεσης ανάμεσα σε δύο περιοδικά της γερμανικής αριστεράς, το *Probleme des Klassenkampfes* και το *Das Argument*⁸³. Αν και οι επεξεργασίες των δύο συνδέονται στενά, θα εστιάσουμε πρώτα στις επεξεργασίες του Habermas, εφόσον μέσα σε αυτές εγγράφονται οι αντίστοιχες του Offe.

Από το εκτεταμένο έργο του Habermas θα αποπειραθούμε να απομονώσουμε εκείνα τα στοιχεία που σχετίζονται με την ευρύτερη αντίληψη του για το ρόλο του

⁸² Η σύνθεση των χαρακτηριστικών του Αυταρχικού κρατισμού που προτείνεται εδώ βασίστηκε στην επεξεργασία των τελευταίων κεφαλαίων του Πουλαντζά, Ν. (χ.χ): *Το Κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός*, Αθήνα: Θεμέλιο.

⁸³ Rusconi, G. (1975), "Marxism in West Germany", *Telos*, 22, σελ.10.

κράτους στον ύστερο καπιταλισμό. Η χαμπερμασιανή προβληματική εκκινεί από την παραδοχή ότι ένα κοινωνικό σύστημα διατρέχεται από δύο παράλληλες διαδικασίες, αυτές της συστημικής και της κοινωνικής ενσωμάτωσης αντίστοιχα. Η πρώτη έχει να κάνει με τη ρύθμιση των σχέσεων ανάμεσα στα στοιχεία που συναπαρτίζουν ένα σύστημα από τη σκοπιά των λειτουργικών και διαχειριστικών απαιτήσεων του ίδιου του συστήματος. Με άλλα λόγια, οι σχέσεις των στοιχείων συνιστούν απλές αντιδράσεις απέναντι στην λογική του συστήματος. Η δεύτερη αναφέρεται στις σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στους φορείς δράσης, οι οποίοι μέσα από την επικοινωνία τους εκφράζουν τις απόψεις και συντονίζουν τους προσανατολισμούς τους⁸⁴. Κάθε μία από αυτές τις διαδικασίες παράγει και ένα διαφορετικό τύπο δράσης. Η κοινωνική ενσωμάτωση, που στο ύστερο έργο χαρακτηρίζεται ως βióκοσμος, συγκροτείται στη βάση της επικοινωνιακής δράσης, η οποία είναι μή-εργαλειακή και στηρίζεται στην αμοιβαία κατανόηση των δρώντων με στόχο την επίτευξη της συναίνεσης και την παραγωγή νοήματος. Αντίθετα, η συστημική ενσωμάτωση χαρακτηρίζεται από τη στρατηγική δράση. Πρόκειται για μία σκόπιμη, εμπρόθετη, ορθολογική ως προς τον σκοπό και λειτουργική δράση που διαμεσολαβεί τις σχέσεις των δρώντων, αφενός, με όρους κυριαρχίας και, αφετέρου, με όρους λειτουργικής αναπαραγωγής του συστήματος.

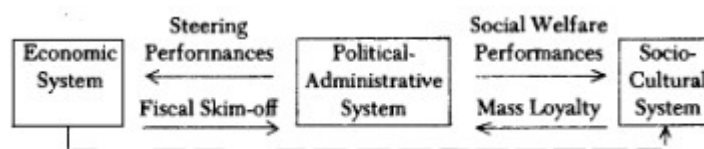
Μία πρώτη βασική συνέπεια της παραπάνω διάκρισης είναι η ρήξη με την μαρξική αντίληψη που αναγνωρίζει την εργασία ως τη βασική κοινωνική πράξη στο κέντρο της αναπαραγωγής των σύγχρονων κοινωνικών συστημάτων. Ο Χάμπερμας θεωρεί ότι η εργασία όπως την αντιλαμβάνεται ο Μαρξ, εμπίπτει στην περίπτωση της στρατηγικής δράσης, εφόσον προκύπτει μέσα από το εργαλειακό πράττειν που ενέχεται στη διαδικασία μετασχηματισμού των φυσικών πόρων σε αξίες χρήσης ή ανταλλακτικές αξίες⁸⁵. Η ανάγνωση της εργασίας με αυτούς τους όρους οδηγεί στην

⁸⁴ Habermas, J. (1973/1988), *Legitimation Crisis*, Οξφόρδη : Polity Press, σελ.4-5. Ο ίδιος ο Χάμπερμας επιχειρεί μία αντιστοίχιση των δύο διαδικασιών με τις παρσονικές λειτουργίες. Έτσι, η συστημική ενσωμάτωση αντιστοιχεί στις λειτουργίες της προσαρμογής και της επίτευξης στόχων, ενώ η κοινωνική ενσωμάτωση περιλαμβάνει αυτές της ενσωμάτωσης και της διατήρησης προτύπων. Για μία κριτική αποτίμηση του έργου του Χάμπερμας στα ελληνικά βλ. Μουζέλης, Ν. (1997), *Επιστροφή στην Κοινωνιολογική θεωρία, η έννοια της ιεραρχίας και το πέρασμα από τη μικρο- στη μακρο-κοινωνιολογία*, Αθήνα: Θεμέλιο, σελ. 239-263, καθώς επίσης και Καβουλάκος, Κ. (1996), *Γιούργκεν Χάμπερμας: τα θεμέλια του λόγου και της κριτικής κοινωνικής θεωρίας*, Αθήνα: Πόλις.

⁸⁵ Βλέπε τις αντίστοιχες επεξεργασίες στο Habermas, J. (1968/1974), *Theory and Praxis*, Βοστώνη: Beacon Press, σελ. 242-252.

αποσύνδεση της έννοιας από το χειραφετητικό σημασιολογικό πλαίσιο που της είχε θέσει ο μαρξισμός. Για τον Χαμπερμας, η χειραφέτηση συνδέεται με την κατίσχυση των συναινετικών μορφών της επικοινωνιακής δράσης σε βάρος του εργαλειακού πράττειν. Υπό αυτή την έννοια, η συνηγορία υπέρ μίας αφηρημένης έννοιας της εργασίας θα συνεισέφερε στην περαιτέρω επέκταση του λειτουργικού πράττειν, όπως αυτό εκφράζεται μέσα από την επέκταση της τεχνολογικής ορθολογικότητας, στη σφαίρα του βιοκόσμου. Αυτή η θέση οδηγεί στην απόρριψη της εργασιακής θεωρίας της αξίας ως ερμηνευτικού πλαισίου τόσο των αντιφάσεων του ώριμου καπιταλισμού όσο και της κινητοποίησης της εργατικής τάξης. Δύο είναι τα συμπεράσματα από τις παραπάνω παρατηρήσεις. Το πρώτο είναι πως οι βίαιες κρίσεις του φιλελεύθερου καπιταλισμού αμβλύνονται με το πέρασμα στον ύστερο καπιταλισμό και δεν μετατρέπονται σε συστημικές κρίσεις, αλλά απορροφώνται από το Κοινωνικό Κράτος και το σύμπλεγμα κοινωνικών συστημάτων που το υπερκαθορίζει. Το δεύτερο είναι πως μολονότι το Κοινωνικό Κράτος φαίνεται να απορροφά τους κραδασμούς των κρίσεων στο συστημικό επίπεδο, εντούτοις στο επίπεδο του βιοκόσμου, ο ίδιος ο θεσμός εισέρχεται σε μία ενδημική κρίση, καθώς έρχεται σε αντίφαση με το διακηρυγμένο κανονιστικό περιεχόμενό του. Ας εξετάσουμε κάθε ένα από τα δύο συμπεράσματα ξεχωριστά.

Ακολουθώντας τις επεξεργασίες του Luhmann, ο Χάμπερμας θεωρεί ότι ο καπιταλισμός, ειδικά στην ύστερη μορφή του, μπορεί να κατανοηθεί ως ένα κοινωνικό σύστημα που διακρίνεται σε τρία συστήματα, ήτοι το οικονομικό, το πολιτικό-διοικητικό και το κοινωνιο-πολιτισμικό. Και τα τρία, μαζί με τις σχέσεις αλληλεπίδρασής τους απεικονίζονται στο παρακάτω γράφημα που βασίζεται στις επεξεργασίες του Offe⁸⁶:

⁸⁶ Habermas, J. (1974/1978), op.cit. σελ. 5. Πρβλ. και την ελαφρώς τροποποιημένη μορφή αυτού του σχήματος στο μεταγενέστερο έργο του Offe στο Offe, C. (1984), *Contradictions of the Welfare State*, Λονδίνο, Μελβούρνη : Hutchinson, σελ. 52.

Τη μεταπολεμική περίοδο, το οικονομικό σύστημα χαρακτηρίζεται από μία προϊούσα τάση ολιγοπώλησης του κεφαλαίου και από την ενεργή κρατική παρέμβαση στη διαδικασία της κεφαλαιακής συσσώρευσης με στόχο την κάλυψη των λειτουργικών κενών της αγοράς. Σε αυτή τη βάση, το πολιτικό-διοικητικό σύστημα προσπαθεί αφενός να ρυθμίσει το σύνολο του οικονομικού κύκλου, μέσω του κρατικού προγραμματισμού επηρεάζοντας έτσι τις ατομικές αποφάσεις για επενδύσεις, και αφετέρου να εξασφαλίσει εκείνες τις συνθήκες που επιτρέπουν την αξιοποίηση των υπερ-συσσωρευμένων κεφαλαίων, μέσα από την άμεση εμπλοκή του στην παραγωγή αξιών χρήσης. Η εκτεταμένη διαπλοκή οικονομίας-πολιτικής, ιδιαίτερα στο δεύτερο πεδίο κρατικής παρέμβασης, τροφοδοτεί την αντιφατική σχέση που υφίσταται ανάμεσα στη διοικητικά κοινωνικοποιημένη παραγωγή (sic)⁸⁷ και στην ατομική ιδιοποίηση της υπεραξίας, γεγονός που αυξάνει την ανάγκη του κράτους για νομιμοποίηση. Οι πηγές αυτής της νομιμοποίησης δεν θα πρέπει να αναζητηθούν μέσα στην ταξική πάλη, θεωρητική στρατηγική που ακολουθούσε η πουλαντζιανή ανάλυση όπως είδαμε παραπάνω, αφού ο πολιτικός προσδιορισμός του μισθού μέσα από τις τριμερείς συνεννοήσεις κράτους-κεφαλαίου-συνδικάτων εξασφάλισε ένα σταθερό ταξικό συμβιβασμό⁸⁸. Η προαναφερθείσα αντίφαση κρύβεται πίσω από την ορθολογικότητα που ενδύεται η λειτουργία του διοικητικού συστήματος, οπότε το κρίσιμο στοιχείο της νομιμοποίησης έγκειται στην προστασία της αυτονομίας του τελευταίου από τη συμμετοχή των πολιτών στη διαδικασία σχηματισμού των συλλογικών σκοποθεσιών. Με καθαρά χαμπερμασιανούς όρους, η πολιτική νομιμοποίηση προκύπτει από την κατίσχυση του στρατηγικού πράττειν, όπως αυτό αποτυπώνεται στην κρατική ορθολογικότητα, πάνω στο επικοινωνιακό πράττειν. Έτσι, η αυτονομία της κρατικής ορθολογικότητας διασώζεται από την από-πολιτικοποίηση της δημόσιας σφαίρας και την εγκαθίδρυση μίας φορμαλιστικής δημοκρατίας με κυρίαρχο στοιχείο τον πολιτικό ιδιωτισμό (civic privatism), ο οποίος προωθείται από το Κοινωνικό Κράτος. Με αυτόν τον τρόπο, η μαζική νομιμότητα αποσπάται με την πολιτική αποχή από τον δημόσιο διάλογο και τον αναπροσανατολισμό των ενδιαφερόντων/κινήτρων του κοινού σε ζητήματα σταδιοδρομίας, κατανάλωσης και ελεύθερου χρόνου, τα οποία αρθρώνονται ως

⁸⁷ Habermas, J. (1974/1978), op.cit, σελ. 36.

⁸⁸ Habermas, J. (1975), "A Reply to Mueller and Neusuess", *Telos*, 22, σελ.97.

σημαίνουντα μίας ιδεολογίας επίτευξης στόχων και κοινωνικής αναγνώρισης που απαντάται στην εκπαίδευση αλλά και στο κοινωνιο-πολιτισμικό σύστημα⁸⁹.

Η διασύνδεση των τριών συστημάτων πραγματοποιείται με άξονα την αντιστάθμιση των αντιφάσεων, που εμφανίζονται ανάμεσα στο οικονομικό και το πολιτικό-διοικητικό σύστημα, από τη σφυρηλάτηση της νομιμοποίησης στο πλαίσιο του κοινωνιο-πολιτισμικού συστήματος. Αυτό δεν συνεπάγεται αυτόματα την άμεση αποσόβηση των κρίσεων στον ύστερο καπιταλισμό. Εκείνο που αποσοβείται είναι η πιθανότητα μίας βίαιης συστημικής κρίσης, καθώς οι ανάλογες τάσεις επιμερίζονται στα τρία συστήματα. Σε αυτό το πλαίσιο, διακρίνονται τέσσερις δυνατότητες κρίσεων, η οικονομική κρίση, η κρίση ορθολογικότητας, η κρίση νομιμοποίησης και τέλος η κρίση κινήτρων. Οι δύο πρώτες εντοπίζονται στο επίπεδο της συστημικής ενσωμάτωσης, δηλαδή παρουσιάζονται ως κρίσεις που πηγάζουν από τη λογική του συστήματος, ενώ οι δεύτερες εκδηλώνονται στο επίπεδο της κοινωνικής ενσωμάτωσης και αφορούν τις σχέσεις και την ταυτότητα των φορέων δράσης.

Αξίζει να σημειωθεί ότι παρ' όλη τη διαφοροποίηση των χαμπερμασιανών επεξεργασιών από τον μαρξισμό, η έναρξη της κρίσης προκύπτει από τις αντιφάσεις στο οικονομικό υπό-σύστημα και ακολούθως μεταφέρεται στα υπόλοιπα δύο. Από αυτή τη σκοπιά η κρίση εκδηλώνεται αρχικά στο οικονομικό πεδίο, διότι αυτό δεν παράγει, λόγω υπερσυσσώρευσης, τις απαιτούμενες από το υπόλοιπο κοινωνικό σύστημα καταναλωτές αξίες. Η κρίση μεταφέρεται στο πολιτικό υπό-σύστημα μέσα από τη συστηματική επιβάρυνση του κρατικού προϋπολογισμού, ο οποίος αποτελεί το βασικό όργανο που διαθέτει το κράτος για την κάλυψη των λειτουργικών κενών της αγοράς. Στην προσπάθεια του να διαχειριστεί την οικονομική κρίση, το διοικητικό-πολιτικό σύστημα καθίσταται όμηρος μίας κρίσης ορθολογικότητας, προερχόμενης από το γεγονός ότι η κρατική διοίκηση αποτυγχάνει να αξιοποιήσει ορθολογικά τα έσοδα από τη φορολογία, ούτως ώστε να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τα προσκόμματα που τίθενται στην οικονομική ανάπτυξη από τις δυσλειτουργίες της αγοράς. Αποτέλεσμα αυτής της αποτυχίας είναι, αφενός, η αποδιοργάνωση ευρύτατων τομέων της κοινωνικής ζωής και, αφετέρου, η εξασθένηση της ορθολογικής δικαιολόγησης της εξουσίας, αφού αυτή αδυνατεί να

⁸⁹ Habermas, J. (1974/1978), op.cit, σελ.35.

επιτύχει τους διακηρυγμένους στόχους της. Το τελευταίο απολήγει σε μία κρίση νομιμοποίησης, κατά την οποία αναδεικνύονται και αμφισβητούνται τα όρια του εργαλειακού πράττειν, όπως αυτά εκφράζονται στην κρατική πολιτική, ενώ παράλληλα επανατίθεται το ζήτημα του περιεχομένου των πολιτικών που υποτίθεται ότι είχε αυτόματα ρυθμιστεί από την ορθολογικότητα του διοικητικού συστήματος. Η κρίση νομιμοποίησης συνυφάνεται με την επαναπολιτικοποίηση της δημόσιας σφαίρας, που όπως είδαμε παραπάνω είχε απο-πολιτικοποιηθεί για να νομιμοποιηθεί η ορθολογικότητα του πολιτικό-διοικητικού συστήματος. Τέλος, η πολιτικοποιημένη δημόσια σφαίρα προκαλεί μία κρίση κινήτρων, με την έννοια ότι τα κίνητρα που γεννά το κοινωνιο-πολιτισμικό σύστημα έρχονται σε αντίθεση με αυτά που απαιτεί η συστημική ορθολογικότητα του κράτους και του εκπαιδευτικού συστήματος⁹⁰.

Σκιαγραφήσαμε μέχρι τώρα την ικανότητα του Κοινωνικού Κράτους να αμβλύνει την οξύτητα των κρίσεων με τον επιμερισμό τους στα τρία διαφορετικά συστήματα. Η διάσταση όμως που υπάρχει ανάμεσα στο εργαλειακό πράττειν του συστήματος και στην επικοινωνιακή δράση του βίοκοσμου ενσωματώνεται στον προνοιακό θεσμικό διακανονισμό αναδεικνύοντας τον ίδιο σε σχέση αντίφασης. Από την συγκρότηση του, το Κοινωνικό Κράτος διέθετε ένα ουτοπικό πυρήνα που είχε κληρονομήσει από τις μαρξιστικές καταβολές του σοσιαλδημοκρατικού κινήματος. Αυτός βασιζόταν στην ιδέα της απελευθέρωσης από την αλλοτριωμένη εργασία, ιδέα που στη σοσιαλδημοκρατία μεταφράζονταν σε βελτίωση των συνθηκών υλοποίησης της εργασίας⁹¹. Η υλοποίηση αυτού του ιδεώδους απαιτούσε από την πλευρά του κράτους μία εκτεταμένη διεύρυνση της εξουσίας του, συνοδευόμενη από μία ανάλογη αναδιάρθρωση της λειτουργίας των κρατικών μηχανισμών του προς δύο κατευθύνσεις. Την πρώτη κατεύθυνση την εξετάσαμε παραπάνω και έχει να κάνει με το ότι η επέκταση της γραφειοκρατίας στηρίζεται στην από-πολιτικοποίηση της δημόσιας σφαίρας⁹². Η δεύτερη κατεύθυνση εγγράφεται στην προβληματική περί

⁹⁰ *Ibid.* σελ.60-90.

⁹¹ Habermas, J. (1984), *The New Conservatism, Cultural Criticism and the Historian's Debate*, Μασαχουσέτη : MIT Press, σελ.54.

⁹² Habermas, J. (1962/1991), *The Structural Transformation of the Public Sphere, An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, Μασαχουσέτη: MIT Press, σελ.230-232. Ουσιαστικά, ο Habermas αναπαράγει την προβληματική περί ελέγχου της γραφειοκρατίας από το κοινοβούλιο ή από κάποιο άλλο διαβουλευόμενο σώμα στο πλαίσιο του πολιτικού συστήματος, που είχε πρώτα αναπτύξει ο Weber στο κείμενό του για τους πολιτικούς θεσμούς στη Γερμανία την επαύριο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου Βλ. Weber, M. (1968), *Economy and Society*, Τομ.Β', Μπέρκλεϊ: University of California

«αποικιοποίησης» του βιοκόσμου που συντελείται από το Κοινωνικό Κράτος μέσα από την προϊούσα «νομικοποίηση» του (juridification). Ενώ αρχικά οι θεσμοί του Κοινωνικού Κράτους θεμελιώνονται με τέτοιο τρόπο ώστε η νομολογία που παράγει να εγγυάται τη διατήρηση της ελευθερίας, στην πορεία οι νομικές ρυθμίσεις γραφειοκρατικοποιούνται και οδηγούν στον περιορισμό αυτής. Το παραπάνω συμβαίνει διότι η γραφειοκρατία προσπαθεί να εξειδικεύσει νομικά τις κοινωνικές καταστάσεις ώστε να ιεραρχηθεί το είδος και το περιεχόμενο της κρατικής παρέμβασης⁹³. Με αυτό τον τρόπο, όμως, η συστημική ορθολογικότητα της γραφειοκρατίας επεμβαίνει στη συμβολική αναπαραγωγή του βιοκοσμού, με αποτέλεσμα τον περιορισμό της αυτονομίας του τελευταίου, εφόσον τα συναινετικά νοήματα που παράγει υποκαθίστανται από το εργαλειακό πράττειν του τεχνοκρατικού ορθολογισμού. Τελικά, ενώ αρχικά οι προνοιακές πολιτικές είχαν ως στόχο να πλαισιώσουν την αλληλέγγυα αυτο-πραγμάτωση όλων με τον αυτο-προσδιορισμό του καθένα⁹⁴, καταλήγουν στον ετεροπροσδιορισμό των φορέων δράσης από τη συστημική ορθολογικότητα της γραφειοκρατίας, ακυρώνοντας με τον τρόπο αυτό το αρχικό κανονιστικό περιεχόμενο του Κοινωνικού Κράτους.

Press, σελ.1393-1459.

⁹³ Habermas, J.(1981/1987), *Theory of Communicative Action, Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*, Τομ.Β', Βοστόνη: Beacon Press, σελ.361-363. Ο Luhmann, του οποίου το έργο μνημονεύει εκτεταμένα ο Habermas, ασκεί επίσης μία κριτική στο Κοινωνικό Κράτος επικαλούμενος τον τρόπο παραγωγής της νομολογίας. Υποστηρίζει ότι το φιλελεύθερο συνταγματικό κράτος λειτουργούσε στη βάση της αρνητικής ανάδρασης, δηλαδή έθετε τον κανόνα και παρενέβαινε για να διορθώσει τις παρεκκλίσεις από αυτόν. Αντίθετα το Κοινωνικό Κράτος λειτουργεί στη βάση της θετικής ανάδρασης. Στο όνομά μίας αντισταθμιστικής αντίληψης περί κοινωνικής δικαιοσύνης, παρεμβαίνει για να ενισχύσει τις παρεκκλίσεις σε μία ατέρμονη προσπάθεια να διορθώσει τις ανισότητες. Το αποτέλεσμα είναι το συνταγματικό κράτος να παρουσιάζεται ως η ορθά συγκροτημένη μορφή, διότι μέσα από την καταπολέμηση των παρεκκλίσεων απομειώνει την κοινωνική πολυπλοκότητα. Το Κοινωνικό Κράτος, από την άλλη παρουσιάζεται ως ημαρτημένη μορφή διότι πολλαπλασιάζοντας τις παρεκκλίσεις αυξάνει την κοινωνική πολυπλοκότητα, με αποτέλεσμα να τίθεται σε συστημική κρίση. Για μία αναλυτική παρουσίαση του επιχειρήματος που αναπτύξαμε παραπάνω βλ. Luhmann, N.(1981/1990), *Political Theory in The Welfare State*, Βερολίνο, Νέα Υόρκη: Walter de Gruyter, σελ. 81-115.

⁹⁴ Habermas, J. (1987), *The philosophical discourse of modernity*, Οξφόρδη: Polity Press, σελ.337.

2.4.2. Το Κοινωνικό Κράτος ανάμεσα σε εμπορευματοποίηση και απο-εμπορευματοποίηση: Αναδεικνύοντας τις αντιφάσεις μέσα από το έργο του Clauss Offe.

Το μοντέλο του συστημικού επιμερισμού της οικονομικής κρίσης μέσω των λειτουργιών του Κοινωνικού Κράτους, αλλά και η αντιφατικότητα της παρέμβασης του τελευταίου, αποτελούν δύο κρίσιμα σημεία των αναλύσεων του Habermas που απαντώνται, με διαφορετική μορφή και περιεχόμενο, στις επεξεργασίες του Offe. Αυτός ξεκινάει την ανάλυση του μελετώντας τον δομικό μετασχηματισμό από τον φιλελεύθερο στον ώριμο καπιταλισμό. Ενώ η φιλελεύθερη μορφή εξασφάλιζε τις απαραίτητες συνθήκες για την απρόσκοπτη αναπαραγωγή της, η παρεμβατική μορφή του ώριμου καπιταλισμού προσπαθεί να προστατευθεί από τα αποτελέσματα που η ίδια παράγει, καθώς η κίνηση του κεφαλαίου στο πλαίσιο της δημιουργεί δομικές τάσεις και κοινωνικά φαινόμενα δυσλειτουργικά για την απρόσκοπτη καπιταλιστική ανάπτυξη⁹⁵. Η συνεχής ροπή προς την παραγωγή κοινωνικών συνθηκών που εμποδίζουν την κεφαλαιακή συσσώρευση θέτουν σε κίνδυνο τη βασική οργανωτική αρχή του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος, η οποία δεν είναι άλλη από την καθολική και μόνιμη ανταλλαξιμότητα των παραγόμενων αξιών και εμπορευμάτων. Αυτή την οργανωτική αρχή καλείται να προστατεύσει το κράτος, με αποτέλεσμα το πολιτικό-διοικητικό σύστημα να αναδεικνύεται ως ένας φορέας διαχείρισης της κρίσης. Τα προβλήματα ξεκινούν όταν το κράτος, στην προσπάθειά του να διατηρήσει την εμπορευματική αρχή στο οικονομικό σύστημα, ουσιαστικά καταλήγει στο να την υπονομεύει, καθώς οι κρατικές πολιτικές που αναπτύσσονται για να εξασφαλισθεί η λειτουργία της καταλήγουν, αναγκαία, στην απο-εμπορευματοποίηση μεγάλων τομέων της κοινωνικής ζωής. Σε αυτήν την περίπτωση είναι ορατός ο κίνδυνος μίας «κρίσης της διαχείρισης της κρίσης», δηλαδή μίας κρίσης του κράτους και των κοινωνικών πολιτικών του.

Κατά τον Offe, η διαχείριση της κρίσης του οικονομικού από το πολιτικό σύστημα, δεν απορρέει από την προσπάθεια του κράτους να εκπροσωπήσει τα συμφέροντα μίας συγκεκριμένης τάξης, ούτε είναι αποτέλεσμα κάποιου ταξικού

⁹⁵ Offe, C. (1984), *Contradictions of the welfare state*, Λονδίνο : Hutchinson, σελ.40.

συμβιβασμού. Αντίθετα, το κράτος στοχεύει στην ικανοποίηση των συλλογικών συμφερόντων όλων των μελών μίας ταξικής κοινωνίας που κυριαρχείται από το κεφάλαιο. Σε αυτή του την προσπάθεια οριοθετείται από τέσσερις λειτουργικούς περιορισμούς⁹⁶.

1) Το κράτος δεν μπορεί να γίνει «συλλογικός κεφαλαιοκράτης». Η οργάνωση της παραγωγής βασίζεται αποκλειστικά και μόνο στις ιδιωτικές αποφάσεις που αφορούν στη χρήση της εργασίας και των μέσων παραγωγής, και αδυνατεί να διεκπεραιωθεί στη βάση πολιτικών κριτηρίων.

2) Με δεδομένο ότι το ίδιο το κράτος αδυνατεί να παράγει υπεραξία, πράγμα που σημαίνει ότι οικονομία και πολιτική είναι πλήρως διαχωρισμένες, συνεπάγεται ότι δεν μπορεί να καλύψει αυτοδύναμα τα έξοδα της λειτουργίας του μηχανισμού του και της υλοποίησης των πολιτικών του. Για τον λόγο αυτό αναπτύσσει ένα φορολογικό μηχανισμό προσανατολισμένο στην απόσπαση ενός μέρους της κεφαλαιακής συσσώρευσης, ικανού να χρηματοδοτήσει τον κρατικό μηχανισμό ούτως ώστε αυτός να φέρει σε πέρας τις πολιτικές του.

3) Εφόσον η χρηματοδότηση του κράτους σχετίζεται άμεσα με τη διαδικασία συσσώρευσης, αυτό έχει ίδιον θεσμικό συμφέρον να εξασφαλίσει την απρόσκοπτη αναπαραγωγή και διεύρυνση της.

4) Στις κοινοβουλευτικές δημοκρατίες υφίσταται ένας διφυής διαχωρισμός της εξουσίας μέσα στο κράτος. Από τη μία πλευρά, η θεσμική μορφή του καθορίζεται από τους κανόνες που ρυθμίζουν τη δομή αντιπροσώπευσης, και από την άλλη πλευρά το υλικό του περιεχόμενο εξαρτάται από τις απαιτήσεις της διαδικασίας συσσώρευσης. Να σημειωθεί ότι αντίθετα με τα επιχειρήματα της Νέας Δεξιάς, που αναλύσαμε στο τελευταίο μέρος του πρώτου κεφαλαίου, ο Offe θεωρεί ότι η κρίση του Κοινωνικού Κράτους δεν προέρχεται από τη μορφή του, δηλαδή τον τρόπο λειτουργίας της δημοκρατίας, αλλά από τις αντιφάσεις που ενέχονται στο υλικό περιεχόμενό του και σχετίζονται με τις ανάγκες συσσώρευσης⁹⁷.

Λαμβάνοντας υπόψη αυτούς τους τέσσερις περιορισμούς ας εξετάσουμε με περισσότερη λεπτομέρεια την παρέμβαση του κράτους στο οικονομικό σύστημα και τις αντιφάσεις που αυτή δημιουργεί. Όπως σημειώθηκε παραπάνω, ο ώριμος

⁹⁶*Ibid.* σελ.121.

⁹⁷*Ibid.* σελ.66.

καπιταλισμός παράγει κοινωνικές συνθήκες, οι οποίες οδηγούν στην παράλυση της εμπορευματικής μορφής, εφόσον οι σχέσεις της ανταλλαξιμότητας διαταράσσονται με αποτέλεσμα ολοένα και περισσότερα κοινωνικά στοιχεία, π.χ. ένα μέρος του κεφαλαίου και της εργασίας, να ξεφεύγουν από αυτή. Το κράτος μπροστά σε αυτή την παράλυση της εμπορευματικής μορφής αποπειράται με διοικητικές παρεμβάσεις να διατηρήσει τον εμπορευματικό χαρακτήρα της. Στόχος της κρατικής πολιτικής είναι να δημιουργήσει τις συνθήκες κάτω από τις οποίες, εκείνα τα μέρη του κεφαλαίου και της εργασίας που έχουν εκπέσει της εμπορευματικής μορφής, να επιβιώσουν οικονομικά ως εμπορεύματα από πηγές διαφορετικές της ανταλλακτικής αξίας, και σταδιακά να επανενταχθούν στις σχέσεις ανταλλαγής⁹⁸. Αυτή η διαδικασία διοικητικής επανεμπορευματοποίησης (administrative re-commodification) υλοποιείται μέσα από τέσσερις κρατικές πολιτικές, οι οποίες χρηματοδοτούνται από τον κρατικό προϋπολογισμό: την κοινωνική πολιτική, τις ρυθμιστικές παρεμβάσεις στη λειτουργία της αγοράς, τις δημόσιες επενδύσεις στις υποδομές και, τέλος, τη θέσπιση συμμετοχικών διαδικασιών λήψης αποφάσεων (κορπορατισμός). Ωστόσο, στην προσπάθειά τους να προωθήσουν την εμπορευματική μορφή, οι κρατικές πολιτικές που στεγάζονται κάτω από την ομπρέλα του Κοινωνικού Κράτους οδηγούν στη δημιουργία αντιφάσεων στο οικονομικό, το πολιτικό και το ιδεολογικό επίπεδο.

Ως προς το οικονομικό επίπεδο, η κρατική παρέμβαση έχει την τάση να αναιρεί την πρώτη λειτουργική συνθήκη, δηλαδή να παρεμποδίζει την ιδιωτική λήψη αποφάσεων στη σφαίρα της παραγωγικής διαδικασίας. Αυτό συντελείται είτε με τη μορφή της απόσπασης ενός μέρους της αξίας του σταθερού ή του μεταβλητού κεφαλαίου μέσα από την κρατική φορολογία, είτε με τη μορφή του περιορισμού του στρατηγικού πεδίου λήψης επενδυτικών αποφάσεων. Αμφότερες οι μορφές ενδέχεται να συρρικνώσουν τη διαδικασία της συσσώρευσης, με αποτέλεσμα να περιοριστούν τα κρατικά έσοδα και να ξεσπάσει μία μόνιμη δημοσιονομική κρίση. Ως προς το πολιτικό πεδίο, η εκτεταμένη κρατική παρέμβαση προκαλεί μία μετατόπιση της εξουσίας από τους μηχανισμούς της αγοράς στις οργανώσεις που προωθούν την αποεμπορευματοποίηση. Το κράτος για να διατηρήσει την εμπορευματική μορφή της αγοράς προσφεύγει στην ανάπτυξη ενός οργανωτικού πλέγματος του οποίου η

⁹⁸ *Ibid.* σελ.124.

λειτουργία στηρίζεται σε μία λογική απο-εμπορευματοποίησης, με την έννοια ότι οι υπηρεσίες που παράγονται στοχεύουν στην αναπαραγωγή της εμπορευματικής μορφής του κεφαλαίου ή της εργασίας, πλην όμως οι ίδιες δεν αποτελούν εμπόρευμα αλλά αξίες χρήσης. Η διόγκωση αυτού του τομέα σε συνδυασμό με τις κοινωνικές συγκρούσεις που προκύπτουν από αυτόν (η αγορά δεν ταλανίζεται από συγκρούσεις λόγω του κορπορατισμού) συνιστούν μία σοβαρή απειλή για την απρόσκοπτη αναπαραγωγή της εμπορευματικής μορφής⁹⁹. Η αντιπαράθεση της από-εμπορευματικής με την εμπορευματική μορφή επεκτείνεται και στο ιδεολογικό επίπεδο. Η αναπαραγωγή της εμπορευματικής μορφής προϋποθέτει μία ιδεολογία ατομισμού, σύμφωνα με την οποία το υποκείμενο δέχεται αγόγγυστα τα αποτελέσματα των αγοραίων σχέσεων ανταλλαγής. Όμως, στην προσπάθειά του να διατηρήσει τις εμπορευματικές ανταλλακτικές σχέσεις, το κράτος προωθεί μέσα από το δίκτυο των θεσμικών παρεμβάσεων του, μία ιδεολογία κοινωνικής αλληλεγγύης σύμφυτη με την προώθηση της από-εμπορευματοποίησης¹⁰⁰.

Ο πολυεπίπεδος συνδυασμός των αντιφατικών σχέσεων ανάμεσα στο κράτος και την αγορά, παγιδεύει το Κοινωνικό Κράτος σε μία μόνιμη κρίση. Η διαρκής κρίση της διαχείρισης της κρίσης, οδηγεί, κατά τον Offe, είτε στην επιστροφή ενός κράτους νυχτοφύλακα (το απαισιόδοξο σενάριο), είτε στην αποκέντρωση των κοινωνικών πολιτικών, η οποία σε συνδυασμό με την αύξηση της συμμετοχής των πολιτών στον σχεδιασμό και την εκτέλεσή τους μετριάξει έναν από του κύριους υπεύθυνους της κρίσης: την ορθολογικότητα της κρατικής γραφειοκρατίας.

2.4.3. James O'Connor: Η δημοσιονομική κρίση του κράτους και η αντίφαση ανάμεσα στη νομιμοποίηση και στη συσσώρευση κεφαλαίου.

Τη θέση περί δημοσιονομικής κρίσης του κράτους, οφειλόμενης στην αντιφατική λειτουργία του τελευταίου στον ύστερο, ή και μονοπωλιακό σε αυτήν την περίπτωση, καπιταλισμό, συμερίζεται από μία διαφορετική σκοπιά ο James

⁹⁹ *Ibid.* σελ.43-44.

¹⁰⁰ *Ibid.* σελ.128-129.

Ο' Connor¹⁰¹. Εκμεταλλευόμενος τα εργαλεία της δημοσιονομικής κοινωνιολογίας¹⁰², φιλτραρισμένα από τη μαρξιστική θεωρία, ο Αμερικανός οικονομολόγος μελετά τη σχέση κράτους-καπιταλισμού στο φόντο των Ηνωμένων Πολιτειών. Ξεκινάμε την ανάλυση μνημονεύοντας την πασίγνωστη θέση του ότι η λειτουργία του κράτους στον καπιταλισμό ταλαντεύεται ανάμεσα στην ανάγκη για κεφαλαιακή συσσώρευση και στην ανάγκη για νομιμοποίηση. Ως προς το σκέλος της κεφαλαιακής συσσώρευσης το επιχείρημα προσιδιάζει με τις τοποθετήσεις του Offe- το κράτος αντλεί τους πόρους του από τη διαδικασία της κεφαλαιακής συσσώρευσης και αυτή το χρειάζεται για να μετριάσει τα, ασύμβατα με την αναπαραγωγή της, κοινωνικά φαινόμενα που παράγει¹⁰³. Πέρα από τις ευρύτερες διαφωνίες ως προς την αξία της μαρξικής μεθοδολογίας, η ειδοποιός διαφορά, σε σχέση με τους Habermas και Offe, έγκειται στο σκέλος της νομιμοποίησης. Ενώ οι πρώτοι την προσεγγίζουν από μία συστημική σκοπιά, ο Ο' Connor τη θεωρεί αποκλειστικά αποτέλεσμα της ταξικής πάλης. Αν το καπιταλιστικό κράτος ενεργοποιήσει τις κατασταλτικές του λειτουργίες για να συνδράμει αποκλειστικά στην απρόσκοπτη αναπαραγωγή της αστικής τάξης μέσω των παρεμβάσεων του στη διαδικασία συσσώρευσης, τότε θα χάσει τη νομιμοποίηση που απολαμβάνει από τις υπόλοιπες τάξεις. Για τον λόγο αυτό παράλληλα με τη διατήρηση της συσσώρευσης αναπτύσσεται και μία σειρά προνοιακών λειτουργιών προσανατολισμένων στην απόσπαση της νομιμοποίησης.

Οι δύο πόλοι της συσσώρευσης και της νομιμοποίησης δεν αποτελούν αφηρημένες λειτουργίες ενός συστήματος αναπαραγωγής, αλλά διατρέχουν τις κρατικές πολιτικές όπως αυτές εκτελούνται στον κρατικό προϋπολογισμό. Σε αυτό το πλαίσιο, οι κρατικές δαπάνες διακρίνονται σε δαπάνες για κοινωνικό κεφάλαιο και σε κοινωνικά έξοδα. Οι πρώτες εξασφαλίζουν την κερδοφόρα ιδιωτική συσσώρευση

¹⁰¹ Ο' Connor, J. (1973), *The Fiscal Crisis of the State*, Νέα Υόρκη: St Martin's Press. Για μία περισσότερο λεπτομερή παρουσίαση της δουλειάς του Ο' Connor στην ελληνική βιβλιογραφία Βλ. Γάβραρης, Δ. (1997), *Κρίση του Κοινωνικού Κράτους και Νεωτερικότητα*, Αθήνα: ίδρυμα Σάκη Καραγιωργα, σελ. 141-158, και Καραγιωργα, Δ. (1971), *Δημόσια Οικονομική Ι, οι οικονομικές λειτουργίες του Κράτους*, Αθήνα: Παπαζήση, σελ. 444-450.

¹⁰² Για μία ενδιαφέρουσα μελέτη σχετικά με τις απαρχές του κλάδου στην κλασική πολιτική θεωρία Βλ. Γκιούρας, Θ. (2000), *Φορολογία και Πολιτική: Πολιτικο-οικονομική προβληματική και δημοσιονομική σκέψη*, Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καραγιωργα.

¹⁰³ Σε αυτό το σημείο ο Ο' Connor διαφοροποιείται από την κλασική μαρξιστική άποψη που αντιλαμβάνονταν το κράτος και τις δαπάνες του ως παρασιτικές. Βλ. για παράδειγμα την άποψη του Mattick για τα όρια της μεικτής οικονομίας στο Mattick, P. (1969), *Marx and Keynes: The Limits of the Mixed Economy*, Λονδίνο: Merlin Press, σελ. 150-155.

κεφαλαίων και διακρίνονται σε δαπάνες κοινωνικής επένδυσης, οι οποίες αυξάνουν την παραγωγικότητα της εργασίας, και σε δαπάνες κοινωνικής κατανάλωσης που «κοινωνικοποιούν» το κόστος αναπαραγωγής της. Οι δεύτερες δεν είναι άμεσα παραγωγικές, αλλά είναι κοινωνικά αναγκαίες για τη διατήρηση της κοινωνικής αρμονίας. Στην πράξη, οι δύο ευρύτερες κατηγορίες κρατικών δαπανών που συμπίπτουν με τις ανάγκες της συσσώρευσης και της νομιμοποίησης, συναπαρτίζουν ένα αντιφατικό σύνολο κρατικής πολιτικής το οποίο κρυσταλλώνεται στο Κοινωνικό Κράτος. Για παράδειγμα ο «κοινωνικός μισθός» (κοινωνική ασφάλιση, κ.τ.λ) εντάσσεται στις δαπάνες κοινωνικής κατανάλωσης με βασικό στόχο την εξασφάλιση της διαδικασίας κεφαλαιακής συσσώρευσης, ενώ τα επιδόματα ανεργίας ή φτώχειας εμπίπτουν στα κοινωνικά έξοδα που εξασφαλίζουν την πειθάρχηση του εφεδρικού στρατού εργασίας¹⁰⁴. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι στην περίπτωση των πολιτικών της νομιμοποίησης δεν υφίσταται μία σχέση μηδενικού αθροίσματος ανάμεσα στις συναινετικές προνοιακές πολιτικές και στη βίαιη καταστολή, τις δύο όψεις της ηγεμονίας θα έλεγε ο Gramsci, αλλά αντίθετα αυτές συνυπάρχουν και ανατροφοδοτούν η μία την άλλη. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, ότι στην κατηγορία των κοινωνικών εξόδων κατατάσσεται το Κοινωνικό Κράτος μαζί με το «πολεμικό» κράτος (warfare-welfare state)¹⁰⁵.

Έχοντας σκιαγραφήσει την αντίφαση ανάμεσα στη συσσώρευση και τη νομιμοποίηση ως ένα εγγενές στοιχείο του Κοινωνικού Κράτους, προχωρούμε στην εξέταση του μηχανισμού που τροφοδοτεί την ανάπτυξη του τελευταίου. Ο O'Connor, ακολουθώντας πιστά τη μαρξιστική προβληματική της δεκαετίας του '70, υποστηρίζει ότι η ανάπτυξη του κράτους, όπως αυτή υλοποιείται από την επέκταση των δαπανών που αναλύσαμε στην προηγούμενη παράγραφο, θέτει τις βάσεις για την περαιτέρω επέκταση του μονοπωλιακού κεφαλαίου και αντίστοιχα η ανάπτυξη του μονοπωλιακού κεφαλαίου επιφέρει την επέκταση του κράτους. Πολύ συνοπτικά, η λογική που στηρίζει την παραπάνω θέση συνίσταται στα εξής. Η ανάπτυξη του μονοπωλιακού κεφαλαίου επιφέρει ριζικές μεταβολές στον τεχνικό καταμερισμό

¹⁰⁴ Η αγγλική γλώσσα επιτρέπει μία περισσότερο ξεκάθαρη διάκριση ως προς τις ανάγκες συσσώρευσης και νομιμοποίησης στο εσωτερικό του Κοινωνικού Κράτους. Η κοινωνικοποίηση του κόστους της εργασιακής αναπαραγωγής εκπληρώνεται από το πλέγμα πολιτικών της "social insurance" ενώ η πειθάρχηση εξασφαλίζεται από το αντίστοιχο της "social security".

¹⁰⁵ O'Connor, J. (1973), op.cit., σελ. 150.

εργασίας και στην οργανική σύνθεση κεφαλαίου, με αποτέλεσμα τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της παραγωγικής διαδικασίας (καταμερισμός εργασίας, εξειδίκευση, κ.τ.λ.) να απειλούν την ομαλή αναπαραγωγή της συσσώρευσης. Το κράτος μέσα από τις δαπάνες κοινωνικής επένδυσης προσπαθεί να αντισταθμίσει τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα μονοπώλια παρέχοντας τις ανάλογες υποδομές. Ωστόσο, ο μονοπωλιακός καπιταλισμός διακρίνεται από την εγγενή του τάση να παράγει πλεονάσματα, τόσο στις παραγόμενες αξίες, όσο και στο εργατικό δυναμικό, τα οποία απειλούν με απαξίωση το συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο. Το πλεονάζον εργατικό δυναμικό είτε απορροφάται από το κράτος, είτε διοχετεύεται στον ανταγωνιστικό τομέα της οικονομίας, όπου η αναπαραγωγή του μέσα από τους αγοραίους μηχανισμούς δυσχεραίνεται όλο και περισσότερο λόγω των οξυμένων συνθηκών εκμετάλλευσης. Το κράτος παρεμβαίνει με την επέκταση των κοινωνικών εξόδων και προβαίνει σε παροχές στο πλεονάζον εργατικό δυναμικό, αφενός, για να εξασφαλίσει την υποταγή του στην κεφαλαιακή συσσώρευση και, αφετέρου, για να ενισχύσει την αγοραστική του δύναμη και να απορροφήσει έτσι ένα μέρος της υπερπαραγωγής των μονοπωλίων. Το υπολειπόμενο μέρος της υπερπαραγωγής απορροφάται με την ιμπεριαλιστική επέκταση της αγοράς, η οποία χρηματοδοτείται από εκείνο το κομμάτι των κοινωνικών εξόδων που αφορά το «πολεμικό κράτος».

Η αντίφαση σε όλη αυτή την υπόθεση, που οδηγεί τελικά στη δημοσιονομική κρίση του κράτους, έγκειται στο ότι ενώ το παραγωγικό κόστος του μονοπωλιακού κεφαλαίου τείνει ολοένα και περισσότερο να κοινωνικοποιείται, τα κέρδη που αυτό αποκομίζει παραμένουν ιδιωτικά. Με δεδομένη τη σπειροειδή ανατροφοδότηση κρατικών εξόδων-μονοπωλιακής παραγωγής, εύκολα μπορεί να υποθέσει κανείς/καμία πως η δημοσιονομική κρίση διογκώνεται με την επέκταση των μονοπωλίων. Τα τελευταία, όμως, επηρεάζουν τη δημοσιονομική κρίση και με ένα άλλο τρόπο. Η συνεχής προσφυγή τους στον κρατικό προϋπολογισμό καλλιεργεί μία ιδεολογία ιδιωτικής νομής της κρατικής εξουσίας για την εξυπηρέτηση ίδιων συμφερόντων, με αποτέλεσμα οι διεκδικήσεις των ομάδων συμφερόντων πάνω στον προϋπολογισμό να μη νομιμοποιούνται με όρους αγοραίας λειτουργικότητας, αλλά με όρους πολιτικούς. Ο πληθωρισμός των αιτημάτων οδηγεί και σε ανάλογη διόγκωση του προϋπολογισμού, με δεδομένο όμως ότι τα συμφέροντα των διάφορων ομάδων

είναι αντιθετικά ξεσπά μία αέναη πολιτική μάχη σε σχέση με το ποιο σκέλος των κρατικών δαπανών θα αναπτυχθεί περισσότερο. Στην προσπάθειά του να συμβιβάσει τα ετερογενή συμφέροντα με βάση το δίπολο συσσώρευση-νομιμοποίηση, το κράτος θυσιάζει την όποια ορθολογικότητα της γραφειοκρατίας του, προβαίνοντας στην ανάπτυξη αντιθετικών πολιτικών, που σε πολλές περιπτώσεις ακυρώνουν η μία την άλλη. Ο μεγάλος κερδισμένος αυτής της υπόθεσης είναι το μονοπωλιακό κεφάλαιο, διότι ενώ έχει κατοχυρώσει το δικό του σταθερό μερίδιο στις δαπάνες κοινωνικού κεφαλαίου, χρησιμοποιεί τον προϋπολογισμό ως μέσο για την πολιτική διάσπαση των υπάλληλων τάξεων και την επανένταξή τους στο πολιτικό σύστημα ως ομάδες πίεσης που διεκδικούν ένα μέρος του προϋπολογισμού. Με αυτό τον τρόπο, η δημοσιονομική κρίση καθίσταται ένα μόνιμο χαρακτηριστικό του κράτους, καθώς, από τη μία πλευρά, το κεφάλαιο κοινωνικοποιεί τα κόστη του διατηρώντας τα κέρδη και, από την άλλη πλευρά, διατηρεί αυτή τη διαδικασία μέσα από την καλλιέργεια μίας αντίληψης στις υπάλληλες ομάδες περί ιδιωτικής νομής του κρατικού προϋπολογισμού. Όπως άλλωστε μνημονεύει και ο ίδιος ο Ο' Connor, στο τέλος του βιβλίου του, αναδεικνύοντας την ανάγκη μίας σοσιαλιστικής λύσης για την υπέρβαση του κατακερματισμού που μάστιζε συνολικά το κράτος:

«Γεγονός παραμένει ότι ακόμα και αν η εργατική τάξη κοινωνικοποιούσε ολόκληρο το τμήμα του εισοδήματος που προέρχεται από τα κέρδη, η δημοσιονομική κρίση θα ξαναεμφανισθεί με νέα μορφή-εκτός και αν αναθεωρηθούν τόσο οι κοινωνικές επενδύσεις και η κοινωνική κατανάλωση, όσο και η ατομικιστική κατανάλωση και οι ατομικιστικοί τρόποι ζωής¹⁰⁶.»

¹⁰⁶ *Ibid.* Σελ. 255. Στο ύστερο έργο του ο Ο' Connor εγκαταλείπει ως ερμηνευτικό εργαλείο για την κρίση του καπιταλισμού τη θεωρία περί δημοσιονομικής κρίσης του κράτους και προσανατολίζεται στην ανάλυση των ιδεολογικών στοιχείων που παρεμποδίζουν την απρόσκοπτη αναπαραγωγή της συσσώρευσης επεκτείνοντας την προβληματική που αναλύσαμε στην τελευταία παράγραφο. Συγκεκριμένα, υποστηρίζει πως η μεταπολεμική καπιταλιστική ανάπτυξη των ΗΠΑ εδράστηκε στην καλλιέργεια μίας ιδεολογίας ατομικισμού που προσidiaζε στο πλουραλιστικό σύστημα της συγκεκριμένης χώρας, αλλά ερχόταν σε αντίστιξη με τις συνεργατικές κοινωνικές μορφές που παρήγαγε η ίδια η δυναμική της συσσώρευσης. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Ο' Connor, J. (1984), *Accumulation Crisis*, Οξφόρδη : Blackwell, σελ. 231-251.

2.5. Η μεθοδική παραγωγή του κράτους από τη λογική του κεφαλαίου και η ψευδαίσθηση του Κοινωνικού Κράτους.

Κλείνουμε αυτές τις επεξεργασίες με την κριτική παρουσίαση ορισμένων αντιπροσωπευτικών επιχειρημάτων της σχολής της μεθοδικής παραγωγής του κράτους από τη λογική του κεφαλαίου, τα οποία διάκεινται κριτικά τόσο στη θεωρία του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού και την προσέγγιση του Πουλαντζά, όσο και στις αντίστοιχες επεξεργασίες της ύστερης σχολής της Φρανκφούρτης, όπως αυτές αποτυπώθηκαν στο έργο των Habermas και Offe¹⁰⁷. Οι τελευταίοι αποτελούν και τους προνομιακούς αποδέκτες της κριτικής των πρώτων κειμένων αυτής της σχολής, στο πλαίσιο της συζήτησης για τα όρια και τις προοπτικές του κοινωνικού κράτους της Ο.Δ.Γ. Θα παρακολουθήσουμε αυτή την κριτική από το γενέθλιο κείμενο, της συγκεκριμένης προβληματικής, αυτό των Mueller και Neusuess, εφεξής MN, που δημοσιεύτηκε στο *Sozialistische Politik*, το 1970.

Το αντικείμενο της κριτικής των MN εστιάζεται στην παράδοση του κρατικού σοσιαλισμού, η οποία ξεκινάει από τους σοσιαλδημοκράτες του μεσοπολέμου και καταλήγει στην ύστερη σχολή της Φρανκφούρτης, κυρίως στα κείμενα των Habermas και Offe. Ο βασικός θεωρητικός πυρήνας αυτής της παράδοσης εστιάζει στην αυτονομία του κράτους από την οικονομία και στη χρησιμοποίηση των κρατικών πολιτικών για τη σταδιακή μετάβαση στο σοσιαλισμό. Η, κατά τους MN, ρεβιζιονιστική αυτή οπτική εκκινεί από την κατανόηση του καπιταλισμού ως ενός τριχοτομημένου συστήματος που διακρίνεται στη σφαίρα της παραγωγής, στη σφαίρα της διανομής και σε αυτή των νομικών σχέσεων, ήτοι του κράτους. Η διάκριση ανάμεσα στις πρώτες δύο σφαίρες σημαίνει ότι η διανομή δεν είναι πλέον μία αναγκαία στιγμή της παραγωγικής διαδικασίας και της κυκλοφορίας του κεφαλαίου, αλλά μία αυτόνομη σφαίρα επιδεχόμενη πολιτικής ρύθμισης¹⁰⁸. Στη μεταπολεμική περίοδο, η αυτόνομη παρέμβαση του κράτους στη διανομή του παραγόμενου προϊόντος, μέσω των πολιτικά προσδιορισμένων μισθών, σχετίζεται άμεσα με την

¹⁰⁷ Αναλυτικά για τις οριοθετήσεις αυτής της προβληματικής βλ. Holloway, J. & Picciotto, S. (1978), "Introduction: Towards a Materialist Theory of the State" in *Idem. State and Capital: A Marxist Debate*, Λονδίνο : Edward Arnold.

¹⁰⁸ Mueller, W. and Neusuess, C. (1975), "The Illusion of State Socialism and the Contradiction between Wage Labor and Capital", *Telos* 22, σελ.20-21. Πρόκειται για τη μετάφραση του γερμανικού κειμένου που αναφέραμε.

ικανότητα που αυτό διαθέτει να αποσοβεί τις κρίσεις στη σφαίρα της παραγωγής. Σε αυτό το πλαίσιο, η διανεμητική πολιτική, και η κοινωνική πολιτική που τη συνοδεύει, εμφανίζεται ως αυτόνομη από τους νόμους και τους περιορισμούς της κεφαλαιακής συσσώρευσης, και μάλιστα, παρεμβαίνοντας σε μία λογική «διαχείρισης των κρίσεων», αυτές φιλοδοξούν να εξασφαλίσουν την απρόσκοπτη αναπαραγωγή της, δηλαδή να εξασφαλίσουν μία συνεχιζόμενη οικονομική ανάπτυξη. Με αυτό τον τρόπο, οι αντιφάσεις που υπάρχουν στο εσωτερικό της καπιταλιστικής παραγωγής, αλλά και ανάμεσα σε αυτήν και την κοινωνική πολιτική, κρύβονται κάτω από το προσωπείο του αυτόνομου, ορθολογικού και προσανατολισμένου στην υλοποίηση της κοινωνικής δικαιοσύνης κράτους¹⁰⁹. Ως εκ τούτου, το Κοινωνικό Κράτος δεν αποτελεί παρά μία ψευδαίσθηση η οποία, για να χρησιμοποιήσουμε και ένα μαρξικό cliché, αρχίζει να εξασθενεί όταν διαβαίνει το κατώφλι του καθαρτηρίου της παραγωγής.

Όπως καθίσταται εμφανές από την παραπάνω παράγραφο, η θεώρηση των ΜΝ ξεκινά από την παραδοχή ότι το κράτος και οι λειτουργίες του δεν μπορούν να κατανοηθούν ως ενιαίο σύνολο, ξεχωριστό από τις αντιφάσεις της παραγωγής. Επίσης απορρίπτουν, για επιστημολογικούς λόγους, την ανάλυση του Πουλαντζά περί σχετικής αυτονομίας του κράτους, καθώς δεν αποδέχονται τη διάκριση που αυτός κάνει σε περιοχική θεωρία του πολιτικού και της οικονομίας με τις μαρξικές επεξεργασίες να εντοπίζονται στη δεύτερη, τη στιγμή που η πρώτη συνιστά γνωστικό αντικείμενο μίας μαρξιστικά προσανατολισμένης πολιτικής επιστήμης. Αντίθετα, θεωρούν ότι τα ερμηνευτικά εργαλεία που αναλύονται από τον Μαρξ στο *Κεφάλαιο* δύνανται να ερμηνεύσουν τη συγκρότηση και τα όρια του κράτους στον καπιταλισμό. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζουν ότι με μία καθαρή λογική ανάλυση του πώς λειτουργεί ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, μπορούν να εντοπίσουν τους γενικούς υλικούς όρους που εξασφαλίζουν την αναπαραγωγή και τη συσσώρευση κεφαλαίου και από αυτούς να παραγάγουν λογικά το περιεχόμενο και τα όρια της έννοιας κράτος. Σε ένα πρώτο επίπεδο, επιχειρείται να αποδειχθεί, ακολουθώντας την ανάλυση του Μαρξ για τη διαλεκτική ανάπτυξη της αξίας, ότι η διάκριση του κράτους και η τοποθέτησή του πέρα και έξω από την αστική κοινωνία, είναι

¹⁰⁹ *Ibid.* σελ.28-29 & σελ.35-43.

ψευδεπίγραφη. Γνωρίζουμε ότι ο Μαρξ συνήγαγε το εμπόρευμα- χρήμα μέσα από την αντίφαση αξίας χρήσης-αξίας στο εσωτερικό του εμπορεύματος. Στο πρώτο κεφάλαιο του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου* βλέπουμε ότι η αξία του εμπορεύματος δεν μπορεί να εκφραστεί στην αξία χρήσης του, με αποτέλεσμα να εκφράζεται στην αξία χρήσης ενός άλλου εμπορεύματος, που επέχει θέση γενικού ισοδύναμου, του χρήματος. Τελικά, το χρήμα εμφανίζεται ως ανεξάρτητη οντότητα πέρα και έξω από τα υπόλοιπα εμπορεύματα, ενώ του αποδίδεται μία «φυσική» αξία από τις συνειδήσεις των ανθρώπων. Οι ΜΝ θεωρούν ότι ανάλογη πορεία διαχωρισμού ακολουθεί και το αστικό κράτος. Ενώ κανονικά αυτό προέρχεται από τις αντιφάσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, εντούτοις παρουσιάζεται ως αυτοδύναμη οντότητα, σαν το χρήμα, με υπερ-ιστορική φυσική παρουσία. Η πραγματοποίηση αυτή του κράτους είναι μία απαραίτητη αυταπάτη για την αναπαραγωγή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Για αυτό τον λόγο, το αστικό κράτος δεν είναι ο συλλογικός καπιταλιστής, όπως υποστήριζε η θεώρηση του ΚΜΚ, αλλά ο πλασματικός (fictitious) συλλογικός καπιταλιστής¹¹⁰.

Σε αντίθεση με την πλασματική θεμελίωση του κράτους που επιχειρείται από τις ρεβιζιονιστικές προσεγγίσεις, οι ΜΝ ανατρέχουν στις αναλύσεις του Μαρξ για τη ρύθμιση των ορίων της εργάσιμης μέρας στο 8^ο κεφάλαιο του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου*, και παράγουν το κράτος μέσα από τους υλικούς όρους της κεφαλαιακής συσσώρευσης. Η ανάλυση ξεκινά από την παρατήρηση ότι η λειτουργία των επιμέρους κεφαλαίων συνίσταται στην απόσπαση της υπεραξίας από την εργασία. Ο ανταγωνισμός αναγκάζει τα κεφάλαια να εντείνουν ολοένα και περισσότερο τη διαδικασία απόσπασης της υπεραξίας, με αποτέλεσμα να μη μένει αρκετός χρόνος για την αναπαραγωγή του παραγωγού της υπεραξίας, που δεν είναι άλλος από τη ζωντανή εργασία. Παρατηρούμε ότι ο ανταγωνισμός μεταξύ των κεφαλαίων οδηγεί στην καταστροφή της υλικής βάσης πάνω στην οποία στηρίζεται η αναπαραγωγή και η συσσώρευση του κεφαλαίου γενικά. Συνεπώς, για να διαφυλαχθούν οι γενικοί υλικοί όροι αναπαραγωγής του κεφαλαίου χρειάζεται η εισαγωγή ενός ειδικού θεσμού που να μην παράγει υπεραξία, αλλά αξίες χρήσης που να διαφυλάσσουν αυτούς τους όρους. Αυτός ο ειδικός θεσμός δεν είναι άλλος από το κράτος, το οποίο

¹¹⁰ *Ibid.* σελ.73.

εγγράφεται στη λογική της κεφαλαιακής συσσώρευσης¹¹¹. Σε αυτό το πλαίσιο, η κοινωνική πολιτική που αναπτύσσεται από το κράτος είναι πολιτική *κατευνασμού* (appeasement policy)¹¹², προσανατολισμένη στην προστασία του συνολικού κεφαλαίου από τις αυτοκαταστροφικές του τάσεις. Οι ταξικοί αγώνες που πυροδότησε η τάση του κεφαλαίου να καταστρέφει τη ζωντανή εργασία δεν είχαν ως αποδέκτη το κράτος, αλλά συνιστούσαν μία άμεση αντιπαράθεση κεφαλαίου-εργασίας. Οι διαμάχες ανάμεσα στις διαφορετικές μερίδες της αστικής τάξης, στη συγκυρία της εργοστασιακής νομοθεσίας που θεσπίστηκε στην Αγγλία στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, ισχυροποίησαν την εργατική τάξη, με συνέπεια την παρέμβαση του κράτους και την ανάπτυξη πολιτικών εξασφάλισης της κεφαλαιακής συσσώρευσης. Αυτή η κρατική παρέμβαση, ενώ κανονικά αποτελεί δευτερογενές αποτέλεσμα των αντιφάσεων της ταξικής πάλης, στην πορεία φετιχοποιείται από μία μερίδα του εργατικού κινήματος, η οποία πιστεύει ότι προνομιακός δέκτης των αγώνων οφείλει να είναι το κράτος, διότι ως αυτόνομο έχει τη δυνατότητα να παρέμβει στην οικονομία δικαιώνοντας με τον τρόπο αυτό τα αιτήματα της εργατικής τάξης. Στην πραγματικότητα, η κρατική παρέμβαση, όπως αυτή εκφράζεται στην κοινωνική πολιτική, δεν είναι τίποτα περισσότερο από μία στιγμή στην ευρύτερη αναπαραγωγή του κεφαλαίου και με αυτή την έννοια συνιστά ένα πατερναλιστικό μέσο πειθάρχησης της εργατικής τάξης¹¹³.

Σε ανάλογη γραμμή ανάλυσης κινούνται και οι επεξεργασίες του Altvater. Το κράτος προκύπτει πάλι ως αποτέλεσμα του ανταγωνισμού ανάμεσα στα επιμέρους κεφάλαια και εκφράζει, όχι χωρίς αντιφάσεις, τα συμφέροντα του συλλογικού κεφαλαίου. Ωστόσο, σε σχέση με την προσέγγιση των MN, ο κρατικός μηχανισμός εμφανίζεται να έχει ένα μεγαλύτερο βαθμό αυτονομίας από τη λογική του κεφαλαίου. Συγκεκριμένα, υποστηρίζεται πως οι κοινωνικές λειτουργίες εμφανίζονται ως κρατικές λειτουργίες, όταν αυτές δεν είναι δυνατόν να παρασχεθούν από το

¹¹¹ *Ibid.* σελ.60-62.

¹¹² *Ibid.* σελ.30.

¹¹³ *Ibid.* σελ.80-85. Οι MN επισημαίνουν την αντίφαση των ταξικών αγώνων, δηλαδή την προσπάθεια της εργασίας να αποδεσμευτεί από το κεφάλαιο που τελικά καταλήγει στο να το ανατροφοδοτεί, ως τη γενεσιουργό αιτία της κοινωνικής πολιτικής. Μία διαφορετική ανάγνωση στο ίδιο χωρίο του Μαρξ επιχειρεί ο Α.Πανταζής, ο οποίος προσπαθεί, δίχως να μπαίνει σε αντιπαράθεση με τους MN, να συνάγει την κοινωνική πολιτική ως κανονιστικό όρο της μαρξικής θεωρίας. Βλ. Πανταζής, Α. (2009), *Καρλ Μαρξ, Καρλ Πολάνυι, η γένεση του Κοινωνικού Κράτους*, Αθήνα : Στοχαστής, σελ.26-41.

κεφάλαιο. Από αυτή τη σκοπιά, το κράτος, στην προσπάθειά του να επιτελέσει αυτές τις λειτουργίες, ανάγεται σε ένα αρνητικό όριο στη διαδικασία του σχηματισμού της αξίας, αφενός γιατί επεμβαίνει στη διαδικασία της απόσπασης της υπεραξίας με την παραγωγή αξιών χρήσης, και αφετέρου γιατί αυτή η παραγωγή αποσπά μέρος του κεφαλαίου από την κυκλοφορία υπό τη μορφή της φορολογίας¹¹⁴. Οι κρατικές λειτουργίες που εξασφαλίζουν την αναπαραγωγή της κεφαλαιακής συσσώρευσης μπορούν να διακριθούν σε αδρές γραμμές σε τέσσερα ευρύτερα πεδία:

1) Στη δημιουργία των γενικών υλικών συνθηκών, οι οποίες εξασφαλίζουν την απρόσκοπτη συνέχιση της καπιταλιστικής παραγωγής. Εδώ εμπίπτουν οι παραγωγικές δραστηριότητες του κράτους, που συναντήσαμε επανειλημμένα στις προηγούμενες ενότητες, και περιλαμβάνουν την εκτέλεση των δημόσιων έργων για την ανάπτυξη των υποδομών, αλλά και την ανάληψη παραγωγικών δραστηριοτήτων, απαραίτητων για την κοινωνική αναπαραγωγή, πλην όμως ασύμφορων για το κεφάλαιο.

2) Στη θεμελίωση και στην περιφρούρηση του νομικού συστήματος, στο πλαίσιο του οποίου αναπτύσσονται οι νομικές σχέσεις στον καπιταλισμό. Το κράτος κωδικοποιεί στη νομοθεσία του τις σχέσεις που διέπουν, όχι μόνο τη σφαίρα της κυκλοφορίας και ανταλλαγής αξιών, αλλά και αυτές που οργανώνουν τη σφαίρα της παραγωγής.

3) Στη ρύθμιση της σύγκρουσης ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία. Σε αυτό το πεδίο εμπίπτει ουσιαστικά η προβληματική που αναπτύσσουν οι ΜΝ περί της κρατικής παρέμβασης ως ανάχωμα στην καταστροφή της υλικής βάσης του κεφαλαίου –της ζωντανής εργασίας.

4) Στην εξασφάλιση και στην επέκταση του συνολικού εθνικού κεφαλαίου στην παγκόσμια καπιταλιστική αγορά. Εδώ εμπίπτει μία σειρά πολιτικών που σχετίζεται με τη διαχείριση και την προώθηση των κεφαλαίων από την πλευρά των εθνών-κρατών και εκτείνεται από τη νομισματική πολιτική μέχρι την στρατιωτική υποστήριξη της ιμπεριαλιστικής επέκτασης¹¹⁵.

¹¹⁴ Altwater, E. (1973), “Notes on Some Problems of State Interventionism”, *Kapitalistate*, 1, σελ. 103-104.

¹¹⁵ Αναλυτικά για τα τέσσερα πεδία παρέμβασης *Ibid.* σελ. 100-102.

Η αλληλεπίδραση αυτών των τεσσάρων πεδίων παρέμβασης στοιχειοθετούν τη λειτουργία του κράτους ως μη-καπιταλιστικού θεσμού, που ακριβώς λόγω αυτού του χαρακτήρα εξασφαλίζει την απρόσκοπτη αναπαραγωγή της αστικής κοινωνίας.

Κλείνουμε αυτές τις επεξεργασίες με τη συνοπτική ανάλυση της κριτικής που ασκήθηκε στους εκπροσώπους της μεθοδικής παραγωγής του κεφαλαίου από τον Hirsch. Η κριτική αυτή χρήζει μνημόνευσης αφενός διότι στη βάση της ξεκινάει η προβληματική περί φορντικού και μετά-φορντικού κράτους¹¹⁶, που δε θα μας απασχολήσει εδώ, και αφετέρου διότι ως ένα βαθμό πλησιάζει στις επεξεργασίες του ύστερου Πουλαντζά¹¹⁷. Η ένσταση του Hirsch, την οποία συμμερίζονταν ένα μεγάλο μέρος των κριτικών στην προβληματική της μεθοδικής παραγωγής, εντοπίζονταν στο ότι οι επεξεργασίες των MN και Altvater, στην προσπάθειά τους να συναγάγουν το κράτος από μία αφηρημένη ανάλυση των όρων λειτουργίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, έπεφταν στην παγίδα ενός α-ιστορικού δομισμού που συσκοτίζει το ζήτημα της μεταβολής του κράτους. Έτσι, η σύνδεση του κράτους με τους γενικούς νόμους που διέπουν τη συσσώρευση κεφαλαίου, καταλήγουν στο να το θεματοποιούν με όρους λειτουργικής συμπληρωματικότητας, αγνοώντας με αυτόν τον τρόπο τις κατασταλτικές του πλευρές και, ως εκ τούτου, τον ρόλο που διαδραματίζουν οι ταξικές σχέσεις στην κρατική μεταβολή.

Ακριβώς από αυτό το τελευταίο σημείο ξεκινάει η ανάλυση του Hirsch. Αυτός υποστηρίζει ότι το κράτος δεν διακρίνεται από την κοινωνία για να χαλιναγωγήσει τα επιμέρους κεφάλαια προς όφελος του συμφέροντος του γενικού κεφαλαίου. Αντίθετα, υποστηρίζει ότι η ομαλή απόσπαση υπεραξίας, και άρα η εδραίωση του καπιταλισμού, προϋποθέτει την αφαίρεση της καταστολής και των σχέσεων εξουσίας από την άμεση παραγωγική διαδικασία, γεγονός που οδηγεί στην διάκριση των δύο

¹¹⁶ Η συζήτηση εκτυλίχθηκε στα μέσα της δεκαετίας του '80 με αφορμή τις αρχικές επεξεργασίες της σχολής της ρύθμισης, όπως αυτές αποτυπώθηκαν στο έργο του Aglietta, και μεταξύ των συμμετεχόντων ήταν οι Jessop, Bonefeld, Clarke, Hirsch, Holloway κ.ά. Οι συνεισφορές συγκεντρώνονται στο Bonefeld, W. Holloway, J. (1993), *Μεταφορντισμός και Κοινωνική μορφή: Μία μαρξιστική συζήτηση για το μεταφορντιστικό κράτος*. Αθήνα: Εξάντας.

¹¹⁷ Δεν είναι τυχαίο άλλωστε το γεγονός ότι ο Hirsch συμμετείχε με κείμενο του στη συλλογή που επιμελήθηκε ο Πουλαντζάς για την κρίση του κράτους. Βλ. Hirsch, J. (1976), "Remarques théoriques sur l'Etat bourgeois et sa crise" Poulantzas, N. (επιμ.) (1976) : *La Crise de l'Etat*, Παρίσι: PUF. Για μία κριτική των επεξεργασιών του Hirsch βλ. Ψυχοπαίδης, Κ. (1990), «Κρίση θεωρίας στις σύγχρονες κοινωνικές επιστήμες», εις Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, (1990), *Οι λειτουργίες του Κράτους σε περίοδο κρίσης*, Αθήνα: ΙΣΚ.

σφαιρών- της οικονομίας και του κράτους¹¹⁸. Από τη στιγμή που το κράτος λογίζεται περισσότερο ως σχέση εξουσίας, και λιγότερο ως λειτουργική συνεπαγωγή του κεφαλαίου, καθίσταται δυσχερέστερος ο προσδιορισμός του περιεχομένου της κρατικής πολιτικής με βάση τη λογική του κεφαλαίου. Αυτή είναι η πρώτη βασική ρήξη με την ανάλυση της μεθοδικής παραγωγής του κράτους. Ακολουθώντας τον Πουλαντζά, ο Hirsch θεωρεί και αυτός το κράτος ως υλική συμπύκνωση του ασταθούς συμβιβασμού των ταξικών σχέσεων, με συνέπεια η κρατική πολιτική να μην παρουσιάζεται ως λειτουργικά ορθολογική ως προς τα συμφέροντα του κεφαλαίου. Αντιθέτως, η ορθολογικότητά της διαρρηγνύεται από τις αντιφάσεις που ενδημούν στη διαδικασία σφυρηλάτησης του ταξικού συμβιβασμού, η οποία συνίσταται, αφενός, στην ενσωμάτωση των υπάλληλων τάξεων στο μπλοκ εξουσίας και, αφετέρου, στην επίτευξη μίας συμβιβαστικής ισορροπίας ανάμεσα στις δυνάμεις του κεφαλαίου που συναπαρτίζουν την κορυφή αυτού του μπλοκ¹¹⁹. Από την άλλη πλευρά, το γεγονός ότι το περιεχόμενο της κρατικής πολιτικής δεν καθορίζεται αποκλειστικά από τη λογική του κεφαλαίου, αυτό δεν σημαίνει ότι τα όρια της κρατικής πολιτικής δεν εγγράφονται στη διαδικασία της κεφαλαιακής συσσώρευσης. Μόνο που η τελευταία δεν προσδιορίζεται αποκλειστικά σε σχέση με το αφαιρετικό επίπεδο των νόμων που κινούν το κεφάλαιο, αλλά οριοθετείται από τις κοινωνικές προϋποθέσεις που κάθε φορά κρίνονται αναγκαίες για την ομαλή απόσπαση της υπεραξίας και από τις τεχνικές συνθήκες της παραγωγής. Με άλλα λόγια, η συσσώρευση συνιστάται, ισομερώς, τόσο στις γενικές τάσεις που πρυτανεύουν όσο και στις ταξικές σχέσεις που τη διέπουν. Βλέπουμε, δηλαδή, ότι ο Hirsch απορρίπτει την ιδέα της ταξικής πάλης ως απλής παθητικής αντίδρασης στου νόμους της κεφαλαιοκρατικής ανάπτυξης και τη φέρνει στο κέντρο της ανάλυσης του, επιτρέποντας έτσι μία περισσότερο ιστορική ματιά, ικανής να διακρίνει τις διαφορετικές μορφές ρύθμισης της αναπαραγωγής του κεφαλαίου, όπως επίσης και τις ανάλογες ηγεμονικές δομές που τις συνοδεύουν. Σε αυτό το πλαίσιο, η πτωτική τάση του ποσοστού του κέρδους δεν ορίζεται-σύμφωνα με τη θεώρηση του ΚΜΚ- ως ένας γενικός νόμος κίνησης του κεφαλαίου, επιδεχόμενος στατιστικής επαλήθευσης,

¹¹⁸ Hirsch, J., (1974/1978), "The State Apparatus and Social Reproduction: Elements of a Theory of the Bourgeois State" εις Holloway, J & Picciotto, S., (1978), op.cit, σελ.62-63.

¹¹⁹ Hirsch, J., (1976), op.cit. σελ.116

αλλά κατανοείται ως ένα αντιφατικό σύνολο οικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών στοιχείων, ένα γκραμισιανό ιστορικό μπλοκ, που καθορίζει την κατεύθυνση της κεφαλικής συσσώρευσης και θέτει τα όρια του αντιφατικού περιεχομένου της κρατικής πολιτικής¹²⁰.

2.6. Σύγκλιση μέσα στη διαφορά: Η ρήξη της ορθολογικότητας των κρατικών πολιτικών.

Αν και πολλές φορές η νεο-μαρξιστική διένεξη γύρω από το κράτος, όπως την εκθέσαμε εδώ, διατηρεί κάτι από το άρωμα της διαμάχης ανάμεσα σε ρεβιζιονισμό και ορθοδοξία, που ταλάνισε το σοσιαλιστικό κίνημα στο γύρισμα των δύο προηγούμενων αιώνων, εντούτοις αμφότερες οι ομάδες προσεγγίσεων-για τις ανάγκες του επιχειρήματος σχηματοποιούμε ανάμεσα σε νεο-μαρξιστικές και σοσιαλδημοκρατικές προσεγγίσεις-διαφοροποιούνται σημαντικά από τις θέσεις που προέκυψαν τότε. Συνοπτικά, και με μία προκρούστεια διάθεση, οι βασικές θέσεις σχετικά με την στρατηγική του εργατικού κινήματος σε σχέση με το κοινοβούλιο και το κράτος εκτυλίχθηκαν ως εξής:

- Η πρώτη διένεξη εκτυλίσσεται κυρίως ανάμεσα στον Kautsky και τον Bernstein. Ακολουθώντας τις αρχικές μαρξικές επεξεργασίες, ο Kautsky θεωρεί ότι η ανάπτυξη του καπιταλισμού επιφέρει την εξαθλίωση και την προλεταριοποίηση των μεσαίων στρωμάτων, με αποτέλεσμα να επιβεβαιώνονται οι επεξεργασίες του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* περί εξαφάνισης των μεσαίων στρωμάτων και απορρόφησής τους είτε από το προλεταριάτο, είτε από την αστική τάξη. Αυτή η εξέλιξη θα πύκνωνε τις τάξεις της σοσιαλδημοκρατίας αναδεικνύοντας την σε πλειοψηφούσα δύναμη μέσα στα αστικά κοινοβούλια. Με το κοινοβούλιο στα χέρια της εργατικής τάξης και τις αντιφάσεις του καπιταλισμού να γίνονται ολοένα και οξύτερες, η σοσιαλδημοκρατία θα ήταν σε θέση, με μία σειρά μεταρρυθμίσεων, να επιτύχει σταδιακά τη μετάβαση στον σοσιαλισμό¹²¹. Ο Bernstein ξεκινά από την

¹²⁰ Hirsch, J. (1983), "Nach der Staatsableitung. Bemerkungen zur Reformulierung einer materialistischen Staatstheorie", *Argument*, 100.

¹²¹ Kautsky, K. (1985), *Η Κοινωνική Επανάσταση*, Αθήνα: Παπαζήσης. Ειδικά στο δεύτερο μέρος παρατίθεται μία σειρά μέτρων για τη μετάβαση στον σοσιαλισμό.

ακριβώς αντίθετη σκοπιά. Θεωρεί ότι οι μαρξικές επεξεργασίες διαψεύδονται και πώς ο καπιταλισμός επιδεικνύει μία εξαιρετική ικανότητα να υπερβαίνει τις κρίσεις του, μέσα από την ανάπτυξη των καρτέλ και των σύγχρονων χρηματοπιστωτικών δομών. Το αποτέλεσμα είναι η εμφάνιση νέων ενδιάμεσων στρωμάτων, που λειτουργούν σταθεροποιητικά στο πλαίσιο του κοινοβουλευτισμού. Καθήκον της σοσιαλδημοκρατίας είναι να προσανατολιστεί σε μία πολιτική συμμαχιών με αυτά τα στρώματα και να διατηρήσει τη μετάβαση στον σοσιαλισμό ως μακροπρόθεσμο στόχο, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον της στα άμεσα πολιτικά προβλήματα¹²².

-Η δεύτερη διένεξη εκτυλίσσεται κυρίως ανάμεσα σε Λένιν και Kautsky. Ήδη, η θέση του τελευταίου για τη χρήση του κοινοβουλίου, ως μέσου μετάβασης στο σοσιαλισμό, είχε προκαλέσει την κριτική από την αριστερή πτέρυγα της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας, η οποία με προεξάρχουσα μορφή τη Luxemburg απέρριπτε την ομαλή κοινοβουλευτική μετάβαση στον σοσιαλισμό, προτάσσοντας ως λύση μία δυναμική αντιπαράθεση με την αστική τάξη που θα έπαιρνε τη μορφή της γενικής πολιτικής απεργίας. Από τη σκοπιά που μελετάμε εδώ, σημαντικότερη είναι η κριτική του Λένιν. Εκκινώντας από την πεποίθηση ότι το κράτος είναι ένα απλό όργανο στα χέρια της αστικής τάξης, ο τελευταίος ασκεί κριτική στον Kautsky θεωρώντας ότι ο κοινοβουλευτικός αγώνας απο-προσανατολίζει την ανάπτυξη της ταξικής συνείδησης, διότι το κράτος είναι καθαρά αστικό και οποιαδήποτε χρησιμοποίησή του ενισχύει την αστική τάξη. Αντίθετα, αυτό που προτείνεται είναι η ανάπτυξη εργατικών θεσμών, των σοβιέτ, που θα συντρίψουν το αστικό κράτος και το κοινοβούλιο επιβάλλοντας τη δικτατορία του προλεταριάτου¹²³.

-Από τις δύο παραπάνω διενέξεις προέκυψαν διαφορετικές κληρονομίες, που καθόρισαν τον τρόπο με τον οποίο στοχάζονταν η αριστερή θεωρία τη σχέση εργατικής τάξης και κράτους. Από την πρώτη διένεξη κυριάρχησε η ιδέα ενός καπιταλισμού, ικανού να διαχειρίζεται και να ξεπερνά τις κρίσεις του είτε μέσα από

¹²² Bernstein, E. (1996), *Οι προϋποθέσεις για το σοσιαλισμό και τα καθήκοντα της σοσιαλδημοκρατίας*, Αθήνα: Παπαζήσης. Μία αναλυτικότερη παρουσίαση της διένεξης στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία παρατίθεται στο Sassoon, D. (2001), *Εκατό χρόνια σοσιαλισμού, τόμος Α: Ανάπτυξη και Σταθεροποίηση*, Αθήνα: Καστανιώτης, σελ. 91-102.

¹²³ Lenin, V.I. (1918/1945), "The Proletarian Revolution and the renegade Kautsky" in idem. *Collected Works XXIII*, Νέα Υόρκη, International Publishers, σελ. 366-386. Για τις ιστορικές λεπτομέρειες της διένεξης Kautsky-Lenin στην ελληνική βιβλιογραφία βλ. Κατσούλης, Η. (1982), «Η διάσπαση του Ευρωπαϊκού Εργατικού κινήματος: Η θεωρητική σύγκρουση Kautsky-Lenin», *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 4.

την οργάνωσή του σε καρτέλ, είτε μέσα από την κρατική βοήθεια¹²⁴. Δύο δρόμους άνοιξε αυτή η ιδέα για τη στρατηγική της σοσιαλδημοκρατίας. Ο πρώτος ήταν η σταδιακή κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής, ελέγχοντας διαμέσου του κράτους το χρηματιστικό κεφάλαιο, το οποίο αποτελούσε και τη βασική οργανωτική αρχή του οργανωμένου καπιταλισμού¹²⁵. Η σταδιακή αυτή κοινωνικοποίηση αποτελούσε και το βασικό στόχο της παραδοσιακής σοσιαλδημοκρατίας. Ωστόσο, η μεταπολεμική ανάπτυξη και η θεμελίωση των προνοιακών λειτουργιών του Κοινωνικού Κράτους οδήγησε στην περίφημη διανεμητική στροφή της σοσιαλδημοκρατίας, η οποία βάζει σε δεύτερη μοίρα τη μετάβαση στο σοσιαλισμό μέσα από εκτεταμένες κρατικοποιήσεις και επικεντρώνει στην επέκταση της οικονομικής ανάπτυξης με στόχο τη διεύρυνση των περιθωρίων αναδιανομής των κοινωνικά παραγόμενων αξιών¹²⁶. Η δεύτερη διένεξη παρήγαγε μία ποικιλία τάσεων και επιχειρημάτων που προσαρμόζονταν ανάλογα με την εκάστοτε πολιτική συγκυρία. Εδώ σταχυολογούμε τα δύο σημαντικότερα ρεύματα που, κατά τα φαινόμενα, άσκησαν μεγαλύτερη επιρροή στην αριστερή θεωρία τις δυο πρώτες δεκαετίες μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Το πρώτο ρεύμα είναι ο μαρξισμός της σοβιετικής ορθοδοξίας που έμμενε στο σχήμα βάσης-εποικοδομήματος, θεωρώντας το κράτος και τους υπόλοιπους κοινωνικούς θεσμούς ως αποτέλεσμα των νόμων που διέπουν τη βάση, δηλαδή την οικονομία. Το δεύτερο ρεύμα είναι ο χεγκελιανός μαρξισμός, όπως εκφράστηκε κυρίως από τον Lukacs και, μεταπολεμικά, από τον Marcuse, που δίνει έμφαση στην ανάπτυξη της προλεταριακής συνείδησης. Σε γενικές γραμμές, οι θεωρητικές επεξεργασίες αυτού του ρεύματος απηχούν τις λενινιστικές θέσεις, δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση στο ρόλο της ιδεολογίας. Η βασική ιδέα εντοπίζεται στο ότι η αστική κοινωνία αναπαράγεται στη βάση της εμπορευματικής μορφής, με αποτέλεσμα την παραγωγή μίας ιδεολογίας πραγματοποίησης, η οποία αλλοτριώνει την ταξική συνείδηση του προλεταριάτου και παρεμποδίζει την ανάπτυξή της. Με αυτή

¹²⁴ Hilferding, R. (1910/1981), *Finance Capital*, Λονδίνο και Βοστώνη : Routledge & Kegan, σελ. 297-298.

¹²⁵ *Ibid.* σελ. 368.

¹²⁶ Βλ. Stephens, J. (1979), *The Transition from Capitalism to Socialism*, Λονδίνο : Macmillan, σελ. 73-74. Για μία ιστορική τεκμηρίωση της διανεμητικής στροφής βλ. Σεφεριάδης, Σ. (2002), «Σοσιαλδημοκρατικές στρατηγικές στον 20^ο αιώνα. Επισημάνσεις για μία πολιτική κοινωνιολογία» στο Κατσούλης, Η. (επιμ.) (2002), *Νέα Σοσιαλδημοκρατία: Περιεχόμενα Πολιτικής, Θεσμοί, Οργανωτικές Δομές*, Αθήνα, Σιδέρης, σελ. 95-98.

την έννοια, οι θεσμοί της αστικής κοινωνίας είναι εμβαπτισμένοι στις σχέσεις πραγματοποίησης εμποδίζοντας τη χειραφέτηση της εργατικής τάξης. Η τελευταία, για να άρει την αλλοτρίωσή της και για να ξαναβρεί την συνείδηση της, οφείλει να αναπτύξει τις δικές της οργανωτικές δομές που θα λειτουργήσουν ως μέσα διαμεσολάβησης ανάμεσα σε θεωρία και πράξη, δηλαδή ως μία αποφασιστική στιγμή στη διαδικασία άρσης της αλλοτρίωσης¹²⁷.

Το σύνολο των προσεγγίσεων που εξετάστηκαν σε αυτό το κεφάλαιο θέτει τη συζήτηση σε διαφορετική βάση, εφόσον αποστασιοποιείται από τις βασικές θέσεις όπως αυτές περιγράφηκαν παραπάνω. Το πρώτο σημείο διαφοροποίησης ανιχνεύεται στις νεο-μαρξιστικές προσεγγίσεις, με την εξαίρεση του ΚΜΚ που παραμένει προσκολλημένος στην τριτοδιεθνιστική ορθοδοξία, οι οποίες, με τη μία ή την άλλη μορφή αποστασιοποιούνται από την αντίληψη του προλεταριάτου ως μίας κατηγορίας *für sich* σε αναζήτηση της χαμένης συνείδησής της. Σε αυτό συμβάλλει και η ιστορική πραγματικότητα της μεταπολεμικής περιόδου, κατά την οποία η ανάλυση της ταξικής σύνθεσης της κοινωνίας δίνει τη θέση της στην ανάλυση της κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Για να αντιμετωπίσουν αυτόν τον πολλαπλασιασμό των διαχωρισμών στη σφαίρα της εργασίας, που εντείνεται περισσότερο με τη διεύρυνση των μεσαίων στρωμάτων, όπως είχε προβλέψει ο Benrstein, οι νεο-μαρξιστές προσπαθούν να ανασυνθέσουν την ταξική ανάλυση αφαιρώντας από την ιστορική συγκυρία και προσφεύγοντας στον αφηρημένο τρόπο της λειτουργίας του καπιταλισμού ως τρόπου παραγωγής. Με αυτή την έννοια, η μεθοδολογική κριτική που ασκούν οι εκπρόσωποι της μεθοδικής παραγωγής στον Πουλαντζά, και κατ' επέκταση στον Hirsch είναι συζητήσιμη, διότι η μεθοδολογία τους παρουσιάζει αρκετά σημεία ομοιότητας.

Υποστηρίζουμε ότι αμφότερες οι πλευρές συνάγουν τις ταξικές σχέσεις στο επίπεδο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, χρησιμοποιώντας μία ιστορικά αφηρημένη μέθοδο ανάλυσης, όπως την εκθέτει ο Μαρξ στην εισαγωγή των *Grundrisse*¹²⁸. Σε αυτό το πλαίσιο, ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής είναι

¹²⁷ Βλ., Lukacs, G. (1971/1990), *History and Class Consciousness*, Λονδίνο :Merlin Press, σελ. 305-315.

¹²⁸ Marx, K. (1939/1973), *Grundrisse*, Λονδίνο: Penguin, σελ. 100-108. Αν και τόσο ο ύστερος Πουλαντζάς, όσο και οι εκπρόσωποι της μεθοδικής παραγωγής ακούν κριτική στον δομισμό του Althusser, θεωρούμε πως αυτός ο κοινός μεθοδολογικός τους τόπος που συνάγεται από τις επεξεργασίες τους, σχετίζεται εν μέρει και με την ανάδειξη, για τελείως θεωρητικούς σκοπούς που

ιστορικά προσδιορισμένος, αφού προκύπτει μέσα από τις κοινωνικές δυναμικές, ωστόσο η ανάλυση του ξεκινάει από ένα αφηρημένο επίπεδο, επικεντρώνοντας στις σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στις βασικές του κατηγορίες, όπως η εργασία, το κεφάλαιο, το εμπόρευμα και το χρήμα. Εκεί που διαχωρίζονται οι δύο προσεγγίσεις είναι στην επιλογή των σημείων εκκίνησης της ανάλυσης. Οι Mueller/Neusses/Altwater ξεκινούν από τις ανάγκες του κεφαλαίου και θεωρούν ότι οι ταξικές σχέσεις και το κράτος ετεροπροσδιορίζονται με βάση αυτές. Αντίθετα οι Πουλαντζάς/ Hirsch θεωρούν το κράτος έναν αυτοδύναμο πόλο στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, ο οποίος προσδιορίζεται από/και προσδιορίζει το κεφάλαιο διαμέσου της ταξικής πάλης και των συσχετισμών που προκύπτουν από αυτή. Βλέπουμε λοιπόν ότι οι τάξεις στους νέο-μαρξιστές συνιστούν συνεπαγωγές ενός αφηρημένου συστήματος, ενώ η εξέλιξή τους μέσα στη συγκυρία εξαρτάται από τους πολιτικούς συσχετισμούς. Εγκαταλείπεται έτσι η έννοια της εργατικής τάξης ως αλλοτριωμένης συνείδησης που με τελεολογικό τρόπο θα αναπτυσσόταν διαλεκτικά και αναπάντεχα ως την αυτοσυνειδησία της, δηλαδή ως την αναπαραγωγή του κοινωνικού σχηματισμού με βάση το δικό της είναι.

Ανάλογη αποστασιοποίηση παρατηρείται και από την πλευρά των επεξεργασιών των Habermas/Offe σε σχέση με τη σοσιαλδημοκρατική παράδοση. Το αισιόδοξο σενάριο που χαρακτήριζε τόσο την παραδοσιακή, όσο και τη μεταπολεμική σοσιαλδημοκρατία, εστίαζε στην ικανότητα του καπιταλισμού να ξεπερνά τις κρίσεις του, με συνέπεια η συνεχώς διογκούμενη οικονομική ανάπτυξη να αφήνει περιθώρια για ευρεία αναδιανομή του κοινωνικά παραγόμενου προϊόντος δίχως να θιγεί η αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Αυτή η θέση απορρίπτεται από τους Habermas/Offe, οι οποίοι θεωρούν τον καπιταλισμό ως ένα οικονομικό σύστημα αντιφατικό και εξαιρετικά ευάλωτο στις κρίσεις. Από αυτή την παρατήρηση συνάγεται ότι η όποια προσπάθεια αναδιανεμητικής πολιτικής οριοθετείται σαφέστατα από τη διαδικασία αναπαραγωγής και συσσώρευσης του κεφαλαίου, καθώς επίσης και από τις αντιφάσεις που ενέχονται σε αυτήν.

είχαν να κάνουν με μία πολιτική της ανάγνωσης, του συγκεκριμένου αποσπάσματος των Grundrisse από τον Althusser ως του πιο αντιπροσωπευτικού τμήματος της μαρξικής μεθοδολογίας. Βλ. Althusser, L. κ.ά. (1968/1973), *Lire le Capital*, Τομ. Α', Παρίσι: Maspéro, σελ. 107.

Οι δύο αποστασιοποιήσεις που περιγράφηκαν παραπάνω μετατόπισαν την προβληματική της συζήτησης χωρίς ωστόσο να γεφυρώσουν τις διαφορές. Η διαφορά που μας απασχολεί εδώ είναι ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται το κράτος. Όπως είδαμε πρότερα, το μήλον της έριδος συνίσταται στο κατά πόσο το κράτος είναι αυτόνομο, δηλαδή στο κατά πόσο το κράτος δύναται να θέτει και να επιδιώκει αυτοδύναμα τους δικούς του στόχους. Αν αναπαραστήσουμε τις διαφορετικές απόψεις σε ένα συνεχές που να αρχίζει από την εξάρτηση (1) και να τελειώνει στην αυτονομία (5), τότε αυτό θα είχε την εξής μορφή:

1)ΚΜΚ.2)Μεθοδική Παραγωγή 3)Ο' Connor 4)Hirsch/Πουλαντζάς 5)Offe/ Habermas

Η θέση της σύντηξης, όπως εκφράζεται από τον ΚΜΚ, θεωρεί το κράτος όργανο των μονοπωλίων, σε τέτοιο βαθμό ώστε προοδευτικά επέρχεται η συγχώνευσή τους σε ένα ενιαίο όλον. Σε αυτήν την περίπτωση, η ορθολογικότητα που διέπει την κρατική πολιτική προκύπτει μέσα από τις προτεραιότητες που θέτει το μονοπωλιακό κεφάλαιο. Η σχολή της μεθοδικής παραγωγής θεωρεί πως το κράτος προκύπτει μέσα από την ανάγκη ρύθμισης του ανταγωνισμού ανάμεσα στα επιμέρους κεφάλαια, ώστε να εξασφαλιστούν οι υλικοί όροι της καπιταλιστικής παραγωγής. Εδώ το κράτος παρουσιάζεται ως αυτόνομο σε σχέση με τα επιμέρους κεφάλαια, πλην όμως στο σύνολό του δραστηριοποιείται για να εκπληρώσει τους στόχους του συνολικού κεφαλαίου. Ως εκ τούτου, διαπερνάται από τις αντιφάσεις που ταλανίζουν τον καπιταλιστικό τρόπο αναπαραγωγής. Ο Ο' Connor προχωρά το θέμα της αυτονομίας ένα βήμα παραπέρα υποστηρίζοντας ότι το κράτος οφείλει να ισορροπεί ανάμεσα στη συσσώρευση και στη νομιμοποίηση, πράγμα που σημαίνει ότι για να συνδράμει στους στόχους του κεφαλαίου, πρέπει με κάποιο τρόπο να αυτονομηθεί από τις υπάλληλες τάξεις, ικανοποιώντας ένα μέρος των δικών τους στόχων, και να αποσπάσει την απαιτούμενη νομιμοποίηση. Από τον συγκερασμό αυτών των δύο αντιφατικών στοχοθεσιών παράγεται μία μορφή αυτονομίας που έγκειται ακριβώς στη δυνατότητα της διατήρησης ισορροπίας. Ο Πουλαντζάς της πρώτης περιόδου συνάγει την αυτονομία του κράτους από την ανάγκη που αυτό έχει να φαίνεται ουδέτερο, για να μπορεί απρόσκοπτα να οργανώνει πολιτικά το ηγεμονικό μπλοκ και

να διαιρεί τις υπάλληλες τάξεις. Στη δεύτερη περίοδο, στην οποία εντάσσεται και ο Hirsch, το κράτος λογίζεται ως κοινωνική σχέση και η αυτονομία του προκύπτει ως αντίβαρο μέσα από την πολιτική ταξική πάλη που συντελείται μέσα και έξω από τους μηχανισμούς του. Τέλος, οι Habermas/Offe δίνουν μία βεμπεριανή πινελιά, υποστηρίζοντας ότι το κράτος διαθέτει ίδιον θεσμικό συμφέρον, άρα ως προς τη στοχοθεσία του είναι αυτόνομο. Ωστόσο, για να αναπτύξει τα κατάλληλα μέσα για την επίτευξη αυτής της σκοποθεσίας, οφείλει να ικανοποιεί τις ανάγκες και τους στόχους της κεφαλαιακής συσσώρευσης. Ουσιαστικά, αυτό που υποστηρίζεται είναι ότι το κράτος είναι αυτόνομο και επιδιώκει τη δική του στοχοθεσία στο βαθμό που επιτυγχάνεται μία απρόσκοπτη οικονομική ανάπτυξη.

Το συνεχές από την εξάρτηση στην αυτονομία καταδεικνύει έναν αστερισμό γενικών όρων θεμελίωσης του Κοινωνικού Κράτους και των προνοιακών θεσμικών διακανονισμών που το συνοδεύουν. Έτσι, παρατηρούμε ότι το Κοινωνικό Κράτος μπορεί να θεμελιώνεται για να ικανοποιεί τις ανάγκες του μονοπωλιακού κεφαλαίου, να αναλαμβάνει εκείνες τις κοινωνικές λειτουργίες που το κεφάλαιο αδυνατεί, ένεκα της φύσης του, να επιτελέσει, ή να εξασφαλίζει την κεφαλαιακή συσσώρευση νομιμοποιώντας το πλαίσιο υλοποίησής της. Επίσης, μπορεί απλά να πηγάει μέσα από την ταξική πάλη ή να αποτελεί μία μορφή του καπιταλιστικού κράτους που επιτρέπει, μέσα από τη διαχείριση των οικονομικών κρίσεων και την απόσπαση της μαζικής νομιμοποίησης, να εξασφαλίζει την αυτονομία του. Αυτό που δεν αναλύει το παραπάνω συνεχές είναι οι όροι αναπαραγωγής του Κοινωνικού Κράτους. Στο προηγούμενο κεφάλαιο είδαμε ότι οι όροι θεμελίωσης συνέπιπταν με τους όρους αναπαραγωγής, καθώς ο προνοιακός διακανονισμός εξαντλούνταν σε ένα πλέγμα λειτουργιών στο πλαίσιο ενός διαφοροποιημένου κοινωνικού συστήματος. Οι γενικοί όροι που περιγράφονται από το συνεχές των θεωριών δεν αποτελούν λειτουργικές στιγμές ενός συστήματος, οπότε και θα εξασφάλιζαν αυτόματα την αναπαραγωγή του αντικειμένου τους, αλλά αποτελούν στοιχεία ξεχωριστών θεωρητικών επεξεργασιών. Αυτό που πρέπει να αναζητηθεί είναι ο τρόπος με τον οποίο καθεμία από τις παραπάνω θεωρήσεις θεμελιώνει τους όρους αναπαραγωγής του Κοινωνικού Κράτους ως δεύτερη στιγμή των όρων θεμελίωσης.

Αν οι όροι θεμελίωσης είχαν να κάνουν με τον προσδιορισμό της ευρύτερης στοχοθεσίας, στη βάση της οποίας θεμελιώνονταν το Κοινωνικό Κράτος, οι όροι αναπαραγωγής έχουν να κάνουν με την ορθολογικότητα που το συνέχει, δηλαδή με την αντιστοίχιση μέσων-σκοπών-περιεχομένου των πολιτικών που το απαρτίζουν. Είδαμε ότι στην περίπτωση που οι δύο όροι συνιστούν στοιχεία ενός ενιαίου λειτουργικού συστήματος τότε αυτόματα αμφότεροι συμπίπτουν. Το ίδιο αποτέλεσμα μπορεί να προκύψει από τη λενινιστική αντίληψη του κράτους-αντικειμένου, κληρονομιά της δεύτερης διένεξης που παρουσιάσαμε παραπάνω, το οποίο νοηματοδοτείται αποκλειστικά και μόνο από το *είναι* μίας κοινωνικής τάξης. Εδώ προφανώς η ορθολογικότητα εγγράφεται στο πλαίσιο της ταξικής συνείδησης, συνεπώς αν το κράτος είναι προλεταριακό αυτόματα οι όροι θεμελίωσης και οι όροι αναπαραγωγής του συμπίπτουν. Οι θεωρήσεις που παρουσιάστηκαν σε αυτό το κεφάλαιο, πλην του ΚΜΚ, αποστασιοποιούνται από αυτήν την αντίληψη, αφενός, με τον αναπροσδιορισμό της έννοιας της κοινωνικής τάξης και, αφετέρου, με τον καθορισμό διάφορων βαθμίδων αυτονομίας του κράτους. Μολονότι οι προσεγγίσεις διαφέρουν ακριβώς ως προς το βαθμό αυτονομίας που προσδίδουν στον κρατικό μηχανισμό, και άρα διαφέρουν ως προς τους γενικούς όρους θεμελίωσης του Κοινωνικού Κράτους, εντούτοις όλες διαθέτουν ένα κοινό σημείο. Αυτό έγκειται στο ότι όλες αδυνατούν να προσδιορίσουν τους όρους αναπαραγωγής του Κοινωνικού Κράτους και αυτό γιατί η αντίφαση κράτους-οικονομίας τις οδηγεί να υποστηρίζουν ότι το Κοινωνικό Κράτος υφίσταται μία χρόνια και δομική ρήξη *ορθολογικότητας* στις πολιτικές του.

Στην ανάλυση της μεθοδικής παραγωγής του κεφαλαίου η κρατική πολιτική ενσωματώνει τις αντιφάσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής εφόσον πηγάζει από αυτόν. Ο O'Connor θεωρεί ότι η ανορθολογική λειτουργία του μονοπωλιακού κεφαλαίου, με την ιδιωτικοποίηση των κερδών και την κοινωνικοποίηση των ζημιών εκβάλλει σε μία εξίσου ανορθολογική συσσώρευση των δαπανών για κοινωνικό κεφάλαιο και κοινωνικά έξοδα. Ο προσδιορισμός του προϋπολογισμού στη βάση των αναγκών της συσσώρευσης και της νομιμοποίησης οδηγεί στην ανάδυση αντιφατικών αιτημάτων από την πλευρά των κοινωνικών δυνάμεων που οδηγούν σε μία δομική αντιφατικότητα των κρατικών πολιτικών, με τη μία να ακυρώνει την άλλη. Ο

Πουλαντζάς, από την πλευρά του, θεωρεί ότι καμία κρατική πολιτική δεν μπορεί να διεκδικεί εχέγγυα ορθολογικότητας, αφού σχεδόν όλες αποτελούν συνισταμένες των αντιθέσεων της ταξικής πάλης, όπως αυτή εξελίσσεται τόσο ανάμεσα στις υπάλληλες και στις κυρίαρχες τάξεις του ηγεμονικού μπλοκ, όσο και ανάμεσα στις διαφορετικές μερίδες των κυρίαρχων τάξεων μεταξύ τους. Ο Habermas υποστηρίζει ότι οι πολιτικές του Κοινωνικού Κράτους είναι ανορθολογικές, διότι μέσα από τη νομιμοποίηση τους ακυρώνουν το κανονιστικό τους περιεχόμενο αποικιοποιώντας τον βίοκοσμο με την προώθηση του εργαλειακού πράττειν. Τέλος, ο Offe εστιάζει την αντιφατικότητα των πολιτικών στο γεγονός ότι ενώ ο στόχος τους έγκειται στην εξασφάλιση των εμπορευματικών σχέσεων, αυτές στην προσπάθειά τους να τις εξασφαλίσουν προωθούν την από-εμπορευματοποίηση.

Παρατηρούμε ότι όλες οι θεωρήσεις συγκλίνουν, από διαφορετικές σκοπιές, στο ότι το Κοινωνικό Κράτος χαρακτηρίζεται από μία σχέση ορθολογικότητας, με συνέπεια αυτό να τίθεται συνεχώς υπό αίρεση. Το παραπάνω καθίσταται εναργέστερο από το ότι καμία από τις θεωρήσεις δεν βλέπει μία θετική εξέλιξη ως προς την αναπαραγωγή των προνοιακών θεσμικών διακανονισμών, οι οποίοι ενσωματώνουν αρνητικά τις αντιφάσεις οικονομίας και πολιτικής. Πράγματι, οι λύσεις που προτείνονται δεν περιλαμβάνουν το Κοινωνικό Κράτος σαν μέρος τους, αλλά το αντιλαμβάνονται ως το βασικό πρόβλημα και τοποθετούνται αρνητικά απέναντι σε αυτό. Ως εκ τούτου, καμία δεν εστιάζει στην αποκατάσταση της ορθολογικότητάς στο εσωτερικό του προνοιακού θεσμικού διακανονισμού, αντίθετα τόσο οι όροι θεμελίωσης, όσο και οι όροι αναπαραγωγής υπερκεράζονται από κοινωνικά γειωμένες λύσεις. Συγκεκριμένα, σχεδόν το σύνολο των προσεγγίσεων αναγνωρίζει ότι η κρίση του αντικειμένου βρίσκεται μπροστά σε ένα σταυροδρόμι που από τη μία οδηγεί στην επιστροφή φιλελεύθερων-αυταρχικών λύσεων, σαν και αυτών που περιγράψαμε στο τέλος του προηγούμενου κεφαλαίου, και από την άλλη οδηγεί στη μεγαλύτερη συμμετοχή της κοινωνίας στο σχεδιασμό των κοινωνικών πολιτικών με συνέπεια τη μερική άρση της σχέσης ορθολογικότητας. Σε κάθε περίπτωση η αναδιάρθρωση των όρων του Κοινωνικού Κράτους ως μηχανισμών υπέρβασης της κρίσης εγκαταλείπεται υπό το βάρος των αντιφάσεων οικονομίας-πολιτικής.

Κεφάλαιο 3: Από την κρίση στην αναδιάρθρωση: Το Κοινωνικό Κράτος ανάμεσα στη θεωρία των εξουσιαστικών πόρων και στα καθεστώτα ευημερίας.

3.1. Μεθοδολογικές οριοθετήσεις της θεωρίας των εξουσιαστικών πόρων.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο εξετάσαμε την ανάπτυξη της νέο-μαρξιστικής προβληματικής γύρω από το κράτος στον καπιταλισμό, όπως αυτή αναπτύχθηκε στο χρονικό πλαίσιο της δεκαετίας του '70. Υποστηρίζαμε ότι το σύνολο των επεξεργασιών προσέγγιζαν το Κοινωνικό Κράτος από τη σκοπιά των αντιφάσεων οικονομίας και πολιτικής, και το θεωρούσαν προνομιακό τόπο συμπύκνωσης τους. Από αυτή τη σκοπιά, η συνολικότερη κρίση μεταφράζονταν σε οργανική, δηλαδή σε κρίση τόσο της οικονομίας, όσο και των μορφών πολιτικής διαχείρισής της. Η συγκεκριμένη κρίση παρήγαγε μία ρήξη ορθολογικότητας των κρατικών πολιτικών, η οποία με τη σειρά της διερρήγνυε τους όρους αναπαραγωγής του προνοιακού θεσμικού διακανονισμού και έθετε σε κρίση το ίδιο το αντικείμενο.

Παράλληλα με την ανάπτυξη της νεο-μαρξιστικής προβληματικής, και κριτικά προς αυτή, διατυπώνονται οι αρχικές επεξεργασίες της θεωρίας των εξουσιαστικών πόρων. Αυτές, σε αντίθεση με τους νεομαρξιστές, προσιδιάζουν περισσότερο σε μία σοσιαλδημοκρατική οπτική, που ναι μεν αναγνωρίζει τις αντιφάσεις οικονομίας-πολιτικής, αλλά από την άλλη πλευρά διαβλέπει μία θετική λύση τους στο πλαίσιο της ανάπτυξης του Κοινωνικού Κράτους, στην προοπτική οικοδόμησης ενός δημοκρατικού σοσιαλισμού. Η αισιοδοξία αυτή διαπνέει τις αρχικές επεξεργασίες της θεωρίας των εξουσιαστικών πόρων που χρονολογούνται από τα μέσα της δεκαετίας του '70 ως τα μέσα της δεκαετίας του '80, ενώ υποχωρούν τη δεκαετία του '90 με την ανάπτυξη της προβληματικής περί καθεστώτων ευημερίας. Η τελευταία διαφοροποιείται κατά πολύ, έως και αντιστρέφει, τη λογική των εξουσιαστικών πόρων, μολονότι αυτοσυστήνεται σαν μετεξέλιξη αυτών.

Η προβληματική των εξουσιαστικών πόρων οριοθετείται απέναντι σε τρία βασικά σημεία, δύο εκ των οποίων είναι μεθοδολογικά, ενώ το τρίτο σχετίζεται με

την πολιτική οικονομία των κρατών της ανεπτυγμένης Δύσης όπως διαμορφώνεται ύστερα από τις δύο πετρελαϊκές κρίσεις. Θα αναφερθούμε εν συντομία στα πρώτα δύο, μιας και οι αντίστοιχες προσεγγίσεις έχουν αναλυθεί διεξοδικά στα δύο προηγούμενα κεφάλαια, ενώ θα σταθούμε λίγο παραπάνω στο τρίτο.

- Το πρώτο σημείο έχει να κάνει με τον τίτλο καθ'αυτόν της υπό εξέταση προσέγγισης, ήτοι την εξουσία. Είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο ότι στο πλαίσιο του πλουραλιστικού βιομηχανισμού επιχειρείται η εναρμόνιση του οικονομικού με το πολιτικό υπο-σύστημα, μέσα από την επέκταση των προνοιακών λειτουργιών, διαδικασία που εκβάλλει στην αποκέντρωση της εξουσίας και στη συνακόλουθη κατανομή της στις διάφορες επαγγελματικές ομάδες, με αποτέλεσμα να προκύπτει ένα πλουραλιστικό σύστημα εξουσίας. Με άλλα λόγια, το Κοινωνικό Κράτος σε αυτή την προσέγγιση συμβάλλει σε μία ισοκατανομή της εξουσίας και σηματοδοτεί τη μετάβαση σε ένα πλουραλιστικό πολιτικό σύστημα. Στον αντίποδα αυτής της θέσης αρθρώνεται η θεωρία των εξουσιαστικών πόρων, θεωρώντας πως το Κοινωνικό Κράτος δεν είναι λειτουργική συνεπαγωγή ενός συστήματος και δεν οδηγεί σε μία πλουραλιστική ισοκατανομή της εξουσίας. Αντίθετα, όπως το σύνολο των κοινωνικών θεσμών, είναι αποτέλεσμα της ασύμμετρης διανομής των πόρων εξουσίας, στη βάση των οποίων κινητοποιούνται οι κοινωνικές δυνάμεις μέσα στους κοινωνικούς σχηματισμούς. Με αυτή την έννοια, το κράτος δεν λογίζεται μόνο ως προνομιακός θεσμός άσκησης της εξουσίας, αλλά και ως ένας από τους βασικότερους θεσμούς αναδιανομής αυτής και ως τέτοιος εντάσσεται στη στρατηγική των κοινωνικών δυνάμεων. Αυτό μας φέρνει στο δεύτερο σημείο.

-Η δεύτερη οριοθέτηση έχει να κάνει με τη διαφοροποίηση απέναντι στις νεο-μαρξιστικές μεθοδολογικές επιλογές που συντελείται στο φόντο των ευρύτερων διενέξεων ανάμεσα στη σοσιαλδημοκρατία και τον μαρξισμό, όπως αυτές αναλύθηκαν στο τέλος του προηγούμενου κεφαλαίου. Ένα από τα κοινά χαρακτηριστικά του συνόλου των προσεγγίσεων που αναπτύξαμε εκεί, έγκειται στην εστίαση του ερευνητικού ενδιαφέροντος κυρίως στα αποτελέσματα των κρατικών εκροών. Αν και όλες οι προσεγγίσεις, πλην του ΚΜΚ, εντόπιζαν διαφορετικές βαθμίδες σχετικής αυτονομίας του κράτους, εντούτοις οι κρατικές πολιτικές εγγράφονταν στο πλαίσιο της λειτουργίας του τελευταίου ως εγγυητή της

απρόσκοπτης αναπαραγωγής του κεφαλαίου, με αποτέλεσμα οι ταξικοί ανταγωνισμοί που προέκυπταν στην πολιτική σκηνή να συνιστούν παθητική αντίδραση των κοινωνικών δυνάμεων απέναντι στη συστημική λειτουργικότητα¹²⁹. Η θεωρία των εξουσιαστικών πόρων προσθέτει μία περισσότερο δυναμική διάσταση στην ερμηνεία των κρατικών πολιτικών, συνδέοντας τόσο τις εισροές όσο και τις εκροές τους με την ασύμμετρη κατανομή των σχέσεων εξουσίας, όπως αυτές υφίστανται στον κοινωνικό σχηματισμό. Όσον αφορά τις εισροές, υποστηρίζεται ότι η ύπαρξη άνισης κατανομής εξουσίας στη σφαίρα της οικονομίας, πόρος της οποίας λογίζεται η κατοχή των μέσων παραγωγής, οδηγούν την εργατική τάξη στο να αναζητήσει τη διεύρυνση της δικής της εξουσίας απέναντι στο κεφάλαιο ανατρέχοντας στη σφαίρα της πολιτικής, όπου ο βασικός εξουσιαστικός πόρος συνίσταται στην εκλογική δύναμη. Σε αυτό το πλαίσιο, ο επηρεασμός της κρατικής πολιτικής από μία κοινωνική δύναμη οδηγεί στη διεύρυνση των εξουσιαστικών πόρων που αυτή διαθέτει. Δηλαδή τόσο οι εισροές όσο και οι εκροές της κρατικής πολιτικής διενεργούνται σε αναφορά με την κατανομή των πόρων εξουσίας.

-Η τρίτη οριοθέτηση έρχεται να γειώσει ιστορικά τις δύο προηγούμενες, μεθοδολογικού τύπου, διαφοροποιήσεις. Την περίοδο ακμής της θεωρίας των εξουσιαστικών πόρων, γύρω στα τέλη της δεκαετίας του '70 μέχρι τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '80, όταν η έκβαση της κρίσης του Κοινωνικού Κράτους και των πολιτικών θεσμών που το στήριζαν ήταν ακόμα αβέβαιη, γνώρισε μεγάλη άνθηση το παράδειγμα του νέο-κορπορατισμού, που συνίστατο σε μία προσπάθεια ερμηνείας της σχέσης κράτους-οικονομίας, όπως αυτή αρθρώνονταν στη σκιά των δύο πετρελαϊκών κρίσεων και της συνακόλουθης κατάρρευσης της «κεϋνσιανής συναίνεσης». Δεν θα μπορούμε στον πειρασμό να εισέλθουμε στις δαιδαλώδεις, πλην όμως εξαιρετικά ενδιαφέρουσες, συζητήσεις σχετικά με τον ορισμό και τα όρια του νεο-κορπορατισμού¹³⁰. Ωστόσο, κρίνεται αναγκαία μία συνολικότερη αναφορά στην εν λόγω ανάλυση, για να καταστεί εναργέστερη η οριοθέτηση της προσέγγισης των εξουσιαστικών πόρων. Οι πρώτες προσπάθειες αναβίωσης της έννοιας του νεο-

¹²⁹ Για μία αντίστοιχη απόπειρα ερμηνείας των νεομαρξιστικών προσεγγίσεων και μία προσπάθεια κριτικής απέναντί τους, βλ. Gough, I. (2008), *Η πολιτική οικονομία του Κοινωνικού Κράτους*, Αθήνα: Σαββάλας, σελ. 122-128.

¹³⁰ Αναλυτικά οι διαφορετικές θεωρήσεις στο Schmitter, P. Lehmbruch, G. (επιμ.) (1979), *Trends toward corporatist intermediation*, Λονδίνο : Sage.

κορπορατισμού προέκριναν το εν λόγω σύστημα ως μία εναλλακτική ανάμεσα στον φιλελευθερισμό της αγοράς και στον σοσιαλισμό. Η διαφορά με τον πρώτο συνίστατο στο ότι ο νέο-κορπορατισμός προωθούσε μία ρύθμιση της οικονομίας στη βάση της συναίνεσης κράτους-κεφαλαίου-εργασίας. Από την άλλη πλευρά, οι διαφορές με τον σοσιαλισμό εντοπίζονταν στο ότι ο νέο-κορπορατισμός δεν επιδίωκε ούτε τη διεύρυνση της δημόσιας ιδιοκτησίας, ούτε την ισότητα, αλλά ούτε και τον εργατικό έλεγχο. Αντίθετα επρόκειτο για ένα εθνοκεντρικό σύστημα οικονομικής διαχείρισης με κύριο μέλημα τη διατήρηση και αναπαραγωγή των ξεχωριστών κοινωνικών συμφερόντων στο προσήκον, για την απρόσκοπτη κοινωνική αναπαραγωγή, σημείο ισορροπίας¹³¹. Ακριβώς λόγω του εθνοκεντρισμού του, ο νέο-κορπορατισμός διαθέτει πολλά πρόσωπα και διαδραματίζει διαφορετικούς ρόλους ανάλογα με το θεσμικό διακανονισμό στη βάση του οποίου λειτουργεί. Σε εκείνες τις χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης που διαθέτουν παραδόσεις οργανωμένου καπιταλισμού, σοσιαλδημοκρατικής ή χριστιανοδημοκρατικής κοπής, προτάθηκε ως ένα δημοκρατικό αντίβαρο απέναντι στην ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας και της κρατικής γραφειοκρατίας, λόγω των αυξημένων αρμοδιοτήτων που αυτές αναλάμβαναν στο πλαίσιο του οικονομικού προγραμματισμού. Από αυτή τη σκοπιά οι νέο-κορπορατιστικές δομές προωθούσαν τη λειτουργική εκπροσώπηση των οικονομικών συμφερόντων στην καρδιά του κρατικού μηχανισμού, διευρύνοντας με τον τρόπο αυτό την κοινωνική διάσταση της κεϋνσιανής συναίνεσης. Η τελευταία νομιμοποιούσε την αναπαραγωγή του Κοινωνικού Κράτους σε αναφορά με το γενικό συμφέρον, το οποίο με τη σειρά του προέκυπτε από τον συμβιβασμό των ετερογενών συμφερόντων κεφαλαίου-εργασίας¹³². Με δεδομένη την ποικιλότητα των θεσμικών μορφών εμφάνισης του φαινομένου, οι θεωρητικές επεξεργασίες εστίασαν στην παραγωγή διαφορετικών τυπολογιών στη βάση των οποίων κατατάσσονταν οι επιμέρους περιπτώσεις. Σταχυολογώντας τις πιο σημαντικές από αυτές αναφέρουμε τη διάκριση ανάμεσα σε κρατικό και κοινωνικό κορπορατισμό ανάλογα με το βαθμό εμπλοκής του κράτους στην οργάνωση των κοινωνικών συμφερόντων, ανάμεσα σε ισχυρό, μεσαίο και αδύναμο κορπορατισμό με βάση το βαθμό συγκέντρωσης της

¹³¹ Winkler, J.T.(1976), "Corporatism", *Archives Européennes de Sociologie*, σελ.108-110.

¹³² Για την ερμηνεία της κεϋνσιανής συναίνεσης ως σχήματος αμοιβαίας αποζημίωσης συμφερόντων Βλ. Γράβαρης,Δ.(1997), *Κρίση του Κοινωνικού Κράτους και Νεωτερικότητα*, Αθηνά: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, σελ.44-51.

δομής διαπραγμάτευσης, ενώ ακολουθώντας ανάλογο κριτήριο ορισμένοι διακρίνουν άναμεσα σε κορπορατισμό μάκρο-, μέσο-, μικρο- επιπέδου¹³³.

Είδαμε στην προηγούμενη παράγραφο ότι ο νεο-κορπορατισμός προωθούσε τη λειτουργική εκπροσώπηση των επαγγελματικών και οικονομικών συμφερόντων στο πολιτικό σύστημα και ότι η μορφή εμφάνισής του ποίκιλλε ανάλογα με το θεσμικό πλαίσιο που τον περιστοίχιζε. Ωστόσο, μέσα στην έννοια του νεο-κορπορατισμού ενσωματώνεται και μία δεύτερη διάσταση, αυτή του σχεδιασμού και της εκτέλεσης των δημοσίων πολιτικών¹³⁴. Αν και αυτή η δεύτερη διάσταση εγγράφεται στην πρώτη, με αποτέλεσμα οι διαφορετικοί τύποι κορπορατιστικής διαμεσολάβησης να οδηγούν σε διαφορετικούς τύπους δημόσιας πολιτικής, ωστόσο το περιεχόμενο αυτής της δεύτερης διάστασης, ειδικά όπως αυτό διαμορφώνεται στα τέλη της δεκαετίας του '70, είναι αυτό που αναδεικνύει τον κορπορατισμό, ανεξαρτήτως τύπου, ως την προσήκουσα πολιτική λύση απέναντι στην κρίση. Ως γνωστόν, η εμφάνιση του στασιμοπληθωρισμού την επαύριο των πετρελαϊκών κρίσεων, έθεσε σε δοκιμασία το κεϋνσιανό πλαίσιο δημόσιας πολιτικής που

¹³³ Για την πρώτη διάκριση βλ. Lehmbruch, G. (1982), "Neo-Corporatism in Comparative Perspective", εις Lehmbruch, G. Schmitter, Ph. (επιμ.) (1982), *Patterns of Corporatist Policy Making*, Λονδίνο: Sage, σελ. 16-23. Για τη δεύτερη διάκριση βλ. Cawson, A. (1985), "Varieties of Corporatism: the importance of the meso-level of interest intermediation" εις *Idem.* (1985), *Organized interests and the State*, Λονδίνο: Sage, σελ. 9-18. Παρενθετικά να αναφέρουμε ότι το ζήτημα της εκπροσώπησης των επαγγελματικών και οικονομικών συμφερόντων στο πολιτικό σύστημα έχει απασχολήσει αρκετά την ελληνική βιβλιογραφία, η οποία ερίζει ως προς τον τύπο κορπορατισμού που προσιδιάζει καλύτερα στην ελληνική περίπτωση. Οι πρώτες μελέτες καταγράφουν την ελληνική περίπτωση ως κρατικό κορπορατισμό. Βλ. Μαυρογορδάτος, Γ. (1988), *Μεταξύ Πιτυοκάμπτου και Προκρούστου: Οι επαγγελματικές οργανώσεις στη σημερινή Ελλάδα*, Αθήνα: Οδυσσεας. Στη συνέχεια υποστηρίζεται ότι το σύστημα εκπροσώπησης συμφερόντων στην Ελλάδα μεταβαίνει σε περισσότερο πλουραλιστικές μορφές σε σχέση με τον αυταρχικό κρατισμό που το διέτρεχε μεταπολεμικά,

Βλ. Αλεξανδρόπουλος, Σ. (1990), «Τάσεις κορπορατιστικής αντιπροσώπευσης και ελληνική πραγματικότητα», *Κοινοβουλευτική Επιθεώρηση*, τχ. 4. Οι μεταβατικές αυτές τάσεις κρυσταλλώνονται και αποκτούν μόνιμο χαρακτήρα με τη διαδικασία «εξευρωπαϊσμού» των κρατικών πολιτικών στη δεκαετία του 1990. Αυτή η μετάβαση περιγράφεται με τον όρο εξαρθρωμένος κορπορατισμός, βλ. αναλυτικά Lavdas, K. (1997), *The Europeanization of Greece: Interest Politics and the Crises of Integration*, Λονδίνο: Macmillan. Ο Παγουλάτος προχωρεί ένα βήμα παραπέρα, υποστηρίζοντας ότι η έννοια του κρατικού κορπορατισμού προσιδιάζει στη μεταπολεμική περίοδο, όπου κυριαρχούσε το «αναπτυξιακό» μοντέλο του κράτους. Όσο, όμως, προχωρούσε η μεταπολίτευση, τόσο τα κοινωνικά συμφέροντα αυτονομούνταν από την κρατική κηδεμονία και εντάσσονταν ως εταίροι σε νεοκορπορατιστικά πλουραλιστικά δίκτυα που διαμεσολαβούνταν από τις κομματικές οργανώσεις. Σε αυτό το πλαίσιο η δομή συμφερόντων χαρακτηρίζεται ως parentela pluralism, Pagoulatos, G. (2003), *Greece's New Political Economy*. Νέα Υόρκη: Palgrave Macmillan. Τέλος για μία συνολικότερη βιβλιογραφία σε σχέση με τις θεωρίες του νεο-κορπορατισμού στα ελληνικά Βλ. Ψημίτης, Μ. (1999), *Κορπορατιστική διαμεσολάβηση και κοινωνικός έλεγχος: Ζητήματα θεωρίας για τη συσσωμάτωση συμφερόντων*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

¹³⁴ Schmitter, Ph. (1982), "Reflections on where the theory of Neo-Corporatism has gone and where the praxis of Neo-Corporatism may be going" εις Lehmbruch, G. Schmitter, Ph. (1982), *op.cit.* σελ. 262-263.

στηρίζονταν σε μία πολιτική ενίσχυσης της συνολικής ζήτησης και επίτευξης της πλήρους απασχόλησης. Η συνύπαρξη πληθωρισμού και ανεργίας οδήγησε αρχικά σε μία θεσμική αναπροσαρμογή των πολιτικών συστημάτων, τα οποία παραμένοντας εγγεγραμμένα στις δομές του Κοινωνικού Κράτους θεωρούσαν την κρίση ως περιοδική και επιδεχόμενη ρυθμίσεως. Αυτή ακριβώς τη ρύθμιση αναλαμβάνουν οι νεο-κορπορατιστικοί θεσμοί που παρουσιάζονται ως το κατάλληλο πολιτικό μέσο για τη συγκράτηση των μισθών, για την υιοθέτηση περιοριστικής εισοδηματικής πολιτικής και για την ταυτόχρονη περιστολή των διεκδικήσεων της εργατικής τάξης. Οποιες χώρες διέθεταν τέτοιου τύπου θεσμικούς διακανονισμούς αναπροσάρμοζαν τη λειτουργία τους στις νέες συνθήκες, ενώ όπου δεν υπήρχαν δημιουργούνταν για τον ίδιο σκοπό, όπως συνέβη στην περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου.

Τη λειτουργία του νεο-κορπορατισμού, ως θεσμικού αναχώματος απέναντι στον στασιμοπληθωρισμό με την επιβολή περιοριστικής εισοδηματικής πολιτικής, σε συνδυασμό με την πειθάρχηση της εργατικής τάξης, επισημαίνει το σύνολο των νεο-μαρξιστικών θεωριών. Οι επεξεργασίες του Πουλαντζά γύρω από τη μετεξέλιξη ου Κοινωνικού Κράτους σε αυταρχικό κρατισμό, όπως τις αναλύσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, αντανakλούν εν μέρει αυτήν την προβληματική. Είναι, όμως, κυρίως μέσα από τις επεξεργασίες του Pantich που αναδεικνύεται ανάγλυφα η κατασταλτική διάσταση των νεο-κορπορατιστικών θεσμικών διακανονισμών. Ανατρέχοντας στις περιπτώσεις του Ηνωμένου Βασιλείου και της Σουηδίας, ο Καναδός θεωρητικός υποστηρίζει ότι πίσω από το δημοκρατικό προσωπείο του, ο νεο-κορπορατισμός ενσωματώνει αντιφάσεις που οδηγούν σε ολοένα μεγαλύτερη επίταση της κατασταλτικής λειτουργίας του κράτους. Η τελευταία, είτε διοχετεύεται έμμεσα διαμέσου των μηχανισμών λειτουργικής αντιπροσώπευσης, είτε εκφράζεται άμεσα με την αστυνομική καταστολή των εργατικών αγώνων¹³⁵. Σχηματοποιώντας, μπορούμε να υποστηρίξουμε πως η όλη κριτική συνοψίζεται σε μία κατανόηση του νεο-κορπορατισμού, που στηρίζεται στην ιδέα ότι η *διάσταση της λειτουργικής*

¹³⁵ Βλ. Panitch, L. (1977), "The development of Corporatism in Liberal Democracies", *Comparative Political Studies*, 10 (1), σελ. 78-88. Πρβλ. επίσης τη συζήτηση που πυροδότησε η μελέτη του Cawson για τον κορπορατισμό, η οποία εκπονήθηκε όταν το όλο παράδειγμα είχε εξαντλήσει τις προοπτικές του, τόσο θεωρητικά όσο και ιστορικά. Pantich, L. (1988), "Corporatism: A Growth Industry reaches the monopoly stage", *Canadian Journal of political Science*, 21(4) και η απάντηση του Cawson στο ίδιο τεύχος.

εκπροσώπησης υπάγεται στη διάσταση του σχεδιασμού και της εκτέλεσης των δημόσιων πολιτικών.

Η θεωρία των εξουσιαστικών πόρων αντιστρέφει την παραπάνω θέση υποστηρίζοντας ότι η διάσταση του σχεδιασμού και της εκτέλεσης των δημόσιων πολιτικών υπάγεται στη διάσταση της λειτουργικής εκπροσώπησης. Θεωρείται, δηλαδή, ότι η δομή της λειτουργικής εκπροσώπησης θα αναδιανείμει κατά τέτοιο τρόπο τους πόρους εξουσίας υπέρ της εργατικής τάξης και των συμμάχων της, ώστε οι κρατικές πολιτικές, τελικά, θα εκτραπούν προς μία δημοκρατική-σοσιαλιστική κατεύθυνση. Διαβλέπεται, με άλλα λόγια, μία θετική, για την εργατική τάξη, έκβαση της κρίσης του Κοινωνικού Κράτους προς μία σοσιαλίζουσα μορφή κράτους, σε αντίθεση με τους αναλυτές του νεο-κορπορατισμού, οι οποίοι υποστήριζαν ότι οι τριμερείς συνεννοήσεις θα απορροφούσαν τους κραδασμούς, αμβλύνοντας την κρίση που διέθετε ούτως ή άλλως συγκυριακό χαρακτήρα.

Ας συνοψίσουμε τις τρεις βασικές οριοθετήσεις της θεωρίας των εξουσιαστικών πόρων, όπως αυτές αναλύθηκαν στο πλαίσιο αυτής της εισαγωγής. Η πρώτη οριοθέτηση αφορά την απόρριψη της βασικής πλουραλιστικής θέσης περί ισοκατανομής της εξουσίας. Η δεύτερη οριοθέτηση έχει να κάνει με την απόρριψη του «εκροϊσμού» των νεο-μαρξιστικών προσεγγίσεων, οι οποίες θεωρούν την κατανομή της εξουσίας, και τους ανταγωνισμούς γύρω από αυτή, ως παθητικό αποτέλεσμα των ορίων που θέτει η αναπαραγωγή του καπιταλισμού. Η τρίτη και τελευταία οριοθέτηση αρθρώνεται απέναντι στις επεξεργασίες του νεο-κορπορατισμού, που βλέπουν το συγκεκριμένο θεσμικό σύστημα είτε ως ένα μοντέλο διαχείρισης της συγκυριακής κρίσης του Κοινωνικού Κράτους, είτε ως ένα απλό μέσο πειθάρχησης της εργατικής τάξης στις μονεταριστικές πολιτικές για την καταπολέμηση του στασιμοπληθωρισμού.

Οι αρχικές επεξεργασίες της θεωρίας των εξουσιαστικών πόρων περιλαμβάνουν κυρίως τα έργα των Stephens, Esping-Andersen και Korpi, ενώ εστιάζουν κατά βάση στη μελέτη των σκανδιναβικών χώρων, με μία ιδιαίτερη προτίμηση στη Σουηδία. Στη συνέχεια, το ρεύμα αυτό διχοτομείται ανάμεσα σε αυτούς που διατυπώνουν μία θεωρία για τα καθεστώτα ευημερίας, η οποία στη συνέχεια εντάσσεται στην προβληματική των ποικιλομορφιών καπιταλισμού και των

«νέων πολιτικών» του Κοινωνικού Κράτους, αντικείμενο που θα μας απασχολήσει εκτενώς στο επόμενο κεφάλαιο, και σε αυτούς που επιμένουν, όπως ο Κορπί, σε μία ανανεωμένη εκδοχή της θεωρίας των εξουσιαστικών πόρων. Ας σημειωθεί εδώ ότι οι όροι συγκρότησης του Κοινωνικού Κράτους, όπως αυτοί διατυπώνονται στην πρώτη περίοδο της προβληματικής, αναιρούνται στη συνέχεια κατά την περίοδο της κρίσης και της αναδιάρθρωσης, όπου έχουμε την ανάδυση του πρώτου παραδείγματος.

3.2. Το Κοινωνικό Κράτος ως πόρος εξουσίας και η θετική λύση των αντιφάσεων οικονομίας-πολιτικής.

Όπως ήδη αναφέρθηκε στην εισαγωγή του παρόντος κεφαλαίου, οι πόροι εξουσίας αποτελούν την κομβική έννοια του υπό εξέταση θεωρητικού ρεύματος. Οι εκπρόσωποι του τελευταίου, με προεξάρχοντα τον Κορπί, δεν επικεντρώνουν στο ζήτημα της άσκησης εξουσίας, όπως έκαναν οι βεμπεριανοί και οι συμπεριφοριστές, αντίθετα εστιάζουν στο ζήτημα των βάσεων από τις οποίες πηγάζει η εξουσία¹³⁶. Κάτω από αυτή την οπτική ως πόροι εξουσίας λογίζονται εκείνα «τα χαρακτηριστικά (δυνατότητες ή μέσα) των δρώντων (ατόμων ή συλλογικοτήτων), που τους επιτρέπουν να επιβραβεύουν ή να τιμωρούν άλλους δρώντες¹³⁷». Από τον ορισμό καθίσταται σαφές ότι πρόκειται για μία έννοια που αντιλαμβάνεται την εξουσία ως μία δυναμική σχέση, ένα στοιχείο που συναντήσαμε και στο ύστερο έργο του Πουλαντζά. Επιπλέον, η διαφοροποίηση ανάμεσα στα επίπεδα και στις ιδιότητες των δρώντων συνηγορεί υπέρ μίας διαφοροποίησης ως προς το είδος των πόρων εξουσίας. Αυτοί δύνανται να διακριθούν ανάμεσα σε βασικούς και επιμέρους. Το κριτήριο διάκρισης έγκειται στο αν η κτήση κάποιου πόρου εξουσίας από έναν δρώντα μπορεί να επηρεάσει τη συνολικότερη κοινωνική αναπαραγωγή, ή αντίθετα η επίδρασή του είναι διαιρετή σε υποκειμενικό επίπεδο. Σε αυτή τη δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνονται οι ανισότητες που προκύπτουν μέσα από την αγοραία σφαίρα της ανταλλαγής και αφορούν κυρίως ατομικές δεξιότητες. Σε αυτές επικεντρώθηκε κατά

¹³⁶ Κορπί, W. (1985), "Power Resources Approach Vs Action and Conflict: On Causal and Intentional explanations in the study of Power", *Sociological Theory*, Τόμ.3 (2), σελ.31.

¹³⁷ *Ibid*, σελ.33. Ο Κορπί διατηρεί αυτόν τον ορισμό σε όλες σχεδόν τις εργασίες του.

βάση η βεμπεριανή ανάλυση που ανήγαγε τις κοινωνικές ανισότητες σε διαφορές απορρέουσες από τη θέση που κανείς/καμία καταλαμβάνει στην εργασιακή διαδικασία, από την εκπαίδευση, από το κοινωνικό status, από τις διαφορετικές δυνατότητες κατανάλωσης και γενικότερα από τον τύπο οικονομικής δραστηριότητας που κανείς/καμία εξασκεί¹³⁸. Αυτού του είδους οι πηγές ανισοτήτων, κατά τον Κορπί, αντιστοιχούν σε περιφερειακούς πόρους εξουσίας, καθότι οι διαιρετικές τομές που τις συνοδεύουν κρυσταλλώνονται σε οργανώσεις μεσαίας εμβέλειας με χαμηλό επίπεδο συλλογικής δράσης (π.χ. ενώσεις καταναλωτών, ομοιοεπαγγελματικά συνδικάτα, κ.τ.λ.).

Στον αντίποδα κείται η πρώτη κατηγορία που περιλαμβάνει τους βασικούς πόρους εξουσίας. Αυτοί είναι κατά βάση δύο και βρίσκονται σε θέση να κινητοποιούν του περιφερειακούς πόρους εξουσίας. Ο πρώτος προκύπτει από τη μαρξική προβληματική και εντοπίζεται στη διάκριση ανάμεσα στους κατόχους των μέσων παραγωγής, δηλαδή σε αυτούς που κατέχουν το κεφάλαιο, από τη μία, και σε αυτούς που κατέχουν την εργασιακή δύναμη, από την άλλη. Η κατοχή κεφαλαίου είναι ένας πολύ ισχυρός πόρος που μεταφέρει εκτεταμένη εξουσία στα χέρια ενός μικρού τμήματος του πληθυσμού. Η ισχύς του έγκειται στο ότι, σε αντίθεση με την εργασία, μπορεί, ως πόρος εύκολα να συγκεντρωθεί, να μετασχηματιστεί και να κινητοποιηθεί με πολύ χαμηλό κόστος¹³⁹. Όπως είναι αναμενόμενο, οι κάτοχοι κεφαλαίου κατισχύουν στη σφαίρα της οικονομίας, αφού η κατοχή ενός τέτοιου πόρου εξουσίας τους επιτρέπει ανεμπόδιστα να επιβραβεύουν ή να τιμωρούν κατά το δοκούν τους κατόχους της εργατικής δύναμης. Από την προσπάθεια των τελευταίων να σχετικοποιήσουν την εξουσία της αστικής τάξης προκύπτει ο δεύτερος βασικός πόρος εξουσίας. Οι εργαζόμενες τάξεις γνωρίζοντας ότι το «ανθρώπινο κεφάλαιο» είναι διάχυτο, κατακερματισμένο, δύσκολα προσαρμόσιμο στις αλλαγές της οικονομικής δομής και δύσκολα κινητοποιήσιμο, αναζητούν πόρους εξουσίας έξω από την οικονομία στη σφαίρα της πολιτικής. Εκεί, ο κεντρικός πόρος εξουσίας που διαθέτουν είναι η ανάπτυξη οργανώσεων, με τη μορφή συνδικάτων ή εργατικών κομμάτων, ικανών να συντονίσουν τη συλλογική δράση υπερβαίνοντας τις δυσκολίες

¹³⁸ Πρβλ. Weber, M. (1968), *Economy and Society*, Τομ.Α', Μπέρκλεϋ: University of California Press. σελ.303-307.

¹³⁹ Κορπί, W. (1978), *The Working Class in Welfare Capitalism: Work, Unions and Politics in Sweden*, Λονδίνο: Routledge and Keagan. σελ.23.

που προαναφέραμε και ως εκ τούτου αντιμετωπίζοντας ισότιμα τους αντίστοιχους πόρους εξουσίας του κεφαλαίου¹⁴⁰.

Η ασυμμετρία που υπάρχει ανάμεσα στους πόρους εξουσίας, αλλά και η δυναμικά μεταβαλλόμενη κατανομή τους συνιστά τον βασικό όρο θεμελίωσης των κοινωνικών θεσμών. Όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί ο Korpi:

«Κοινωνικοί θεσμοί και διακανονισμοί σχετιζόμενοι με, π.χ. διαδικασίες διανομής και λήψης αποφάσεων μπορούν να κατανοηθούν ως αποτελέσματα επαναλαμβανόμενων συγκρούσεων συμφερόντων, κατά τις οποίες τα ενδιαφερόμενα μέρη έχουν επενδύσει τους πόρους εξουσίας τους για να εξασφαλίσουν ευνοϊκά αποτελέσματα. Τέτοιοι θεσμοί, επομένως, δεν χρειάζεται να αναπαρασταθούν ως αντικειμενικοί ή ουδέτεροι διακανονισμοί επιφορτισμένοι με τη διευθέτηση των συγκρούσεων. Αντίθετα, οι τρόποι με τους οποίους δημιουργήθηκαν και λειτουργούν, αντανακλούν την κατανομή της εξουσίας μέσα στην κοινωνία. Όταν η κατανομή των πόρων εξουσίας μεταβληθεί, τότε η μορφή και η λειτουργία τέτοιων θεσμών και διακανονισμών είναι πιθανόν να μεταβληθούν και αυτές¹⁴¹».

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο κατανοείται και η ανάπτυξη του Κοινωνικού Κράτους. Σε αντίθεση με τον δομολειτουργισμό, που το αντιλαμβάνεται ως αποτέλεσμα των διαδικασιών συστημικής διαφοροποίησης, όπως αυτές αποτυπώνονται στον εκσυγχρονισμό και στην εκβιομηχάνιση, και ένα κομμάτι των νέο-μαρξιστών, που το κατανοούν ως θεσμική απάντηση στις ανάγκες της συσσώρευσης κεφαλαίου, η υπό εξέταση προσέγγιση το θεωρεί ως θεσμική έκβαση της μετατόπισης των πόρων εξουσίας. Μετατόπιση χαρακτηριζόμενη από τη διεύρυνση των πόρων εξουσίας των εργαζόμενων τάξεων σε βάρος των αντίστοιχων πόρων του κεφαλαίου. Κομβικό ρόλο σε αυτή τη διεύρυνση έπαιξε η θεμελίωση της καθολικής ψηφοφορίας, η οποία με τη σειρά της οδήγησε στην ισχυροποίηση των εργατικών κομμάτων και των συνδικάτων. Η συνεχόμενη επέκταση της δημοκρατίας επέφερε την ισχυροποίηση των πόρων εξουσίας που διέθετε η εργατική τάξη, γεγονός που σταδιακά έστρεψε υπέρ της τον συσχετισμό δύναμης μέσα στις αστικές κοινωνίες. Αυτή η τάση, βέβαια, δεν είναι ομοιογενής, καθώς η πολιτική και συνδικαλιστική οργάνωση της εργατικής τάξης διαφέρει ανά χώρα, αν και ακόμα στις

¹⁴⁰ *Ibid*, σελ.36.

¹⁴¹ Korpi,W.(1983), *The Democratic Class Struggle*, Λονδίνο: Routledge & Keagan, σελ.19.

περιπτώσεις, όπου η οργάνωση είναι χαμηλή λόγω της κατίσχυσης θρησκευτικών διαιρετικών τομών μέσα στις εργατικές οργανώσεις, παρατηρείται μία υψηλή σοσιαλδημοκρατική κυβερνησιμότητα¹⁴². Σε κάθε περίπτωση, εκεί που οι εξουσιαστικοί πόροι της εργατικής τάξης διευρύνθηκαν, κυρίως στη Σκανδιναβία και στην Αυστρία, το έκαναν μέσα από δύο «ιστορικούς συμβιβασμούς». Ο πρώτος χρονολογείται στις πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα και συμπίπτει με την αναγνώριση του δικαιώματος της πολιτικής και συνδικαλιστικής οργάνωσης της εργατικής τάξης. Ο δεύτερος συμπίπτει με τη μεταπολεμική ανάπτυξη, με εξαίρεση τη Σουηδία, όπου ήδη από το 1930 το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα είχε πρόσβαση στην εξουσία, κατά τη διάρκεια της οποίας τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα αναρριχώνται στην εξουσία και επεκτείνουν το Κοινωνικό Κράτος για να επιτύχουν ευρύτερη αναδιανομή του κοινωνικά παραγόμενου προϊόντος και πλήρη απασχόληση, ενώ ταυτόχρονα το κεφάλαιο διατηρεί στην κατοχή του τα μέσα παραγωγής και αναπαράγεται μέσα σε συνθήκες σχετικής εργασιακής ειρήνης¹⁴³.

Τα παραπάνω μας οδηγούν σε κάποια πρώτα συμπεράσματα αναφορικά με το πώς αντιλαμβάνεται η υπό εξέταση προσέγγιση τους προνοιακούς θεσμικούς διακανονισμούς. Σε αντίθεση με τον δομολειτουργισμό, όπου το Κοινωνικό Κράτος αποτελούσε παράγοντα εναρμόνισης οικονομίας και πολιτικής, στην παρούσα προσέγγιση αυτό κατανοείται ως αποκρυστάλλωση των αντιφάσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα σε αυτές τις δύο και που τροφοδοτούνται από τον ανταγωνισμό για τη διεύρυνση των πόρων εξουσίας. Επιπλέον, ενώ στα δύο προηγούμενα κεφάλαια είδαμε ότι το Κοινωνικό Κράτος αποτελούσε μία απαραίτητη προϋπόθεση για την οικονομική ανάπτυξη, είτε με την εξυπηρέτηση των αναγκών του κεφαλαίου, είτε με τη συνδρομή στη διαδικασία της εκβιομηχάνισης, στην περίπτωση που μελετάμε εδώ κατανοείται πολιτικά ως ένα μέσο αναδιανομής του κοινωνικά παραγόμενου προϊόντος και άμβλυνσης των ανισοτήτων που

¹⁴² Έχει υποστηριχθεί πως ανεξάρτητα από τα πολιτικά χαρακτηριστικά που διαθέτει ο εκάστοτε προνοιακός θεσμικός διακανονισμός, η κυβερνητική παρουσία των αριστερών κομμάτων συνεπάγεται ούτως ή άλλως μία κενονσιανού τύπου δημοσιονομική διαχείριση, η οποία συνίσταται, με βάση την καμπύλη Philips, στην επιδίωξη μικρού ποσοστού ανεργίας και υψηλού πληθωρισμού. Την αντίθετη κατεύθυνση ακολουθούν τα συντηρητικά κόμματα. Βλ. Hibbs, D. (1977), "Political Parties and Macroeconomic Policy", *American Political Science Review*, Τόμ. 71(4), σελ. 1471-1474. Βέβαια η εμφάνιση του στασιμοληθωρισμού σχετικοποιεί εν μέρει τις κομματικές διαφοροποιήσεις ως προς τη διαχείριση αυτού του νέου, για εκείνη την εποχή, φαινομένου.

¹⁴³ Korpi, W. (1983), *op.cit.* σελ. 46-52.

προκαλούνται από τη λειτουργία της αγοράς¹⁴⁴. Σε αυτό το πλαίσιο, το Κοινωνικό Κράτος ανάγεται την ίδια στιγμή σε αίτια, αλλά και σε αποτέλεσμα των πόρων εξουσίας που διαθέτει η εργατική τάξη. Είναι αποτέλεσμα, διότι θεμελιώνεται με την άνοδο των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων στην εξουσία και ως εκ τούτου αποτελεί θετική έκβαση της επένδυσης των πόρων εξουσίας που κατείχε η εργατική τάξη. Ταυτόχρονα, είναι και αιτία, γιατί μετατρέπεται και το ίδιο σε άλλον έναν κεντρικό πόρο εξουσίας της εργατικής τάξης. Αυτό μας φέρνει στο επίμαχο θέμα, που μας απασχόλησε κατά κόρον στο δεύτερο κεφάλαιο, της αυτονομίας του κράτους απέναντι στις κοινωνικές τάξεις.

Σε αυτό το σημείο οι επεξεργασίες του Korpi οριοθετούνται απέναντι στο δομολειτουργισμό και έρχονται ένα βήμα πλησιέστερα στην έννοια της σχετικής αυτονομίας, όπως την πραγματεύεται ο ύστερος Πουλαντζάς. Ωστόσο, πριν προχωρήσουμε στη διερεύνηση της σχέσης κράτους-κοινωνικής τάξης, κρίνεται σκόπιμη μία συνοπτική ανάλυση του πώς αντιλαμβάνεται τη δεύτερη η θεωρία των εξουσιαστικών πόρων. Όπως αναλύσαμε στο πρώτο κεφάλαιο, μία από τις κεντρικότερες θεωρητικές αιχμές της εκβιομηχάνισης και του εκσυγχρονισμού ήταν η υπέρβαση των ταξικών αντιθέσεων. Αμφότερες θεωρούσαν ότι με την οικονομική ανάπτυξη η εισοδηματική κατάσταση των εργατών θα βελτιώνονταν σε τέτοιο βαθμό, ώστε σταδιακά θα έχαναν την εργατική τους ταυτότητα και θα εντάσσονταν ως μονάδες στο πλουραλιστικό πολιτικό σύστημα. Την πεποίθηση αυτή ήρθαν να επιβεβαιώσουν μία σειρά μελετών που κατέληγαν στο συμπέρασμα της «εξαστικοποίησης» (*embourgeoisement*) των εργατικών στρωμάτων. Με λίγα λόγια, αυτές υποστήριζαν ότι οι εργάτες δεν ταυτοδοτούνταν πλέον από το περιεχόμενο της εργασίας τους, αλλά την έβλεπαν εργαλειακά σαν ένα απλό μέσο βιοπορισμού που τους εξασφάλιζε την είσοδο στο καταναλωτικό κύκλωμα και συνακόλουθα στη

¹⁴⁴ Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι ο Korpi δεν υποστηρίζει ότι το Κοινωνικό Κράτος είναι αντιθετικό ως προς την οικονομία, αλλά ότι η σχέση τους διαμεσολαβείται από τους συσχετισμούς των πόρων εξουσίας. Επιπλέον, θεωρεί ότι η απρόσκοπτη λειτουργία της αγοράς συνιστά έναν αντι-αναπτυξιακό παράγοντα, διότι οι ανισότητες που παράγει οδηγούν στην κατασπατάληση του ανθρωπίνου κεφαλαίου, εφόσον εκείνο το μέρος του εργατικού δυναμικού που τις υφίσταται αδυνατεί να αναπτύξει τα ταλέντα και τις ιδέες του. Αναλυτικά για αυτό το επιχείρημα βλ., Korpi, W. (1985), "Economic Growth and the Welfare State: Leaky Bucket or Irrigation System?", *European Sociological Review*, Τομ. 1 (2). *Idem.* (2005), "Does The Welfare State Harms Economic Growth? Sweeden as a strategic test case", εις Kangas, O. Palme, J. (επιμ.) (2005), *Social Policy and Economic Development in the Nordic Countries*, Λονδίνο: Palgrave-Macmillan.

μεσοαστική τάξη ¹⁴⁵. Οι μελέτες του Korpi, από την άλλη πλευρά, δείχνουν προς την αντίθετη κατεύθυνση. Ερευνώντας τις αντιλήψεις των εργατών της σουηδικής βιομηχανίας μετάλλου, την ίδια περίπου περίοδο με τις προαναφερθείσες μελέτες, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι εργάτες δεν χάνουν την ταυτότητα τους μέσα από τις κοινωνικές παροχές και την ενισχυμένη καταναλωτική τους δύναμη. Αντίθετα δομούν την κοινωνική τους ταυτότητα σε μεγάλο βαθμό από την εργασία τους και χρησιμοποιούν την ενισχυμένη θέση τους στην κατανάλωση ως πόρο εξουσίας για να βελτιώσουν τη θέση τους στην παραγωγή ¹⁴⁶. Συνεπώς οι εργάτες, και συνολικότερα οι μισθωτοί, εξακολουθούν να διατηρούν την πολιτική ταυτότητα τους, αποσκοπώντας στον περιορισμό της εξουσίας των κατόχων στα μέσα παραγωγής.

Από την άλλη πλευρά, μαζί με την θέση της «εξαστικοποίησης» απορρίπτονται και οι μαρξιστικές προσεγγίσεις. Στις επεξεργασίες των εξουσιαστικών πόρων επικρατεί μία σοσιαλδημοκρατική ματιά ως προς τον προσδιορισμό της έννοιας τάξη, αφού αυτή οριοθετείται συνολικά στη βάση της κατοχής των μέσων παραγωγής, κριτήριο που επιτρέπει την πολιτική συνάρθρωση σε μία ενιαία ταξική συλλογικότητα των εργατών με τους μισθωτούς γενικά. Συνεπώς, εγκαταλείπεται το κριτήριο προσδιορισμού της εργατικής τάξης με βάση το αν αυτή παράγει υπεραξία ή όχι, και μαζί με αυτό εγκαταλείπεται η λενινιστική ιδέα της ανάπτυξης της προλεταριακής συνείδησης μέσα από την πολιτική οργάνωση. Ως προς το τελευταίο, καθίσταται σαφές ότι η ιδεολογία συνιστά έναν περιφερειακό πόρο εξουσίας που δύναται να επενδυθεί δευτερευόντως και σε συνδυασμό με τον βασικό πόρο, ήτοι την οργάνωση. Από αυτή τη σκοπιά, η ένταση και η έκταση των εργατικών κινητοποιήσεων δεν ενισχύει απαραίτητα ούτε τη συνείδηση, ούτε την ταυτότητα της εργατικής τάξης. Επιπλέον κανένα απ' αυτά τα δύο στοιχεία των κινητοποιήσεων δεν συνιστά αποφασιστικό βήμα προς την κατεύθυνση του σοσιαλισμού. Τουναντίον, η ταυτότητα και η συνείδηση της εργατικής τάξης ενισχύονται μόνο αν οι εργαζόμενες τάξεις διευρύνουν συνεχώς του πόρους εξουσίας τους στο πλαίσιο της δημοκρατικής ταξικής πάλης. Απαραίτητος όρος για την

¹⁴⁵ Οι μελέτες αυτές βιομηχανικής κοινωνιολογίας διεξήχθησαν σε τρία εργοστάσια της περιοχής του Luton στο Ηνωμένο Βασίλειο τα μέσα της δεκαετίας του '60 υπό την επίβλεψη των Goldthorpe και Lockwood. Βλ. Goldthorpe, κ.ά. (1968), *The Affluent Worker: Industrial attitudes and Behaviour*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.

¹⁴⁶ Korpi, W. (1978), *op.cit*, σελ. 140-141.

εξασφάλιση αυτής της διεύρυνσης είναι η κυβερνητική παρουσία των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων, και ως εκ τούτου η ολοένα και μεγαλύτερη διεύρυνση του Κοινωνικού Κράτους¹⁴⁷.

Έχοντας ως δεδομένες τις παραπάνω παρατηρήσεις, μπορούμε τώρα να αναλύσουμε το ρόλο του κράτους, και δη του Κοινωνικού Κράτους, σε σχέση με τις κοινωνικές δυνάμεις. Εφόσον η θεωρία που εξετάζουμε σε αυτό το κεφάλαιο δεν προσεγγίζει τις κοινωνικές τάξεις, και τις αντίστοιχες πολιτικές τους εκφράσεις, με όρους ιδεολογίας, αυτό σημαίνει ότι απορρίπτεται *a priori* μία εργαλειακή λενινιστική αντίληψη του κράτους ως οργάνου μίας συγκεκριμένης τάξης. Παράλληλα, ενώ ενστερνίζεται εν μέρει τη σοσιαλδημοκρατική, ή και αυstroμαρξιστική αντίληψη του κράτους ως ενός βασικού μέσου κοινωνικής μεταβολής, εντούτοις δεν το αναγνωρίζει σαν ένα πόλο αυτόνομης μεταρρυθμιστικής δυναμικής. Το αντιλαμβάνεται περισσότερο σαν μία έκβαση του συσχετισμού δύναμης που προκύπτει από τη διεγκυστίνδα ανάμεσα στους διαφορετικούς πόρους εξουσίας. Όπως, άλλωστε, αναφέρει ρητά και το παράθεμα που μνημονεύσαμε πρότερα, οι δυναμικές της κοινωνικής μεταβολής προέρχονται από τους συσχετισμούς δύναμης που προκύπτουν από την αντιπαράθεση των πόρων εξουσίας. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ορίζεται ο βαθμός αυτονομίας του κράτους¹⁴⁸. Συγκεκριμένα, ο Korpi υποστηρίζει ότι ο κρατικός μηχανισμός διαθέτει ορισμένους ανεξάρτητους πόρους εξουσίας, η κινητοποίηση των οποίων οριοθετείται σαφέστατα από τους αντίστοιχους βασικούς πόρους που διαθέτουν οι σημαντικότερες κοινωνικές συλλογικότητες, ή τάξεις, μέσα στον εκάστοτε κοινωνικό σχηματισμό¹⁴⁹.

Στο ίδιο μοτίβο κινείται και η ανάλυση του Κοινωνικού Κράτους. Αυτό προκύπτει όταν η εργατική τάξη, σφυρηλατώντας τις ανάλογες συμμαχίες, καταφέρει να αναρρηθεί μέσα από τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα στην εξουσία. Τότε

¹⁴⁷ Εξετάζοντας ένα εκτεταμένο δείγμα χωρών, οι Korpi και Shalev συμπεραίνουν ότι η συχνότητα των απεργιακών κινητοποιήσεων δεν συνάδει με την ενίσχυση της εργατικής τάξης. Αντίθετα αυτή δείχνει να ενισχύεται από την κυβερνησιμότητα των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων. Βλ., Korpi, W. Shalev, M. (1979), "Strikes, Industrial Relations and Class Conflict in Capitalist Societies", *British Journal of Sociology*, Τόμ. 30(2), σελ. 170-171.

¹⁴⁸ Η ίδια ακριβώς λογική διατρέχει και την εργασία του Stephens, ο οποίος παρατηρεί ότι η μεταβαλλόμενη κατανομή της εξουσίας στην κοινωνία πολιτών, με την ισχυροποίηση των συνδικάτων και των εργατικών κομμάτων, στρέφει τις εκροές της κρατικής πολιτικής προς σοσιαλιστικές λύσεις. Βλ., Stephens, J. (1979), *The Transition from Capitalism to Socialism*, Λονδίνο: Macmillan, σελ. 78-79.

¹⁴⁹ Korpi, W. (1978), σελ. 49.

προβαίνει στην ανάπτυξη μίας κοινωνικής πολιτικής που στοχεύει στην αναδιανομή του εισοδήματος και στην από-εμπορευματοποίηση της εργασίας. Δηλαδή στη μερική αναπαραγωγή της, έξω από τους μηχανισμούς της αγοράς και στην προστασία της από ένα πλέγμα κοινωνικών δικαιωμάτων που τελικά αποδεικνύεται ένας επιπρόσθετος πόρος εξουσίας στο πλευρό της. Στην κατεύθυνση της θεμελίωσης των κοινωνικών δικαιωμάτων και της επίτευξης μεγαλύτερης κλίμακας αναδιανομής, και άρα λιγότερης ανισότητας, επεκτείνονται ή οικοδομούνται εκ νέου εκείνοι οι θεσμικοί μηχανισμοί που διευρύνουν την εξουσία του Κοινωνικού Κράτους. Όμως, ανάλογα με την ιστορική παράδοση που διέπει τη λειτουργία της κοινωνικής πολιτικής, και το κατά πόσο η νέα ισορροπία δυνάμεων μπορεί να την ξεπεράσει, οι νέοι θεσμοί μπορεί να πάρουν μία σοσιαλδημοκρατική κατεύθυνση κατά την οποία το ζήτημα της διανομής μεταφέρεται ολοένα και περισσότερο στη σφαίρα της πολιτικής και προσεγγίζεται με όρους ισότητας και πλήρους απασχόλησης. Από την άλλη πλευρά, οι ίδιοι θεσμοί μπορεί να στραφούν προς μία περισσότερο συντηρητική κατεύθυνση, σύμφωνα με την οποία στόχος της κοινωνικής πολιτικής θα είναι η διατήρηση των δεδομένων κοινωνικών ιεραρχιών και η αναπαραγωγή του πατροπαράδοτου status quo. Αυτή η δεύτερη περίπτωση απαντάται σε κοινωνικά περιβάλλοντα, όπου τα πρώτα βήματα οικοδόμησης των προνοιακών θεσμών συντελέστηκαν υπό την καθοδήγηση της χριστιανοδημοκρατίας, με αποτέλεσμα να κρυσταλλωθούν σε ένα, κατά Titmuss, υπολειμματικό, συντηρητικό προνοιακό θεσμικό διακανονισμό¹⁵⁰.

Η ύπαρξη υπολειμματικών προνοιακών θεσμικών μορφών συνιστούν πρόσκομμα στην επέκταση των πόρων εξουσίας της εργατικής τάξης. Κι αυτό, γιατί η περεταίρω διεύρυνση της οργάνωσής της εμποδίζεται από τις κρατικές πολιτικές, εφόσον αυτές αναπαράγουν και πολλαπλασιάζουν τις διαιρετικές τομές στο εσωτερικό της. Από την άλλη πλευρά, η ύπαρξη ενός συντηρητικού προνοιακού θεσμικού διακανονισμού δεν συνεπάγεται αυτόχρονα την εσαεί παγίωσή του, αφού και αυτός στηρίζεται στην ισορροπία δυνάμεων που προκύπτει από τους αντιμαχόμενους πόρους εξουσίας. Συνεπώς μία διεύρυνση των πόρων της εργατικής

¹⁵⁰ Korpi, W. (1983), *op.cit.*, σελ. 188-192 και Esping-Andersen, G. Korpi, W. (1984), "Social Policy as Class Politics in Post-War Capitalism: Scandinavia, Austria and Germany" εις Goldthorpe, J. (επιμ.) (1984), *Order and Conflict in Contemporary Capitalism*, Οξφόρδη: Clarendon Press, σελ. 182-185.

τάξης δύναται να «κλειδώσει» ένα συντηρητικό Κοινωνικό Κράτος σε σοσιαλδημοκρατική κατεύθυνση. Προκαταβάλλοντας τις αναλύσεις που θα ακολουθήσουν στο επόμενο κεφάλαιο, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η διεύρυνση των εξουσιαστικών πόρων της εργατικής τάξης και των συμμάχων της, ήτοι των μισθωτών ή των αγροτών, δύναται να οδηγήσει, μέσα από προωθημένες κοινωνικές πολιτικές, σε μία εξαρτημένη πορεία του Κοινωνικού Κράτους προς έναν δημοκρατικό σοσιαλισμό. Για την ακρίβεια, ο ορισμός του Κοινωνικού Κράτους ως πόρου εξουσίας των εργαζόμενων τάξεων ενέχει μία εγγενή κανονιστική διάσταση ισότητας και ελευθερίας, η οποία με τη διεύρυνση του θεσμού υλοποιείται μέσα στον κοινωνικό σχηματισμό μεταβάλλοντας άρδην του συσχετισμούς εξουσίας προς όφελος της εργασίας. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Stephens:

«Η ανάπτυξη του Κοινωνικού Κράτους είναι προϊόν της αυξανόμενης δύναμης της εργασίας μέσα στη κοινωνία πολιτών και αντιπροσωπεύει ένα βήμα προς τον σοσιαλισμό. Αυτή η θέση δικαιολογεί την πεποίθησή μας ότι ο κοινοβουλευτικός δρόμος προς τον σοσιαλισμό είναι μία δυνατότητα και, πράγματι, έχει ήδη ξεκινήσει¹⁵¹».

Ας αναλύσουμε πώς οι πρώιμες επεξεργασίες του υπό εξέταση θεωρητικού ρεύματος αντιλαμβάνονται τη μετάβαση του Κοινωνικού Κράτους στον δημοκρατικό σοσιαλισμό. Η λογική που τις διατρέχει είναι σχεδόν πανομοιότυπη με αυτή των Korpi και Stephens, μόνο που αντί της έννοιας δημοκρατική ταξική πάλη, η οποία ενσωματώνει τους πόρους εξουσίας ως συστατικό στοιχείο της ταξικής πολιτικής στρατηγικής, χρησιμοποιείται η πουλαντζιανή έννοια της πολιτικής ταξικής πάλης. Όσον αφορά τα υπόλοιπα θεωρητικά στοιχεία, οι οριοθετήσεις απέναντι στις μαρξιστικές και στις πλουραλιστικές επεξεργασίες παραμένουν ίδιες. Έτσι, το κράτος δεν ορίζεται ως ένα οργανικό όλον, δυνάμενο να διεκπεραιώσει στο ακέραιο το πρόγραμμα της μίας ή της άλλης τάξης. Αντίθετα, συνίσταται σε κρατικές δομές, οι οποίες προκύπτουν μέσα από την πολιτική ταξική πάλη και με αντιφατικό τρόπο διαμεσολαβούν τη σχέση εισροών-εκροών. Με αυτή την έννοια, η οργανιστική κυριαρχία της αστικής τάξης πάνω στο κράτος (λενινιστικό παράδειγμα) περιορίζεται από τις κρατικές δομές που έχουν προκύψει από παλαιότερους ταξικούς αγώνες, από

¹⁵¹ Stephens op.cit. σελ.89.

τη δυναμική των τρεχουσών ταξικών αγώνων και από τα αντιφατικά αποτελέσματα που επιφυλάσσει η κρατική δραστηριότητα για τη μελλοντική πολιτική ταξική πάλη¹⁵².

Τα αιτήματα που προκύπτουν μέσα από την πολιτική ταξική πάλη έχουν δομικές συνέπειες όσον αφορά τη διαμόρφωση των κρατικών πολιτικών. Αυτές διακρίνονται σε δομικό επίπεδο με βάση το αν αναπαράγουν ή όχι τις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις (αναπαραγωγικές–μη αναπαραγωγικές). Στο πλαίσιο αυτού του συνολικότερου δομικού επιπέδου επιχειρούνται άλλες δύο διακρίσεις. Η πρώτη εξ αυτών αφορά το αν οι πολιτικές ενισχύουν την εμπορευματική μορφή, δηλαδή ανατρέχουν στην αγορά, ενισχύοντας τον ρόλο της, για να επιτύχουν τους επιδιωκόμενους στόχους ή αντίθετα λειτουργούν έξω και αντιπαραθετικά προς αυτή. Η δεύτερη διάκριση έχει να κάνει με το επίπεδο στο οποίο απευθύνονται τα πολιτικά αιτήματα που προκύπτουν από την πολιτική ταξική πάλη. Έτσι, έχουμε τον διαχωρισμό ανάμεσα σε πολιτικές που απευθύνονται στο επίπεδο της παραγωγής, και σχετίζονται, για παράδειγμα, με την οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας και σε αυτές που απευθύνονται στο επίπεδο της κυκλοφορίας αξιών, όπως η διαπραγμάτευση της αξίας της εργασιακής δύναμης ή η ρύθμιση της φορολογίας. Αναλυτικά τα επίπεδα και οι πολιτικές που αντιστοιχούν σε αυτά παρουσιάζονται στο παρακάτω σχήμα που παρατίθεται αυτούσιο από τη μελέτη των Andersen, Friedland και Wright¹⁵³.

¹⁵² Esping-Andersen, G. Friedland, R. Wright, E. O. (1976), “Modes of Class Struggle and the Capitalist State”, εις *Kapitalistate*. 4-5, σελ. 198. Αν παραβάλουμε αυτή τη διαπίστωση με τις αναλύσεις των Korpi-Andersen θα διαπιστώσουμε την παραλληλία που υφίσταται μεταξύ τους. Έτσι, το κράτος νυχτοφύλακας, προϊόν των ταξικών αγώνων της εποχής του laissez-faire καπιταλισμού, τροποποιείται από των ανταγωνισμό ανάμεσα σε εργαζόμενους και αστούς, με αποτέλεσμα την ανάδυση του Κοινωνικού Κράτους του οποίου τα αποτελέσματα προκαταβάλουν την κατεύθυνση των μελλοντικών ταξικών αγώνων προς μία σοσιαλιστική προοπτική, εφόσον διευρύνονται οι πόροι εξουσίας της εργατικής τάξης.

¹⁵³ *Ibid.* σελ. 201.

REPRODUCTIVE OF CAPITALIST SOCIAL RELATIONS		
FORM of state intervention implied by political demands		
LEVEL of social relations at which political demands are directed	CIRCULATION LEVEL	COMMODIFIED FORM Tax-cuts; price supports and other government subsidies; unemployment payments; cash forms of welfare.
	CIRCULATION LEVEL	NON-COMMODIFIED FORM Libraries; free goods and services provided by the state; welfare in the form of free goods.
	PRODUCTION LEVEL	COMMODIFIED FORM Government contracting with private capital to build economic infrastructures; Nationalized profit-making industries (e.g. Renault).
	PRODUCTION LEVEL	NON-COMMODIFIED FORM National health services; free public education.
UNREPRODUCTIVE OF CAPITALIST SOCIAL RELATIONS		
FORM of state intervention implied by political demands		
LEVEL of social relations at which political demands are directed	CIRCULATION LEVEL	COMMODIFIED FORM <i>Adequate</i> guaranteed income (not restricted to retired workers) sufficient to undermine the commodity status of labor power; wage demands combined with profit and price controls.
	CIRCULATION LEVEL	NON-COMMODIFIED FORM Community control of public services; community controlled rent boards.
	PRODUCTION LEVEL	COMMODIFIED FORM Demands for infrastructure construction under conditions of the fiscal crisis of the state.
	PRODUCTION LEVEL	NON-COMMODIFIED FORM Workers' takeovers of factories which restructured the labor process in ways which increase worker control within production; tenant control of public housing construction.

Σχήμα 1: Πολιτική ταξική πάλη και επίπεδα κρατικών πολιτικών.

Προφανώς, η παραπάνω τυπολογία δεν είναι απόλυτα δεσμευτική και διακριτή σε σχέση με τα παραγόμενα αποτελέσματα των επιμέρους κρατικών πολιτικών. Άλλωστε, όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο μελετώντας τη θεωρία του Ο'Connors, κάθε κρατική πολιτική μπορεί να είναι αμφίπλευρη, εξυπηρετώντας ταυτόχρονα τις ανάγκες του κεφαλαίου και τις αντίστοιχες της εργασίας. Ο ξεκάθαρος όμως διαχωρισμός εντοπίζεται στον πολιτικό αντίκτυπο των κρατικών πολιτικών πάνω στον ταξικό αγώνα. Κάθε συσχετισμός κρατικής πολιτικής διευρύνει διαφορετικά τους πόρους εξουσίας κάθε τάξης. Έτσι, οι εμπορευματικές μορφές που εστιάζουν στο επίπεδο της κυκλοφορίας αξιών πριμοδοτούν την αστική

τάξη, ενώ οι μη-εμπορευματικές μορφές διευρύνουν τους πόρους εξουσίας της εργατικής. Παράλληλα, στο επίπεδο της παραγωγής, η εργατική τάξη εμφανίζεται περισσότερο ενωμένη, εφόσον οι διαχωρισμοί που αναδύονται στην αγορά υποχωρούν μπροστά στη βασική διαιρετική τομή ανάμεσα σε αυτούς που έχουν στην κατοχή τους τα μέσα παραγωγής και σε αυτούς που βρίσκονται σε μισθωτή σχέση εργασίας με αυτά¹⁵⁴. Με αφορμή αυτό το συμπέρασμα περί δομικών συνεπειών της κρατικής πολιτικής, υποστηρίζεται ότι η διεύρυνση του Κοινωνικού Κράτους –αλλά και η κρίση του- θα στρέψει του κοινωνικούς συσχετισμούς προς σοσιαλιστικές λύσεις.

Η ανάλυση αυτής της μετάβασης ξεκινά από τη διαπίστωση της δημοσιονομικής κρίσης του Κοινωνικού Κράτους, θέση που όπως είδαμε στο δεύτερο κεφάλαιο διατύπωναν κυρίως ο O' Connor και δευτερεύοντος οι Habermas και Offe. Σύμφωνα με αυτή, η απο-εμπορευματοποίηση που προωθούν οι κρατικές πολιτικές συρρικνώνουν τη χρηματοδοτική τους βάση που προέρχεται από την καπιταλιστικά διαρθρωμένη παραγωγική διαδικασία, η λειτουργία της οποίας διέπεται από εμπορευματικές σχέσεις. Κατά τους Andersen κ.ά. η δημοσιονομική αυτή κρίση οδηγεί σε μία μετατόπιση της κρατική πολιτικής. Σε ένα πρώτο επίπεδο, θεωρούν ότι η συγκεκριμένη κρίση εκδηλώνεται κυρίως στο γεγονός ότι το κράτος αδυνατεί, πλέον, να χρηματοδοτήσει τις εμπορευματικές πολιτικές στο επίπεδο της κυκλοφορίας αξιών, οι οποίες συμπεριλαμβάνουν τα χρηματικά επιδόματα που παρέχει το κράτος για προνοιακούς και παραγωγικούς σκοπούς (βλ. πρώτο κουτί αριστερά του παραπάνω σχήματος). Για να ανταποκριθεί σε αυτό το έλλειμμα και για να χρηματοδοτήσει αυτές τις πολιτικές, το κράτος αναγκάζεται να επεκτείνει τη δραστηριότητά του. Αναπτύσσει, έτσι, εμπορευματικές πολιτικές στο επίπεδο της παραγωγής, για να αυξήσει τα έσοδα του διευρύνοντας τη φορολογική του βάση μέσα από την επέκταση της παραγωγικής διαδικασίας¹⁵⁵. Αυτή η παρέμβαση στο επίπεδο της παραγωγής δημιουργεί μία δυναμική εθνικοποιήσεων σε διάφορους τομείς παραγωγής. Συνταγή που υιοθετείται ως απάντηση στην επενδυτική αποχή της αστικής τάξης απέναντι στις φορολογικές απαιτήσεις του Κοινωνικού Κράτους. Το

¹⁵⁴ *Ibid.* σελ.206.

¹⁵⁵ *Ibid.* σελ.209.

παραπάνω έχει ως αποτέλεσμα τη μερική εξασθένηση της αστικής τάξης, εφόσον μετριάζεται ως ένα βαθμό η κατοχή της πάνω στα μέσα παραγωγής.

Παρόμοιος μετριασμός με αυτόν που υφίστανται οι πόροι εξουσίας της αστικής τάξης, επιχειρείται να εφαρμοστεί και στην εργατική με την ανάπτυξη θεσμικών μηχανισμών ελέγχου της κατεύθυνσης που λαμβάνει η πολιτική οργάνωσή της. Έτσι, σε συνδυασμό με τη μετατόπιση της κρατικής πολιτικής, η ανάσχεση της δημοσιονομικής κρίσης αντιμετωπίζεται και με την ανάπτυξη νεο-κορπορατιστικών θεσμών διαμεσολάβησης συμφερόντων που στοχεύουν στη σφυρηλάτηση της συναίνεσης και στη μερική πειθάρχηση των εργατικών διεκδικήσεων. Ωστόσο, με την προϋπόθεση ότι η μέχρι τώρα λειτουργία του Κοινωνικού Κράτους έχει οδηγήσει στη διεύρυνση των πόρων εξουσίας της εργατικής τάξης, γεγονός που αποτυπώνεται στην ύπαρξη ισχυρών συνδικάτων και σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων με ισχυρή κυβερνητική παρουσία, η ανάπτυξη των νεο-κορπορατιστικών θεσμών μπορεί να φέρει το αντίθετο αποτέλεσμα και να μεταθέσει την ταξική πάλη στο εσωτερικό του κράτους. Όπως παρατηρεί και ο Korpi:

«Οι δράσεις των κρατικών αντιπροσώπων και η διαμόρφωση των συμμαχιών στις τριμερείς διαπραγματεύσεις Κράτους-Εργασίας-Κεφαλαίου, δύνανται να επηρεαστούν σημαντικά από τις μεταβολές στη δύναμη των οργανώσεων της εργατικής τάξης καθώς επίσης και από τη φύση και την έκταση του ελέγχου που ασκούν τα αριστερά κόμματα πάνω στην κυβέρνηση¹⁵⁶».

Στην περίπτωση λοιπόν που ένα σοσιαλδημοκρατικό Κοινωνικό Κράτος διευρύνει τους πόρους εξουσίας της εργατικής τάξης, τότε αυτή, θεσμικά θωρακισμένη και ενισχυμένη, έχει αυξημένες πιθανότητες να στρέψει υπέρ της τον ταξικό αγώνα μέσα στο κράτος και να μετατρέψει τις εμπορευματικές πολιτικές στο επίπεδο της παραγωγής σε απο-εμπορευματοποιημένες. Μία κίνηση που θα την αναδείξει σε εκείνη την ηγεμονική κοινωνική δύναμη, η οποία βρίσκεται σε θέση ισχύος και είναι έτοιμη να οργανώσει την παραγωγική διαδικασία. Υπό αυτήν την έννοια, η πορεία προς τη μερική εθνικοποίηση της παραγωγικής διαδικασίας μπορεί να εκτραπεί, από την εξέλιξη της ταξικής πάλης όπως αυτή έχει διαμορφωθεί από τις

¹⁵⁶ Korpi,(1983), op.cit. σελ.13.

πολιτικές του Κοινωνικού Κράτους, στην κατεύθυνση ενός δημοκρατικού σοσιαλισμού, ήτοι μίας θετικής λύσης στην αντίφαση οικονομίας-πολιτικής.

3.3. Μετά την Κρίση: Καθεστώτα Ευημερίας την εποχή της αναδιάρθρωσης και η μεθοδολογική μετάβαση από την αντίφαση οικονομίας- πολιτικής στη θεσμική εναρμόνιση.

Η προσέγγιση των εξουσιαστικών πόρων αναπτύχθηκε σε μία μεταιχμιακή περίοδο, που εκτείνονταν από τα μέσα της δεκαετίας του '70 ως τα μέσα της δεκαετίας του '80 και χαρακτηρίζονταν από την κρίση του Κοινωνικού Κράτους, αλλά και του συνδεόμενου με αυτό μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης. Όπως αναλύθηκε στο προηγούμενο υπό-κεφαλαίο, ο ορισμός του Κοινωνικού Κράτους ως πόρου εξουσίας στο πλευρό της μισθωτής εργασίας εν γένει, ενείχε μία κανονιστική διάσταση. Στο πλαίσιο αυτής εγγράφονταν η δυνατότητα του αντικειμένου να αποτελέσει μία θετική απάντηση στην αντιφατική σχέση οικονομίας και πολιτικής, με τα ειδικά χαρακτηριστικά που αυτή λάμβανε την περίοδο της κρίσης. Αυτή η δυνατότητα αρχίζει να αμφισβητείται στις όψιμες επεξεργασίες του συγκεκριμένου θεωρητικού ρεύματος, και τελικά, όπως θα υποστηρίξουμε σε αυτήν την ενότητα, αναιρείται στην προβληματική περί καθεστώτων ευημερίας, εφόσον στο πλαίσιο αυτής καταργούνται οι συγκροτησιακοί όροι του Κοινωνικού Κράτους, όπως αυτοί είχαν τεθεί από τις πρώιμες εργασίες των πόρων εξουσίας. Μπορεί να υποστηριχθεί ότι η προαναφερθείσα αμφισβήτηση πηγάζει, αφενός, από τις διαφωνίες σχετικά με τον ρόλο που έπαιξαν ορισμένες κοινωνικές δυνάμεις στη θεμελίωση των προνοιακών θεσμικών διακανονισμών, και, αφετέρου, από την ιστορική έκβαση της κρίσης. Ως προς το πρώτο σκέλος, αμφισβητείται ο αντίκτυπος των αγώνων της εργατικής τάξης στη διεύρυνση των κοινωνικών πολιτικών. Υποστηρίζεται ότι η οργάνωση της εργατικής τάξης στα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα δεν συνιστά αδιάσπαστο κριτήριο αξιολόγησης της ανάπτυξης προνοιακών θεσμών, εφόσον σε αρκετά κράτη της ηπειρωτικής Ευρώπης η συλλογική δράση των εργατικών

στρωμάτων εκφράζεται μέσα από τη χριστιανοδημοκρατία, η οποία έχει αφήσει ανεξίτηλα τα σημάδια της στη θεμελίωση της κοινωνικής πολιτικής¹⁵⁷. Ως προς το δεύτερο σκέλος, διατυπώνεται η ένσταση ότι οι επεξεργασίες των πόρων εξουσίας αφηγούνται μία σκανδιναβική ιστορία, αφού ο οπτιμισμός για την έκβαση της κρίσης προκύπτει από τα εμπειρικά δεδομένα της Σουηδίας, η οποία αποτελεί και τη χώρα αναφοράς όλων των εργασιών, και δεν επιβεβαιώνεται από τη νεοφιλελεύθερη στροφή που συντελείται κυρίως στις αγγλοσαξονικές χώρες.

Διατηρώντας στο φόντο αυτές τις δύο κριτικές, ας εξετάσουμε τη μεθοδολογική στροφή στο πλαίσιο της προβληματικής των πόρων εξουσίας, που τελικά εκβάλλει στην αντίστοιχη των καθεστώτων ευημερίας. Η βασική τομή εντοπίζεται στον αναπροσδιορισμό του ρόλου του Κοινωνικού Κράτους ως πόρου εξουσίας. Όπως αναλύσαμε παραπάνω, οι κρατικές πολιτικές διεύρυναν τους υφιστάμενους πόρους εξουσίας των εργαζόμενων τάξεων, οι οποίες δομούσαν την κοινωνική του ταυτότητα με βάση τη διαίρεση στη σφαίρα της παραγωγής ανάμεσα σε κατόχους και μη-κατόχους των μέσων παραγωγής. Οι επεξεργασίες του Esping-Andersen, που συμπίπτουν χρονικά με την εξάντληση των ιστορικών ορίων της κρίσης, δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στο κράτος ως εργαλείου σφυρηλάτησης κοινωνικών ταυτοτήτων και πολιτικών συμμαχιών, με αποτέλεσμα να υποστηρίζεται ότι η οργάνωση της εργατικής τάξης σε σοσιαλδημοκρατικά κόμματα επηρεάζεται περισσότερο από την κατεύθυνση που λαμβάνουν οι κρατικές πολιτικές, παρά από την καθαυτή κοινωνική δυναμική που πολλαπλασιάζεται με τη διεύρυνση των βασικών πόρων εξουσίας¹⁵⁸. Βασική προϋπόθεση για τον σχηματισμό πολιτικών σοσιαλδημοκρατικών συμμαχιών μέσα από τις κρατικές πολιτικές είναι η υπέρβαση των διαχωρισμών που προκαλεί η αγορά. Σε αυτήν την κατεύθυνση οι κρατικές πολιτικές οφείλουν να κινηθούν προς δύο κατευθύνσεις, αυτές της απο-εμπορευματοποίησης και της αλληλεγγύης. Η απο-εμπορευματοποίηση, δηλαδή η αναπαραγωγή της εργασίας έξω από τους αγοραίους μηχανισμούς, δεν θα επιτευχθεί μέσα από την καλλιέργεια της σοσιαλιστικής συνείδησης των εργαζομένων, αλλά θα

¹⁵⁷ Wilensky, H. (1981), "Leftism, Catholicism and Democratic Corporatism: The role of Political Parties in recent Welfare state Development" εις Flora, P. Heidenheimer, A. (επιμ.) (1981), *The Development of Welfare States in Europe and America*, Λονδίνο: Transaction Books, σελ. 362-370.

¹⁵⁸ Esping-Andersen, G. (1985), *Politics against Markets: The Social-Democratic Road to Power*, Πρίνστον: Princeton University Press, σελ. 28.

προωθηθεί μέσα από συγκεκριμένες κοινωνικές πολιτικές προσανατολιζόμενες στην παροχή συλλογικών κοινωνικών υπηρεσιών, στην προστασία της εργασίας, στην προστασία της υγείας και στην προστασία των εργατικών εισοδημάτων¹⁵⁹. Παράλληλα, για να χρησιμεύσουν οι παραπάνω πολιτικές ως εργαλεία για τη σφυρηλάτηση πολιτικών συμμαχιών, πρέπει να προωθούν την κοινωνική αλληλεγγύη, δηλαδή να απευθύνονται στο σύνολο των πολιτών. Αυτές οι δύο διαστάσεις συγκροτούν τον πυρήνα ενός πλέγματος κοινωνικών δικαιωμάτων, στη βάση του οποίου αρθρώνεται η πολιτική του Κοινωνικού Κράτους και διαμέσου του οποίου επιχειρείται η άρση των διαχωρισμών της εργασίας στο επίπεδο της αγοράς¹⁶⁰. Το πρόβλημα που προκύπτει είναι ότι ένα τέτοιου τύπου Κοινωνικό Κράτος είναι εξαιρετικά δαπανηρό και επιρρεπές σε δημοσιονομικές κρίσεις. Ως εκ τούτου, η στρατηγική που προτείνεται για την εκμετάλλευση του Κοινωνικού Κράτους ως μέσου σφυρηλάτησης σοσιαλδημοκρατικών συμμαχιών είναι βραχυπρόθεσμη και πρέπει μακροπρόθεσμα να συμπληρωθεί από την κοινωνικοποίηση των επενδύσεων, με δεδομένο ότι η χρηματοδότηση του σοσιαλδημοκρατικού προνοιακού σχεδίου απαιτεί εκτεταμένη φορολόγηση. Αυτή με τη σειρά της μετριάξει την αναδιανεμητική του ικανότητα, αλλά παράλληλα οδηγεί την αστική τάξη σε επενδυτική αποχή, η οποία μειώνει την παραγωγική δραστηριότητα υπονομεύοντας τόσο τον στόχο της πλήρους απασχόλησης, όσο και το μέγεθος της φορολογικής βάσης απ' όπου αντλούνται οι απαιτούμενοι πόροι¹⁶¹. Κατά τον Esping- Andersen οι κίνδυνοι αυτοί θα μπορούσαν να αποσοβηθούν, στη σουηδική περίπτωση, με την εφαρμογή του σχεδίου Meidner που προέβλεπε τη συμμετοχή των εργαζομένων στα κέρδη των επιχειρήσεων και τη δημιουργία ειδικών ταμείων μισθωτών, προσανατολισμένων στην επένδυση των κερδών σε προνοιακές πολιτικές και σε δημιουργία νέων θέσεων εργασίας¹⁶².

Οι εξελίξεις δεν επιβεβαίωσαν αυτή τη συγκεκριμένη μορφή σοσιαλιστικής προοπτικής της κρίσης του Κοινωνικού Κράτους που διέβλεπε ο Δανός θεωρητικός. Ειδικότερα, στην περίπτωση της Σουηδίας, η αποτυχία του σχεδίου Meidner, αλλά και η σοβούσα οικονομική κρίση, οδήγησε, σε βαθιές μεταρρυθμίσεις που μετριάσαν

¹⁵⁹ *Ibid.* σελ.31.

¹⁶⁰ *Ibid.* σελ.245.

¹⁶¹ *Ibid.* σελ.166.

¹⁶² *Ibid.* σελ.298.

την απο-εμπορευματοποίηση και την κοινωνική αλληλεγγύη, αμφότερες συστατικά στοιχεία του εκτεταμένου σοσιαλδημοκρατικού Κοινωνικού Κράτους¹⁶³. Η δημοσιονομική και πολιτική αποτυχία του τελευταίου, το πέρασμα στις πολιτικές της προνοιακής αναδιάρθρωσης και τέλος οι ευρύτερες κριτικές που αρθρώθηκαν στις θεωρητικές επεξεργασίες των πόρων εξουσίας, έστρεψαν την προβληματική του Esping-Andersen μακριά από τη μελέτη των κανονιστικών πλευρών του αντικειμένου, προς μία στατική τυπολογία με περιγραφικό κυρίως χαρακτήρα. Σε αυτή του την προσπάθεια επιδίδεται στην αναζήτηση συμπληρωματικών σχέσεων ανάμεσα σε πρόνοια, οικονομία και πολιτική που δικαιολογούν την κρυστάλλωση διαφορετικών τροχιών ανάπτυξης προνοιακών και κοινωνικών πολιτικών στο πλαίσιο μίας τριπλής τυπολογίας καθεστώτων ευημερίας.

Τα κριτήρια με βάση τα οποία στοιχειοθετείται η προαναφερθείσα τυπολογία σηματοδοτούν μία πρώτη διαφοροποίηση από τις επεξεργασίες των εξουσιαστικών πόρων, αλλά και μία επέκταση της προβληματικής περί της κρατικής πολιτικής ως μέσου συγκρότησης κοινωνικών ταυτοτήτων. Συγκεκριμένα, ανιχνεύονται τρεις βασικοί όροι, των οποίων η έκβαση οδηγεί σε μία τριχοτόμηση της προνοιακής πορείας που ακολουθούν τα δυτικά κράτη. Ο πρώτος συμπίπτει με την προβληματική των εξουσιαστικών πόρων, και αναφέρεται στο μοντέλο που ακολουθεί η πολιτική οργάνωση της εργατικής τάξης. Ο δεύτερος επεκτείνει την προβληματική του *Politics against Markets* και αναφέρεται στον τύπο των πολιτικών συμμαχιών που σφυρηλατούνται για/και από το κράτος. Ο τρίτος έχει να κάνει με την κατεύθυνση των πρώιμων προνοιακών μεταρρυθμίσεων, το πνεύμα των οποίων αποτυπώνεται στις διαφορετικές παραδόσεις πολιτικής οικονομίας που χαρακτηρίζουν τον κάθε θεσμικό διακανονισμό. Αυτοί οι τρεις όροι καθορίζουν τον βαθμό απο-εμπορευματοποίησης των δικαιωμάτων στο πλαίσιο των οποίων αρθρώνονται οι προνοιακές πολιτικές κάθε διαφορετικού καθεστώτος ευημερίας. Η από-εμπορευματοποίηση των κοινωνικών δικαιωμάτων εκφράζεται με τρεις συγκεκριμένες εμπειρικές διαστάσεις, ήτοι τις προϋποθέσεις πρόσβασης σε αυτά, στο ποσοστό εισοδηματικής αναπλήρωσης που εξασφαλίζουν και τέλος το εύρος των

¹⁶³ Αναλυτικά για τη Σουηδική περίπτωση και τις μεταρρυθμίσεις βλ. Stephens, J. (1996), "The Scandinavian Welfare States: Achievements, Crisis and Prospects", εις Esping-Andersen, G. (επιμ.) (1996), *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies*, Λονδίνο: Sage, σελ. 46-50.

κοινωνικών κινδύνων που αυτά καλύπτουν¹⁶⁴. Συνυπολογίζοντας τους τρεις βασικούς όρους με τον βαθμό εμπορευματοποίησης, όπως αυτός προκύπτει εμπειρικά από τις τρεις διαστάσεις, δύναται κανείς/καμία να διακρίνει ανάμεσα σε σοσιαλδημοκρατικό, συντηρητικό-κορπορατιστικό και φιλελεύθερο καθεστώς ευημερίας. Ας εξετάσουμε, τώρα, πώς κάθε ένας από τους παραπάνω τύπους ενσωματώνει τα χαρακτηριστικά που περιγράψαμε, αλλά και σε τι κοινωνική διαστρωμάτωση οδηγεί.

Ο πρώτος τύπος είναι ο σοσιαλδημοκρατικός που απαντάται κυρίως στις σκανδιναβικές χώρες και με τον οποίο ασχοληθήκαμε κατά κόρον στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, εφόσον συνιστά τον εμπειρικό καθρέφτη των επεξεργασιών των εξουσιαστικών πόρων. Οι πρώτοι προνοιακοί θεσμοί που εμφανίστηκαν στα τέλη του 19^{ου} αιώνα στις χώρες που εμπίπτουν στον σοσιαλδημοκρατικό τύπο, επιδίωξαν από τη μία πλευρά την επίτευξη της πλήρους απασχόλησης και από την άλλη την επιδότηση της γεωργικής παραγωγής, ενώ προέκυψαν από μια «κοκκινοπράσινη» συμμαχία η οποία συμπεριλάμβανε εκτεταμένες μερίδες της εργατικής και της αγροτικής τάξης. Στη συνέχεια, αυτοί οι θεσμοί επεκτάθηκαν τον 20^ο αιώνα με σκοπό την ενσωμάτωση της νέας μεσαίας τάξης μέσα στον προνοιακό σχηματισμό, γεγονός που παγίωσε την πολιτική κυριαρχία των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων. Η πρώιμη εδραίωση του σοσιαλδημοκρατικού προνοιακού διακανονισμού οφείλεται και στη σοσιαλδημοκρατική παράδοση πολιτικής οικονομίας, η οποία κατείχε ηγεμονική θέση στη δημόσια σφαίρα των σκανδιναβικών χωρών και αντιλαμβάνονταν την κοινωνική πολιτική ως ένα ανάχωμα απέναντι στη λειτουργία του καπιταλισμού¹⁶⁵. Σε αυτό το πλαίσιο, βασικό χαρακτηριστικό αυτού του τύπου είναι η προωθημένη αποεμπορευματοποίηση που προάγεται με την ενίσχυση των κοινωνικών δικαιωμάτων. Έτσι, οι προσφερόμενες υπηρεσίες και τα επιδόματα ανταποκρίνονται στις προτιμήσεις της μεσαίας τάξης, παρέχονται στη βάση γενικών αρχών, ενώ η πρόσβαση σε αυτά είναι καθολική και χωρίς προσκόμματα. Αυτό συνεπάγεται ότι το κράτος κοινωνικοποιεί το οικογενειακό κόστος, ενισχύοντας την αυτονομία του υποκειμένου μέσα από την προώθηση της γυναικείας απασχόλησης και την ανάδειξη

¹⁶⁴ Esping-Andersen, G.(1990), *The three worlds of welfare capitalism*, Οξφόρδη: Polity,σελ.47.

¹⁶⁵ Ο Esping-Andersen επισημαίνει επανειλημμένα ότι στη σκανδιναβική χώρα με το περισσότερο εκτεταμένο Κοινωνικό Κράτος, τη Σουηδία, παρατηρείται μία σύντηξη της παραδοσιακής σοσιαλδημοκρατικής πολιτικής οικονομίας με τις επεξεργασίες των αυstroμαρξιστών. Πρβλ. Esping-Andersen,(1985), *op.cit.* σελ.82-90. και Idem. (1990), *op.cit.* σελ.11.

της εργασίας ως κοινωνικής επιλογής και όχι ως υποχρέωσης. Το συγκεκριμένο σοσιαλδημοκρατικό καθεστώς ευημερίας παράγει κοινωνική αλληλεγγύη με την ενίσχυση των κοινωνικών διαστάσεων της ιδιότητας του πολίτη¹⁶⁶. Από την άλλη πλευρά, οι εκτεταμένες υπηρεσίες του σοσιαλδημοκρατικού τύπου κοινωνικού κράτους περιθωριοποίησαν την ιδιωτική παροχή υπηρεσιών στον τριτογενή τομέα, με αποτέλεσμα τον επικαθορισμό της μετα-βιομηχανικής επαγγελματικής δομής από τον προνοιακό διακανονισμό. Με δεδομένη την υπεραντιπροσώπευση των γυναικών στα προνοιακά επαγγέλματα, η παραπάνω εξέλιξη οδήγησε σε ένα καθεστώς εργασίας διαχωρισμένο με βάση το φύλο, όπου οι γυναίκες απασχολούνται στο κράτος και οι άνδρες στην αγορά, ενώ από αυτό τον διαχωρισμό ενδεχομένως να παγιωθεί και μία νέα διαιρετική κοινωνική δομή¹⁶⁷.

Στον αντίποδα του σοσιαλδημοκρατικού βρίσκεται ο συντηρητικός-κορπορατιστικός τύπος. Την πρωτοβουλία για τη συγκρότηση των πρώτων προνοιακών προγραμμάτων εδώ την έχει το κράτος, εφόσον δεν κατέστη δυνατή μία πολιτική συμμαχία ανάμεσα στην εργατική και στην αγροτική τάξη. Πρωταρχικός σκοπός αυτών των προγραμμάτων, που αποτέλεσε και την *idée reçue* του συγκεκριμένου τύπου, ήταν η αντίσταση στην επέκταση της αγοράς μέσα από τη διατήρηση της προ-εμπορευματοποίησης, η οποία συνίστατο στη συντήρηση των παραδοσιακών κοινωνικών ιεραρχήσεων και πρακτικών. Ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι οι πατερναλιστικοί θεσμοί πειθάρχησης του εργατικού δυναμικού, τύπου Bismarck, και ο κορπορατισμός της καθολικής εκκλησίας όπως εκφράστηκε με την εγκύκλιο *Quadragesimo anno*. Η επέκταση των πρώτων προγραμμάτων στη διευρυμένη μορφή κοινωνικού κράτους επιτεύχθηκε μέσα από την απόσπαση της νομιμοποίησης των νέων μεσαίων τάξεων με την υπαγωγή τους σε μορφές πρόνοιας παραδοσιακού τύπου. Σε αυτό συνέβαλλε και η παράδοση της συντηρητικής πολιτικής οικονομίας, όπως εκφράστηκε από τον ιστορισμό των List και Schmoller, που συνιστούσε προνομιακό πλαίσιο αναφοράς του σχεδιασμού της κρατικής πολιτικής¹⁶⁸. Στο πλαίσιο αυτό, τα κοινωνικά δικαιώματα θεμελιώνονται

¹⁶⁶ *Ibid.* σελ.28.

¹⁶⁷ *Ibid.* σελ.149, σελ. 212-213.

¹⁶⁸ *Ibid.* σελ.10. Για τον ιστορισμό του Schmoller και τις πολιτικές του διαστάσεις βλ. στην ελληνική βιβλιογραφία τα κείμενα των Γκιούρα και Ψυχοπαίδη. Γκιούρας,Θ.(1992), «Gustav Schmoller-Ιστορισμός και Κριτική», *Αξιολογικά*,4. και Ψυχοπαίδη, Κ.(1992), «Φορμαλισμός, Ιστορισμός και αξιολογία στη θεμελίωση της Πολιτικής Οικονομίας», *Αξιολογικά*, 4.

στην κοινωνική θέση ενώ οι υπηρεσίες και τα επιδόματα είναι στοχευμένα και προσανατολισμένα στην αναπαραγωγή ταξικών διαχωρισμών, καθώς επίσης και διαχωρισμών με βάση το φύλο. Το κράτος, απορρίπτοντας την αγορά ως προνοιακό φορέα, επεμβαίνει μόνο σε περιπτώσεις αποτυχίας της οικογένειας. Παράλληλα, η γυναικεία απασχόληση αποθαρρύνεται μέσα από την προώθηση του μοντέλου bread-winner, σύμφωνα με το οποίο το οικογενειακό εισόδημα προέρχεται κατά βάση από την ανδρική εργασία ενώ η γυναίκα περιορίζεται στον παραδοσιακό ρόλο της μητέρας-νοικοκυράς. Είναι φανερό από τα παραπάνω ότι ο κορπορατιστικός προνοιακός διακανονισμός αποσκοπεί στην κρυστάλλωση των ταξικών διαφορών και στη συντήρηση της κοινωνικής ιεραρχίας¹⁶⁹. Ωστόσο, το πέρασμα του συντηρτικού-κορπορατιστικού καθεστώτος ευημερίας στο μεταβιομηχανικό μοντέλο παραγωγής αναιρεί εν μέρει την προσδοκώμενη κοινωνική διαστρωμάτωση. Η αποθάρρυνση της γυναικείας απασχόλησης οδήγησε σε μία μεταβιομηχανική οικονομία που στηρίζεται στον υψηλό βαθμό εξειδίκευσης του ήδη υπάρχοντος εργατικού δυναμικού, εμποδίζοντας έτσι τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και την τροποποίηση της επαγγελματικής δομής. Με αυτόν τον τρόπο εξασθενούν οι κοινωνικοί διαχωρισμοί ανάμεσα σε επαγγελματικές ομάδες και η βασική διαιρετική τομή μεταφέρεται σε αυτούς που είναι μέσα στην αγορά εργασίας και σε αυτούς που είναι έξω από αυτήν¹⁷⁰.

Ο τρίτος και τελευταίος τύπος εντοπίζεται στο φιλελεύθερο καθεστώς ευημερίας. Σε αντίθεση με τους δύο παραπάνω τύπους, εδώ αποφασιστικό ρόλο διαδραματίζει η μεσαία τάξη, που εμφανίζεται ήδη από τον 19^ο αιώνα λόγω της προχωρημένης καπιταλιστικής ανάπτυξης των αγγλοσαξονικών χωρών. Η νέα μεσαία τάξη αναπαράγεται κατά βάση μέσα από την αγορά και για αυτό το λόγο προωθεί την εμπορευματοποίηση και την εξασθένηση της ισχύος των κοινωνικών δικαιωμάτων, τα οποία συσχετιζόνταν στην κλασική φιλελεύθερη πολιτική οικονομία, κυρίαρχη θεωρητική παράδοση στα φιλελεύθερα κράτη, με τα εργασιακά προνόμια των παραδοσιακών συντεχνιών. Παράλληλα, η παροχή πρόνοιας έχει τις ρίζες της στη φιλανθρωπική παράδοση και δεν αποτελεί προνομιακό πεδίο παρέμβασης του κράτους που αρκείται στον ρόλο του «νυχτοφύλακα». Βασικά λοιπόν χαρακτηριστικά

¹⁶⁹ Esping-Andersen, G. (1990), *op.cit.*, σελ.69.

¹⁷⁰ *Ibid.* σελ.201-202.

αυτού του τύπου είναι η εμπορευματοποίηση και η σχετικοποίηση των κοινωνικών δικαιωμάτων και η ενθάρρυνση για την παροχή πρόνοιας από την αγορά. Το κράτος παρέχει υπηρεσίες και επιδόματα μόνο σε αυτούς που τα έχουν ανάγκη, δηλαδή σε αυτούς που έχουν αποτύχει να αναπαραχθούν μέσα από την αγορά, ενώ συνήθως το μέγεθος των παρεχομένων είναι εξαιρετικά μικρό και η απονομή τους συνοδεύεται από κοινωνικό στίγμα¹⁷¹. Με βάση τα παραπάνω, το φιλελεύθερο καθεστώς ευημερίας παράγει ταξικό δυϊσμό, ο οποίος περιλαμβάνει, από τη μία πλευρά, τα στρώματα που αναπαράγονται μέσα από την αγορά και, από την άλλη, τα στρώματα που συντηρούνται από την κρατική πρόνοια. Ο ταξικός δυϊσμός αναπαράγεται ως βασική διαιρετική τομή και στην μεταβιομηχανική εργασιακή δομή, αφού αυτή χωρίζεται από τη μία στη θεσμική αγορά εργασίας, που χαρακτηρίζεται από υψηλούς μισθούς και σχετική ασφάλεια, ενώ από την άλλη στην πάρα-θεσμική αγορά εργασίας, που διακρίνεται από εργασιακή ανασφάλεια, άσχημες συνθήκες εργασίας και χαμηλούς μισθούς που οδηγούν στην προλεταριοποίηση (Junk-jobs). Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτός ο διαχωρισμός έχει τόσο φυλετικές όσο και σεξιστικές προεκτάσεις, με μαύρους, Ισπανόφωνους και γυναίκες να απασχολούνται με επισφαλείς σχέσεις εργασίας¹⁷².

Η τριαδική τυπολογία των καθεστώτων ευημερίας αποτέλεσε το προνομιακό πλαίσιο αναφοράς μίας μεγάλης μερίδας μελετών κοινωνικής πολιτικής, ειδικά κατά τη δεκαετία του '90. Αρχικά θα προβούμε σε μία συνοπτική παρουσίαση των βασικότερων κριτικών αποτιμήσεων και στη συνέχεια θα εξετάσουμε το πώς ο Esping-Andersen απαντά σε αυτές τις κριτικές. Για την οικονομία του χώρου κρίνεται σκόπιμη μία σχηματική διάκριση των κριτικών ανάμεσα σε αυτές που αμφισβήτησαν τις θεωρητικές προϋποθέσεις της τυπολογίας και σε αυτές που αμφισβήτησαν τον αριθμό των τύπων προβαίνοντας στην πρόσθεση νέων.

¹⁷¹ *Ibid.* σελ.62.

¹⁷² *Ibid.* σελ.228. Αξιομνημόνευτο παραμένει το γεγονός ότι η ανάλυση των συνεπειών του προνοιακού θεσμικού διακανονισμού στην αγορά εργασίας του φιλελεύθερου καθεστώτος ευημερίας, ειδικά στην περίπτωση των ΗΠΑ, προσομοιάζει με τις επεξεργασίες του O'Connor, οι οποίες διατυπώθηκαν σχεδόν δύο δεκαετίες πριν από τη μελέτη του Andersen. Υπενθυμίζοντας τις αναλύσεις του προηγούμενου κεφαλαίου, ο O'Connor διέκρινε ανάμεσα σε μονοπωλιακό και ανταγωνιστικό τομέα της οικονομίας, με τον πρώτο να λειτουργεί στη βάση μόνιμων και προστατευμένων θέσεων απασχόλησης και τον δεύτερο να απασχολεί χαμηλόμισθους εργαζόμενους με ελαστικές και εξαιρετικά εκμεταλλευτικές σχέσεις εργασίας.

Το σύνολο των κριτικών που εμπίπτουν στην πρώτη κατηγορία, εστιάζει στα κριτήρια ταξινόμησης της τυπολογίας και ειδικότερα στην έννοια της απο-εμπορευματοποίησης. Μία πρόχειρη καταγραφή ανεβάζει τα εναλλακτικά κριτήρια ταξινόμησης και τις αντίστοιχες τυπολογίες που προκύπτουν από αυτά στις εφτά¹⁷³. Ανάμεσα σε αυτές οι εκπρόσωποι των σπουδών φύλου άσκησαν τη συστηματικότερη ίσως κριτική στην έννοια της απο-εμπορευματοποίησης. Η κεντρική λογική εντοπιζόταν στο ότι η ύπαρξη της τελευταίας ως κανονιστικού ορίζοντα προϋποθέτει την εμπορευματοποίηση που μεταφράζεται στη συμμετοχή του πληθυσμού στην αγορά εργασίας. Μεγάλο μέρος, όμως, του γυναικείου πληθυσμού οριοθετείται στο πλαίσιο της προ-εμπορευματικής μορφής, εφόσον παγιδεύεται μέσα στην οικιακή οικονομία. Σαν συμπληρωματική λοιπόν έννοια στην απο-εμπορευματοποίηση προτείνεται η προσωπική αυτονομία ως αίτημα χειραφέτησης από τις πατερναλιστικές δομές του Κοινωνικού Κράτους¹⁷⁴. Άλλη μια εναλλακτική προσέγγιση στο ζήτημα των κριτηρίων ταξινόμησης είναι αυτή των «πραγματικών κόσμων του καπιταλισμού της ευημερίας». Σε αυτήν την περίπτωση, η τυπολογία των τριών καθεστώτων διατηρείται ως έχει, μόνο που επαναθεμελιώνεται στη βάση έξι κριτηρίων, αντί του μονού κριτηρίου της απο-εμπορευματοποίησης, που περιλαμβάνουν την προώθηση της αποτελεσματικότητας, τη μείωση της φτώχειας, την προώθηση της ισότητας, την κοινωνική ενσωμάτωση, την κοινωνική σταθερότητα και την αυτονομία¹⁷⁵. Κριτικές όμως έχουν διατυπωθεί και για το δεύτερο κριτήριο ταξινόμησης, αυτό της ταξικής διαστρωμάτωσης. Ειδικότερα, υποστηρίζεται ότι η σύνδεση των επιδιωκόμενων σκοπών της κοινωνικής πολιτικής με συγκεκριμένα ταξικά συμφέροντα μπορεί να υποστηριχτεί μόνο στις περιπτώσεις των σκανδιναβικών χωρών. Αντί του ταξικού κριτηρίου προτείνεται ως νέα μονάδα ανάλυσης αυτή της «κοινότητας διακινδύνευσης», η οποία αποτελείται από διάφορες

¹⁷³ Βλ. Arts,W. Gelissen,J. (2002): “Three Worlds of capitalism or more? A state-of-the art report” σε *Journal of European Social Policy*, 12 (2) , σελ. 137-158.

¹⁷⁴ Βλ. τις παρακάτω επεξεργασίες: O’Connor,J.(1993),“Gender, class and citizenship in the comparative analysis of welfare state regimes : Theoretical and methodological issues” σε *The British journal of sociology*, 44 (3), σελ. 501-518, Lewis,J.(1992),“Gender and the development of welfare regimes”, *journal of European social policy*, 2(3), σελ.159-173 και Daly,M.(1994), “Comparing Welfare States: Towards a Gender Friendly Approach” εις Sainsbury,D.(επιμ.)(1994),*Gendering welfare states*. Οξφόρδη: Oxford University Press, σελ.101-117.

¹⁷⁵ Goodin,T.(κ.ά)(1999), *The real worlds of welfare Capitalism*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press, σελ.22.

κοινωνικές ομάδες που μετέχουν στην προοπτική ενός κοινού κοινωνικού κινδύνου. Έτσι, οι θεσμοί του κοινωνικού κράτους σε κάθε χώρα προκύπτουν μέσα από τους συσχετισμούς των διάφορων κοινοτήτων διακινδύνευσης, που πιέζουν για την ανάπτυξη κοινωνικών πολιτικών προσηκόντων στα μεσοπρόθεσμα συμφέροντα τους¹⁷⁶.

Μία άλλη διάσταση της κριτικής πάνω στο ίδιο κριτήριο, έγκειται στη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στη μορφή πολιτικής κινητοποίησης των κοινωνικών τάξεων και του αντικτύπου που αυτή επιφέρει στη θεμελίωση των προνοιακών θεσμικών διακανονισμών. Υπό μία έννοια εδώ συνεχίζεται, με άλλη μορφή βέβαια, η κριτική που ασκήθηκε στη θεωρία των εξουσιαστικών πόρων για εργατοκεντρισμό. Την ίδια κριτική δέχεται και ο Esping-Andersen, διότι συσχετίζει τη διαδρομή που θα ακολουθήσει η ανάπτυξη των προνοιακών θεσμών με τις πολιτικές συμμαχίες που θα σφυρηλατήσει η εργατική τάξη με τις υπόλοιπες τάξεις. Σε αυτό το πλαίσιο αρθρώνονται τρεις κριτικές. Η πρώτη επεκτείνει την προβληματική που είχε ήδη αρχίσει από την δεκαετία του '80, σχετικά με τον ρόλο που έπαιξε η χριστιανοδημοκρατία στην ανάπτυξη των προνοιακών θεσμικών διακανονισμών. Το αντικείμενο πλέον της έρευνας δεν είναι αν η εργατική τάξη κινητοποιείται μέσα από τα χριστιανοδημοκρατικά κόμματα αντί των σοσιαλδημοκρατικών, εφόσον οι τωρινές αναλύσεις τονίζουν τον διαταξικό χαρακτήρα της συγκεκριμένης κομματικής οικογένειας και την τάση της να διαμορφώνει πολιτικές συμμαχίες μέσα από προνοιακές συναλλαγές¹⁷⁷. Αυτό που υποστηρίζεται είναι η ύπαρξη ενός διακριτού μοντέλου «κοινωνικού καπιταλισμού» ταυτοδοτούμενου από τη θρησκευτική διαιρετική τομή, το οποίο τροφοδοτεί συγκεκριμένα προνοιακά χαρακτηριστικά που απαντώνται διάχυτα στις χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης, αμφισβητώντας την πρωτοκαθεδρία των κεϋνσιανών πολιτικών του σοσιαλδημοκρατικού μοντέλου¹⁷⁸. Η δεύτερη κριτική υποστηρίζει ότι η επέκταση των κοινωνικών ασφαλίσεων,

¹⁷⁶ Αυτήν την ανάλυση υιοθετεί ο Baldwin για να μελετήσει τις μεταρρυθμίσεις στα συνταξιοδοτικά συστήματα των ευρωπαϊκών χωρών κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Βλ. Baldwin, P. (1990), *The politics of social solidarity*, Κέμπριτζ: CUP, σελ. 47-53.

¹⁷⁷ Van Kersbergen, K. (1995), *Social Capitalism: A Study of Christian Democracy and the Welfare State*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, Routledge, σελ. 28-30.

¹⁷⁸ *Ibid.* σελ. 188-190. Παρ' όλες τις κοπιώδεις προσπάθειες που καταβάλλει ο Kersbergen για να διαφοροποιηθεί από την τυπολογία του Andersen, τα αποτελέσματα του μάλλον επιβεβαιώνουν παρά αναιρούν την ένταξη της ηπειρωτικής Ευρώπης στο χριστιανοδημοκρατικό μοντέλο.

τουλάχιστον στις ΗΠΑ και στη Σουηδία, ενθαρρύνθηκε πολύ περισσότερο από τα συμφέροντα της αστικής τάξης, όπως αυτά εκφράστηκαν μέσα από τις ενώσεις εργοδοτών, παρά από τους αγώνες ή την πολιτική οργάνωση των εργαζομένων τάξεων¹⁷⁹. Τέλος η τρίτη, και περισσότερο έμμεση, κριτική προέρχεται από την προβληματική περί ποικιλομορφίας των καπιταλισμών, με την οποία θα ασχοληθούμε στο επόμενο κεφάλαιο, που υποστηρίζει ότι η εθνική κοινωνική πολιτική στον μεταβιομηχανικό και παγκοσμιοποιημένο καπιταλισμό διαμορφώνεται από τις ανάγκες των επιχειρήσεων¹⁸⁰.

Οι μελέτες που εμπίπτουν στη δεύτερη κατηγορία, αποσκοπούν μέσα από περιπτωσιολογικές έρευνες είτε να ακυρώσουν, είτε να εμπλουτίσουν την αρχική τριαδική τυπολογία. Στην πρώτη περίπτωση αντιστοιχεί η άποψη ότι κανένα εθνικό κοινωνικό κράτος δεν διαθέτει την απαραίτητη συνεκτικότητα πολιτικών που θα εξασφάλιζε την ένταξη του σε μία τυπολογία. Αντιθέτως, κάθε κράτος ξεχωριστά ακολουθεί τις δικές του ιστορικές διαδρομές (path dependency) και δέχεται επιρροές από άλλα κράτη, οπότε το ευκαίριο θα ήταν η συγκριτική έρευνα να επικεντρωθεί στη μελέτη των επιμέρους κοινωνικών πολιτικών¹⁸¹. Όσον αφορά τον εμπλουτισμό της τυπολογίας, η πρώτη απόπειρα ήταν η εφαρμογή της στις χώρες του πρώην

¹⁷⁹ Βλ. Swenson, P. (2002), *Capitalists against Markets: The Making of Labor markets and welfare states in the United States and Sweden*, Οξφόρδη: Oxford University Press. Ας σημειωθεί εδώ ότι από τις αναλύσεις που ο συγγραφέας επιχειρεί στο δεύτερο μέρος της μελέτης του για την περίοδο του New Deal μάλλον επιβεβαιώνεται η θέση των O'Connor και Esping-Andersen περί σύμπτωσης των μέτρων κοινωνικής πολιτικής με τις ανάγκες του μονοπωλιακού τομέα. Ωστόσο, η κριτική που ασκεί στη σοσιαλδημοκρατική θέση, όσον αφορά τις δύο συγκεκριμένες χώρες, ως ένα βαθμό τεκμερείται από το υλικό που παραθέτει.

¹⁸⁰ Βλ. Estevec-Abe, M. Inversen, T. Soskice, D. (2001), "Social Protection and the formation of Skills: A Re-interpretation of Skills", εις Hall, P. Soskice, D. (επιμ.) (2001), *Varieties of Capitalism: the Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Οξφόρδη: Oxford University Press. Θα μπορούσε κανείς/καμία να υποστηρίξει ότι οι δύο τελευταίες κριτικές προσομοιάζουν στη μαρξιστική προβληματική η οποία κατανοεί την κοινωνική πολιτική ως μία αναγκαιότητα της αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Ο Esping-Andersen δεν αντιπαράκειται με αυτές τις δύο κριτικές εφόσον στη συνέχεια εγκαταλείπει την ερμηνεία του Κοινωνικού Κράτους ως αποτελέσματος των πολιτικών συμμαχιών προσχωρώντας στις ερμηνείες που δίνουν έμφαση στη θεσμική συμπληρωματικότητα. Αντίθετα, ο Korpi επιμένει στις βασικές θεωρητικές επιλογές των πόρων εξουσίας και αντιπαράκειται με τις δύο κριτικές υποστηρίζοντας ότι ο ρόλος των εργοδοτών, και της αστικής τάξης, εν γένει, συνιστά αντίδραση στις διεκδικήσεις των εργαζομένων τάξεων και μπορεί να λάβει τρεις διαφορετικές μορφές, κάθε μία εκ των οποίων συνεπάγεται και μία διαφορετική στρατηγική, αυτές των πρωταγωνιστών, των συναινετικών και των ανταγωνιστών. Βλ. Korpi, W. (2006), "Power Resources and Employer Centred Approaches in Explanation of Welfare States and Varieties of Capitalism", *World Politics*, 58(1). σελ. 171.

¹⁸¹ Kasza, G. (2002), "The illusions of welfare regimes" σε *Journal of Social Policy*, 31(2), σελ. 271-287.

ανατολικού μπλοκ με την προσθήκη δύο ακόμα κριτηρίων, αυτών του χαρακτήρα της «επαναστατικής» διαδικασίας και της έμμεσης ή άμεσης επιρροής των υπερεθνικών οργανισμών. Έτσι, η Ουγγαρία, η Σλοβενία και η Κροατία αντιστοιχούσαν στον φιλελεύθερο τύπο, η τότε Τσεχοσλοβακία αντιστοιχούσε στον σοσιαλδημοκρατικό τύπο, ενώ Βουλγαρία, Ρουμανία, πρώην ΕΣΣΔ και Σερβία εντάσσονται σε ένα νέο μοντέλο με τον τίτλο μετα-κομμουνιστικός συντηρητικός κορπορατισμός¹⁸². Μετά την ανατολική Ευρώπη σειρά είχαν οι χώρες της Νοτιοανατολικής Ασίας για τις οποίες προτάθηκαν δύο καθεστώτα ευημερίας. Το πρώτο ονομάστηκε κομφουκιανό και αντιστοιχούσε στη μερική υποκατάσταση των επαγγελματικά προσανατολισμένων κοινωνικών υπηρεσιών από τη λειτουργία της διευρυμένης οικογένειας, η οποία λειτουργούσε στη βάση ενός λαϊκού κομφουκιανισμού. Σε αυτή την τυπολογία εντάχθηκαν το Χονγκ Κονγκ, η Σιγκαπούρη, η Νότια Κορέα, η Ταϊβάν και η Κίνα¹⁸³. Το δεύτερο καθεστώς, το οποίο λειτουργεί αντιπαραθετικά στο κομφουκιανό και ορίζεται σε αναφορά με συγκεκριμένα θεσμικά χαρακτηριστικά, όπως η υπαγωγή της κοινωνικής πολιτικής στην οικονομική, είναι το «μοντέλο ευημερίας της Ανατολικής Ασίας» που περιλαμβάνει την Ιαπωνία και τη Νότια Κορέα¹⁸⁴.

Τη σειρά αυτή των επιπρόσθετων τύπων έρχεται να συμπληρώσει και μία υβριδική παραλλαγή των τριών καθεστώτων ευημερίας, αυτή του νότιου-ευρωπαϊκού μοντέλου. Όπως εύλογα μαρτυρεί ο τίτλος πρόκειται για μία ομαδοποίηση των χωρών της νότιας Ευρώπης στη βάση πέντε χαρακτηριστικών που περιλαμβάνουν την πόλωση των συστημάτων εισοδηματικής κατανομής, την άνιση προστασία απέναντι στους καθιερωμένους κινδύνους, την ανάμειξη δημόσιων και ιδιωτικών φορέων στην παροχή πρόνοιας, το θεσμικό κατακερματισμό του κοινωνικού κράτους ο οποίος συνδέεται με την ανάπτυξη πελατειακών πολιτικών πρακτικών και τέλος την παροχή των υπηρεσιών υγείας από ενιαία δημόσια

¹⁸² Deacon,B.(1993), “Developments in East European social policy” εις Jones,C.(επιμ.), *New perspectives on the welfare state in Europe*, Λονδίνο: Routledge, σελ.177-197. Με τον όρο επαναστατική διαδικασία ο συγκεκριμένος συγγραφέας κατανοεί την κατάρρευση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού.

¹⁸³ Jones,C. (1993) : “The Pacific Challenge” σε Jones,C.(επιμ.), *New perspectives on the welfare state in Europe*, Λονδίνο: Routledge, σελ.198-220.

¹⁸⁴ Kwon,H.(1997),“ Beyond European Welfare Regimes: Comparative Perspectives on East Asian Welfare Systems”, σε *Journal of Social Policy*, 26(4), σελ.467-484.

συστήματα ιατρικής περίθαλψης¹⁸⁵. Η νότιο-ευρωπαϊκή παραλλαγή των καθεστώτων ευημερίας αποτέλεσε σημείο αναφοράς για την ελληνική περίπτωση, αν και έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η τελευταία προσιδιάζει περισσότερο στο συντηρητικό -κορπορατιστικό τύπο¹⁸⁶.

Ο πληθωρισμός των επιπρόσθετων τύπων, μολονότι συμβάλλει στη χαρτογράφηση ερευνητικά παρθένων περιοχών στη γεωγραφία του Κοινωνικού Κράτους, εν τούτοις υποβιβάζει την ευρετική αξία της αρχικής τυπολογίας, αφού σε πολλές περιπτώσεις ακυρώνει τις αρχικές θεωρητικές προϋποθέσεις της. Ο Esping-Andersen διαπίστωνε, εννιά χρόνια μετά την έκδοση της αρχικής μελέτης, ότι η εύκολη παραγωγή τύπων ενέχει το κίνδυνο της επιστροφής σε ατομικές συγκρίσεις χωρών¹⁸⁷. Από την άλλη πλευρά, προβαίνει σε μία επανεξέταση των αρχικών επεξεργασιών του στο φως της μετάβασης στις μεταβιομηχανικές οικονομίες. Θεωρεί ότι αυτή η μετάβαση μεταβάλλει άρδην τις κοινωνικές δομές που στήριζαν το μεταπολεμικό Κοινωνικό Κράτος, το οποίο επιδεικνύει μία ανελαστικότητα ως προς τη διαχείριση των νεο-εμφανιζόμενων κινδύνων. Το επιχείρημα αναπτύσσεται ως εξής. Η ανάπτυξη των μεταπολεμικών προνοιακών θεσμικών διακανονισμών στηρίχτηκε στο περίφημο bread-winner model. Σύμφωνα με αυτό τα άρρενα μέλη της εργατικής τάξης με χαμηλή ειδίκευση απασχολούνταν σε προστατευόμενες και καλά αμειβόμενες θέσεις του δευτερογενούς τομέα παραγωγής, ενώ ταυτόχρονα οι σύζυγοι-μητέρες απασχολούνταν με το νοικοκυριό¹⁸⁸. Με το πέρασμα στη μεταβιομηχανική εποχή η ανωτέρω οικογενειακή δομή μεταβάλλεται ριζικά. Πλέον,

¹⁸⁵ Ferrera, M.(1996), "The southern model of welfare in social Europe" σε *Journal of European Social Policy*, 6 (1), σελ.17-37.

¹⁸⁶ Η πρώτη άποψη υποστηρίζεται από τους Ματσαγγάνης,Μ.(1999), "Τα διλήμματα της μεταρρύθμισης του κοινωνικού κράτους" στο Ματσαγγάνης,Μ.(επιμ.)(1999), *Προοπτικές του κοινωνικού κράτους στη Νότια Ευρώπη*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σελ.13-32, Symeonidou, H. (1996), "Social Protection in contemporary Greece" εις Rhodes,Μ.(επιμ.), *Southern European Welfare states: Between Crisis and reform*, Λονδίνο: Frank Cass, σελ.67-86 και η δεύτερη από τους Katrougalos, G.(1996), "The South European welfare model: The Greek welfare state in search of an identity", σε *Journal of European Social Policy*, 6(1), σελ.39-60, Χλέτσος, Μ.(1999), "Νέες τάσεις στην κοινωνική πολιτική: Η περίπτωση της Ελλάδας" εις Ματσαγγάνης, Μ.(επιμ.)(1999), *Προοπτικές του κοινωνικού κράτους στη Νότια Ευρώπη*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σελ. 267-286. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η χρησιμοποίηση των παραμέτρων της τυπολογίας του Esping-Andersen για τη μελέτη του ελληνικού κοινωνικού κράτους τη δεκαετία του 1980. Βλ. Γράβαρης, Δ.(1998), "Το «χτίσιμο» του κοινωνικού κράτους: Από τον κομματικό λόγο στις κρατικές πολιτικές", στο Σπουρδαλάκης, Μ. (επιμ.)(1998), *Π.Α.Σ.Ο.Κ κόμμα -κράτος -κοινωνία*, Αθήνα: Πατάκη, σελ. 91-120.

¹⁸⁷ Esping-Andersen, G.(1999), *Social Foundations of post-industrial economies*, Οξφόρδη: Oxford University Press, σελ.88.

¹⁸⁸ *Ibid.* σελ.24.

το χαμηλής ειδίκευσης εργατικό δυναμικό εξοβελίζεται από την οικονομία της γνώσης και των υπηρεσιών, με αποτέλεσμα να μαστίζεται από την ανεργία και σταδιακά να περιθωριοποιείται κοινωνικά. Παράλληλα, στο προσκήνιο έρχονται οι μονογονεϊκές οικογένειες που αμφισβητούν την πρωτοκαθεδρία των πυρηνικών οικογενειών, πλην όμως αποτελούν και τα βασικά θύματα της φτώχειας. Δύο λοιπόν είναι κατά τον Esping-Andersen τα βασικά προβλήματα των σύγχρονων Κοινωνικών Κρατών: Η αναδιάρθρωση της οικογένειας και η απασχόληση του, χαμηλής εξειδίκευσης ή και ανειδίκευτου, εργατικού δυναμικού. Από αυτή τη σκοπιά, αναπροσαρμόζοντας τα κριτήρια της αρχικής τυπολογίας, και προφανώς ενσωματώνοντας τις φεμινιστικές κριτικές, προτείνει αντί της από-εμπορευματοποίησης την έννοια της από-οικογενοιοποίησης. Με τον όρο οικογενοιοποίηση περιγράφεται ένα θεσμικό καθεστώς που μετακυλίζει την ευθύνη για την ικανοποίηση των προνοιακών αναγκών στο νοικοκυριό, ενώ με την από-οικογενοιοποίηση προωθείται η ανεξαρτησία του υποκειμένου από το οικογενειακό περιβάλλον¹⁸⁹. Η ευκαταία επιλογή είναι προφανώς η δεύτερη, που απαντάται κυρίως στα σοσιαλδημοκρατικά καθεστάτα, η οποία όχι μόνο αποσπά τη γυναίκα από τους σεξιστικούς δεσμούς αλλά και αντισταθμίζει τα μειονέκτημα της οικογενοιοποίησης. Αυτά εντοπίζονται στο ότι οι πυρηνικές οικογένειες με ένα εργαζόμενο μέλος αποδεικνύονται αντι-παραγωγικές καθώς, με βάση τα στοιχεία, παρουσιάζουν υπογεννητικότητα, διαθέτουν μειωμένο εισόδημα και άρα είναι περισσότερο ευάλωτες στη φτώχεια, που επεκτείνεται και στα παιδιά τους, και τέλος λόγω αυτού συνεισφέρουν στη σπατάλη ανθρώπινου κεφαλαίου¹⁹⁰. Συνεπώς η χρυσή συνταγή του μεταβιομηχανικού Κοινωνικού Κράτους έγκειται, κατά τον Δανό θεωρητικό, σε μία μείξη σοσιαλδημοκρατικών πολιτικών από-οικογενοιοποίησης, οι οποίες θα αντιμετωπίσουν την παιδική φτώχεια και θα προστατεύσουν τα δικαιώματα της γυναίκας στην εργασία, και φιλελεύθερων ενεργητικών εκπαιδευτικών πολιτικών οι οποίες θα στοχεύουν στη βελτίωση των προοπτικών ζωής των ανειδίκευτων εργατών¹⁹¹.

¹⁸⁹ *Ibid.* σελ.45.

¹⁹⁰ *Ibid.* σελ.70.

¹⁹¹ Αναλυτικά για αυτά τα δύο σημεία βλ. Esping-Andersen, G. (2008), *Trois leçons sur l'état-providence*, Παρίσι: Seuil.

3.4. Μεθοδολογικές μετατοπίσεις στη σοσιαλδημοκρατική θεωρία του Κοινωνικού Κράτους, από την κρίση στην αναδιάρθρωση.

Συγκεφαλαιώνοντας τις αναλύσεις αυτού του κεφαλαίου, ας εξετάσουμε τα βασικά σημεία μεθοδολογικής μετατόπισης που επιτρέπουν τη μετάβαση από την προβληματική των πόρων εξουσίας, η οποία αναπτύσσεται στο πλαίσιο της κρίσης, σε αυτήν των καθεστώτων ευημερίας που ανθεί την περίοδο της αναδιάρθρωσης. Όπως επισημάναμε προηγουμένως, το βασικό στοιχείο αυτής της μετάβασης έγκειται στην εγκατάλειψη της κανονιστικής διάστασης που ενυπήρχε στην ανάλυση του Κοινωνικού Κράτους από τη σκοπιά των εξουσιαστικών πόρων, και στην υιοθέτηση μίας στατικής τυπολογίας με βασικό στόχο την περιγραφή του αντικειμένου της. Αυτή η μετάβαση διενεργείται στη βάση δύο μεθοδολογικών μετατοπίσεων. Η πρώτη έχει να κάνει με τον αναπροσδιορισμό της σχέσης κράτους-κοινωνικών δυνάμεων και η δεύτερη έχει να κάνει με την έκβαση αυτής της σχέσης, που στην περίπτωση του Κοινωνικού Κράτους παίρνει τη μορφή της από-εμπορευματοποίησης.

Όσον αφορά την πρώτη μετάβαση. Είδαμε προηγουμένως ότι στις επεξεργασίες των πόρων εξουσίας, το κράτος λογίζεται καταρχήν ως αυτόνομο, με την έννοια ότι διαθέτει κάποιους ίδιους πόρους εξουσίας. Πλην όμως αυτή η αυτονομία μετατρέπεται σε σχετική, καθώς οι συγκεκριμένοι πόροι εγγράφονται στο πλαίσιο του ανταγωνισμού των πόρων εξουσίας που διενεργείται ανάμεσα στις ισχυρότερες κοινωνικές συλλογικότητες, στην περίπτωση μας στο κεφάλαιο και στην εργασία. Η έκβαση του παραπάνω ανταγωνισμού καθορίζει τη γενικότερη κατεύθυνση, και τα αποτελέσματα, της κρατικής πολιτικής. Σε περίπτωση που η πλάστιγγα γείρει υπέρ των εργαζόμενων τάξεων, τότε οι κρατικές πολιτικές θα προωθήσουν την άρση των διαχωρισμών της εργασίας και θα ισχυροποιήσουν τη θέση της απέναντι στο κεφάλαιο, διευρύνοντας του πόρους εξουσίας που αυτή διαθέτει στην παραγωγική δομή. Στην αντίθετη περίπτωση, οι κρατικές πολιτικές θα ενισχύσουν το κεφάλαιο πολλαπλασιάζοντας τον κατακερματισμό της εργασίας στο πλαίσιο ενός υπολειμματικού προνοιακού διακανονισμού. Στο επίπεδο της θεωρίας, ανεξαρτήτως της έκβασης, πίσω από την παραπάνω ανάλυση αναπτύσσεται μία λογική αντιστοίχισης των όρων συγκρότησης του Κοινωνικού Κράτους με τους

όρους αναπαραγωγής του. Μέσα από αυτή την αντιστοίχιση προκύπτουν δύο διαφορετικές κανονιστικές διαδρομές, η κατεύθυνση των οποίων εξαρτάται από το πλαίσιο υλοποίησης των αξιών που βρίσκεται στη βάση θεμελίωσης του θεσμού. Η υλοποίηση των αξιών της ισότητας και της αλληλεγγύης μέσα από την επέκταση των πόρων εξουσίας των εργαζόμενων τάξεων, οδηγεί στην οικοδόμηση ενός Κοινωνικού Κράτους, που παρουσιάζεται ως θετική απάντηση στις αντιφάσεις οικονομίας και πολιτικής. Αντίθετα, η κατίσχυση των αρνητικών αξιών του ανταγωνισμού και της ιεραρχίας οδηγεί στην επίταση των αντιφάσεων οικονομίας και πολιτικής που κρυσταλλώνονται προσωρινά σε έναν υπολειμματικό προνοιακό θεσμικό διακανονισμό.

Οι επεξεργασίες των καθεστώτων ευημερίας αντιστρέφουν τη λογική που περιγράφηκε παραπάνω, εφόσον στην πορεία της ανάπτυξης των επιχειρημάτων τους αποσυνδέουν του όρους συγκρότησης από τους όρους αναπαραγωγής του προνοιακού θεσμικού διακανονισμού. Όπως ήδη αναλύσαμε στις προηγούμενες σελίδες, κάθε καθεστώς ευημερίας που συμπεριλαμβάνει στους κόλπους του έναν τύπο Κοινωνικού Κράτους, συγκροτείται στη βάση τριών όρων, ήτοι στη μορφή της εργατικής κινητοποίησης, στις πολιτικές συμμαχίες των κοινωνικών τάξεων και στην παράδοση της πολιτικής οικονομίας. Με δεδομένο ότι το κράτος χαίρει μεγαλύτερης αυτονομίας, σε σχέση με αυτή που του αποδίδουν οι επεξεργασίες των εξουσιαστικών πόρων, αφού τα αποτελέσματα των κρατικών πολιτικών είναι σε θέση να αναπτύξουν πολιτικές ταυτότητες και να σφυρηλατήσουν πολιτικές συμμαχίες, θα περίμενε κανείς/καμία ότι οι όροι συγκρότησης και οι όροι αναπαραγωγής θα ευθυγραμμίζονταν στην ίδια κατεύθυνση παραγωγής πολιτικών αποτελεσμάτων. Κάτι τέτοιο όμως δεν συμβαίνει. Αντίθετα, τα αποτελέσματα των κρατικών πολιτικών διαρρηγνύουν τους αρχικούς όρους παραγωγής τους, με αποτέλεσμα την παράγωγή ακούσιων αποτελεσμάτων που έρχονται σε αντίθεση με την αρχικά προϋποτιθέμενη κρατική ορθολογικότητα. Έτσι, τα πολιτικά αποτελέσματα των επί μέρους καθεστώτων ευημερίας γεννούν νέους κοινωνικούς διαχωρισμούς και δείχνουν να αφήνουν ανεπηρέαστους τους αρχικούς όρους. Η «κόκκινο-πράσινη» ταξική συμμαχία δημιουργεί το σοσιαλδημοκρατικό καθεστώς ευημερίας που με τη σειρά του παράγει ανισότητες με βάση το φύλο, με τον γυναικείο πληθυσμό να

απασχολείται στον δημόσιο και τον ανδρικό πληθυσμό στον ιδιωτικό τομέα. Η ηγεμονία των μεσαίων τάξεων στηρίζει το φιλελεύθερο καθεστώς ευημερίας, το οποίο παράγει κοινωνικούς δυϊσμούς ανάμεσα στη θεσμική αγορά εργασίας και σε αυτήν των υπηρεσιών. Ανάλογη πορεία ακολουθεί το συντηρητικό-κορπορατιστικό καθεστώς ευημερίας που παράγει αντίστοιχους δυϊσμούς αυτή τη φορά ανάμεσα σε αυτούς που βρίσκονται μέσα στην αγορά εργασίας και σε αυτούς που βρίσκονται έξω από αυτή. Αντίστοιχα, οι τρεις διαφορετικές παραδόσεις πολιτικής οικονομίας συμφύονται σε μία-τη μεταβιομηχανική. Η διάσταση μεταξύ των αποτελεσμάτων των προνοιακών πολιτικών και των όρων συγκρότησης τους δικαιολογούνται από τις μεταβολές της κοινωνικής δομής που χαρακτηρίζουν το πέρασμα από τις βιομηχανικές στις μεταβιομηχανικές οικονομίες. Όστόσο, αν αυτή η εξέλιξη πράγματι αλλάζει την κοινωνική βάση των πολιτικών συμμαχιών, εντούτοις αφήνει ανεξήγητη την υπέρβαση των τελευταίων από την κρατική πολιτική, εφόσον κατά τον Esping-Andersen, αυτή έπαιζε κομβικό ρόλο στη σφυρηλάτηση και αναπαραγωγή τους.

Οι παραπάνω απορίες που προκύπτουν από την προβληματική των καθεστώτων ευημερίας, περιορίζουν την ευρετική ισχύ της σε ένα καθαρά περιγραφικό επίπεδο, που έρχεται σε ευθεία αντίθεση με τις αρχικές κανονιστικές δεσμεύσεις της σοσιαλδημοκρατικής θεωρίας, όπως αυτές εκφράστηκαν με τις επεξεργασίες των εξουσιαστικών πόρων. Ήδη από την εισαγωγή της μελέτης του Δανού θεωρητικού καθίσταται σαφές ότι δεν αντιλαμβάνεται το Κοινωνικό Κράτος ως λύση στην αντίφαση πολιτικής και οικονομίας, αλλά ως θεσμική συμπληρωματικότητα αυτών των δύο που οδηγεί σε σταθερούς προνοιακούς θεσμικούς διακανονισμούς. Όπως άλλωστε δηλώνει και ο ίδιος στην εισαγωγή της μελέτης του: « Το βιβλίο αυτό κατανοεί το Κοινωνικό Κράτος σαν ένα βασικό θεσμό στην κατασκευή ξεχωριστών μοντέλων του μεταπολεμικού καπιταλισμού¹⁹²». Η εγκατάλειψη της κανονιστικότητας χάριν της περιγραφής φανερώνεται και στην ελαστικότητα με την οποία χρησιμοποιείται το κριτήριο θεμελίωσης της τυπολογίας, ήτοι αυτό της από-εμπορευματοποίησης.

¹⁹² Esping-Andersen, G. (1990), *op.cit.* σελ.5.

Ο Esping-Andersen ακολουθεί στενά τις αναλύσεις του Polanyi. Ο τελευταίος, αναλύοντας του μηχανισμούς μετάβασης στην οικονομία της αγοράς, παρατηρεί ότι αυτή θεμελιώνεται συγκροτώντας ένα αυτοαναφορικό και αυτορρυθμιζόμενο φυσικό σύστημα που λειτουργεί σε αφαίρεση από κοινωνικές δεσμεύσεις και οργανώνεται στη βάση της εμπορευματοποίησης των κοινωνικών διαδικασιών. Κρίσιμο ρόλο στη σύσταση της αγοράς αποτελεί η μετατροπή σε εμπορεύματα των βασικών παραγωγικών συντελεστών της εργασίας, της γης και του χρήματος. Και τα τρία υπήρξαν πάντοτε στο κέντρο πολύπλοκων κοινωνικών διαδικασιών που ποίκιλλαν ανά τις ιστορικές περιόδους, όμως με την έλευση της ελεύθερης αγοράς ο ιστορικός χρόνος τους εξαντλείται και τα ίδια αντικειμενοποιούνται ως εμπορεύματα στον πυρήνα των αγοραίων μηχανισμών. Όσο όμως και να προσπαθούν οι αγορές να τα εμπορευματοποιήσουν, άλλο τόσο αναπτύσσονται συστημικές αντιδράσεις που αντιστέκονται σε αυτήν την τάση και τα κρατούν αγκυροβολημένα στις κοινωνικές σχέσεις ως συστατικά τους στοιχεία. Υπό αυτήν την έννοια, αυτά τα τρία συγκεκριμένα στοιχεία δεν είναι τίποτα περισσότερο από «πλασματικά» εμπορεύματα, τα οποία η μεν καπιταλιστική οικονομία προσπαθεί να τα εμπορευματοποιήσει, αλλά από την άλλη, η εμπορευματοποίησή τους θα σήμαινε την εξάντληση της υλικής βάσης της καπιταλιστικής οικονομίας¹⁹³. Ακολουθώντας αυτή τη γραμμή ανάλυσης, ο Esping-Andersen θεωρεί ότι τα κοινωνικά δικαιώματα θεμελιώνονται στην από-εμπορευματοποίηση της εργασίας, δηλαδή στην εισοδηματική αναπαραγωγή των μελών της κοινωνίας έξω από τους μηχανισμούς της αγοράς. Παρατηρεί ότι:

«Στην ιστορία της κοινωνικής πολιτικής οι συγκρούσεις αναπτύχθηκαν κυρίως γύρω από το επιτρεπόμενο μέγεθος ανοσίας από την αγορά, δηλαδή την ισχύ, το εύρος και την ποιότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων. Όταν η εργασία πλησιάζει να είναι ελεύθερη επιλογή και όχι αναγκαιότητα, η από-εμπορευματοποίηση μπορεί να σημάνει την από-προλεταριοποίηση¹⁹⁴».

Το αντικείμενο της από-εμπορευματοποίησης, όπως αυτή αναλύθηκε παραπάνω, είναι το εμπόρευμα εργασία που υλοποιείται στην αγορά, δηλαδή στο επίπεδο της

¹⁹³ Polanyi, K. (1944/1957), *The Great Transformation*, Βοστόνη: Beacon Press, σελ.76. Πρβλ. τα αντίστοιχα επιχειρήματα των νεομαρξιστικών συζητήσεων που αναπτύξαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο.

¹⁹⁴ Esping-Andersen, G. (1990), *op.cit.* σελ.37.

κυκλοφορίας αξιών, οπότε ο σκοπός ενός Κοινωνικού Κράτους έγκειται στην επέκταση των κοινωνικών δικαιωμάτων κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να καθίσταται δυνατή η όσο γίνεται πιο εκτεταμένη εισοδηματική αναπαραγωγή της εργασίας έξω από τον μηχανισμό των τιμών.

Ωστόσο, ο περιορισμός του εμπορεύματος εργασία στο επίπεδο της κυκλοφορίας αξιών και η συνακόλουθη συναγωγή των κοινωνικών αγώνων από αυτό, παραγνωρίζει την κρίσιμη διάσταση της παραγωγής, στο πλαίσιο της οποίας θεμελιώνονταν ο ανταγωνισμός μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας στις πρώιμες επεξεργασίες των πόρων εξουσίας. Όπως αναφέρει και ο Μαρξ, «δεν είναι η εργασία αυτή που αντιπαρατίθεται με τον κάτοχο του χρήματος στην αγορά εμπορευμάτων, αλλά ο εργάτης. Αυτό που πουλάει ο εργάτης είναι η εργατική του δύναμη. Από τη στιγμή που αρχίζει η εργασία του έχει πάψει να ανήκει σε αυτόν, οπότε και δεν μπορεί να πουληθεί από αυτόν¹⁹⁵». Αυτό δηλαδή που υλοποιείται στην αγορά είναι η εργατική δύναμη, ή η ικανότητα για εργασία, εφόσον η εργασία στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής συγκροτείται στη βάση του κοινωνικού καταμερισμού που προκύπτει από την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής. Συνεπώς, ο κανονιστικός αναπροσδιορισμός της στην κατεύθυνση της αλληλεγγύης και της συνεργασίας απαιτεί, από την πλευρά των κρατικών πολιτικών, μία αμφίδρομη από-εμπορευματοποίηση, τόσο προς το επίπεδο της κυκλοφορίας αξιών, όσο και προς αυτό της παραγωγής του. Είδαμε παραπάνω ότι οι πρώιμες επεξεργασίες των πόρων εξουσίας-και του Esping-Andersen- ενσωμάτωναν αυτήν την κανονιστική διάσταση στο πλαίσιο του Κοινωνικού Κράτους με το να κατανοούν την από-εμπορευματοποίηση ως μία δομική συνέπεια των πολιτικών ταξικών αγώνων στο επίπεδο της κρατικής πολιτικής. Η μετάβαση από τις κρατικές πολιτικές, που προωθούσαν την από-εμπορευματοποίηση στο επίπεδο της κυκλοφορίας αξιών, σε αυτές που την προωθούσαν στο επίπεδο της παραγωγής αξιών, σηματοδοτούσε την ανάδειξη του Κοινωνικού Κράτους ως θετική λύση των αντιφάσεων οικονομίας και πολιτικής.

Η εργαλειοποίηση της έννοιας, όπως αυτή συντελείται στην προβληματική των καθεστώτων ευημερίας, την υποβιβάζει από είδος κρατικής

¹⁹⁵Marx,K,(1867/1977), *Capital*, Τομ. Α', Νέα Υόρκη:Vintage books, σελ.677.

πολιτικής σε μέσο πολιτικής, περιορίζοντας την εμβέλειά της σε εκείνες τις αναδιανεμητικές πολιτικές που υλοποιούνται στο επίπεδο της κυκλοφορίας αξιών, δηλαδή της αγοράς. Αυτό έχει ως συνέπεια τη θεματοποίηση του Κοινωνικού Κράτους ως συνόλου θεσμών που διαμεσολαβεί τις αγοραίες ανταλλακτικές σχέσεις, δίχως να υπεισέρχεται στο επίπεδο της παραγωγής. Η απόσυρση της απο-εμπορευματοποίησης αποκλειστικά στη σφαίρα της κυκλοφορίας αξιών σχετικοποιεί την αρχική υπόθεση εργασίας, που είχε διατυπώσει η θεωρία των πόρων εξουσίας. Δηλαδή την κατανόηση του Κοινωνικού Κράτους ως του θεσμικού αποτελέσματος -και υπό όρους θετικής λύσης- της αντίφασης οικονομίας-πολιτικής. Αυτό συμβαίνει διότι υπό το βάρος της μετάβασης στη μεταβιομηχανική οικονομία, τα τρία καθεστώτα ευημερίας κρυσταλλώνονται σε αναπτυξιακά μοντέλα, η βιωσιμότητα και διεύρυνση των οποίων εξαρτάται άμεσα από το βαθμό θεσμικής συμπληρωματικότητας (complementarily) ανάμεσα στον προνοιακό διακανονισμό και στη λειτουργία της αγοράς. Αυτό μας φέρνει στις πολιτικές αναδιάρθρωσης, όπου το Κοινωνικό Κράτος, που προέκυπτε από τον ανταγωνισμό οικονομίας-πολιτικής, όπως αυτός εκφράζονταν μέσα από την ταξική πάλη, κατακερματίζεται σε επί μέρους κοινωνικές πολιτικές, που στόχο έχουν τη θεσμική υποστήριξη των καπιταλιστικών σχέσεων, όπως αυτές διαμορφώνονται στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης. Κοινωνικές πολιτικές και δυνάμεις της αγοράς, διαπλέκονται ιστορικά μέσα από διαδικασίες αμοιβαίας προσαρμογής και ανταγωνιστικής επιλογής χαρακτηριστικών. Με αυτόν τον τρόπο συγκροτούν θεσμικές συμπληρωματικότητες που διανύουν εξαρτημένες πορείες, με αποτέλεσμα την κρυστάλλωση εθνικών τύπων καπιταλισμού. Η έμφαση που δίνεται στη θεσμική διαδικασία σε βάρος της θεσμικής θεμελίωσης παγιώνει τον κατακερματισμό των κοινωνικών πολιτικών, ακυρώνοντας την όποια προσπάθεια ανασυγκρότησης του προνοιακού διακανονισμού σε επίπεδο κράτους. Η αναγωγή του πρόνοιακου διακανονισμού στις επιμέρους κοινωνικές πολιτικές, αντί του κράτους, θέτει το πλαίσιο για την ανάπτυξη της προβληματικής περί της νέας πολιτικής του Κοινωνικού Κράτους που θα μας απασχολήσει στο επόμενο κεφάλαιο.

Κεφάλαιο 4: Κρατοκεντρικές και νεο-θεσμικές προσεγγίσεις του Κοινωνικού Κράτους την περίοδο της αναδιάρθρωσης.

4.1. Η επιστροφή του κράτους και των θεσμών την περίοδο της αναδιάρθρωσης και η ανέγερση μεθοδολογικών εμποδίων στις κοινωνιοκεντρικές προσεγγίσεις.

Μέχρι στιγμής έχουμε αναλύσει τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώθηκαν οι θεωρητικοί προβληματισμοί γύρω από τη συγκρότηση, την αναπαραγωγή αλλά και την κρίση του Κοινωνικού Κράτους, από τη χρυσή περίοδο ανάπτυξης του θεσμού μέχρι και την κρίση των δεκαετιών του '70 και του '80. Οι επεξεργασίες του παρόντος κεφαλαίου πραγματεύονται κριτικά τις θεωρίες που διατυπώνονται την περίοδο της αναδιάρθρωσης. Αυτές περιλαμβάνουν τις κρατοκεντρικές προσεγγίσεις της δεκαετίας του '80 και τις νεο-θεσμικές προσεγγίσεις που ανθούν στην κάμψη του αιώνα και από τις οποίες πηγάζει η προβληματική σχετικά με τις νέες πολιτικές του Κοινωνικού Κράτους. Η βιβλιογραφία υποστηρίζει ότι αμφότερες οι προσεγγίσεις αναπτύσσουν επάλληλους προβληματισμούς, ενώ η δεύτερη θεωρείται συνέχεια της πρώτης. Σ' αυτό το κεφάλαιο θα δείξουμε ότι η μετάβαση από τη μία προβληματική στην άλλη χαρακτηρίζεται από μεθοδολογικές ασυνέχειες, οι οποίες θέτουν σε απορία τους αρχικούς όρους θεσμικής θεμελίωσης του αντικειμένου. Αυτές οι ασυνέχειες απορρέουν μέσα από τη θεωρητική αναπροσαρμογή των αρχικών επεξεργασιών της κρατοκεντρικής προσέγγισης προς μία περισσότερο θεσμική κατεύθυνση. Κρίσιμο ρόλο σε αυτήν την μεταστροφή, που τελικά οδηγεί στην κατίσχυση των νεο-θεσμικών παίζουν τρεις κυρίως παράγοντες. Οι πρώτοι δύο, παγκοσμιοποίηση και νεοφιλελευθερισμός, θέτουν αντίστοιχα σε αμφισβήτηση τον ρόλο του κράτους ως αυτοδύναμης μονάδας πολιτικής κυριαρχίας και ως πολιτικού εγγυητή της κοινωνικής ζωής. Ο τρίτος, τα κοινωνικά προβλήματα, όπως αυτά προκύπτουν στη μεταβιομηχανική κοινωνία, αναδεικνύουν το πεπερασμένο της κρατικής ορθολογικότητας που πλέον αδυνατεί να προσφέρει μονομερώς λύση σε

αυτά. Σε αυτό το εισαγωγικό υποκεφάλαιο θα εξετάσουμε τα μεθοδολογικά εμπόδια που θέτει η κρατοκεντρική προσέγγιση απέναντι σε αυτές του λειτουργισμού και της σοσιαλδημοκρατικής θεωρίας. Με αυτά τα μεθοδολογικά εμπόδια ολοκληρώνεται η θεωρητική ρήξη που είχε δημιουργηθεί την περίοδο της κρίσης και προλειαίνεται το έδαφος για την περίοδο της αναδιάρθρωσης.

Η κρατοκεντρική προσέγγιση, με κύρια εκπρόσωπο την Theda Skocpol, διαφοροποιείται από τις προηγούμενες προσεγγίσεις, όπως αυτές αναλύθηκαν κριτικά στα τρία προηγούμενα κεφάλαια, σε δύο επίπεδα- ένα επιστημολογικό και ένα θεωρητικό. Το επιστημολογικό επίπεδο αναφέρεται στην αξία του κράτους ως έγκυρης ερμηνευτικής μεταβλητής, ικανής να αναδείξει τις αιτιώδεις συνάφειες ανάμεσα στα διάφορα κοινωνικά φαινόμενα. Το θεωρητικό επίπεδο έχει να κάνει με τη μελέτη του Κοινωνικού Κράτους, όπως αυτή διαμορφώνεται στο πλαίσιο της ευρύτερης επιστημολογικής στροφής. Είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο ότι οι αρχικές θεωρίες για τη συγκρότηση του αντικειμένου εγγράφονταν στο ευρύτερο πλαίσιο του δομολειτουργικού παραδείγματος, με βασικό χαρακτηριστικό την κατανόηση του κοινωνικού με όρους κοινωνικού συστήματος. Υπό αυτό το πρίσμα, οι συνάφειες ανάμεσα στα κοινωνικά φαινόμενα αναζητούνταν στις λειτουργικές σχέσεις των στοιχείων που υποστήριζαν τα επί μέρους κοινωνικά υπο-συστήματα, εξοβελίζοντας με αυτόν τον τρόπο από την ανάλυση τον ρόλο που έπαιζαν οι οργανώσεις και οι θεσμοί στη ρύθμιση και αναπαραγωγή του κοινωνικού. Στη συγκεκριμένη προβληματική, η έννοια του κράτους απορρίπτονταν ως μεταφυσική και αντικαταστάθηκε από την έννοια του πολιτικού συστήματος, το οποίο επιφορτιζόταν με τον συντονισμό των διαθέσιμων πόρων για την επίτευξη των στόχων που το ίδιο το κοινωνικό σύστημα είχε θέσει. Έτσι, η πολιτική δομή θεματοποιούνταν ως διεκπεραιωτής των ευρύτερων κοινωνικών λειτουργιών και το κράτος ταυτοποιούνταν απλά ως κυβέρνηση. Οι εργασίες της Skocpol και της ομάδας της επιχειρούν να οριοθετηθούν απέναντι στον δομολειτουργισμό-πλουραλισμό που αποτελούσε την ισχυρότερη θεωρητική παράδοση στην αμερικανική πολιτική επιστήμη, υποστηρίζοντας την ανάγκη για μία μεθοδολογική διαφοροποίηση από την αντίληψη του κράτους ως απλού πάρεργου της κοινωνίας. Απέναντι σε αυτήν την κοινωνιοκεντρική προσέγγιση του κρατικού φαινομένου, αντιτίθεται μία

οργανωσιακή-ρεαλιστική θεώρηση, η οποία κατανοεί το κράτος ως ένα οργανωσιακό σύνολο ικανό να επιδιώκει τους δικούς του σκοπούς, ενίοτε αλλότριους από αυτούς των λοιπών κοινωνικών δυνάμεων¹⁹⁶.

Με φόντο αυτήν την ευρύτερη επιστημολογική διαμάχη, η κρατοκεντρική προσέγγιση επιχειρεί να επιβεβαιώσει τις αρχικές μεθοδολογικές υποθέσεις της μελετώντας τη συγκρότηση του Κοινωνικού Κράτους στις Ηνωμένες Πολιτείες. Με δεδομένο ότι, όπως εξετάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, οι διάφορες εκδοχές της σοσιαλδημοκρατικής θεωρίας του Κοινωνικού Κράτους θεωρούσαν τις ΗΠΑ ως μία περίπτωση υπολειμματικού προνοιακού θεσμικού διακανονισμού, είναι αναμενόμενο αυτές να προσελκύουν τον κύριο όγκο της κριτικής. Έτσι, η θεωρία των πόρων εξουσίας κατατάσσεται, μαζί με τις δομολειτουργικές επεξεργασίες, ως κοινωνιοκεντρική, εφόσον ανάγει τον σχηματισμό των Κοινωνικών Κρατών στην πολιτική κατεύθυνση που λαμβάνουν οι ταξικοί συσχετισμοί σε κάθε κοινωνικό σχηματισμό. Αντίθετα, οι όροι συγκρότησης του Κοινωνικού Κράτους αναζητούνται στις οργανωσιακές ικανότητες του κρατικού μηχανισμού, οι οποίες συναρτώνται, αφενός, με τα ειδικά χαρακτηριστικά που λαμβάνει η πολιτική δομή σε κάθε κράτος, και αφετέρου, με τη δραστηριότητα των ανώτερων υπαλληλικών και επιστημονικών στρωμάτων που δρουν στο εσωτερικό του κράτους παράγοντας πολιτική. Με βάση τις παραπάνω μεθοδολογικές παρατηρήσεις συνάγεται το συμπέρασμα ότι οι ΗΠΑ διαθέτουν Κοινωνικό Κράτος, και πως οι περί του αντιθέτου εκτιμήσεις οφείλονταν στη θεωρητική εμμονή της κατανόησης των προνοιακών θεσμών ως αποτελέσματα των διεκδικήσεων της εργατικής τάξης· εμμονή που εξοβέλιζε τον αυτόνομο ρόλο του κράτους στον σχεδιασμό και την εκτέλεση κοινωνικών πολιτικών. Η έμφαση που δίνεται στην αυτονομία του κράτους, οδηγεί στην αντιπαράθεση των κρατοκεντρικών επεξεργασιών και με τη μαρξιστική προβληματική, όπως αυτή αναπτύχθηκε στο δεύτερο κεφάλαιο. Είδαμε εκεί ότι η σχετική αυτονομία που απολάμβανε το κράτος στον καπιταλισμό προέκυπτε μέσα από την αμφοτεροβαρή έκβαση της ταξικής πάλης, ενώ στο ίδιο μοτίβο εγγράφονταν και η θεμελίωση των κοινωνικών πολιτικών.

¹⁹⁶ Βλ. Skocpol, T. (1979/1990), *States and Social Revolutions*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press, σ.31. Από την πλευρά των δομολειτουργιστών, ο Almond υποστηρίζει ότι η επιστημολογική τομή που διακονούν οι κρατοκεντρικές προσεγγίσεις δεν επιδέχεται γενίκευσης, αφού δεν συνοδεύεται από ανάλογη θεμελίωση στο επίπεδο της εμπειρικής έρευνας και επίσης δεν καταφέρνει να αμφισβητήσει τα βασικά επιχειρήματα του δομολειτουργισμού-πλουραλισμού. Βλ. Almond, G. (1988), "The Return of the State", *The American Political Science Review*, Τομ.82(3), σελ.860.

Ωστόσο, αυτή η αυτονομία δεν επεκτείνονταν στη θεσμική υλικότητα του κράτους, καθώς το τελευταίο δεν αποτελούσε κάτι περισσότερο από συμπύκνωση των ταξικών σχέσεων, με αποτέλεσμα να επέρχεται μία ρήξη ορθολογικότητας στο εσωτερικό του. Συνεπώς, κατά την Skocpol, η αυτονομία που εκχωρούσαν στο κράτος οι νεο-μαρξιστές ήταν ψευδεπίγραφη, εφόσον αυτό παρέμενε ένα πολιτικά άβουλο όργανο στα χέρια των κοινωνικών δυνάμεων. Υπό αυτή τη σκοπιά, οι νεο-μαρξιστικές επεξεργασίες κατατάσσονταν στην ίδια κοινωνιοκεντρική αντίληψη του κράτους που διακονούσαν οι δομολειτουργιστές/πλουραλιστές στην αμερικανική πολιτική επιστήμη και οι σοσιαλδημοκράτες των ευρωπαϊκών θεωρητικών επεξεργασιών για το Κοινωνικό Κράτος.

Παρατηρούμε ότι η ανάδειξη των οργανωσιακών ικανοτήτων που διαθέτει το κράτος σε προνομιακό τόπο θεμελίωσης του Κοινωνικού Κράτους, περνάει μέσα από την οικοδόμηση μεθοδολογικών εμποδίων που αποκλείουν τις βασικές μεθοδολογικές επιλογές τόσο του δομολειτουργισμού όσο και των σοσιαλδημοκρατικών προσεγγίσεων. Η οικοδόμηση επιχειρείται, όπως θα δούμε στο αμέσως επόμενο υποκεφάλαιο, μέσα από την επαναπροσέγγιση του βεμπεριανού έργου. Συγκεκριμένα, επιχειρείται η απόσπαση του τελευταίου από τις παρσονικές κοινωνιοκεντρικές αναγνώσεις και η επαναπλαισίωσή του στην κατεύθυνση μίας κρατικής ορθολογικότητας που διαθέτει το προβάδισμα έναντι των κοινωνικών προσδιορισμών. Η διήθηση των λειτουργικών στοιχείων από τη βεμπεριανή θεωρία του κράτους και η αποκατάσταση της ορθολογικότητας του τελευταίου, οδηγούν στη θωράκισή του απέναντι στους εκάστοτε κοινωνικούς ανταγωνισμούς. Συνεπώς, ολοκληρώνεται η οικοδόμηση ενός διπλού μεθοδολογικού εμποδίου, που αποκλείει τις λειτουργίες του κοινωνικού συστήματος και τους κοινωνικούς ανταγωνισμούς, ως πιθανούς όρους θεμελίωσης του αντικειμένου. Μόνη επιλογή θεμελίωσης πλέον αναδεικνύεται η οργανωσιακή ικανότητα που διαθέτει το ίδιο το κράτος. Προς επίρρωση αυτής της μεθοδολογικής ρήξης, χρησιμοποιείται το παράδειγμα της ανάπτυξης του προνοιακού θεσμικού διακανονισμού στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Πράγματι, η κρατοκεντρική στροφή στη μελέτη του Κοινωνικού Κράτους συνυφαίνεται άμεσα, στα πρώτα τουλάχιστον στάδια της, με τη μελέτη της «αμερικανικής εξαίρεσης» στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής. Ο εντοπισμός, όμως,

των όρων συγκρότησης του Κοινωνικού Κράτους στις πρωτοβουλίες της κρατικής μηχανής δεν εξαντλείται απλά στην ανακάλυψη μίας κρυμμένης αμερικανικής παράδοσης στο πεδίο της θεμελίωσης των κοινωνικών πολιτικών. Ο χρονισμός των συγκεκριμένων θεωρητικών επεξεργασιών με τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές αναδιάρθρωσης της δεκαετίας του '80, μαρτυρά ότι η προβληματική γύρω από τη διερεύνηση της πορείας που διανύουν ιστορικά οι προνοιακοί διακανονισμοί, προσπαθεί να φέρει στο προσκήνιο εκείνες τις κρατικές ικανότητες που ενδεχομένως να είναι σε θέση να περισώσουν ορισμένα βασικά στοιχεία κοινωνικής πολιτικής, τα οποία στη μεταβατική περίοδο της νεο-φιλελεύθερης αναδιάρθρωσης τελούσαν συνεχώς υπό διαπραγμάτευση. Με άλλα λόγια, η προσπάθεια σύνδεσης των όρων θεμελίωσης με τους όρους αναπαραγωγής συνιστά μία απόπειρα διάσωσης ουσιαστών διαστάσεων του αντικείμενου απέναντι στην πολιτική υπονόμευσή του από τα συντηρητικά-νεοφιλελεύθερα προτάγματα. Αυτή η προσπάθεια διάσωσης, που διενεργείται με την αποκατάσταση της αυτονομίας του κράτους μέσα από την αναδρομή στις βεμπεριανές αναλύσεις, στη συνέχεια εγκαταλείπεται στο πλαίσιο της μετάβασης από τις κρατοκεντρικές επεξεργασίες στη νεο-θεσμική προσέγγιση. Η μεθοδολογική αυτή μετάβαση από το κράτος-οργανωσιακό σύνολο στο κράτος-θεσμικό διακανονισμό, ακολουθεί στενά την έκβαση που λαμβάνει η απόπειρα αναδιάρθρωσης του αντικείμενου κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90 και του '00.

Υποστηρίζουμε σε αυτό το κεφάλαιο ότι η εν λόγω μετάβαση σχετίζεται με δύο συγκεκριμένες πλευρές της αναδιάρθρωσης. Η πρώτη είναι η ανάδυση του αφηγήματος, και εν μέρει της πραγματικότητας, της παγκοσμιοποίησης, η οποία σχετικοποιεί την επιτελική πρωτοκαθεδρία του κράτους στην οργάνωση του κοινωνικο-οικονομικού θεσμικού συμπλέγματος. Η δεύτερη είναι η ανθεκτικότητα που επιδεικνύουν ορισμένοι τομείς της κοινωνικής πολιτικής απέναντι στις απόπειρες της νεο-φιλελεύθερης αναδιάρθρωσης. Σε αυτήν την περίπτωση, η μερική αποτυχία του νεο-φιλελεύθερου προγράμματος υπονομεύει τη μεταρρυθμιστική ικανότητα του κράτους, με αποτέλεσμα η απόλυτη αυτονομία, που στην κρατοκεντρική προσέγγιση αποδίδονταν στα οργανώσιακά χαρακτηριστικά του κρατικού μηχανισμού, να συναρτάται με το ευρύτερο θεσμικό πλέγμα που πλαισιώνει τις κρατικές πολιτικές. Η

μετακύλιση από το κράτος στους θεσμούς, μετατοπίζει το ενδιαφέρον από τη διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στους όρους συγκρότησης και στους όρους αναπαραγωγής του αντικειμένου, στη μελέτη των όρων συντήρησης ενός δεδομένου προνοιακού status quo- ανεξαρτήτως προέλευσης- μέσα από την ανάπτυξη ενός πλέγματος δημόσιας πολιτικής που φέρει τον χαρακτηριστικό τίτλο Νέα Πολιτική του Κοινωνικού Κράτους (New politics of the Welfare State). Στον πυρήνα αυτού του νέου πλέγματος βρίσκεται ο κατακερματισμός του αντικειμένου σε επιμέρους πολιτικές· κατακερματισμός που ακυρώνει τους όρους συγκρότησής του, όπως αυτοί διατυπώθηκαν στις κρατοκεντρικές προσεγγίσεις. Σε αυτό το κεφάλαιο θα προσπαθήσουμε να ανασκευάσουμε αυτή τη θεωρητική πορεία που περιγράφηκε εν συντομία παραπάνω. Πρώτα, θα αναλύσουμε τις κρατοκεντρικές προσεγγίσεις, στη συνέχεια θα επικεντρώσουμε στα δύο στοιχεία -παγκοσμιοποίηση και έκβαση νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων- που μετέθεσαν τη θεωρητική προβληματική από τις οργανωσιακές στις θεσμικές διαστάσεις του κράτους. Ακολούθως, θα αναδείξουμε τις σχέσεις των νεο-θεσμικών προσεγγίσεων ως προνομιακών σημείων αναφοράς των μελετών για το Κοινωνικό Κράτος και, τέλος, θα εστιάσουμε στις αναλύσεις περί νέας πολιτικής του Κοινωνικού Κράτους και στο πώς αυτές θεματοποιούν το ζήτημα της μεταβολής στο φόντο των προβλημάτων της μετα-βιομηχανικής κοινωνίας.

4.2. Ανακαλύπτοντας το Κράτος μέσα στο Κοινωνικό Κράτος την περίοδο της αναδιάρθρωσης.

4.2.1. Η θεμελίωση των μεθοδολογικών εμποδίων μέσα από την επαναπροσέγγιση της βεμπεριανής προβληματικής.

Είδαμε στην εισαγωγή αυτού του κεφαλαίου ότι η ανάπτυξη της κρατοκεντρικής προσέγγισης φιλοδοξούσε να αποτελέσει μία απάντηση στον κοινωνιοκεντρισμό του δομολειτουργικού-πλουραλιστικού παραδείγματος. Η επιστροφή του κράτους στο κέντρο της ανάλυσης πράγματι συνιστά μία ρήξη με τον δομολειτουργισμό και κυρίως με την επιφυλακτικότητα που αυτός έτρεφε για τις

αφηρημένες, δηλαδή για τις μη επιδεχόμενες λειτουργική θεμελίωση έννοιες. Η ρήξη αυτή εδράζεται σε μία μεθοδολογική μετατόπιση στον τρόπο προσέγγισης του βεμπεριανού έργου, προνομιακού πλαισίου αναφοράς αμοτέρων των προσεγγίσεων.

Στο πρώτο κεφάλαιο αναφερθήκαμε εν συντομία στον παραλληλισμό της διαδικασίας μετάβασης από τις παραδοσιακές στις νεωτερικές, λειτουργικά διαφοροποιημένες κοινωνίες με τη βεμπεριανή έννοια του «σιδερένιου κλουβιού». Η συγκεκριμένη επιλογή δεν είναι διόλου τυχαία. Αντίθετα απηχεί μία τάση ιδεαλιστικής ανάγνωσης, χαρακτηριστικό γνώρισμα του «Παρσονικού» Weber¹⁹⁷. Ως γνωστόν, ο Parsons αντιστρέφει την πεσιμιστική ματιά του Weber πάνω στη διαδικασία εξορθολογισμού και τη θέτει ως τελεολογικό ορίζοντα μίας προϊούσας κοινωνικής ανάπτυξης, κατάληξη της οποίας νοούνται οι σύγχρονες, ορθολογικά οργανωμένες και λειτουργικά διαφοροποιημένες δυτικές κοινωνίες¹⁹⁸. Από αυτήν την αισιόδοξη σκοπιά οι σιδερένιες μπάρες του κλουβιού, προορισμένου να καθυποτάσσει τα κοινωνικά νοήματα στις επιταγές της νεωτερικής ορθολογικότητας, μετατρέπονται σε εφελτήριο για τη συνολικότερη κοινωνική ανάπτυξη. Ωστόσο, αυτή η αναδρομή στον κατά Βέμπερ εξορθολογισμό, εκτός από τη χάραξη μίας ξεκάθαρης κατεύθυνσης κοινωνικής προόδου, υποκρύπτει και μία σαφή μεθοδολογική επιλογή. Αποτιμώντας το έργο του Weber σε μία απόπειρα θεμελίωσης μίας συνολικής θεωρίας για το κοινωνικό σύστημα, ο Parsons εστιάζει στην αδυναμία μετάβασης από τον βεμπεριανό ιδεατό τύπο στη διερεύνηση των συνολικότερων σχέσεων που διέπουν τα μέρη ενός κοινωνικού συστήματος. Συγκεκριμένα, η προσπάθεια να ταξινομηθούν οι διάφορες πιθανές, εμπειρικά διαπιστώσιμες, μορφές κοινωνικών σχέσεων σε ιδεατούς τύπους, δεν σημαίνει ότι οι τελευταίοι δύνανται να λογιστούν ως μονάδες ενός συστήματος κοινωνικών σχέσεων, εφόσον μπορούν κάλλιστα να μη συσχετίζονται μεταξύ τους¹⁹⁹. Τελικά, αυτός ο διαχωρισμός μεταξύ των σχέσεων που εμπεριέχουν οι διάφοροι τύποι καταλήγει στην αποσύνδεση των επιμέρους διαστάσεων του κοινωνικού συστήματος και στην κρυστάλλωσή τους σε

¹⁹⁷ Sanderson, S. (1988), "The Neo-Weberian revolution: A Theoretical balance sheet", *Sociological Forum*, Τόμ.3(2), σελ.308.

¹⁹⁸ Gilman, N. (2003), *Mandarins of the future: Modernization theory in Cold War America*. Βαλτιμόρη και Λονδίνο: John's Hopkins University Press, σελ.87-88.

¹⁹⁹ Parsons, T. (1949/1966), *The Structure of Social Action: A study of social theory with special reference to a Group of recent European writers*, Νέα Υόρκη: The Free Press, σελ. 627.

ένα είδος τυπολογικού ατομισμού²⁰⁰ (type atomism). Το ερμηνευτικό κενό που δημιουργείται από τον τελευταίο, αποπειράται να καλυφθεί με τη μετατροπή γενικεύσιμων θεωρητικών κατηγοριών, όπως ο ορθολογισμός, σε σταθερά δομικά στοιχεία μίας συνολικότερης κοινωνικής θεωρίας²⁰¹. Από αυτή τη σκοπιά, η συγκρότηση του κοινωνικού συστήματος ως αντικειμένου της θεωρίας, και η συνακόλουθη υπαγωγή των επιμέρους ιδεότυπων στη μελέτη αυτού, εδράζεται σε μία αναδιατύπωση της βεμπεριανής θέσης περί εξορθολογισμού και νεωτερικότητας. Στο πλαίσιο αυτής επιχειρείται η αποσύνδεση του εξορθολογισμού από το ιδεοτυπικό σημασιολογικό του πλαίσιο που τον θεματοποιούσε ως μία μονοδιάστατη διαδικασία²⁰². Όπως παρατηρεί και ο ίδιος ο Parsons, «η έννοια του εξορθολογισμού στον Βέμπερ αφορά μία πλευρά της γενικευμένης διαδικασίας της κοινωνικής μεταβολής η οποία σχετίζεται άμεσα με τις διαδικασίες οικονομικής ανάπτυξης²⁰³». Στη συνέχεια ο Parsons επιχειρεί να θέσει την έννοια σε διαφορετική βάση λογίζοντας τη διαδικασία εξορθολογισμού ως «*την τάση των κοινωνικών συστημάτων να αναπτύσσουν προοδευτικά υψηλότερα επίπεδα δομικής διαφοροποίησης κάτω από την πίεση των απαιτήσεων της συστημικής προσαρμογής*²⁰⁴». Η γενίκευση αυτή οδηγεί στη σύντηξη των διάφορων επιμέρους ιδεότυπων, όπως της γραφειοκρατίας, στο λειτουργικό όλον του συνολικότερου κοινωνικού συστήματος. Όπως καθίσταται φανερό, η συγκεκριμένη ανάγνωση του Weber οδηγεί στη λειτουργική καταγραφή της γραφειοκρατίας, και του πολιτικού συστήματος συνολικότερα, ως άλλης μίας σειράς μέσων για την επίτευξη των στόχων που θέτει το κοινωνικό σύστημα.

Ως τώρα εξετάσαμε πώς προκύπτει, σε μεθοδολογικό επίπεδο, η υπαγωγή του κράτους στην κοινωνία, στο πλαίσιο του δομολειτουργικού παραδείγματος. Στην αντίθετη κατεύθυνση κινούνται οι επεξεργασίες της Skocpol, η οποία επιχειρώντας μία περισσότερο παραδοσιακή ανάγνωση του Weber, προσπαθεί να αποσυνδέσει το κράτος από τα κοινωνικά δεσμά του. Δεν είναι τυχαία λοιπόν η επιλογή της να

²⁰⁰ Parsons, T. (1947), *Introduction*, σελ. 15, στο Weber, M. (1947), *The theory of social and economic organization*, Νέα Υόρκη: Free Press.

²⁰¹ Parsons, T. (1949/1966), *op.cit.* σελ. 628.

²⁰² Πάρσονς, Τ. (1928/2008), «Ο «καπιταλισμός» στην πρόσφατη γερμανική θεωρία: Ζόμπαρτ και Βέμπερ» στο Πάρσονς, Τ. (2008), *Τάλκοτ Πάρσονς: Καπιταλισμός και Αξίες, τα πρώιμα κείμενα*. Αθήνα: Νήσος, σελ. 69.

²⁰³ Parsons, T., Smelser, N. (1956/1964), *Economy and Society: A study in the Integration of Economic and Social Theory*, Λονδίνο: Routledge & Kegan, σελ. 293.

²⁰⁴ *Ibid.* σελ. 292.

εξετάσει τη θέση περί αυτονομίας του κράτους απέναντι στις κοινωνικές δυνάμεις, μελετώντας ένα θέμα που θεωρούνταν *par excellence* περίπτωση κατίσχυσης της κοινωνίας πάνω στο κράτος-το ζήτημα των κοινωνικών επαναστάσεων. Στην εισαγωγή της συγκεκριμένης μελέτης παραθέτει τον εξής ορισμό για το κράτος:

«Αν θέλουμε να δώσουμε έναν σωστό ορισμό του κράτους, τότε σίγουρα αυτό δεν μπορεί να οριστεί σαν μία απλή αρένα στην οποία λαμβάνουν χώρα οι κοινωνικο-οικονομικοί αγώνες. Για την ακρίβεια, το κράτος είναι ένα σύνολο διοικητικών, αστυνομικών και στρατιωτικών οργανώσεων που έχουν επικεφαλής, και λίγο-πολύ συντονίζονται από, μία εκτελεστική εξουσία (*authority*). Κάθε κράτος, κυρίως και πρωταρχικά αποσπά πόρους από την κοινωνία και τους εκμεταλλεύεται για να δημιουργήσει και να υποστηρίξει κατασταλτικές και διοικητικές οργανώσεις²⁰⁵».

Ο παραπάνω ορισμός ουσιαστικά αναπαράγει τη βεμπεριανή αντίληψη του σύγχρονου κράτους ως μίας υποχρεωτικής πολιτικής οργάνωσης, της οποίας το διοικητικό προσωπικό καταφέρνει, στο πλαίσιο της εδαφικής επικράτειας που ορίζει, να επικαλείται, με επιτυχία, το μονοπώλιό του στη νομιμοποιημένη χρήση της φυσικής βίας για την επιβολή και διατήρηση της τάξης²⁰⁶. Με τον βεμπεριανό ορισμό που υιοθετεί, η Skocpol οριοθετείται απέναντι στη μαρξιστική συζήτηση για την αυτονομία του κράτους που παρουσιάσαμε στο δεύτερο κεφάλαιο. Παρατηρούμε ήδη, από την πρώτη πρόταση, την αποστασιοποίηση από τις επεξεργασίες του ύστερου Πουλαντζά, που εκφράζεται με την αποδέσμευση του κράτους από την ταξική πάλη. Το σημαντικότερο στοιχείο αυτής της αποστασιοποίησης, και το πρώτο βήμα για την ουσιαστική αυτονομία του κράτους, είναι η μετατόπιση του ζητήματος της νομιμοποίησης, που όπως είδαμε αποτελούσε κεντρικό στοιχείο στις μαρξιστικές συζητήσεις. Η διαπλοκή κοινωνικών τάξεων-κράτους τοποθετούσε τη νομιμοποίηση του τελευταίου στον άξονα κράτους-κοινωνίας. Η διάρρηξη της σχέσης κοινωνικών δυνάμεων-κράτους, μεταθέτει το ζήτημα της νομιμοποίησης στο επίπεδο του κράτους καθεαυτού, ήτοι στο επίπεδο της πολιτικής ηγεσίας. Υπενθυμίζουμε, σε αυτό το σημείο, ότι ο Weber εντοπίζει τη βάση της νομιμοποίησης στον τύπο της εκάστοτε εξουσίας, διακρίνοντας τρεις περιπτώσεις –την ορθολογική, την παραδοσιακή και τη

²⁰⁵ Skocpol, T. (1979/1990), *op.cit.* σελ.29.

²⁰⁶ Weber, M. (1968), *Economy and Society*, Τομ.Α', Μπέρκλεϋ: University Press of California, σελ.54.

χαρισματική²⁰⁷. Σε ανάλογες θεωρητικές επιλογές προβαίνει και η Skocpol που ουσιαστικά, και πίσω από τις γραμμές, συναρτά την πραγματική αυτονομία του κράτους με την απόσυρση της νομιμοποίησης στο εσωτερικό του. Θεωρεί δηλαδή ότι το σημαντικό για την επιβίωση και αναπαραγωγή ενός κράτους δεν είναι η στήριξη της λαϊκής πλειοψηφίας, αλλά η σφυρηλάτηση της νομιμοποίησης ανάμεσα στις πολιτικά ισχυρές ομάδες και σε εκείνες τις ομάδες που στελεχώνουν τον κρατικό μηχανισμό. Για την ακρίβεια, τα κρατικά στελέχη και οι υποστηρικτές τους καλούνται να αποσπάσουν πόρους από την κοινωνία για να συγκροτήσουν, κατά Weber, υποχρεωτικές διοικητικές και κατασταλτικές οργανώσεις στο σταυροδρόμι που σχηματίζει από τη μία πλευρά η θέση του κράτους στο διεθνές κρατικό σύστημα, και από την άλλη οι ταξικά διαιρεμένες κοινωνικο-οικονομικές δομές που βρίσκονται στο εσωτερικό της επικράτειάς του²⁰⁸. Από αυτήν την τελευταία ικανότητα του κράτους να οργανώνεται απέναντι στα δύο διαφορετικά επίπεδα, εξαρτάται η επιτυχία ή η αποτυχία του, με τη δεύτερη να οδηγεί στην επικράτηση των κοινωνικών επαναστάσεων.

Στην ουσία, η υιοθετούμενη γραμμή ανάλυσης ακολουθεί την αντίστοιχη του Weber, ο οποίος μελετά την εξέλιξη των διοικητικών δομών του κράτους εξετάζοντας τις δυναμικές που αναπτύσσονται μέσα σε αυτό· δυναμικές που πυροδοτούν μεταβάσεις σε διαδοχικούς τύπους άρθρωσης της εξουσίας και οι οποίοι εκτείνονται από τον πατριαρχικό μέχρι τον γραφειοκρατικό²⁰⁹. Ωστόσο, η υιοθέτηση της βεμπεριανής μεθοδολογίας, που έγκειται στην κατασκευή μονοδιάστατων ιδεοτύπων όπως είδαμε πρότερα, ως εργαλείου για την ιστορική ερμηνεία του κρατικού φαινομένου αναδεικνύει τις ιστοριστικές πλευρές του βεμπεριανού έργου, στο πλαίσιο του οποίου επιχειρούνταν ο αυστηρός διαχωρισμός μεταξύ κοινωνιολογίας και ιστορίας²¹⁰. Σε αυτό το πλαίσιο, μολονότι διατηρείται ο κανόνας περί αναντιστοιχίας των ιδεοτύπων, στη βάση του οποίου η σχέση οικονομίας και πολιτικής λογίζονταν ως εξωτερική, εντούτοις η χρησιμοποίησή τους για την ανάλυση της ιστορικής συγκυρίας οδηγεί στην αντιστοίχισή τους. Η τελευταία όμως δεν συμβαίνει σε αναφορά με τη συνολική κοινωνία, όπως για παράδειγμα στην

²⁰⁷ *Ibid.* σελ.213-215.

²⁰⁸ Skocpol.(1979/1990),op.cit. σελ.32.

²⁰⁹ Weber. (1968),Τομ.Β', σελ. 1002.

²¹⁰ Βλ Ψυχοπαίδης, Κ.(1994), *Ιστορία και Μέθοδος*, Αθήνα: Σμίλη, σελ. 342.

περίπτωση του δομολειτουργισμού που αναλύσαμε παραπάνω, αλλά λαμβάνει χώρα ad hoc στο πλαίσιο του συγκεκριμένου ιστορικού γεγονότος, από το οποίο αντλεί και τα βασικά της χαρακτηριστικά. Με αυτήν την έννοια, η ερευνητική φιλοδοξία για μία ιστορική αποτίμηση του κρατικού φαινομένου προσκρούει ενίοτε στον σκόπελο του ιστορισμού²¹¹.

Έχοντας αναλύσει την αυτονομία του κράτους από την κοινωνία και το πώς αυτή θεμελιώνεται μεθοδολογικά στις δύο αντιθετικές αναγνώσεις του βεμπεριανού έργου, ας εξετάσουμε τι κομίζει αυτή η μεθοδολογική στροφή στη μελέτη του Κοινωνικού Κράτους. Σε ένα πρώτο επίπεδο, καθίσταται εμφανές ότι η κρατοκεντρική προσέγγιση κατανοεί τον δομολειτουργισμό και τις θεωρίες περί κινητοποίησης εξουσιαστικών πόρων ως τις δύο όψεις του ίδιου κοινωνιοκεντρικού θεωρητικού νομίσματος. Τα κοινά χαρακτηριστικά που αυτές μοιράζονται είναι κατά βάση δύο. Το πρώτο έγκειται στο ότι θεωρούν πως οι κοινωνικές ανάγκες, ή οι κοινωνικές διεκδικήσεις, μεταφράζονται αυτόχρονα σε κοινωνικές πολιτικές. Αφού όμως οι κοινωνικές δομές και οι κοινωνικές διεκδικήσεις είναι λίγο-πολύ συναφείς σε όλα τα κράτη του ανεπτυγμένου κόσμου, αυτό πρακτικά σημαίνει ότι η συγκεκριμένη συνάφεια θα εγγράφεται και μέσα στις κοινωνικές πολιτικές που υιοθετεί κάθε κράτος ξεχωριστά. Συνεπώς, το δεύτερο χαρακτηριστικό εντοπίζεται στο ότι αμφότερες οι κοινωνιοκεντρικές θεωρίες αρθρώνονται στη βάση της σύγκλισης των επιμέρους προνοιακών θεσμικών διακανονισμών σε ένα ενιαίο μοντέλο²¹². Οι δομολειτουργιστές, όπως είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο, προέβλεπαν τη δεκαετία του '60 τη σύγκλιση Ανατολής-Δύσης σε ένα μοντέλο πλουραλιστικού βιομηχανισμού, ενώ το ρεύμα των πόρων εξουσίας θεωρούσε ότι η κρίση της δεκαετίας του '70 θα απέληγε στην κατίσχυση του σοσιαλδημοκρατικού Κοινωνικού Κράτους. Ωστόσο,

²¹¹ Δεν είναι τυχαίο ότι η Skocpol προσπαθεί να συνδυάσει το έργο του Weber με αυτό του Otto Hintze που ως συνεργάτης του Schmoller αναπαράγει τις βασικές μεθοδολογικές επιλογές του ιστορισμού. Για τη συσχέτιση ανάμεσα στους δύο βλ. Skocpol, T. (1985), "Bringing the State Back in: Strategies of Analysis in current research" εις Evans, P. Rueschemeyer, D. Skocpol, T. (επιμ.) (1985), *Bringing the state Back in*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press, σελ. 7-8. Για την κριτική του Weber στον ιστορισμό του Schmoller βλ. Γκιούρας, Θ. (2001), «Στοιχεία πολιτικής θεωρίας στην κοινωνιολογία της εξουσίας. Παρατηρήσεις με βάση εννοιολογικές διαμορφώσεις στην πολιτική τυπολογία του Max Weber», επίμετρο στο Weber, M. (2001), *Οι τύποι της εξουσίας*, Αθήνα: Κένταυρος, σελ. 188-189. Όσον αφορά στο έργο του Hintze πρβλ τη συλλογή δοκιμίων του στο Hintze, O. (1964), *Soziologie und Geschichte : gesammelte Abhandlungen zur Soziologie, Politik und Theorie der Geschichte*, Goettingen : [Vandenhoeck & Ruprecht](#).

²¹² Βλ. την κριτική απέναντι στις κοινωνιοκεντρικές προσεγγίσεις στο Skocpol, T. Amenda, E. (1986), "States and Social Policies", *Annual Review of Sociology*, Τομ. 12(1).

κατά την Skocpol και τους συνεργάτες της, κανένα από τα παραπάνω μοντέλα δεν ήταν ικανό να θεματοποιήσει την ιστορική πορεία των κοινωνικών πολιτικών στις ΗΠΑ. Για το λόγο αυτό αμφισβήτησαν τις όποιες δυνατότητες σύγκλισης προσέφεραν τα κοινωνιοκεντρικά μοντέλα και έστρεψαν τη μελέτη τους στις κρατικές δομές. Με άλλα λόγια, εφόσον οι ομοιότητες των σύγχρονων κοινωνικών δομών δεν επαρκούσαν για να μελετήσουν την αμερικανική ιδιαιτερότητα, η έρευνα στράφηκε στη μελέτη των σημείων απόκλισης κάθε κοινωνικού σχηματισμού, που στην υπό εξέταση περίπτωση εντοπίζονται στο κράτος.

Ακολουθώντας τους ορισμούς για το κράτος, όπως τους παραθέσαμε παραπάνω, η ομάδα της Skocpol προσπαθεί να ξαναδιαβάσει την ιστορία της αμερικανικής κοινωνικής πολιτικής ανιχνεύοντας τα κομβικά σημεία εξέλιξής της στη διάρθρωση των κρατικών δομών, αναπαράγοντας έτσι τη βεμπεριανή λογική ανάλυσης περί τύπων εξουσίας. Η έμφαση εδώ δίνεται στις οργανωτικές δομές του κράτους, καθώς επίσης και στις κληρονομίες που αφήνουν σε αυτές οι παρελθούσες πολιτικές επιλογές. Στο πλαίσιο των οργανωτικών δομών του κράτους διαμορφώνονται τα μοτίβα, στη βάση των οποίων ενσωματώνονται σε αυτό οι ιδέες των επιστημονικών στρωμάτων γύρω από τα κοινωνικά ζητήματα, όπως αυτά διαμορφώνονται στην εκάστοτε ιστορική συγκυρία. Επιπλέον, είναι μέσα σε αυτές τις δομές όπου διαμορφώνονται οι δραστηριότητες πολιτικών και γραφειοκρατών, αλλά και τα εκφραζόμενα πολιτικά αιτήματα των διάφορων κοινωνικών ομάδων²¹³. Η διάδραση των παραπάνω διαστάσεων δομεί τις ικανότητες του κράτους να παράγει πολιτική, αναπτύσσοντας τους κατάλληλους οργανωτικούς πόρους που απαιτούνται για την αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων²¹⁴. Έχοντας θεμελιώσει, μέσα από την επαναπροσέγγιση του βεμπεριανού έργου, ένα διπλό μεθοδολογικό εμπόδιο που εξασθενεί την ερμηνευτική ισχύ τόσο του λειτουργισμού, όσο και των κοινωνικών ανταγωνισμών, η Skocpol προχωρεί στη διερεύνηση της ιστορικής ανάπτυξης του Κοινωνικού Κράτους στις Η.Π.Α κάτω από την οπτική των οργανωσιακών ικανοτήτων που αναπτύσσει σε κάθε ιστορική περίοδο ο κρατικός μηχανισμός.

²¹³ Weir, M. Skocpol, T. (1985), "State Structures and the Possibilities for "Keynesian Responses to the Great Depression in Sweden, Britain and the United States", εις Evans, P. Rueschemeyer, D. Skocpol, T. (επιμ.) (1985), op.cit, σελ. 118-119.

²¹⁴ Skocpol, T. (1985), op.cit. σελ. 18.

4.2.2. Σε αναζήτηση των κρατικών ικανοτήτων: Πρόνοια και πολιτική στο πλαίσιο της «αμερικανικής εξαίρεσης».

Με άξονα τις ανωτέρω θεωρητικές αφετηρίες, η κρατοκεντρική προσέγγιση αμφισβητεί την κοινά αποδεκτή άποψη, που υποστήριζε πως η όποια δομή κοινωνικού κράτους υφίσταται στις ΗΠΑ απέρρευε από το New Deal. Δηλαδή ένα κράμα κοινωνικών πολιτικών, συγγενών προς στα ευρωπαϊκά δεδομένα, που χαρακτηρίζονταν από κεϋνσιανά μέτρα προερχόμενα, είτε από τις πιέσεις των εργαζόμενων τάξεων, είτε από τις δυνάμεις του κεφαλαίου²¹⁵. Η ανάλυση ξεκινά από τη βασική διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στις ΗΠΑ και στις ευρωπαϊκές χώρες στο επίπεδο της οργάνωσης και συγκρότησης του κράτους. Η Ευρώπη χαρακτηρίζεται από μία μακρά παράδοση απολυταρχικού κράτους²¹⁶, προπομπού των σύγχρονων γραφειοκρατιών, υπό τη σκέπη των οποίων συντελέστηκε σταδιακά ο εκδημοκρατισμός κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, ενώ οι ΗΠΑ ακολουθούν την αντίθετη κατεύθυνση. Σε αυτές, ο εκδημοκρατισμός αναπτύσσεται πολύ πριν την ανάπτυξη μίας ορθολογικής γραφειοκρατικής δομής και με δεδομένη την απουσία πρότερου απολυταρχικού κράτους, τον πρώτο ρόλο παίζουν τα κόμματα και τα δικαστήρια²¹⁷. Σε αυτές τις συνθήκες, της πρόωρα ανεπτυγμένης δομής πολιτικής αντιπροσώπευσης και της ακόμα ατροφικής εκτελεστικής και γραφειοκρατικής

²¹⁵ Η Skocpol προσπαθούσε να ασκήσει συστηματική κριτική σε όποια άποψη επιστράτευε τις κοινωνικές δυνάμεις- εργασία ή κεφάλαιο- ή τις ομάδες πίεσης, ως ερμηνευτικό πλαίσιο θεμελίωσης προνοιακών θεσμών. Βλ. χαρακτηριστικά Skocpol, T. Amenda, E. (1985), “Did Capitalists shape social security?”, *American Political Science Review*, Τομ. 50 (4), σελ. 572-575. Εδώ η Skocpol υποβάλλει σε κριτική την άποψη ότι τα συμφέροντα του μονοπωλιακού κεφαλαίου οδήγησαν στην ψήφιση της περίφημης Social Security Act το 1935. Skocpol, T. Finegold, K. Goldfield, M. (1990), “New Deal Labor Policy”, *American Political Science Review*, Τομ. 84, (4), πρόκειται για συζήτηση σχετικά με το νόμο περί ρύθμισης των εργασιακών σχέσεων το 1935, στο πλαίσιο του δεύτερου New Deal. Ο Goldfield υποστηρίζει ότι αυτή η ρύθμιση ήταν καρπός των εργατικών κινητοποιήσεων, ενώ οι Skocpol και Finegold υποστηρίζουν ότι η κατίσχυση των φιλελευθέρων στο κογκρέσο σε συνδυασμό με την αποτυχία των νομοθετικών πρωτοβουλιών της πρώτης περιόδου του New Deal οδήγησαν στην υιοθέτηση της επίμαχης ρύθμισης. Και τέλος βλ. Skocpol, T. (1995), “The enactment of Mother’s pensions: Civic mobilization and agenda setting or benefits of the ballot? Response”, *American Political Science Review*, Τομ. 89 (3), όπου υποστηρίζεται, όπως μαρτυρά και ο τίτλος, ότι η κατοχύρωση συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων από την πλευρά των μητέρων δεν είναι αποτέλεσμα της εκλογικής επιρροής που αυτές ασκούσαν, αλλά αποκύημα της συμμετοχής των γυναικών σε οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών, γεγονός που τους έδωσε τη δυνατότητα να διαμορφώσουν την ατζέντα της δημόσιας πολιτικής ως προς το θέμα.

²¹⁶ Anderson, P. (1974), *Lineages of the absolutist state*, Λονδίνο: Verso, σελ. 40-41.

²¹⁷ Skocpol, T. (1995), *Protecting Soldiers and Mothers. The political origins of social policy in the United States*, Κέμπριτζ-Μασαχουσέτη: Harvard University Press, σελ. 69.

εξουσίας, ο ανταγωνισμός των πολιτικών κομμάτων για την ανάπτυξη δικτύων πατρωνίας οδηγεί στη θεμελίωση των πρώτων προνοιακών πολιτικών διανεμητικού κυρίως χαρακτήρα. Το αντικείμενο αυτών των πολιτικών ήταν οι συντάξεις για τους απόμαχους του αμερικανικού εμφυλίου πολέμου.

Η συγκεκριμένη περίπτωση επιβεβαιώνει την αρχική ερευνητική υπόθεση της Skocpol, ότι η κρατική αυτονομία μπορεί να μη συνιστά σταθερό δομικό παράγοντα, αλλά να είναι ευμετάβλητη²¹⁸. Δηλαδή, μία συγκεκριμένη κοινωνική πολιτική δύναται να προκύψει από τις αυτόνομες προσπάθειες της γραφειοκρατίας να ανταποκριθεί σε ένα κοινωνικό πρόβλημα κινητοποιώντας τους ανάλογους οργανωτικούς πόρους. Όμως, η ίδια αυτή πολιτική μπορεί να δημιουργήσει κοινωνικά συμφέροντα και ομάδες πίεσης που περιορίζουν την αρχική της αυτονομία. Οι συντάξεις των βετεράνων του εμφυλίου αποτυπώνουν ανάγλυφα την παραπάνω θέση. Για να αντιμετωπίσει το υπαρκτό πρόβλημα της εισοδηματικής αποκατάστασης των αναπήρων του εμφυλίου, αλλά και για να ενισχύσει τις γραμμές του στρατεύματος, η κυβέρνηση των βορείων λαμβάνει νομοθετικές πρωτοβουλίες μεσούντος του πολέμου. Σύμφωνα με αυτές, συνταξιοδοτικά επιδόματα θα απονέμονταν σε όσους είχαν υποστεί σωματικές βλάβες κατά τη διάρκεια των μαχών, ενώ αντιστοίχως θα αποζημιώνονταν χήρες και ορφανά²¹⁹. Με τη λήξη του εμφυλίου, μία σειρά νομοθετημάτων-που εκτείνονται από το 1879 μέχρι το 1912-μετέτρεψε το αρχικό σύστημα επιδομάτων σε ένα ευρείας κλίμακας συνταξιοδοτικό σύστημα. Αυτό συνέβη με την ουσιαστική σύνδεση της σύνταξης με την ηλικία, καθώς ως δικαιούχοι λογίζονταν πλέον όσοι είχαν υπηρετήσει 90 ημέρες στο στράτευμα. Κομβικό ρόλο σε αυτήν την επέκταση έπαιξαν τα πολιτικά κόμματα που χρησιμοποιούσαν τις συντάξεις ως μέσο απόσπασης ψήφου. Ταυτόχρονα, αυτά διατηρούσαν τη στρατηγική δυνατότητα σφυρηλάτησης δικτύων πατρωνίας, γιατί τα στελέχη τους ήταν σε θέση να ελέγξουν τις κρατικές οργανώσεις που επόπτευαν την έκδοση και παροχή των συντάξεων²²⁰. Η ηγεμονική θέση, λοιπόν, των κομμάτων μέσα στο κράτος, σε συνδυασμό με την ατροφική γραφειοκρατική δομή, οδήγησαν σε αυτό το πρώιμο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης.

²¹⁸ Skocpol, T. (1985), *op.cit.* σελ. 14.

²¹⁹ Skocpol, T. (1995), *op.cit.* σελ. 106-109.

²²⁰ *Ibid.* σελ. 143-148.

Το τελευταίο, από την άλλη πλευρά, δεν κατάφερε να δημιουργήσει μία δυναμική για την οικοδόμηση ενός ολοκληρωμένου προνοιακού συστήματος, παραμένοντας έτσι πίσω από τις θεσμικές καινοτομίες που εισήγαγαν τα υπόλοιπα ανεπτυγμένα κράτη της Δύσης στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα. Εκείνα τα πολιτικά χαρακτηριστικά που έθρεψαν αυτό το υποτυπώδες, και αρκετά εκτεταμένο, με όρους πληθυσμιακής κάλυψης, συνταξιοδοτικό σύστημα, μετατράπηκαν σε ανασχετικούς παράγοντες της ανάπτυξης ενός ευρύτερου πλέγματος κοινωνικών πολιτικών. Η διαχρονική παρουσία των πολιτικών κομμάτων μέσα στο κράτος, η ισχύς των οποίων σταδιακά ατονούσε παραμένοντας όμως σημαντική, η ιδιαίτερη βαρύτητα του δικαστικού συστήματος, με την ικανότητα του να παρεμποδίζει νομοθετικές πρωτοβουλίες, και η ατελής θεμελίωση μίας κρατικής γραφειοκρατίας σε ομοσπονδιακό επίπεδο, εμπόδισαν την οικοδόμηση εκείνων των απαραίτητων ικανοτήτων του κράτους για τη θεμελίωση εκτεταμένων προνοιακών θεσμικών διακανονισμών. Η Skocpol και η ομάδα της διαβάζουν την ανάπτυξη της αμερικανικής κοινωνικής πολιτικής στον 20^ο αιώνα, με άξονα τις προηγούμενες παρατηρήσεις. Ουσιαστικά μπορεί κανείς/καμία να διακρίνει τρεις χρονικές τομές στην ανάπτυξη των προνοιακών θεσμών στις ΗΠΑ του 20^{ου} αιώνα. Η πρώτη εντοπίζεται στο πρώτο τέταρτο του αιώνα, όπου λαμβάνει χώρα η διένεξη για την εργατική νομοθεσία. Η δεύτερη περιλαμβάνει την περίοδο μετά την κρίση του '29 και αντιστοιχεί στα δύο New Deal. Τέλος, η τρίτη συμπίπτει με τον πόλεμο κατά της φτώχειας, όπως αυτός υλοποιείται τη δεκαετία του '60, στο πλαίσιο των προγραμμάτων της «μεγάλης κοινωνίας». Είναι προφανές ότι σε κάθε περίοδο εμπλέκονται διαφορετικές κοινωνικές συμμαχίες και ενεργοποιούνται διαφορετικές κρατικές πολιτικές, ωστόσο το κοινό νήμα που τις διατρέχει είναι η ατελής θεμελίωση των προνοιακών θεσμικών διακανονισμών, λόγω των αιτιών που αναφέραμε στην αρχή της παραγράφου.

Ενδεικτική είναι η περίπτωση της πρώτης περιόδου, κατά τη διάρκεια της οποίας οι ευρωπαϊκές χώρες θεσμοθετούν την εισοδηματική προστασία της εργασίας απέναντι στους κινδύνους γήρατος, αναπηρίας, εργατικών ατυχημάτων και ανεργίας, ενώ σταδιακά εισάγονται και τα πρώτα συστήματα υγειονομικής κάλυψης του

συνολικού πληθυσμού²²¹. Αντίστοιχα αιτήματα διακινούνται στο αμερικανικό πολιτικό σύστημα της «προοδευτικής» περιόδου από μερίδες της γραφειοκρατίας, αλλά και επιστημονικές ενώσεις, δίχως όμως επιτυχία. Η ηγεμονία του φιλελευθερισμού που επικρατούσε τη συγκεκριμένη περίοδο στην πολιτική ελίτ προσπαθούσε να αποδεσμεύσει, με περιορισμένη επιτυχία, την πολιτική διαδικασία από τις διανεμητικές στρατηγικές πατρωνίας που ταλάνιζαν το πολιτικό σύστημα τον 19^ο αιώνα. Ως εκ τούτου, ένα μεγάλο μέρος των φιλελεύθερων διανοουμένων, μαζί με τα ηγετικά στελέχη της γραφειοκρατίας, έβλεπαν με καχυποψία τη θέσπιση αναδιανεμητικών πολιτικών σε ομοσπονδιακό επίπεδο, υπό το φόβο ότι αυτές θα κατέληγαν για άλλη μια φορά σε εργαλεία στα χέρια των πολιτικών κομμάτων, όπως συνέβη και στην περίπτωση των συντάξεων του εμφυλίου²²². Συνεπώς, η οργανωτική επέκταση του κράτους προς την κατεύθυνση της εισοδηματικής στήριξης του πληθυσμού, κατείχε περιθωριακή θέση στην πολιτική ατζέντα. Αφενός λόγω του αμαρτωλού γραφειοκρατικού παρελθόντος και αφετέρου λόγω της έλλειψης κάποιας θετικής διεκδίκησης από την πλευρά των εργαζόμενων τάξεων, η κονιορτοποιημένη-σε περιφερειακό επίπεδο- συνδικαλιστική ηγεσία των οποίων δεν διέθετε το ανάλογο θεσμικό status για την άσκηση πολιτικής πίεσης πάνω στο ζήτημα. Το αποτέλεσμα ήταν η κάλυψη των Αμερικανών εργατών μόνο απέναντι σε εργατικά ατυχήματα, τη στιγμή που οι Ευρωπαίοι συνάδελφοί τους, και ειδικά οι Βρετανοί, καλύπτονταν από ένα ολοκληρωμένο θεσμικό πλέγμα κοινωνικής προστασίας ήδη πριν από την κρίση του '29²²³.

Η διστακτικότητα που χαρακτήριζε τα ηγετικά κλιμάκια του αμερικανικού κράτους, αλλά και των πολιτικών δυνάμεων που τα στήριζαν, ως προς την ανάπτυξη γραφειοκρατικών δομών για την εισοδηματική στήριξη του πληθυσμού, διατηρήθηκε και στην περίοδο του New Deal. Στο πλαίσιο του τελευταίου παρατηρείται μία έκρηξη νομοθετικών πρωτοβουλιών προσανατολισμένων σε μία προσπάθεια εθνικής οικονομικής αναδιάρθρωσης απέναντι στις συνέπειες της κρίσης του '29. Την έκρηξη αυτή συνοδεύει μία οργανωτική επέκταση του κράτους με την ίδρυση νέων

²²¹ Αναλυτικά για τα προγράμματα ασφάλισης που συγκροτούν το Κοινωνικό Κράτος των δυτικών χωρών κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα ανά χώρα βλ. Flora,P.(επιμ.)(1987),*Growth to Limits the Western European Welfare States since World War II*, Τομ.Δ', Βερολίνο: De Gruyter.

²²² Skocpol,T.(1995), op.cit. σελ.310.

²²³ Orloff, A. Skocpol,T.(1984), ' Why not equal protection? Explaining the politics of social spending in Britain, 1900-1911, and the United States, 1880s-1920.', *American Sociological Review*, Τομ.49(6).

υπηρεσιών επιφορτισμένων με τη ρύθμιση της στέγασης, την ενίσχυση της απασχόλησης μέσα από την επέκταση των δημόσιων έργων, την παροχή επιδομάτων ανεργίας, την παροχή συντάξεων και κοινωνικής ασφάλισης, τη ρύθμιση των εργασιακών σχέσεων, την ανασυγκρότηση της γεωργίας κ.τ.λ. Αν και αυτή η διεύρυνση του κράτους αφήνει την εντύπωση μίας επέκτασης ανάλογης με αυτήν των Κοινωνικών Κρατών της Ευρώπης, εντούτοις τα αποτελέσματά της ήταν αντίθετα από τα αναμενόμενα. Σε ένα πρώτο επίπεδο, η ομάδα της Skocpol θεωρεί πως η μόνη περίπτωση επιτυχημένης κρατικής παρέμβασης, μέσα στο πλήθος αυτών που καταγράψαμε παραπάνω, είναι αυτή στη γεωργία. Ανατρέχοντας για άλλη μια φορά στο επιχείρημα περί κρατικής παράδοσης, υποστηρίζεται ότι στον γεωργικό τομέα το κράτος είχε αναπτύξει εκτεταμένες ικανότητες παρέμβασης ήδη από τα μέσα του δεκάτου ενάτου αιώνα, έχοντας καταφέρει να συγκροτήσει ένα εκτεταμένο δίκτυο δημόσιας πολιτικής που ενέπλεκε επιτυχημένα επιστημονικούς φορείς, ομάδες πιέσεις και κρατική γραφειοκρατία²²⁴. Κάτι αντίστοιχο δεν συνέβαινε στους υπόλοιπους τομείς, όπου η κρατική παρέμβαση αντιμετωπιζόταν με καχυποψία, λόγω των ατασθαλιών του πρώιμου συνταξιοδοτικού συστήματος. Επιπλέον, με δεδομένο ότι η πλειοψηφία των τομέων, όπως η απασχόληση και η στέγαση, ήταν *terra incognita* για το ομοσπονδιακό αμερικανικό κράτος, έλειπε η κατάλληλη δικτύωση της γραφειοκρατίας με τους αντίστοιχους επιστημονικούς φορείς, που θα τη βοηθούσαν να διαμορφώσει τις απαιτούμενες ικανότητες για την ανάπτυξη μίας εποικοδομητικής παρέμβασης στην οικονομική δομή. Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα των πολιτικών απασχόλησης. Το γεγονός ότι τα ευρωπαϊκά κράτη υιοθετούσαν, το ένα μετά το άλλο, πολιτικές πλήρους απασχόλησης, οφείλονταν εν πολλοίς στη διάχυση της κεϋνσιανής ορθοδοξίας. Αυτό βεβαίως δεν συνεπάγεται μία μεσσιανική αντίληψη, ότι η δημοσίευση της μελέτης του Keynes το 1936 σαγήνευσε μονομιάς τα μυαλά και τις καρδιές των κρατούντων. Πολιτικές πλήρους απασχόλησης, μέσα από τη διεύρυνση των δημοσίων επενδύσεων και την παροχή κοινωνικής προστασίας, ήταν κεντρικά θέματα στην πολιτική ατζέντα μία σειράς ευρωπαϊκών χωρών. Ειδικά στην περίπτωση της Σουηδίας τα παραπάνω μέτρα, που στοιχειοθετούν έναν κοινωνικό κεϋνσιανισμό, απαντώνταν στις επεξεργασίες της σχολής της Στοκχόλμης,

²²⁴ Skocpol, T. Finegold, K. (1982), "State capacity and economic intervention in the Early New Deal", *Political Science Quarterly*, Τομ.97(2), σελ.277.

η οποία είχε στενή συνεργασία με την ηγεσία του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος. Εκτός όμως από τις επιτελικές θέσεις των οικονομολόγων μέσα στον κρατικό μηχανισμό, η γραφειοκρατία του σουηδικού κράτους είχε αναπτύξει τις απαιτούμενες ικανότητες για τον εκτεταμένο οικονομικό προγραμματισμό, που απαιτούσε η υλοποίηση μεγάλης κλίμακας δημοσίων έργων²²⁵.

Στον αντίποδα κείται η περίπτωση των ΗΠΑ. Ακόμα και μεσούντος του New Deal, το κεϋνσιανό δόγμα δεν κατάφερε να αναδειχθεί σε ορθοδοξία της κρατικής πολιτικής. Οι οικονομικές ατασθαλίες του πρώιμου συνταξιοδοτικού συστήματος, οδήγησαν σε μία προσκόλληση στη λογική των ισοσκελισμένων προϋπολογισμών, αλλά και στη χρηματοδότηση των όποιων προγραμμάτων εισοδηματικής ενίσχυσης από ίδιους πόρους και όχι από ομοσπονδιακή φορολογία. Επιπλέον, η δυσκολία πρόσβασης των κεϋνσιανών οικονομολόγων στον κρατικό μηχανισμό, σε συνδυασμό με την αποκεντρωμένη και κατακερματισμένη γραφειοκρατία, εγκλώβισαν την κρατική παρέμβαση σε έναν περισσότερο ρυθμιστικό παρά αναπτυξιακό ρόλο²²⁶. Όλα τα παραπάνω συνθέτουν ένα προφίλ «εμπορευματικού κεϋνσιανισμού» που φαίνεται να ταιριάζει περισσότερο στην αμερικανική περίπτωση²²⁷.

Η διελκυστίνδα ανάμεσα σε κοινωνικό και εμπορευματικό κεϋνσιανισμό αποτελεί ένα μόνιμο χαρακτηριστικό της αμερικανικής κοινωνικής πολιτικής. Το πρόβλημα που κρύβεται πίσω από αυτή είναι ότι στην αμερικανική περίπτωση, λόγω της ατελούς θεμελίωσης της γραφειοκρατίας, αλλά και λόγω του αποκεντρωμένου χαρακτήρα του πολιτικού συστήματος, δεν παρατηρείται ένας συνδυασμός ανάμεσα στην κοινωνική με την οικονομική διάσταση της κεϋνσιανης συναίνεσης. Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι η κοινωνική πολιτική δεν συνιστά κομμάτι ενός ευρύτερου αναπτυξιακού μοντέλου. Αντίθετα, ο κρατικός μηχανισμός τη διαχωρίζει απόλυτα από την οικονομική πολιτική· διαχωρισμός που παγιώθηκε από την έκβαση των πολιτικών του New Deal. Η Skocpol επισημαίνει την αναντιστοιχία των δύο

²²⁵ Weir, M. Skocpol, T. (1985), *op.cit.*, σελ. 131.

²²⁶ *Ibid.* σελ. 141-143 και Weir, M. (1988), "The Federal Government and Unemployment: The frustration of policy innovation from the New Deal to the Great Society", εις Weir, M. Orloff, A. Skocpol, T. (επιμ.) (1988), *The Politics of Social Policy in the United States*, Πρίνστον: Princeton University Press, σελ. 186-188.

²²⁷ Ο όρος είναι δάνειο από τον Lekachman, ο οποίος τον χρησιμοποιεί για να περιγράψει την επέκταση της απασχόλησης και της κατανάλωσης μέσα από την ιδιωτική επένδυση που προέρχεται από την επιχειρηματική δραστηριότητα. Βλ., Lekachman, R. (1966/1975), *The Age of Keynes*, McGraw-Hill Paperbacks, σελ. 287.

διαστάσεων του κεϋνσιανισμού, περιγράφοντας έναν βασικό δυισμό στον προνοιακό θεσμικό διακανονισμό των ΗΠΑ. Αυτός χαρακτηρίζεται από την κοινωνική ασφάλιση και την πρόνοια (welfare). Η κοινωνική ασφάλιση αφορά κυρίως συντάξεις και προγράμματα ιατρικής κάλυψης ηλικιωμένων, ενώ αποτελεί «ιερή» υποχρέωση του κράτους απέναντι σε όσες/όσους έχουν συνεισφέρει στην ανάπτυξη με τον εργασιακό τους βίο. Η πρόνοια, από την άλλη πλευρά, λογίζεται ως ένα κυβερνητικό «χαρτζιλίκι» στους φτωχούς, οι οποίοι δικαιολογούνται ως τέτοιοι επειδή αδυνατούν να βρουν εργασία²²⁸. Εγκλωβισμένο ανάμεσα σε αυτά τα δύο χαρακτηριστικά, το κράτος αδυνατεί να αναπτύξει τις απαιτούμενες ικανότητες για μία περισσότερο ενεργή παρέμβαση σε παραδοσιακές περιοχές του Κοινωνικού Κράτους, όπως η ρύθμιση της ανεργίας. Ενδεικτικό αυτού αποτελεί το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια των δύο μεγάλων μεταρρυθμιστικών τομών, του New Deal και του πολέμου κατά της φτώχειας, το κράτος δεν κατάφερε να συνδυάσει την πρόνοια με την οικονομική ανάπτυξη και την πλήρη απασχόληση. Στη μεν περίοδο του New Deal αυτό που απέμεινε από την κρατική παρέμβαση ήταν η κοινωνική ασφάλιση, ενώ στον πόλεμο κατά της φτώχειας ο στόχος δεν ήταν η ενσωμάτωση των έγχρωμων σε ένα καθεστώς πλήρους απασχόλησης, με πλήρη πολιτικά και εργασιακά δικαιώματα, αλλά η αντιμετώπιση της φτώχειας με τους προνοιακούς όρους που αναφέραμε παραπάνω²²⁹.

Το πρόβλημα με τις συζητήσεις περί αναδιάρθρωσης που λαμβάναν χώρα τη δεκαετία του '80 είναι πως δεν έπαιρναν υπόψη τους τα δύο χαρακτηριστικά της πρόνοιας, όπως αυτά περιγράφηκαν παραπάνω, αλλά και τις αντίστοιχες κρατικές δομές που τα γέννησαν. Όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί η Skocpol και η ομάδα της:

«...τα επιχειρήματα γύρω από τις δυνατότητες των μελλοντικών πολιτικών χρειάζεται να συνδεθούν καλύτερα με μία κατανόηση των δυνάμεων που διαμόρφωσαν ιστορικά τις πολιτικές δημόσιων παροχών ειδικά από το New Deal μέχρι τις μέρες μας. Από αυτήν την οπτική μπορούμε να δούμε ότι μία ολοσχερής αποδιάρθρωση όλων των υπαρχόντων κοινωνικών πολιτικών, είναι αδύνατη²³⁰».

²²⁸ Skocpol, T. (1988). "The Limits of the New Deal System and the Roots of Contemporary Welfare Dilemmas", εις Weir, M. Orloff, A. Skocpol, T. (επιμ.) (1988), *The Politics of Social Policy in the United States*, Πρίνστον: Princeton University Press, σελ. 296.

²²⁹ *Ibid.* σελ. 308-309.

²³⁰ Weir, M. Orloff, A. Skocpol, T. (1988), "Epilogue: The future of social policy in the United States: Political Constraints and Possibilities" εις Weir, M. Orloff, A. Skocpol, T. (επιμ.) (1988), *The Politics of*

Ανατρέχοντας δηλαδή στους όρους θεμελίωσης των προνοιακών θεσμικών διακανονισμών, επιχειρείται μία απόπειρα διάσωσης χαρακτηριστικών κοινωνικής πρόνοιας εγγεγραμμένων στην αμερικανική κρατική παράδοση. Ουσιαστικά, το επιχείρημα της κρατοκεντρικής προσέγγισης ασκεί κριτική στις απόπειρες νεοφιλελεύθερης αναδιάρθρωσης με το να αμφισβητεί το αντικείμενο της. Νεοφιλελεύθεροι και νεοσυντηρητικοί διαθέτουν μία ψευδή εικόνα για την κατάσταση του Κοινωνικού Κράτους στις ΗΠΑ. Θεωρούν δηλαδή ότι από το New Deal και ύστερα οικοδομείται ένα κράτος Λεβιάθαν που αρέσκεται στο να κατασπαταλά τα χρήματα των φορολογουμένων σε προνοιακές υπηρεσίες και να προκαλεί δημοσιονομική αστάθεια με τις κεϋνσιανές πολιτικές του. Στο όνομα της διάσωσης των παραδοσιακών αμερικανικών αξιών και της ελεύθερης πρωτοβουλίας, προωθείται η κατάργηση των κοινωνικών πολιτικών με την αιτιολογία ότι αυτές εντάσσονται στο πλαίσιο ενός διευρυμένου Κοινωνικού Κράτους, ασύμβατου με τις παραδόσεις του αμερικανικού πολιτικού συστήματος. Όπως εξετάσαμε λεπτομερώς παραπάνω, η κρατοκεντρική προσέγγιση απορρίπτει πειστικά το επιχείρημα περί κεϋνσιανού Κοινωνικού Κράτους, το οποίο οι νεοφιλελεύθεροι το χρησιμοποιούν ως νομιμοποίηση για το ξήλωμα όσων κοινωνικών πολιτικών είχαν αναπτυχθεί σε ομοσπονδιακό επίπεδο. Αυτό που προτείνεται αντίθετα είναι η στράτευση της κρατικής παράδοσης για τη διαμόρφωση εκείνων των κρατικών ικανοτήτων που θα βοηθούσαν στην υπαγωγή των ασύνδετων κοινωνικών πολιτικών στην προοπτική μίας αναπτυξιακής λογικής²³¹.

Κλείνουμε αυτό το υποκεφάλαιο επιστρέφοντας στην προβληματική που αναπτύξαμε στην αρχή αυτού το κεφαλαίου σε σχέση με την οικοδόμηση μεθοδολογικών εμποδίων απέναντι στις κοινωνιοκεντρικές προσεγγίσεις, που εξασφάλισε την πλήρη ερευνητική διαφοροποίηση της κρατοκεντρικής προσέγγισης. Ξεκινώντας από το ζήτημα των ερευνητικών διαφοροποιήσεων, είδαμε ότι προνομιακός στόχος της Skocpol ήταν οι επεξεργασίες της κινητοποίησης εξουσιαστικών πόρων. Υπενθυμίζουμε σύντομα τα σημεία της κριτικής. Η κρατική πολιτική εξαρτάται από την κινητοποίηση των κοινωνικών δυνάμεων, πράγμα που συνεπάγεται ότι το Κοινωνικό Κράτος θεμελιώνεται από τους αγώνες της εργατικής

Social Policy in the United States, Πρίνστον: Princeton University Press, σελ.422.

²³¹ *Ibid.* σελ.442-443.

τάξης και των συμμάχων της. Συνέπεια του παραπάνω είναι το Κοινωνικό Κράτος να ορίζεται με σοσιαλδημοκρατικούς όρους, εξοβελίζοντας έτσι μία σειρά χωρών από το χάρτη της συγκριτικής ανάλυσης, εφόσον οι προνοιακοί θεσμικοί διακανονισμοί τους δεν προέρχονται από συλλογικές κινητοποιήσεις. Ως εκ τούτου, προτείνεται μία νέα ερευνητική προσέγγιση που εστιάζει στο κράτος και η οποία δεν θα εγκλωβίζει την συγκριτική ανάλυση στο πλαίσιο της ανίχνευσης ομοιοτήτων, αλλά θα εστιάζει στην επισήμανση των διαφορών ανάμεσα στις διάφορες ιστορικές πορείες.

Σε ερευνητικό επίπεδο η συνεισφορά της κρατοκεντρικής προσέγγισης προσφέρει ένα πολύ χρήσιμο εργαλείο ανάλυσης. Ωστόσο, παρά την διαφορετική μεθοδολογική οδό που ακολουθεί, τελικά καταλήγει να επιβεβαιώνει τα βασικά συμπεράσματα της σοσιαλδημοκρατικής θεωρίας. Μία βασική μεθοδολογική διαφορά έγκειται στον τρόπο με τον οποίο εντάσσει κάθε μία από τις προσεγγίσεις στο θεωρητικό της πλαίσιο τον ρόλο των πολιτικών κομμάτων. Η θεωρία των πόρων εξουσίας κατανοεί τα πολιτικά κόμματα, και δη τα σοσιαλδημοκρατικά, ως τους πολιτικούς εκφραστές των ήδη διαμορφωμένων κοινωνικών ταυτοτήτων. Με αυτήν την ιδιότητα επηρεάζουν τις κοινωνικές πολιτικές του κράτους προς όφελος των κοινωνικών συμφερόντων που εκπροσωπούν. Αντίθετα, η κρατοκεντρική προσέγγιση εγκαταλείπει τη λογική του μαζικού πολιτικού κόμματος και των παγιωμένων πολιτικών ταυτοτήτων που αυτό εκφράζει, και επιστρέφει στην παραδοσιακή θεώρηση του caucus party, η οποία εστιάζει στη λειτουργία των κομμάτων ως εκλογικών μηχανισμών που λειτουργούν στη βάση της επιλεκτικής διανομής των κρατικών πόρων στα δίκτυα πατρωνίας²³². Εδώ, το πολιτικό προσωπικό των κομμάτων βρίσκεται στον πυρήνα του κράτους και λειτουργεί ως ομάδα που διαμορφώνει τις κοινωνικές πολιτικές με άξονα την πολιτική αναπαραγωγή της. Η υιοθέτηση αυτής της θεωρητικής διαδρομής μπορεί να απηχεί σε μεγάλο βαθμό τα ειδικά χαρακτηριστικά της αμερικανικής πολιτικής κουλτούρας, όμως η ερευνητική εμβέλεια της είναι περιορισμένη σε σχέση με τη σοσιαλδημοκρατική θεωρία. Πράγματι, η κρατική παράδοση διαδραματίζει σημαντικό ρόλο ως προς την κατεύθυνση που θα λάβουν οι κοινωνικές πολιτικές, και αυτό το στοιχείο

²³² Πρβλ.σε αυτό το σημείο τις επεξεργασίες του Ostrogorski για τη λειτουργία των πολιτικών κομμάτων στις Η.Π.Α στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Ostrogorski,M.(1993), *La democratie et les partis politiques*, Παρίσι: Fayard.

ενσωματώνεται, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, στην ανάλυση των Korpi/Andersen, όμως ο συγκεκριμένος τρόπος σύνδεσης του κράτους με τα κόμματα που επιχειρεί η Skocpol περιορίζει τον ερευνητικό ορίζοντα. Και αυτό, γιατί η θεμελίωση των κοινωνικών πολιτικών στη στρατηγική που αναπτύσσουν τα δίκτυα πατρωνίας, δεν λαμβάνει υπόψη ότι το Κοινωνικό Κράτος έρχεται να απαντήσει σε συνολικότερα κοινωνικά ζητήματα που συμπίπτουν με τη ρύθμιση των όρων κοινωνικής αναπαραγωγής. Ο εξοβελισμός του παραπάνω στοιχείου από την κρατοκεντρική προσέγγιση, την οδηγεί ουσιαστικά στην επιβεβαίωση των συμπερασμάτων της σοσιαλδημοκρατικής θεωρίας. Έτσι, ενώ η Skocpol ξεκινά να καταρρίψει το σοσιαλδημοκρατικό *credo*, τελικά καταλήγει να υποστηρίζει ότι ακριβώς επειδή στις ΗΠΑ δεν υφίστανται μαζικά κόμματα ικανά να εκπροσωπήσουν συλλογικές κοινωνικές ταυτότητες, ούτε ισχυρά θεμελιωμένη γραφειοκρατία, δεν υφίσταται και ένα Κεϋνσιανό Κοινωνικό Κράτος ανάλογο των ευρωπαϊκών, αλλά ένα αποδιαρθρωμένο σύνολο ετερογενών κοινωνικών πολιτικών²³³.

Αφήνοντας το ερευνητικό επίπεδο, ας εστιάσουμε την ανάλυσή μας στο μεθοδολογικό. Είδαμε στην αρχή αυτή της ενότητας ότι η ανάπτυξη της κρατοκεντρικής προσέγγισης βασίστηκε πάνω σε μία μετατόπιση ως προς τον τρόπο ανάγνωσης των βεμπεριανών επεξεργασιών, συγκριτικά με τον αντίστοιχο τρόπο ανάγνωσης που υιοθετούσε η έτερη κοινωνιοκεντρική προσέγγιση του δομολειτουργισμού. Δείξαμε ότι, ακολουθώντας στενά τις πρωτογενείς βεμπεριανές επεξεργασίες, και χωρίς να αποφεύγει την παγίδα του ιστορισμού, η Skocpol στηρίζει την ανάλυση των κοινωνικών πολιτικών σε μία ρεαλιστική-οργανωσιακή θεώρηση του κράτους. Ωστόσο, σταδιακά αυτή η μεθοδολογική προσκόλληση στο κράτος ως συνόλου υποχρεωτικών οργανώσεων, υποχωρεί μπροστά σε μία περισσότερο θεσμική προσέγγιση, η οποία, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, αποσυνδέει τους όρους συγκρότησης της κοινωνικής πολιτικής από τους όρους αναπαραγωγής της, διεκδικώντας μία *νέα πολιτική του Κοινωνικού Κράτους*.

²³³ Weir, M. Orloff, A. Skocpol, T. (1988), σελ. 422.

4.3. Το κράτος μεταξύ οργάνωσης και θεσμού: Ιστορικές και θεωρητικές διαστάσεις μίας μεθοδολογικής μετάβασης.

Έχει υποστηριχτεί στη βιβλιογραφία ότι οι ρίζες της νεο-θεσμικής προσέγγισης για το κράτος βρίσκονται στις επεξεργασίες της Skocpol και της ομάδας της²³⁴. Αντίθετα, εδώ υποστηρίζουμε ότι η νεο-θεσμική προσέγγιση δεν αποτελεί τη φυσιολογική μετεξέλιξη του κρατοκεντρισμού, αλλά προκύπτει μέσα από μία μεθοδολογική μετάβαση που στο κέντρο της βρίσκονται δύο διαφορετικές αντιλήψεις για το κράτος. Αρχικά διατυπώνεται μία βεμπεριανά προσανατολισμένη, οργανωσιακή θεωρία του κράτους, η οποία στη συνέχεια αντικαθίσταται από μία θεσμικά προσανατολισμένη θεώρηση που αναιρεί τις μεθοδολογικές προϋποθέσεις της πρώτης. Τι προκαλεί τη μετάβαση από το κράτος οργάνωση στο κράτος θεσμό και ποια η διαφορά των δύο;

Πίσω από αυτά τα δύο ερωτήματα κρύβεται μία μεγάλη επιστημονική συζήτηση, την οποία θεωρούμε δεδομένη και ως τέτοια τη σχηματοποιούμε στις επόμενες παραγράφους, χάριν του επιχειρήματος που αναπτύσσουμε εδώ. Ξεκινάμε από το δεύτερο σκέλος του ερωτήματος, δηλαδή σε τι διαφέρει η οργανωσιακή από τη θεσμική αντίληψη για το κράτος. Προφανώς πίσω από αυτό ελλοχεύει το ερώτημα των διαφορών ανάμεσα στις οργανώσεις και τους θεσμούς. Απηχώντας μία προβληματική που ξεκίνησε ήδη με την αυστριακή σχολή, σχετικά με το αν υπάρχει ακούσια ή εκούσια θεμελίωση θεσμών, παραθέτουμε δύο ορισμούς.

«Οι οργανώσεις είναι ένσκοπες οντότητες σχεδιασμένες από τους δημιουργούς τους να μεγιστοποιούν τον πλούτο, το εισόδημα, ή άλλες στοχεύσεις που καθορίζονται από τις δυνατότητες τις οποίες παρέχει η θεσμική αρχιτεκτονική μίας κοινωνίας²³⁵».

²³⁴ Βλ. μεταξύ άλλων Schmidt, V. (2005), "Institutionalism and the state", εις Hay, C. Marsh, D. Lister, M. (επιμ.) (2005), *The State, theories and issues*, Basingstoke: Palgrave και Pierson, P. (1994), *Dismantling the Welfare State? Reagan, Thatcher and the Politics of Retrenchment*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press, σελ. 31.

²³⁵ North, D. (1990), *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press, σελ. 73.

«Οι θεσμοί είναι επίσημες ή ανεπίσημες διαδικασίες, ρουτίνες, κανόνες και συμβάσεις ενσωματωμένες στην οργανωτική δομή του πολιτικού ή της πολιτικής οικονομίας²³⁶».

Παρατηρούμε ότι στην πρώτη περίπτωση η οργάνωση συστήνεται ενσυνείδητα από δρώντες προς εκπλήρωση συγκεκριμένων σκοπών. Από την άλλη πλευρά, οι θεσμοί πηγάζουν, εκούσια ή ακούσια, από τις σχέσεις των δρώντων, τις οποίες και φιλοδοξούν να ρυθμίσουν. Αν τώρα προβάλουμε αυτόν τον διαχωρισμό, διατηρώντας στο φόντο την προβληματική γύρω από το κράτος, τότε διαπιστώνουμε ότι προκύπτει μία θεώρηση του κράτους από τη σκοπιά των οργανώσεων και μία από τη σκοπιά των θεσμών. Είναι προφανές ότι μέσα στο πλαίσιο ενός κρατικού μηχανισμού συνυπάρχουν, αρμονικά ή όχι, οι οργανώσεις με τους θεσμούς και πολλές φορές οι δεύτεροι μετεξελίσσονται σε οργανώσεις και τούμπαλιν. Επομένως, ο διαχωρισμός που προτείνουμε δεν έχει να κάνει με τη συστατική μορφή του κράτους, αλλά με το ποια από τα δύο παραπάνω στοιχεία ηγεμονεύουν στον σχεδιασμό και την εκτέλεση της δημόσιας πολιτικής, καθορίζοντας με τον τρόπο αυτό τον ρόλο του κράτους στον ευρύτερο κοινωνικό σχηματισμό. Από αυτή τη σκοπιά, οι κρατοκεντρικές προσεγγίσεις, όπως δείξαμε παραπάνω, κατανοούν το κράτος πρωτίστως ως σύνολο οργανώσεων και προσπαθούν να μελετήσουν τον τρόπο με τον οποίο οι συσχετισμοί ανάμεσα σε αυτές τις οργανώσεις καθορίζουν την κρατική πολιτική. Όπως εξηγήσαμε πρότερα, η εν λόγω προσέγγιση αναγνωρίζει στο κράτος μία σημαντική αυτονομία ως προς τη στοχοθεσία αλλά και την επιλογή των κατάλληλων μέσων που απαιτούνται για την υλοποίηση της. Με άλλα λόγια, πρόκειται για ένα κράτος ικανό να κινητοποιεί πόρους, αλλά και να οργανώνει τμήματα των κοινωνικών δυνάμεων με άξονα την επίτευξη των στόχων που το ίδιο έχει θέσει είτε αυτόνομα, είτε σε συνεργασία με διάφορες κοινωνικές ομάδες. Αυτή του η προσπάθεια ενισχύεται από την ορθολογικότητα που αναπτύσσεται στις γραφειοκρατικές του δομές, αλλά και από την ιεράρχηση των μέσων που έχει στη

²³⁶ Hall, P. Taylor, R. (1996), "Political Science and the three new institutionalisms", *Political Studies* XLIV, σελ.937. Πρόκειται για τον ορισμό που προσφέρει ο ιστορικός θεσμισμός και που χρησιμοποιούμε εδώ γιατί αναπαράγει τη λογική ενός μακρο-κοινωνιολογικού επίπεδου, το οποίο προσιδιάζει καλύτερα στη μελέτη του κράτους.

διάθεσή του²³⁷. Συνεπώς, έχουμε να κάνουμε εδώ με ένα κράτος που παρεμβαίνει θετικά στη λειτουργία της οικονομίας και στην οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων.

Στην αντίθετη κατεύθυνση κινείται η αντίληψη που κατανοεί το κράτος με όρους θεσμικούς. Είδαμε ότι οι θεσμοί έχουν από μόνοι τους μία δυναμική και προκύπτουν μέσα από τις διαδράσεις υποκειμένων αλλά και οργανώσεων, εκούσια ή ακούσια. Το γεγονός ότι το θεσμικό πλαίσιο ενός κοινωνικού σχηματισμού προδιαγράφει τις δυνατότητες συλλογικής δράσης αυτών που δραστηριοποιούνται μέσα σε αυτό, το καθιστά ανελαστικό στη μεταβολή του, ενώ η οποιαδήποτε δυναμική του προκύπτει είτε από τη δραστηριότητα των οργανώσεων, είτε από τη διαλεκτική σχέση που υφίσταται ανάμεσα σε επίσημους και ανεπίσημους θεσμούς. Σε αυτό το πλαίσιο, το κράτος αρκείται στη ρύθμιση της συμπληρωματικότητας ανάμεσα στους διάφορους θεσμούς, στη βάση της οποίας αναπαράγεται απρόσκοπτα το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο. Σε αυτήν την περίπτωση όμως, το κράτος εγκαταλείπει τη θετική του δράση και χάνει ένα μεγάλο μέρος της αυτονομίας του, εφόσον η οποιαδήποτε δράση του δεν είναι αποτέλεσμα αυτόνομης ιεράρχησης μέσων-σκοπών, αλλά προκύπτει ως παθητική αντίδραση απέναντι στην πιθανότητα διατάραξης της θεσμικής συμπληρωματικότητας. Υπό μία έννοια, με τη θεσμική θεώρηση του κράτους, το τελευταίο υπάγεται ξανά στη βάση της κοινωνικής δυναμικής, όπως αυτή εκφράζεται όχι από το πλέγμα λειτουργιών της, όπως συνέβαινε στον δομολειτουργισμό, αλλά από τη θεσμική αρχιτεκτονική της.

Ας επιστρέψουμε στο πρώτο σκέλος του ερωτήματος, δηλαδή στο τι προκαλεί αυτή τη μετάβαση από τη μία οπτική στην άλλη. Ουσιαστικά, στο φόντο αυτής της μετάβασης βρίσκεται η κρίση του Κοινωνικού Κράτους, και του οργανωμένου καπιταλισμού, που το συνόδευε, και οι απόπειρες αναδιάρθρωσής του την επαύριο της συγκεκριμένης κρίσης. Αυτό που αναδύεται από τις στάχτες του μεταπολεμικού καπιταλισμού, είναι μία διαδικασία αναδιάρθρωσής του προς την κατεύθυνση ενός και παγκόσμιου προσανατολισμένου καπιταλισμού που αναπαράγεται στη βάση υπερεθνικών, αλλά και πολλές φορές τοπικών, ρυθμίσεων. Η συγκεκριμένη εξέλιξη συνιστά το αντικείμενο ενός συνόλου ερμηνειών, οι οποίες είναι δαιδαλώδεις και διεκδικούν ένα σωρό ονόματα και χαρακτηριστικά. Χάριν οικονομίας, και

²³⁷ Colburn, F. (1988), "Review: Statism, Rationality and State Centrism", *Comparative Politics*, 20(4), σελ. 487.

αυθαιρετώντας, διακρίνουμε για τις ανάγκες του κείμενου τρεις βασικές οικογένειες θεωριών που εστιάζουν σε διαφορετικές πλευρές αυτής της μετάβασης, ήτοι τον μετα-φορντισμό, τον νεοφιλελευθερισμό και την παγκοσμιοποίηση. Προχωρώντας τη σχηματοποίηση ένα βήμα παρακάτω, ας θεωρήσουμε ότι κάθε μία από αυτές τις οικογένειες μπορεί να κατανοηθεί ως ένα, αλληλεπικαλυπτόμενο με τα υπόλοιπα, κομμάτι μίας μεταβατικής διαδικασίας, κατά την οποία ο μετά-φορντισμός αναφέρεται στις δομικές μεταβολές της συσσώρευσης κεφαλαίου, ο νεο-φιλελευθερισμός συνιστά την πολιτική κατοχύρωση αυτών των μεταβολών, και η παγκοσμιοποίηση περιγράφει την κατάσταση ως έχει σήμερα.

Ο όρος μετά-φορντισμός οφείλεται στις μαρξιστογενείς επεξεργασίες της σχολής της ρύθμισης. Πρακτικά επιστρατεύεται για να περιγράψει ένα καθεστώς συσσώρευσης, δηλαδή ένα σύνολο κανονικοτήτων που εξασφαλίζουν μία γενική πρόοδο της συσσώρευσης κεφαλαίου, αναβάλλοντας τις ανισορροπίες και τις παραμορφώσεις που αυτή προκαλεί²³⁸. Στο φορντικό καθεστώς συσσώρευσης είχαμε ένα μοντέλο που εδράζονταν σε ιεραρχικές γραφειοκρατικές παραγωγικές δομές, προστατευμένες θέσεις εργασίας, ταιϋλορική παραγωγή γεωγραφικά προσδιορισμένη και μαζικά προσανατολισμένη ώστε να ικανοποιεί τη συνολική ζήτηση-τουλάχιστον σε εθνικό επίπεδο- και τέλος οργάνωση της παραγωγής σε οικονομίες κλίμακας. Τα πράγματα αντιστρέφονται στον μεταφορντισμό, όπου έχουμε την επικράτηση ενός ευέλικτου καθεστώτος συσσώρευσης, που περιλαμβάνει τα αντίθετα στοιχεία από αυτά του φορντισμού. Δηλαδή, αποκεντρωμένες δομές παραγωγής, ευέλικτες θέσεις εργασίας, παραγωγή διαφοροποιημένων προϊόντων σε μικρές παρτίδες, αύξηση της δικτύωσης των επιχειρήσεων και διεθνή διασύνδεση των εθνικών συστημάτων παραγωγής²³⁹. Αυτές οι εξελίξεις στην καπιταλιστική δομή διαμεσολαβούνται από ποικίλες πολιτικές ρυθμίσεις. Εδώ επιλέγουμε να μνημονεύσουμε τον νεοφιλελευθερισμό, διότι είναι ο πλέον αντιπαραθετικός στο κεϋνσιανό Κοινωνικό Κράτος, αλλά και διότι αποτελεί το προνομιακό πεδίο μελέτης της νεο-θεσμικής προσέγγισης όπως θα δούμε παρακάτω. Κάτω από τον ευρύ τίτλο του νεοφιλελευθερισμού συστεγάζεται ένα πλήθος θεωρητικών επεξεργασιών, ο κοινός τύπος των οποίων έγκειται στην απελευθέρωση της λειτουργίας των αγορών από την

²³⁸ Boyer, R. (1988), *Η θεωρία της ρύθμισης: Κριτική ανάλυση*, Αθήνα: Εξάντας, σελ. 75.

²³⁹ Aglietta, M. (1979), *A theory of capitalist regulation: the US experience*, Λονδίνο: Verso.

κρατική παρέμβαση, σε μία προσπάθεια δέσμευσης της μετάβασης του μεταφορντισμού σε μία συγκεκριμένη αγοραία και αντικρατική κατεύθυνση²⁴⁰. Αυτή η θεωρητική ratio υποστασιοποιείται σε μία σειρά πολικών πρωτοβουλιών, οι οποίες ποίκιλλαν σε εύρος και επιτυχία ανάλογα με το πολιτικό σύστημα στο πλαίσιο του οποίου αρθρώνονταν. Είναι πάντως γεγονός ότι τη μεγαλύτερη επιτυχία σημείωσαν στις χώρες του αγγλοσαξονικού καπιταλισμού, με τις κυβερνήσεις των Reagan και Thatcher, τόσο λόγω της ιστορικής παράδοσης στο επίπεδο των ιδεών, όσο και λόγω της διάρθρωσης του εν λόγω τύπου καπιταλισμού²⁴¹. Τέλος, φτάνουμε στην έννοια, ή και για κάποιους μη έννοια, της παγκοσμιοποίησης, η οποία επιστρατεύτηκε στα μέσα της δεκαετίας του '90 για να περιγράψει τη συνολικότερη κατάσταση των πραγμάτων στον πλανήτη γη, ίσως και πέραν αυτού, μετά την επικράτηση του μεταφορντισμού και τη διάχυση του νεοφιλελευθερισμού σε πολιτικές δυνάμεις πέραν της δεξιάς και σε πολιτικές συλλογικότητες πέραν του έθνους-κράτους. Ανάμεσα στον κυκεώνα των ορισμών αναφέρουμε τον πλέον διάσημο στα εγχειρίδια των πρωτοετών φοιτητών, που αντιλαμβάνεται την παγκοσμιοποίηση ως ένα διαρκές και καλά θεμελιωμένο μοτίβο παγκόσμιας διασύνδεσης των κοινωνικών θεσμικών διακανονισμών με ότι περιλαμβάνουν αυτοί σε οικονομικό, πολιτισμικό, γεωγραφικό, χρονικό και πολιτικό επίπεδο²⁴². Από την πολυσχιδή αυτή έννοια, θα επικεντρώσουμε στα οικονομικά και πολιτικά χαρακτηριστικά κάτω από την αυστηρά προσδιορισμένη οπτική των επιπτώσεων που αυτή επιφέρει στα Κοινωνικά Κράτη.

Κάθε μία από τις τρεις στιγμές που περιγράφηκαν παραπάνω αντιλαμβάνεται με διαφορετικό τρόπο τον ρόλο του κράτους, θεματοποιώντας κάθε φορά τις νέες λειτουργίες που τού αποδίδονται με ένα καινούργιο επιθετικό προσδιορισμό. Σταχυολογώντας τη βιβλιογραφία συναντάμε τις εξής περιπτώσεις.

²⁴⁰ Αντί πολλών βλ. Barry,N.(1987),*The New Right*, Λονδίνο: Croom Helm και King,D.(1987), *The New Right Politics, Markets and Citizenship*, Λονδίνο: Macmillan.

²⁴¹ Στην περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου, γύρω από αυτά τα δύο χαρακτηριστικά οργανώθηκε η διαμάχη των ερευνητικών ομάδων των Jessop και Hall πάνω στις αιτίες επικράτησης του θατσερισμού. Για μία επισκόπηση της συγκεκριμένης διένεξης στα ελληνικά βλ. Κωτσονόπουλος,Λ.(2010): «Γκραμισιανές στιγμές στις νεο-μαρξιστικές θεωρίες του κράτους» στο Βούλγαρης,Γ. Κωτσονόπουλος,Λ.(επιμ.)(2010), *Στα Μονοπάτια του Αντόνιο Γκράμσι: Πολιτική και πολιτισμός από το έθνος-κράτος στην παγκοσμιοποίηση*, Αθήνα: Θεμέλιο.

²⁴² Held,D. McGrew.(2000), "The Great Globalisation Debate", in *idem. The Global Transformations Reader*, Κέμπριτζ: Polity, σελ.3-4. Στα ελληνικά βλ. Χαράλαμπος,Δ.(1998), *Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση*, Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Κοτζιάς,Ν.(2003), *Παγκοσμιοποίηση, ιστορική θέση και προοπτική*, Αθήνα: Καστανιώτης και Κατσούλης,Η.Ανανιάδη,Μπ. Ιωαννίδης,Στ.(επιμ.) (2003), *Παγκοσμιοποίηση: οικονομικές-πολιτικές-πολιτισμικές αντιλήψεις*, Αθήνα: Σιδέρης.

Το μεταφορντικό κράτος. Εδώ το κράτος προσδιορίζεται στο επίπεδο του καθεστώτος συσώρευσης. Ενώ στην περίπτωση του φορντισμού είχαμε το Κεϋνσιανό Εθνικό Κοινωνικό Κράτος, στην περίπτωση του μεταφορντισμού έχουμε την ανάδυση του Σουμπτεριανού Μεταεθνικού Κράτους Εργασιακής Ανταποδοτικότητας, αγγλιστί Schumpeterian Post-national Workfare State. Σε αυτό εγκαταλείπεται η αρχή της πλήρους απασχόλησης, με την κοινωνική πολιτική να υπάγεται στις ανάγκες της οικονομικής πολιτικής. Επιπλέον, ο ορίζοντας των κοινωνικό-οικονομικών λειτουργιών που επιτελεί ο κρατικός μηχανισμός μεταφέρεται από το εθνικό στο μετα-εθνικό επίπεδο, ενώ την ίδια στιγμή η λογική της κρατικής παρέμβασης, ως διορθωτικής κίνησης απέναντι στις αποτυχίες της αγοράς, παραχωρεί τη θέση της σε ένα αυτο-οργανωμένο δίκτυο διακυβέρνησης, όπου η συνεργασία δημόσιου-ιδιωτικού αντιμετωπίζει τις αποτυχίες τόσο του κράτους, όσο και της αγοράς στο πλαίσιο της νέας δικτυακά οργανωμένης οικονομίας της γνώσης²⁴³. Η μετάβαση σε αυτόν το νέο τύπο κράτους ακολουθεί τρεις διαφορετικούς δρόμους, ήτοι τον νεο-φιλελεύθερο, τον νεο-κορπορατιστικό και τον νέο-κρατικό, οι οποίοι στη συνέχεια κρυσταλλώνονται σε τρεις παραλλαγές του νέου τύπου²⁴⁴.

Όσον αφορά τη στιγμή του νεο-φιλελευθερισμού, εδώ το κράτος προσεγγίζεται με όρους πολιτικής στρατηγικής. Έτσι, το νεοφιλελεύθερο κράτος, ή κράτος της αγοράς, προσανατολίζεται στην ενίσχυση εκείνων των αγοραίων θεσμών, ελαχιστοποιώντας τα οποιαδήποτε περιθώρια παρέμβασης διαθέτει. Αυτή βέβαια η στρατηγική δεν είναι απαλλαγμένη από αντιφάσεις. Μία από τις πολλές έγκειται στο γεγονός ότι από τη μία πλευρά το κράτος προβαίνει στην αναδιάρθρωσή του, ώστε να είναι ελκυστικό στις παγκοσμιοποιημένες αγορές, ενώ από την άλλη πλευρά αυτή η εξωστρέφεια, η οποία θεμελιώνεται στις κλασικές αξίες του παραδοσιακού οικονομικού φιλελευθερισμού, αντισταθμίζεται ενίοτε από την άνοδο αυταρχικών και

²⁴³Jessop,B.(2002), *The future of the capitalist state*, Κέμπριτζ: Polity, σελ.248 και Pierson,C.(1994),“Continuity and discontinuity in the emergence of the Post-Fordist welfare state” εις Burrows,R.Loader,B.(επιμ.)(1994), *Towards a Post-Fordist Welfare State?*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge, σελ.112-113.

²⁴⁴Jessop,B. Sum,N.(2006), *Beyond the regulation approach: putting capitalist economies in their place*. Cheltenham: Edward Elgar, σελ.112-113.

εθνικιστικών χαρακτηριστικών, αμφότερων συνυφασμένων με τη χρυσή εποχή των εθνών-κρατών²⁴⁵.

Έχοντα δώσει μία συνοπτική εικόνα της προβληματικής για το κράτος σε σχέση με τον μεταφορντισμό και τον νεο-φιλελευθερισμό, προχωράμε στη μελέτη της σχέσης κράτους-παγκοσμιοποίησης. Εδώ μας ενδιαφέρει η εξειδίκευση αυτής της προβληματικής στην περίπτωση του Κοινωνικού Κράτους. Σχετικές ως προς αυτό είναι κυρίως οι οικονομικές και πολιτικές διαδικασίες που συντελούνται στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, καθώς από τη μία πλευρά μεταβάλλουν τους πολιτικούς συσχετισμούς ανάμεσα στις κοινωνικές δυνάμεις, που σφυρηλάτησαν την κεϋνσιανή συναίνεση, και από την άλλη διέβρωσαν τις κοινωνικο-οικονομικές της βάσεις, σε συνδυασμό πάντα με τις μεταβάσεις που περιγράφηκαν ανωτέρω. Σε γενικές γραμμές, το καίριο πλήγμα που επέφεραν οι παγκοσμιοποιητικές διαδικασίες ήταν η απελευθέρωση της κίνησης κεφαλαίων με την κατάρρευση του Bretton Woods. Αυτή η απελευθέρωση αφορούσε αφενός το χρηματιστικό κεφάλαιο, αλλά και αυτό που επενδύονταν σε άμεσες ξένες επενδύσεις. Είδαμε στο δεύτερο κεφάλαιο ότι ένα από τα προβλήματα που αντιμετώπιζε το Κοινωνικό Κράτος σε εθνική κλίμακα ήταν η αποχή των επενδύσεων. Στο νέο διεθνές περιβάλλον, οι μερίδες της αστικής τάξης με εξωγενή προσανατολισμό, έστρεψαν τις επενδύσεις τους στο εξωτερικό. Δημιουργείται έτσι ένα διεθνές χρηματοπιστωτικό περιβάλλον, το οποίο αναζητά εκείνο το γεωγραφικό σημείο που θα του προσφέρει τους περισσότερους ελκυστικούς όρους αξιοποίησης. Σε αυτό το πλαίσιο, τα κράτη ανταγωνίζονται στην προσπάθεια τους να προσελκύσουν άμεσες ξένες επενδύσεις για να αναπληρώσουν τις απώλειές τους σε κεφάλαια και παραγωγή. Προς τούτο μειώνουν το κόστος αξιοποίησης του κεφαλαίου, δηλαδή το απαλλάσσουν από τη φορολογία και από τα “faux frais” που συνεπάγεται η αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης. Την τελευταία λειτουργία, όμως, αδυνατεί να την εκπληρώσει το κράτος, εφόσον η φορολογία του βαίνει μειούμενη, οπότε αναγκάζεται να περικόψει τις κοινωνικές δαπάνες, αναπροσαρμόζοντας με αυτόν τον τρόπο τις λειτουργίες του. Αρωγοί της εν λόγω αναπροσαρμογής στέκονται οι πολιτικές δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης, που είτε

²⁴⁵ Harvey,D.(2005), *A brief history of neo-liberalism*, Οξφόρδη: Oxford University Press, σελ.64-74.
Robison,R.(2006), “Neo-liberalism and the Market State: What is the ideal shell?” in Idem. *The Neoliberal Revolution: Forging the Market State*, Λονδίνο: Palgrave, Macmillan,σελ.5-7.

μέσα από διεθνείς θεσμούς, όπως η Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, είτε σε περιφερειακό επίπεδο, δηλαδή μέσω της Ε.Ε., προωθούν την μετεξέλιξη του κράτους από παρεμβατικό σε απλά ρυθμιστικό.

Η ένταση και η έκταση της τάσης που περιγράψαμε παραπάνω, αλλά και οι συνέπειες που αυτή επιφέρει στα σύγχρονα δυτικά κράτη, τελούν ακόμη υπό συζήτηση. Ο ανταγωνισμός ανάμεσα σε αυτά για το ποιο θα κάνει τις μεγαλύτερες περικοπές δαπανών ώστε να προσελκύσει επενδύσεις, αμφισβητείται από τα στοιχεία. Τα τελευταία δείχνουν μία αναδιάρθρωση των δαπανών που με κανένα τρόπο δεν συνεπάγεται αναδίπλωση του κράτους²⁴⁶. Ένα άλλο επιχείρημα υποστηρίζει ότι η ελευθερία κίνησης των κεφαλαίων ανά τον κόσμο, λίγο επηρεάζει τη θεσμική αρχιτεκτονική των Κοινωνικών Κρατών, εφόσον αυτή καθορίζεται κυρίως από τους πολιτικούς συσχετισμούς στο εσωτερικό τους²⁴⁷. Οι τελευταίοι, σε συνδυασμό με τις θεσμικές παραδόσεις κάθε χώρας, οδηγούν σε κρυσταλλώσεις διαφορετικών τύπων Κοινωνικού Κράτους, που αμφισβητούν ανοιχτά τα επιχειρήματα περί σύγκλισης στο γενικό μοντέλο που επιτάσσει το νέο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον²⁴⁸.

Σε κάθε περίπτωση, οι επιπτώσεις των αλλαγών που περιγράψαμε παραπάνω είναι άμεση συνάρτηση του τρόπου με τον οποίο κανείς/καμία ορίζει το κράτος. Και αυτό μας φέρνει στο αρχικό μας ερώτημα, αυτό της μετάβασης από το κράτος-οργανωτή στο κράτος-θεσμικό ρυθμιστή. Όπως υποστηρίξαμε στην αρχή αυτής της ενότητας, η ανωτέρω διάκριση δεν είναι απλά αναλυτική, αλλά υιοθετείται για να ιχνηλατήσει κάθε φορά τον τρόπο με τον οποίο αρθρώνεται ο κρατικός μηχανισμός. Στην περίπτωση του κράτους οργανωτή, έχουμε τον πρωταγωνιστικό ρόλο των κρατικών οργανώσεων πάνω στους κοινωνικο-πολιτικούς θεσμούς. Ωστόσο, αν εξειδικεύσουμε στην περίπτωση του Κοινωνικού Κράτους, όπως αυτό αναπτύχθηκε μεταπολεμικά, η σχέση αυτή ανάμεσα σε οργανώσεις και θεσμούς λαμβάνει ορισμένα ειδικά χαρακτηριστικά. Συγκεκριμένα, θεμελιώνεται στη βάση ενός κανονιστικού

²⁴⁶ Castles, F. (2007), "Testing the retrenchment hypothesis: An aggregate overview", in *Idem. The disappearing State? Retrenchment realities in an age of Globalization*, Cheltenham: Edward Elgar, σελ. 40-41.

²⁴⁷ Swank, D. (2002), *Global Capital, Political Institutions, and Policy Change in Developed Welfare States*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press, σελ. 7-9.

²⁴⁸ Kite, C. (2004). "The Stability of the Globalised welfare state" εις Sodersten, B. (επιμ.) (2004), *Globalization and the Welfare State*. Λονδίνο: Palgrave, σελ. 214-217. Στην ίδια λογική κινούνται οι επεξεργασίες των καθεστώτων ευημερίας και των ποικιλομορφιών καπιταλισμού.

πλέγματος δημόσιας πολιτικής, το οποίο ανεξάρτητα από το αν εφαρμόζεται αυτοτελώς σε κάθε εθνική περίπτωση, συνιστά το ηγεμονικό παράδειγμα, στο πλαίσιο του οποίου συμφύονται η θεσμική υλικότητα του κράτους-οργανώσεις και θεσμοί με τις πρώτες να διαθέτουν τον επιτελικό ρόλο-με το κανονιστικό περιεχόμενο του, το οποίο συναιρεί τις κοινωνικές και τις οικονομικές διαστάσεις της κρατικής πολιτικής. Η κρίση του Κοινωνικού Κράτους σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο, και οι εξελίξεις που την ακολούθησαν, όπως τις περιγράψαμε παραπάνω, διαρρηγνύουν τους δύο πόλους αυτής της σχέσης, και κατ' επέκταση τη σχέση καθ'εαυτή. Στο κανονιστικό κομμάτι, το κεϋνσιανό παράδειγμα, που συνάρθρωνε τις δημόσιες πολιτικές κάτω από την κοινωνική αρχή, αντικαθίσταται από το νεοφιλελεύθερο, το οποίο αποσυνδέει την οικονομική και την κοινωνική πολιτική από το κεϋνσιανό πλαίσιο και τις επανασυνδέει στο πλαίσιο μίας θεσμικής συμπληρωματικότητας αναγκαίας για τη λειτουργία της αγοράς. Η μετατόπιση αυτή οδηγεί στη διάρρηξη της σχέσης οργανώσεων-θεσμών. Με τη θεμελίωση της κρατικής πολιτικής στους διαδικαστικούς κανόνες που προκύπτουν από τη λειτουργία της αγοράς, ο ρόλος των οργανώσεων ως ρυθμιστών των θεσμών αμφισβητείται, εφόσον η ένσκηπη δράση τους νοθεύει τον ουσιώδη χαρακτήρα των τελευταίων, ο οποίος είναι αυθόρμητος, τυχαίος και διαδικαστικός. Έτσι, συντελείται μία *κανονιστική και οργανωτική απίσχανση* του κράτους, η οποία απολήγει στην αντικατάσταση της διπολικής σχέσης που περιγράψαμε παραπάνω, από ένα απλό σύνολο ρυθμιστικών σχέσεων, που συναρθρωμένο γύρω από ευέλικτες διακυβερνητικές δομές, προσαρμόζεται κατά το δοκούν στις ανάγκες των αγοραίων θεσμών. Έχουμε με άλλα λόγια την ανάδυση του ρυθμιστικού κράτους.

Με βάση τα παραπάνω μπορεί κανείς/καμία να υποστηρίξει ότι η κοινωνική πολιτική έχει σταματήσει να λογίζεται τόσο ως αναπτυξιακό στοιχείο, όσο και ως οργανικό μέρος μία ευρύτερης πολιτικής δομής. Συνεπώς, η απάντηση στο ερώτημα αν και κατά πόσο έχει μεταβληθεί ουσιαστικά το κράτος από τη μετάβασή του από το οργανωσιακό στο θεσμικό μοντέλο είναι ότι αυτό έχει μεταβληθεί ριζικά. Η θεσμική στροφή της κρατικής πολιτικής αντιλαμβάνεται την κοινωνική πολιτική κατακερματισμένα, ως ένα ετερογενές συνονθύλευμα επιμέρους προνοιακών λειτουργιών. Για να συναρθρωθούν αυτές σε ένα ομοιογενές και λειτουργικό σύνολο,

οφείλουν να στοιχηθούν πίσω από τη θεσμική συμπληρωματικότητα ενός δεδομένου συστήματος παραγωγής. Παρατηρούμε εδώ ότι, ενώ στο δομολειτουργισμό οι προνοιακές λειτουργίες θεμελιώνονταν στον συσσωματικό ρόλο που διαδραμάτιζαν στο πλαίσιο του ευρύτερου κοινωνικού συστήματος, στην περίπτωση του ρυθμιστικού κράτους οι ίδιες λειτουργίες θεμελιώνονται στην κανονικότητα των θεσμών που μπορεί να λειτουργούν μέσα στον κοινωνικό σχηματισμό, πλην όμως, όπως είδαμε παραπάνω, αναπαράγονται με βάση τη δική τους αυθόρμητη τάξη. Ουσιαστικά, αυτό που έχουμε είναι η έκπτωση του Κοινωνικού Κράτους σε επιμέρους προνοιακές πολιτικές που εγκλωβίζουν το αντικείμενο σε έναν δομικό υπολειμματισμό.

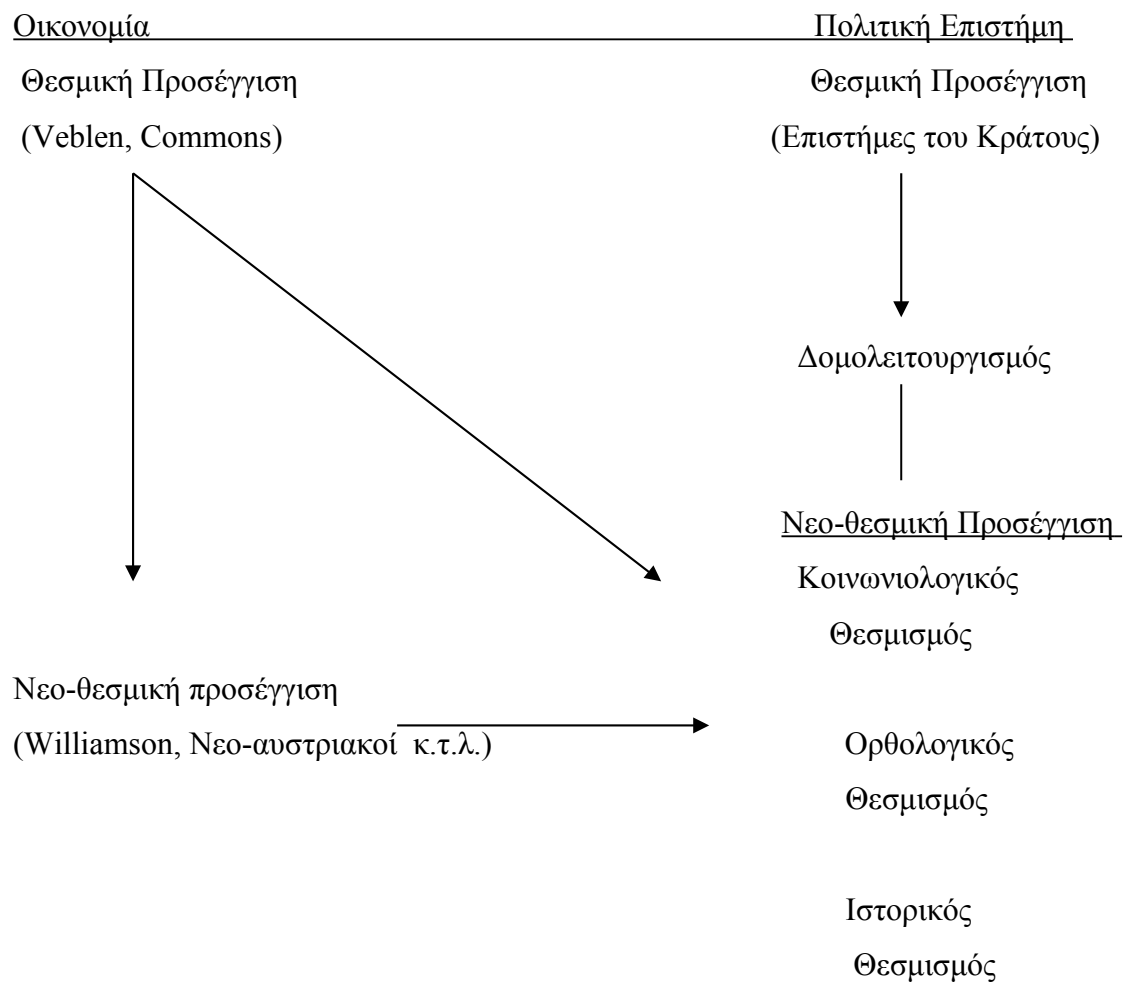
Η επικράτηση μίας υπολειμματικής έννοιας Κοινωνικού Κράτους έχει μία κανονιστική και μία ερευνητική συνέπεια. Η κανονιστική συνέπεια έχει να κάνει με την οριοθέτηση των προς ρύθμιση κοινωνικών ζητημάτων. Στο πλαίσιο μίας διευρυμένης έννοιας Κοινωνικού Κράτους, όπου οι κοινωνικές πολιτικές συνέχονταν σε ένα σύνολο κάτω από τη σκέπη μίας κανονιστικής αρχής, τα προβλήματα που προέκυπταν από τις μεταβολές στην κοινωνική δομή αντιμετωπίζονταν ως μέρη ενός συνόλου και με συστηματικό τρόπο. Η διευθέτησή τους, δηλαδή, προέκυπτε μέσα από την ένταξή τους σε ένα σύστημα δημόσιας πολιτικής με προοπτική την εξασφάλιση της συνολικότερης κοινωνικής αναπαραγωγής. Αντίθετα στην περίπτωση μίας υπολειμματικής έννοιας που εστιάζει κυρίως στις προνοιακές διαστάσεις, τα κοινωνικά ζητήματα διευθετούνται αποσπασματικά με την ανάπτυξη περιστασιακών προνοιακών πολιτικών. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα, και με δεδομένη την απόσχιση της πρόνοιας από την πολιτική, τα κοινωνικά ζητήματα να εμφανίζονται ως αντικειμενικά. Εδώ πέρα βρίσκεται και η σύνδεση με το δεύτερο σημείο, αυτό της έρευνας. Όταν τα προς ρύθμιση ζητήματα λογίζονται ως αντικειμενικά, τότε η έρευνα εστιάζει κυρίως στη μελέτη εκείνων των προνοιακών προσαρμογών που θα διευκολύνουν την επίλυσή τους. Η θέση, όμως, αυτή δημιουργεί μία συγκεκριμένη προσδοκία για το αποτέλεσμα της έρευνας, εφόσον αυτή δεν εστιάζει στις πηγές από τις οποίες πηγάζει η δυναμική της αλλαγής, οπότε και θα μπορούσε να αξιολογήσει το εύρος της αλλά και την κλίμακα εμφάνισής της. Αντίθετα, το ζητούμενο είναι αν ο προνοιακός διακανονισμός προσαρμόζεται θεσμικά στις ανάγκες των νέων

«αντικειμενικών» προβλημάτων και όχι γιατί το κάνει αυτό. Η ερευνητική αυτή μετατόπιση οφείλεται κυρίως στην αποσύνδεση της πρόνοιας από την πολιτική, μια θεωρητική επιλογή που ακολουθεί στενά τις συνολικότερες μεταβάσεις που περιγράψαμε σε αυτό το υποκεφάλαιο. Στο πλαίσιο αυτών τα αλλαγών αναδύεται η νεο-θεσμική προσέγγιση, η οποία αναδεικνύει σε βασική μεθοδολογική επιλογή της τη μελέτη της θεσμικής συμπεριφοράς των προνοιακών διακανονισμών.

4.4. Νεο-Θεσμισμός και Κοινωνικό Κράτος: Από τις πολιτικές της αναδιάρθρωσης στη θεσμική συμπληρωματικότητα.

4.4.1. Ποικιλομορφίες νεο-θεσμισμού.

Ο νέο-θεσμισμός, ως επιστημονικό ρεύμα, διεκδικεί τη μεθοδολογική ορθοδοξία σε μία σειρά επιμέρους ακαδημαϊκά πεδία, με προεξάρχοντα αυτά της οικονομίας και της πολιτικής επιστήμης. Η επιστροφή, ωστόσο, στη μελέτη των θεσμών δεν γίνεται κάτω από τη σκέπη ενός ενιαίου επιστημολογικού μοντέλου, όπως συνέβαινε στην περίπτωση του δομολειτουργισμού, αλλά επιτελείται μέσα από μία πολυσυλλεκτική επιλογή ετερογενών στοιχείων από διαφορετικές παραδόσεις και μεθοδολογικές αφετηρίες. Στο σχήμα που ακολουθεί προσπαθούμε να ιχνηλατήσουμε τις βασικές διαδρομές του θεσμισμού στη μελέτη της οικονομίας και της πολιτικής, καθώς επίσης και τις μεταξύ τους συνδέσεις.

Σχήμα 2: Διαδρομές από τον κλασικό θεσμισμό στον νεο-θεσμισμό στα Οικονομικά και στην Πολιτική Επιστήμη.

Στα οικονομικά, η θεσμική σχολή ανθεί κυρίως στις ΗΠΑ το πρώτο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα και μπορεί να λογιστεί ως συνέχεια της διένεξης περί της μεθόδου ανάμεσα στους θετικιστές και στους ιστοριστές. Οι βασικοί εκπρόσωποι της σχολής, Veblen και Commons, ασκούν κριτική στην κλασική θεωρία, κυρίως με επιστημολογικούς όρους. Η κλασική θεωρία ξεκινά από ένα δεδομένο αξίωμα, για παράδειγμα την ορθολογικότητα του *homo economicus*, και καταλήγει ορμώμενη από αυτό σε μία τελική κατάσταση, π.χ. ισορροπία ανάμεσα στην προσφερόμενη και στη ζητούμενη ποσότητα. Αντίθετα, οι θεσμικοί θεωρούν πως δεν υπάρχουν δεδομένες καταστάσεις, και άρα θετικιστικά συναγόμενοι νόμοι που τις καθορίζουν κατά το πρότυπο των φυσικών επιστημών, διότι οι οικονομικοί θεσμοί, και ως εκ

τούτου οι δρώντες που συμμετέχουν σε αυτούς, είναι ενσωματωμένοι στον κοινωνικό τους περίγυρο και λειτουργούν μέσα στο πολιτισμικό πλαίσιο που αυτός θέτει.

Η νεο-θεσμική σχολή αντλεί αρκετά στοιχεία από τους νεοαυστριακούς και άρα, υπό μία έννοια, συνιστά την απάντηση του θετικιστικού ρεύματος απέναντι στην κριτική που αρθρώνουν οι παραδοσιακοί θεσμιστές²⁴⁹. Οι νεο-θεσμικοί, αναφέρουμε ενδεικτικά τους Coase και Williamson, αποδέχονται σε γενικές γραμμές τη νεοκλασική θεωρία της γενικής ισορροπίας, μονό που η βασική ερευνητική υπόθεσή τους έγκειται στην εξέταση τού τι συμβαίνει σε περίπτωση που κάποια από τις γενικές υποθέσεις του μοντέλου της γενικής ισορροπίας αναιρεθεί. Αναφέρουμε δύο ενδεικτικά παραδείγματα. Το πρώτο αφορά τη θεμελίωση της επιχείρησης ως θεσμού. Στη νεοκλασική ισορροπία, μία από τις βασικές υποθέσεις είναι ότι η συναλλαγή δεν συνεπάγεται κανένα κόστος, εφόσον αποτελεί απαύγασμα της ορθολογικότητας των εμπλεκομένων μερών. Αντίθετα, οι νεοθεσμικοί υποθέτουν ότι κάθε συναλλαγή ενέχει κάποιο κόστος, και για την αντιμετώπισή του δημιουργούνται οι εταιρείες, οι οποίες μέσα από την οργάνωση που διαθέτουν το εσωτερικεύουν. Το δεύτερο παράδειγμα συνίσταται στο ότι η κλασική θεωρία ξεκινάει από την υπόθεση της τέλει πληροφόρησης, μέσα από την οποία συνάγει και την ορθολογικότητα των δρώντων. Οι νεοθεσμικοί, από την άλλη πλευρά, θεωρούν, ακολουθώντας τους νεο-αυστριακούς, ότι υφίσταται ασυμμετρία στην πληροφόρηση και επομένως η ορθολογικότητα των δρώντων δεν είναι τέλεια αλλά περιορισμένη (bounded rationality).

Ας εξετάσουμε τώρα την ανάλογη μετάβαση από τον παραδοσιακό στον νέο θεσμισμό, όπως αυτή διενεργείται στην πολιτική επιστήμη. Η κλασική θεσμική σχολή περιλαμβάνει, εδώ, τις παραδοσιακές φορμαλιστικές-νομικίστικες αναλύσεις που ενσωματώνονται στο γνωστικό πεδίο της πολιτειολογίας, (staatswissenschaft). Η βασική στόχευση σε αυτές τις επεξεργασίες είναι η καταγραφή και η περιγραφή των ποικίλων μορφών κυβέρνησης στον χώρο και στον χρόνο. Ουσιαστικά, ως θεσμοί λογίζονται οι κανονισμοί του δημοσίου δικαίου που διέπουν την οργάνωση και τη λειτουργία των επίσημων κυβερνητικών οργάνων. Συνεπώς, η εξέταση των νομικών

²⁴⁹ Για μία ενδελεχή μελέτη της σχέσης των νεοθεσμικών με τη νεοαυστριακή θεωρία βλ. αντί πολλών Ιωαννίδης, Σ. (1993), *Ανταγωνισμός, Αγορά και Δημοκρατία. Μία κριτική της Νεοαυστριακής οικονομικής θεωρίας*, Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.

μορφών που λάμβαναν τα όργανα του κράτους, αποτελούσαν ένα σημαντικό ερμηνευτικό εργαλείο για τη συνολικότερη πολιτική ζωή κάθε χώρας και η μελέτη της ιστορικής εξέλιξής τους αποτελούσε την αιχμή της συγκεκριμένης παράδοσης²⁵⁰.

Όπως αναφέραμε και στο πρώτο κεφάλαιο, απέναντι στη θεσμοκεντρική στατικότητα της παραδοσιακής πολιτειολογίας, αναπτύσσονται δύο εναλλακτικά ρεύματα: αυτά του συμπεριφορισμού και του δομολειτουργισμού. Αμφότερα, το καθένα από τη δική του σκοπιά, υποβιβάζουν τη σημασία των θεσμών, κινούμενα έτσι κριτικά απέναντι στις παραδοσιακές προσεγγίσεις, θεωρώντας τους σαν «μαύρα κουτιά» που απλά συνιστούν κόμβους εισροών-εκροών. Ανάλογα με την οπτική γωνία της κάθε προσέγγισης, το σύμπλεγμα εισροών- εκροών, είτε προκύπτει μέσα από τη συμπεριφορά των δρώντων, είτε αποτελεί λειτουργικό αποτέλεσμα του ευρύτερου κοινωνικού συστήματος.

Ο Νεο-θεσμισμός αρθρώνεται κριτικά απέναντι στη λογική του μαύρου κουτιού, επαναφέροντας τη μελέτη των θεσμών στο προσκήνιο. Σε γενικές γραμμές, το συγκεκριμένο ρεύμα διακρίνεται σε τρεις επιμέρους προσεγγίσεις, ανάλογα με το μεθοδολογικό πλαίσιο, στη βάση του οποίου κατανοείται ο ρόλος των θεσμών, αν και πρέπει να σημειωθεί ότι δεν είναι λίγες οι φορές που οι τρεις αυτές προσεγγίσεις αλληλεπικαλύπτονται. Ας δούμε εν συντομία ποια είναι τα χαρακτηριστικά της κάθε μίας από αυτές.

Η πρώτη προσέγγιση είναι αυτή του κοινωνιολογικού θεσμισμού. Εδώ οι θεσμοί κατανοούνται κυρίως ως πολιτισμικοί περιορισμοί που καθορίζουν τόσο το περιεχόμενο των επιλογών των υποκειμένων, όσο και τη συμπεριφορά τους. Συνεπώς, η βασική υπόθεση είναι ότι το υποκείμενο συνήθως συμπεριφέρεται με βάση τους περιορισμούς που του επιβάλλονται από συγκεκριμένους πολιτισμικούς κανόνες, οι οποίοι σφυρηλατούνται ιστορικά μέσα από μία διαδικασία θεσμικής μάθησης. Όπως φαίνεται και στο σχήμα, το συγκεκριμένο ρεύμα ενσωματώνει ορισμένα στοιχεία της κλασικής θεσμικήςσχόλης στην οικονομία, με την έννοια ότι δίνει έμφαση στον ρόλο των κοινωνικών θεσμών υποβιβάζοντας τον ρόλο του υποκείμενου, και ως εκ τούτου

²⁵⁰ Peters, G. (1996), "Political Institutions Old and New", εις Goodin, R. Klingemann, H. (1996), *A New Handbook of Political Science*, Οξφόρδη: Oxford University Press. Επίσης Beyme, von K. (2006), "Political Institutions-Old and New", εις Rhodes, R. Binder, S. Rockman, B. (2006), *The Oxford Handbook of Political Institutions*, Οξφόρδη: Oxford University Press.

απορρίπτοντας μία λογική υποκειμενικής δράσης στη βάση του ατομικού υπολογισμού κόστους-οφέλους²⁵¹.

Η δεύτερη προσέγγιση αφορά τον θεσμισμό της ορθολογικής επιλογής. Αυτός, σε αντίθεση με τον κοινωνιολογικό θεσμισμό, επαναφέρει την έννοια της ορθολογικότητας στη συμπεριφορά του υποκειμένου, φιλτραρισμένη ωστόσο, όπως φαίνεται και από το σχήμα, από τις νεο-θεσμικές επεξεργασίες στα οικονομικά. Τα υποκείμενα, σε αυτήν την περίπτωση, κατανοούνται ως ορθολογικά ως προς το σκοπό, πλην όμως οι θεσμοί οδηγούν σε ιεραρχήσεις των επιλογών τους. Αυτό σημαίνει ότι μία ενδεχόμενη μεταβολή του θεσμικού περιβάλλοντος τροποποιεί τόσο τις στρατηγικές των δρώντων, όσο και τις ιεραρχήσεις τους, οπότε έχουμε την ανάδυση μίας περιορισμένης ορθολογικότητας (bounded rationality)²⁵².

Η τρίτη προσέγγιση είναι αυτή του ιστορικού θεσμισμού. Η βασική διαφορά με τις υπόλοιπες δύο προσεγγίσεις, έγκειται στο ότι αυτές διατηρούν μία *ex ante* θέαση των κοινωνικών φαινομένων, ενώ ο τελευταίος υιοθετεί μία *ex post* θέαση. Επικεντρώνοντας στις πολιτικές εκβάσεις, προσπαθεί να ανιχνεύσει τον τρόπο με τον οποίο οι διάφοροι συνδυασμοί θεσμών και διαδικασιών, οδήγησαν σε μία συγκεκριμένη σειρά αποτελεσμάτων και όχι σε μία διαφορετική. Να σημειώσουμε εδώ ότι ο ιστορικός θεσμισμός, ακριβώς λόγω της *ex post* προσέγγισης του, παρουσιάζει μία μεθοδολογική επιλεκτικότητα, μολονότι τις περισσότερες φορές βρίσκεται πιο κοντά στον κοινωνιολογικό θεσμισμό. Τα περιθώρια αυτής της επιλεκτικότητας καθορίζονται από το γεγονός ότι ο ιστορικός θεσμισμός δεν θεωρεί τις διάφορες συμπεριφορές εξ ορισμού ορθολογικές ή πολιτισμικά προσδιορισμένες, αλλά τόσο οι στρατηγικές, όσο και οι συμπεριφορές των δρώντων είναι προς εξήγηση και διαμορφώνονται από τους θεσμικούς συνδυασμούς που επαναλαμβάνονται μέσα στον χρόνο²⁵³.

²⁵¹ March, J. Olsen, J. (1989), *Rediscovering institutions: the organizational basis of politics*. Νέα Υόρκη: Free Press, σελ. 38.

²⁵² Weingast, B. (1996), "Political Institutions: Rational Choice Perspectives" εις Goodin, R. Klingemann, H. (επιμ.) (1996), *A New Handbook of Political Science*, Οξφόρδη: Oxford University Press. Shepsle, K. (2006), "Rational Choice Institutionalism" in Rhodes, R. Binder, S. Rockman, B. (επιμ.) (2006), *The Oxford Handbook of Political Institutions*, Οξφόρδη: Oxford University Press.

²⁵³ Thelen, K. Steinmo, S. (1992), "Historical Institutionalism in comparative politics" εις Steinmo, S. Thelen, K. Longstrech, F. (επιμ.) (1992), *Structuring Politics, Historical Institutionalism in Comparative Analysis*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.

4.4.2. Η θεσμική ανθεκτικότητα του Κοινωνικού Κράτους. Εξαρτημένη πορεία και το πρόβλημα της μεταβολής.

Ουσιαστικά, οι προσεγγίσεις του Κοινωνικού Κράτους που υιοθετούν μία νεο-θεσμική σκοπιά, εγγράφονται, με κάποιες πρόσφατες εξαιρέσεις, στον ιστορικό θεσμισμό. Εδώ θα επικεντρώσουμε κυρίως στο έργο του Pierson, το οποίο ξεκινά από τη μελέτη των νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων των κυβερνήσεων Reagan και Thatcher. Η προβληματική του Pierson μετατοπίζεται σε σχέση με αυτή της Skocpol στο ότι δεν εστιάζει αποκλειστικά στις οργανωσιακές ικανότητες που καλλιεργεί ένας κρατικός μηχανισμός, αλλά επικεντρώνει στη μελέτη της πολιτικής ανάδρασης (policy feedback) που δημιουργούν οι κρατικές πολιτικές, με αποτέλεσμα η θεσμική διάρθρωση των τελευταίων να έρχεται στο προσκήνιο ως ερμηνευτικό πλαίσιο για την επιτυχία ή την αποτυχία των ενδεχόμενων μεταρρυθμίσεων²⁵⁴. Εστιάζοντας έτσι, από μία θεσμική σκοπιά, στις κρατικές εκροές, διαπιστώνει ότι το επιχείρημα περί αποδιάθρωσης του Κοινωνικού Κράτους στις περιπτώσεις των νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων σε ΗΠΑ και Ηνωμένο Βασίλειο, δεν ευσταθεί απόλυτα, καθώς ορισμένες κοινωνικές πολιτικές εμφανίζονται περισσότερο ανθεκτικές από τις υπόλοιπες, με αποτέλεσμα ο κεντρικός πυρήνας των προνοιακών θεσμικών διακανονισμών να παραμένει σε μεγάλο βαθμό ως έχει. Η ανθεκτικότητα αυτή προέρχεται αφενός από τα γενικά θεσμικά χαρακτηριστικά που διαθέτει το κάθε πολιτικό σύστημα, αλλά και από τα ειδικά θεσμικά χαρακτηριστικά, στη βάση των οποίων αρθρώνεται η κάθε κοινωνική πολιτική. Έτσι, στην περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου, για παράδειγμα, η συγκεντροποίηση της εξουσίας, στην οποία συντείνει το Westminster model, σε συνδυασμό με την προηγούμενη εκτεταμένη κρατική παρέμβαση στην οικονομία, οδήγησε σε ριζικές μεταβολές στη βιομηχανική πολιτική και στις βιομηχανικές σχέσεις, και σε λιγότερο εκτεταμένες στους τομείς του Κοινωνικού Κράτους²⁵⁵. Ειδικότερα, στο τελευταίο παρατηρείται ότι οι

²⁵⁴ Pierson, P. (1993), "When Effect Becomes Cause: Policy Feedback and Political Change", *World Politics*, 45(4), σελ. 624.

²⁵⁵ Για μία συνολικότερη αποτίμηση των μεταρρυθμίσεων των νεοφιλελεύθερων κυβερνήσεων σε Ηνωμένο Βασίλειο, Καναδά, Ηνωμένες Πολιτείες και Δυτική Γερμανία, βλ. Pierson, P. Miriam, S. (1993), "Bourgeois revolutions? The policy consequences of resurgent conservatism", *Comparative Political Studies*, Τόμ. 25 (4).

μεταρρυθμίσεις στους τομείς της στέγασης και των συντάξεων είχαν αρκετή επιτυχία, ενώ στους τομείς της στήριξης εισοδήματος και υγειονομικής περίθαλψης το μεταρρυθμιστικό ισοζύγιο ήταν αρνητικό²⁵⁶. Για να εξηγήσει αυτές τις διαφορές, ο Pierson ανατρέχει σε μία μεθοδολογική ανάλυση, στο πλαίσιο της οποίας προσπαθεί να συνδυάσει στοιχεία από τα νεο-θεσμικά οικονομικά και τον ιστορικό θεσμισμό, για να εξηγήσει πώς η ανάδραση των δημόσιων πολιτικών πάνω στο θεσμικό πλαίσιο που τις παρήγαγε, «κλειδώνει» τις πολιτικές επιλογές σε μία συγκεκριμένη διαδρομή.

Οι βασικοί όροι, στη βάση των οποίων αρθρώνεται η παραπάνω ανάλυση, εντοπίζονται στην εξαρτημένη πορεία (path dependence), αιτιακή αλληλοδιαδοχή (causal sequence) και το κρίσιμο σταυροδρόμι (conjuncture). Ας εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι τρεις παραπάνω έννοιες σπονδυλώνονται στην ανάλυση του συνδυασμού θεσμών και διαδικασιών μέσα στο χρόνο. Το βασικό δάνειο από τα νεο-θεσμικά οικονομικά είναι η έννοια της εξαρτημένης πορείας, άμεσα συνυφασμένης με την αντίστοιχη των αυξανόμενων αποδόσεων (increasing returns). Η λογική που συνδέει τις δύο αυτές έννοιες είναι η εξής: Όταν μία επιλογή πραγματοποιηθεί στα πρώτα στάδια μίας διαδικασίας, τότε οι αυξανόμενες αποδόσεις που αυτή παράγει, δημιουργούν επιδράσεις θετικής ανάδρασης, οι οποίες «κλειδώνουν» τη μετέπειτα πορεία της συγκεκριμένης διαδικασίας, στην κατεύθυνση της αρχικής επιλογής, εξοβελίζοντας όλες τις υπόλοιπες εναλλακτικές επιλογές που στα πρώτα στάδια θεωρούνταν ισοπίθανες. Στην εμφάνιση των αυξανόμενων αποδόσεων συμβάλλουν τέσσερις βασικοί παράγοντες.

- 1) Το μεγάλο κόστος εκκίνησης μίας επιλογής επιβάλλει την επέκταση της παραγωγής, ώστε αυτό να κατανεμηθεί στις διάφορες μονάδες. Τούτέστιν, το υψηλό αρχικό κόστος παρέχει υψηλό κίνητρο στο να παραμείνει κανείς/καμία με την αρχική επιλογή για να κάνει στη συνέχεια απόσβεση.
- 2) Η συνεχής και επαναλαμβανόμενη λειτουργία της παραγωγικής διαδικασίας στη βάση της αρχικής επιλογής δημιουργεί γνωστικές επιδράσεις παράγοντας καινούργια γνώση που οδηγεί σε καινοτομία.
- 3) Οι αρχικές επιλογές, ενδεχομένως να δημιουργήσουν επιδράσεις συντονισμού

²⁵⁶ Pierson, P. (1994), *Dismantling the Welfare State? Reagan, Thatcher and the Politics of Retrenchment*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press, σελ. 142-146.

(Co-ordination effects), με την έννοια ότι ενώ αρχικά η επιλογή μπορεί να μην είναι κερδοφόρα, αν παρόλα αυτά συνεχίσει κανείς/καμία στην ίδια πορεία, τότε μπορεί η συγκεκριμένη επιλογή να υιοθετηθεί και από άλλους, οπότε να καταλήξει κερδοφόρα για αυτόν/αυτήν που την έκανε πρώτος/τη.

4) Ο φόβος ότι οι αρχικές επιλογές μπορεί να μην τύχουν ευρείας αποδοχής οδηγούν σε στρατηγικές πονταρίσματος πάνω στο σωστό παίκτη, πριμοδοτώντας έτσι μία συγκεκριμένη επιλογή²⁵⁷.

Ωστόσο, όταν μιλάμε για πολιτική επιστήμη, οι παραπάνω τέσσερις λόγοι δε λειτουργούν με τον ίδιο τρόπο και την ίδια ένταση, με αποτέλεσμα τόσο η μορφή της εξαρτημένης πορείας, όσο και οι αυξανόμενες αποδόσεις να αλλάζουν χαρακτήρα. Αυτό συμβαίνει για μία σειρά λόγων που και εδώ μπορούν να συγχωνευθούν χονδρικά σε τέσσερις βασικές κατηγορίες.

Καταρχάς, στην πολιτική επιστήμη κεντρικό ζήτημα είναι αυτό της συλλογικής δράσης. Συνεπώς, οι επιλογές του ατόμου δεν διενεργούνται εν κενώ, αποκλειστικά στη βάση μίας ατομικής ορθολογικότητάς κόστους/οφέλους, αλλά αντίθετα διενεργούνται σε άμεση συνάρτηση με τις επιλογές των υπόλοιπων παικτών. Το παραπάνω καθίσταται ακόμα πιο έκδηλο από το γεγονός ότι βασικό ερευνητικό ερώτημα στην πολιτική επιστήμη αποτελεί το πρόβλημα του συντονισμού για την παραγωγή συλλογικών αγαθών. Συνεπώς, σε αυτό το πλαίσιο, οι προσδοκίες προσαρμογής, ήτοι ο τέταρτος λόγος της ανωτέρω λίστας, παίζουν πρωτεύοντα ρόλο. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, οι πολιτικοί θεσμοί, σε αντίθεση με αυτούς της οικονομίας, παρουσιάζουν υψηλό βαθμό ανθεκτικότητας, διότι δημιουργούν από μόνοι τους γνωστικές επιδράσεις και επιδράσεις συντονισμού,εφόσον προτρέπουν τα υποκείμενα και τις οργανώσεις να επενδύσουν σε συγκεκριμένες δεξιότητες και να αναπτύξουν συγκεκριμένες πολιτικές και κοινωνικές ταυτότητες. Με δεδομένη αυτή την ανθεκτικότητα, οι θεσμοί δύνανται να κρυσταλλώνουν ασυμμετρίες εξουσίας. Έτσι οι δρώντες, μέσω των θεσμών, μπορούν να μεταβάλλουν τους κανόνες του παιχνιδιού, με αποτέλεσμα οι αρχικές μικρές διαφορές εξουσίας να διευρυνθούν στη συνέχεια. Τέλος, ενώ η αξιολόγηση μίας στρατηγικής και οι διαδικασίες εκμάθησης μέσα από

²⁵⁷ Pierson,P.(2004), *Politics in Time: History, Institutions and Social Analysis*, Πρίνστον: Princeton University Press, σελ.44-45. και Pierson,P.(2000),”Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics”, *The American Political Science Review*, Τομ.94(2), σελ.254.

μεθόδους δοκιμής και σφάλματος είναι απλή στην οικονομία, διότι είναι μετρήσιμη στη βάση λίγο-πολύ αποδεκτών κριτηρίων, στην πολιτική επιστήμη οι αντίστοιχες διαδικασίες είναι αρκετά δύσκολο να αναπτυχθούν, διότι η κατανόηση του πολιτικού κόσμου βασίζεται σε εκ των προτέρων δομημένα νοητικά σχέδια. Από τη στιγμή που καθιερώνονται συγκεκριμένες κατανοήσεις του πολιτικού στη βάση νοητικών σχημάτων, είτε αυτά λαμβάνουν τη μορφή της ιδεολογίας, είτε περισσότερο αποσπασματικών κατανοήσεων, αυτές είναι πολύ δύσκολο να αλλάξουν²⁵⁸.

Για τους τέσσερις αυτούς λόγους, οι εξαρτημένες πορείες και οι αυξανόμενες αποδόσεις εμφανίζονται πιο ανθεκτικές στην περίπτωση των πολιτικών θεσμών. Ο μηχανισμός λειτουργίας τους στην πολιτική είναι ανάλογος με αυτόν της οικονομίας, μόνο που εδώ δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στην αλληλοδιαδοχή των γεγονότων και των επιλογών. Οι επιλογές που γίνονται μπροστά σε ένα κρίσιμο σταυροδρόμι, ενεργοποιούν μηχανισμούς ανάδρασης που εξασφαλίζουν την επανάληψη μίας συγκεκριμένης διαδικασίας στο μέλλον, κλειδώνοντας έτσι την πολιτική διαδρομή στη συγκεκριμένη κατεύθυνση και εξοβελίζοντας τις εναλλακτικές επιλογές. Η έννοια της εξαρτημένης πορείας λοιπόν χαρακτηρίζεται, στην περίπτωση της πολιτικής, από τέσσερα βασικά χαρακτηριστικά.

- 1) Στο αρχικό στάδιο υπάρχουν πολλαπλά σημεία ισορροπίας και πολλές εναλλακτικές, οι οποίες, όσο προχωράει η διαδρομή, περιορίζονται σε μία.
- 2) Υπάρχει ένας μεγάλος βαθμός απροσδιοριστίας, με την έννοια ότι ήσσονος σημασίας γεγονότα μπορούν να συναρθρώσουν τις αιτιακές αλληλοδιαδοχές σε ένα κρίσιμο σταυροδρόμι.
- 3) Η χρονικότητα και η διαδοχικότητα παίζουν μεγάλο ρόλο, διότι αν ένα γεγονός συμβεί στα πρώιμα στάδια μπορεί να έχει καθοριστικότερη επίδραση από ό,τι αν συνέβαινε στα ύστερα στάδια.
- 4) Και τέλος, όταν η διαδικασία των αυξανόμενων αποδόσεων ξεκινήσει, τότε η μεταβολή στον θεσμικό διακανονισμό, που προκύπτει από την ανάδραση της συγκεκριμένης διαδικασίας, είναι εξαιρετικά δύσκολη.²⁵⁹

Έχοντας αναλύσει τις βασικές μεθοδολογικές επιλογές στις οποίες προβαίνει ο Pierson, και τη σχέση που αυτές διαθέτουν με τα διάφορα ρεύματα της νεο-θεσμικής

²⁵⁸ Pierson,P.(2004), op.cit. σελ.34-38. και Pierson,P.(2000),op.cit, σελ.257-260.

²⁵⁹ Pierson,P.(2000), op.cit. σελ.263.

προσέγγισης, ας δούμε πώς αυτές διαμορφώνουν τα επιχειρήματά του για την ανθεκτικότητα του Κοινωνικού Κράτους απέναντι στις επιχειρούμενες μεταρρυθμίσεις. Η ανθεκτικότητα δικαιολογείται από το γεγονός ότι κεντρικές πολιτικές επιλογές που έχουν γίνει στο πλαίσιο του Κοινωνικού Κράτους, οδηγούν σε μία θετική πολιτική ανάδραση, η οποία με τη σειρά της «κλειδώνει» τον προνοιακό θεσμικό διακανονισμό σε μία συγκεκριμένη, εξαρτημένη, και ως εκ τούτου δύσκολα αναστρέψιμη πορεία. Τα στοιχεία που οδηγούν στον μετριασμό των διακηρυγμένων προγραμμάτων συνολικής μεταρρύθμισης του Κοινωνικού Κράτους σε Ηνωμένο Βασίλειο και ΗΠΑ, μπορούν να κωδικοποιηθούν στις παρακάτω θέσεις, που αποτελούν και τον πυρήνα μίας Νέας πολιτικής για το Κοινωνικό Κράτος.

Η πρώτη θέση έγκειται στις προσδοκίες προσαρμογής. Όταν ένας θεσμικός διακανονισμός αρχίζει να παγιώνεται δημιουργεί ένα σύνολο προσδοκιών στους πολίτες, προσδοκίες που πριν δεν υπήρχαν. Αυτό λοιπόν το σύνολο προσδοκιών αναδρά θετικά στη λειτουργία του θεσμού κλειδώνοντας την εξέλιξή του σε μία κατεύθυνση. Στο παράδειγμα μας, το γεγονός ότι το κράτος άρχισε να παρέχει συντάξεις κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, γέννησε στους πολίτες την προσδοκία ότι ο κρατικός μηχανισμός οφείλει να παρέχει συντάξεις στον πληθυσμό, προσδοκία που δεν υπήρχε πίσω στο 19^ο αιώνα. Συνεπώς, η κοινή γνώμη δεσμεύει την κυβέρνηση στην παραγωγή μίας σειράς συλλογικών αγαθών, ικανοποιώντας με τον τρόπο αυτό τις προσδοκίες των πολιτών²⁶⁰.

Η δεύτερη θέση αντιστοιχεί στο τέταρτο σημείο περί δυσκολίας αποτίμησης των αποτελεσμάτων μίας πολιτικής, λόγω των νοητικών σχεδίων που έχουν κατασκευασθεί για την ερμηνεία της. Σε αυτήν την περίπτωση έχουμε το λεγόμενο φαινόμενο της αρνητική προκατάληψης (negativity bias). Η βασική γραμμή δικαιολόγησης που ακολουθεί η κυβέρνηση για την περικοπή των δαπανών, είναι ότι ναι μεν θα μειωθούν τα επιδόματα, οπότε και οι δικαιούχοι θα χάσουν χρήματα, πλην όμως, από την άλλη πλευρά, θα ωφεληθεί ο φορολογούμενος από τις μειώσεις της φορολογίας. Ωστόσο, οι απώλειες των επιδομάτων είναι περισσότερο ορατές, σε σχέση με τα οφέλη του φορολογούμενου. Επιπλέον, μελέτες κοινωνικής ψυχολογίας

²⁶⁰ Pierson, P. (1994), *op.cit.* σελ. 146-148.

έχουν δείξει ότι τα υποκείμενα δυσαρεστούνται περισσότερο όταν χάνουν ένα συγκεκριμένο ποσό, παρά όταν λαμβάνουν ένα άλλο²⁶¹.

Η τρίτη θέση αντιστοιχεί στο επιχείρημα περί πολιτικής ασυμμετρίας και είναι πολύ σημαντική γιατί συνιστά ένα βασικό σημείο ρήξης με την Skocpol, καθώς η τελευταία θεωρούσε ως προϋπόθεση της κατανόησης του Κοινωνικού Κράτους τη μελέτη των πολιτικών που συνέβαλαν στη διαμόρφωσή του. Αντίθετα, ο Pierson υποστηρίζει ότι υφίσταται μία ασυμμετρία ανάμεσα στις πολιτικές της ανάπτυξης και στις πολιτικές της υποχώρησης του θεσμού. Στα πρώτα στάδια ανάπτυξης του Κοινωνικού Κράτους, η διαιρετική τομή Δεξιάς- Αριστεράς έπαιζε σημαντικό ρόλο στη συγκρότηση προνοιακών θεσμών. Ωστόσο, την περίοδο της προνοιακής περικοπής, η σημασία της ανωτέρω διαιρετικής τομής εξασθενεί. Πλέον, ανεξαρτήτως πολιτικής τοποθέτησης -λόγω των προσδοκιών που θρέφει- το εκλογικό σώμα τάσσεται σύσσωμο υπέρ της διατήρησης των προνοιακών θεσμών. Για αυτό το λόγο η στρατηγική των κυβερνήσεων μετατίθεται από τη διεκδίκηση ευσήμων (credit claiming) για την υιοθέτηση μέτρων κοινωνικής πολιτικής, στην αποφυγή της ευθύνης για το ξήλωμα τους (blame avoidance), καθώς σε διαφορετική περίπτωση η επανεκλογή τους τίθεται σε κίνδυνο²⁶². Παράλληλα, υποστηρίζεται ότι η δομή εκπροσώπησης των κοινωνικών συμφερόντων, δηλαδή κόμματα και συνδικάτα, έπαιζε ρόλο στα πρώτα στάδια. Ωστόσο, στην περίοδο της περιστολής ο ρόλος αυτός έχει εξασθενήσει. Πλέον, τον πρωταγωνιστικό ρόλο για την υπεράσπιση του θεσμού αναλαμβάνουν τα οργανωμένα συμφέροντα που ο ίδιος έχει δημιουργήσει σε κλαδικό επίπεδο, όπως για παράδειγμα ενώσεις συνταξιούχων, ενώσεις καθηγητών κ.τ.λ.

Τέλος, η τέταρτη θέση αναπαράγει ένα κλασικό θεσμικό επιχείρημα, περί της συγκέντρωσης/αποκέντρωσης εξουσίας σε ένα πολιτικό σύστημα, ως παράγοντα επιτυχίας ή αποτυχίας των μεταρρυθμίσεων²⁶³. Αν η εξουσία διαχέεται στους θεσμούς ενός πολιτικού συστήματος, τότε τα σημεία αρνησικυρίας είναι πολλαπλά και δύνανται να εμποδίσουν την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων. Για τον λόγο αυτό οι

²⁶¹ Pierson, P. (1996), "The New Politics of the Welfare State", *World Politics*, Τομ.48(2), σελ.146.

²⁶² *Ibid.* σελ.178.

²⁶³ Στη μελέτη του Κοινωνικού Κράτους το είχε ήδη εισάγει ο Wilensky ως μία από τις δευτερεύουσες διαστάσεις συγκρότησης του θεσμού. Βλ. Wilensky, H. (1976), *"New Corporatism," Centralization and the Welfare State*, Λονδίνο: Sage.

πιο εκτεταμένες αλλαγές πραγματοποιήθηκαν στο Ηνωμένο Βασίλειο, όπου παρατηρούμε μία υψηλότερη συγκέντρωση εξουσίας σε σχέση με τις Η.Π.Α.²⁶⁴.

4.4.3. Νέα πολιτική του Κοινωνικού Κράτους: Παράγοντας ανθεκτικότητας ή παράθυρο μεταβολής;

Οι κριτικές που έχουν ασκηθεί στο μοντέλο του Pierson εκκινούν από μία συνολικότερη διάθεση ανανέωσης του ιστορικού θεσμισμού, και συνήθως στοχεύουν στην αδυναμία του τελευταίου να θεματοποιήσει την κοινωνική αλλαγή. Μνημονεύω εδώ, για λόγους οικονομίας, την κριτική των Peters κ.ά. που επικεντρώνουν στο γεγονός ότι ο ιστορικός θεσμισμός παραγνωρίζει τις σταδιακές μεταβολές που λειτουργούν σωρευτικά ως προς τη συνολικότερη μεταρρύθμιση των θεσμών, εδράζει την ερμηνεία του σε μια αναδρομική ορθολογικότητα που μοντελοποιεί εκ του αποτελέσματος την ιστορική πορεία ενός θεσμού και, τέλος, η σύνδεση της εξαρτημένης πορείας με μία συγκεκριμένη θεσμική επιλογή, οδηγεί στην περιθωριοποίηση του ρόλου που διαδραματίζει η πολιτική σύγκρουση σε μία προοπτική θεσμικής μεταβολής²⁶⁵. Η απάντηση των θεσμικών, καταρχήν, εστιάζει στο γεγονός ότι η ίδια η λειτουργία της πολιτικής διαδικασίας δεν υπόκειται σε νομοτελειακές κανονικότητες, αλλά αντίθετα διέπεται από υψηλό βαθμό απροσδιοριστίας, αμφισβητώντας έτσι την εγκυρότητα ενός γενικού μοντέλου θεσμικής μεταβολής²⁶⁶. Με αφορμή τις κριτικές περί στασιμότητας έχει ανοίξει μία εποικοδομητική συζήτηση σχετικά με το κατά πόσο παράγοντες, που αρχικά δεν είχαν ενταχθεί στις επεξεργασίες του ιστορικού θεσμισμού, όπως ο ρόλος των ιδεών και της στρατηγικής δράσης, μπορούν να εισάγουν μία δυναμική διάσταση προσανατολισμένη στον μετριασμό της θεσμικής αδράνειας. Αυτή η προσπάθεια

²⁶⁴ Pierson, P. (1994), op. cit. σελ. 166-167.

²⁶⁵ Peters, G., Pierre, J., King, D. (2005), "The Politics of Path Dependency: Political Conflict in Historical Institutionalism", *The Journal of Politics*, Τόμ. 67(4), σελ. 1277-1278.

²⁶⁶ Immergut, E. (2006), "Historical Institutionalism in Political Science and the problem of change", εις Wimmer, A., Kossler, R. (επιμ.) (2006), *Understanding Change: Models, Methodologies and Metaphors*, Λονδίνο: Palgrave.

ανοίγει έναν μεθοδολογικό διάλογο με τους δύο υπολειπόμενους θεσμισμούς, κοινωνιολογικό και ορθολογικό, στην κατεύθυνση της ανανέωσης του ιστορικού θεσμισμού με νέα εργαλεία ανάλυσης²⁶⁷. Ωστόσο, το αντικείμενο της κριτικής που αρθρώνεται εδώ δεν εστιάζει στην αρκετά εποικοδομητική συζήτηση που πραγματοποιείται στο εσωτερικό της νεο-θεσμικής κατεύθυνσης. Για τις ανάγκες του παρόντος κεφαλαίου, η κριτική μας αφορά στο πώς ο ιστορικός θεσμισμός, ή τουλάχιστον η εκδοχή που μας δίνει ο Pierson και η προβληματική περί νέας πολιτικής του Κοινωνικού Κράτους, ερμηνεύει το ζήτημα της κρίσης του τελευταίου. Αρχικά θα εστιάσουμε στα τέσσερα σημεία που εξασφαλίζουν την ανθεκτικότητα των προνοιακών θεσμών, ενώ στη συνέχεια θα προχωρήσουμε σε μία συνολικότερη μεθοδολογική κριτική.

Σε ό,τι αφορά τους δύο πρώτους παράγοντες ανθεκτικότητας, δηλαδή τις προσδοκίες προσαρμογής και τους νοητικούς χάρτες, παρατηρούμε πως το βασικό συνεκτικό στοιχείο είναι αυτό των ιδεών. Ο Pierson, για να επαληθεύσει τα επιχειρήματά του περί εξαρτημένης πορείας, προσεγγίζει τον ρόλο των ιδεών από τη σκοπιά της γνωστικής ψυχολογίας, με αποτέλεσμα αυτές να θεμελιώνονται σε ένα μικρο-επίπεδο και ως εκ τούτου να συνιστούν περισσότερο παράγοντα θεσμικής αδράνειας παρά πηγή μεταβολών. Συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι η κατανόηση της πολιτικής διαδικασίας γίνεται στη βάση προσχεδιασμένων νοητικών χαρτών που εξοβελίζουν την πολυπλοκότητα που τη χαρακτηρίζει. Οι πληροφορίες που δέχονται οι θεσμοί από το περιβάλλον ελέγχονται σύμφωνα με τις συντεταγμένες αυτών των χαρτών. Όσες πληροφορίες επιβεβαιώνουν τα κριτήρια της αρχικής νοητικής μήτρας ενσωματώνονται στον θεσμό, ενώ όσες ξεφεύγουν των κριτηρίων απορρίπτονται ως άχρηστες. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργείται μία θετική ανάδραση των εισερχόμενων πληροφοριών που κλειδώνει τη γνωστική ικανότητα του θεσμού σε μία εξαρτημένη πορεία στη σκιά του αρχικού νοητικού χάρτη.

Παραδοσιακά, οι ιδέες θεωρούνται προνομιακοί φορείς κοινωνικής αλλαγής, οπότε είναι αναμενόμενο ένα μοντέλο που τις θεωρεί στοιχείο θεσμικής αδράνειας να δέχεται έντονη κριτική και από την ίδια την παράδοση στην οποία

²⁶⁷ Βλ. για παράδειγμα Schmidt, V. (2008), "Discursive institutionalism: The explanatory powers of Ideas and Discourse", *Annual Review of Political Science*, 11(2). Για μία καταγραφή της όλης συζήτησης στα ελληνικά βλ. Τσακατίκα, Μ. (2004), "Η αχίλλειος πτέρνα των νεο-θεσμικών προσεγγίσεων: πώς αλλάζουν οι πολιτικοί θεσμοί", *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ 13.

ανήκει όπως είδαμε παραπάνω. Ειδικά, σε ό,τι αφορά το Κοινωνικό Κράτος, η έρευνα έχει δείξει ότι ο ρόλος των ιδεών είναι καταλυτικός ως προς τη μετάβαση σε διαφορετικά παραδείγματα πολιτικής, όπως από τον Κεϋνσιανισμό στον Μονεταρισμό²⁶⁸. Πέρα όμως από τις μεταβολές στα μοντέλα δημόσιας πολιτικής, κρίσιμο ρόλο έχουν παίξει οι ιδέες στη σφυρηλάτηση πολιτικών συμμαχιών που γκρέμισαν τελικά την ηγεμονία του Κοινωνικού Κράτους. Η πιο χαρακτηριστική περίπτωση είναι η ανάδυση του θατσερισμού που καταλαμβάνει, ως αντι-ηγεμονικός λόγος, τον κοινό νου, συνυφαίνοντας τη βρετανικότητα με τις παραδοσιακές αξίες της οικογένειας, του ελεύθερου ανταγωνισμού και της κερδοφορίας. Αξίες που είχαν από καιρό διαβρωθεί, σύμφωνα με τους Συντηρητικούς, από τον κολεκτιβισμό του κεϋνσιανισμού²⁶⁹.

Η ίδια η μελέτη του Pierson αναδεικνύει τον ρόλο των ιδεών αμφισβητώντας εν μέρει τις αρχικές μεθοδολογικές δεσμεύσεις του. Η περισσότερο επιτυχημένη μεταρρύθμιση της κυβέρνησης Thatcher ήταν αυτή της στεγαστικής πολιτικής με τη μεγάλης κλίμακας ιδιωτικοποίηση της δημόσιας κατοικίας. Ανεξάρτητα από τα επιμέρους θεσμικά χαρακτηριστικά της στεγαστικής πολιτικής, που ενδεχομένως να καθιστούσαν περισσότερο δεκτικό το βρετανικό σύστημα κατοικίας στην αλλαγή, ουσιαστικό ρόλο σε αυτή έπαιξε η αποπλαισίωση της κατοικίας ως συνολικού αγαθού και η επαναπλαισίωσή της ως εμπορεύματος ιδιωτικής κατανάλωσης. Προφανώς, αυτή η τάση ενυπήρχε ήδη στα πρότυπα κατανάλωσης των μεσαίων στρωμάτων από τη χρυσή εποχή του κολεκτιβισμού²⁷⁰, εν τούτοις κρυσταλλώθηκε κυρίως μέσα από τον ιδεολογικό λόγο του θατσερισμού και κατέστη έτσι κοινωνικά ηγεμονική²⁷¹.

²⁶⁸ Βλ. Hall, P. (1986), *Governing the economy : the politics of state intervention in Britain and France*, Κέμπριτζ: Polity Press, *Idem* (επιμ.) (1989), *The political power of economic ideas : keynesianism across nations*, Πρίνστον: N.J. Princeton University Press. Βλ. επίσης και μία κριτική εφαρμογή του μοντέλου στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία στο Παγουλάτος, Γ. (1999), «Ιδέες, Θεσμοί και Συμφέροντα στη Δημόσια Πολιτική: Η περίπτωση της ευρωπαϊκής οικονομικής πολιτικής», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ13.

²⁶⁹ Hall, S. (1988): *The Hard road to renewal*, Λονδίνο: Verso, σελ. 47.

²⁷⁰ Dunleavy, P. (1981), *The Politics of mass housing in Britain, 1945-1975*, Οξφόρδη: Calendon Press.

²⁷¹ Η ιδιοκατοίκηση αποτελεί έναν από τους βασικότερους παράγοντες στροφής προς τη συντηρητική ψήφο, βλ. Dunleavy (1979): “The urban basis of political alignment : Social class , domestic ownership property, and state interventions in consumption processes” in *British journal of Political science* ,9 (4), σελ. 433-435 και Gray, J. (1999), *Η απατηλή αυγή*, Αθήνα, Πόλις, σελ. 73-75.

Ένα άλλο σημείο, που προδίδει τη θέση περί ανθεκτικότητας των ιδεών, αποτελεί ένα από τα βασικά ευρήματα της μελέτης του Pierson, ότι τα στοχευμένα προγράμματα κοινωνικής πολιτικής (means tested), εμφανίζονται περισσότερο ανθεκτικά στην αλλαγή απ' ότι τα προγράμματα γενικής κάλυψης (universal). Η ανθεκτικότητα αυτή αποδίδεται εν πρώτοις στο φαινόμενο της αρνητικής προκατάληψης. Μεθερμηνεύόμενο, η απώλεια των επιδομάτων είναι περισσότερο ορατή στα στοχευμένα προγράμματα σε σχέση με τα γενικά, οπότε και επιφέρει μεγαλύτερη δυσaráεσκια. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, τα γενικά προγράμματα ήταν σαφώς πιο γενναιόδωρα, γεγονός που άφηνε μεγαλύτερα περιθώρια περικοπών²⁷². Ιδωμένο από τη σκοπιά των πολιτικών συσχετισμών, ωστόσο, το παραπάνω εύρημα αφηγείται μία διαφορετική ιστορία. Η έμφαση που δίδεται στη διατήρηση των στοχευμένων προγραμμάτων σε σχέση με τα γενικά, αντανάκλα τη συνολικότερη πολιτική επιλογή των συντηρητικών κυβερνήσεων να θεμελιώσουν έναν υπολειμματικό προνοιακό διακανονισμό. Αυτή η στρατηγική περιελάμβανε την αποσύνδεση των μεσαίων στρωμάτων από τα γενικά προγράμματα του Κοινωνικού Κράτους και την επανασύνδεσή τους με την αγορά. Η παραπάνω διαδικασία παρήγαγε έναν κοινωνικό δυϊσμό, στηριζόμενο στην αναβίωση μίας κουλτούρας εξάρτησης από τις προνοιακές υπηρεσίες, εξάρτησης που στο φιλελεύθερο μοντέλο πρόνοιας συνοδεύεται με κοινωνικό στίγμα. Την ιδεολογική αλλαγή στην κατεύθυνση του προνοιακού υπολειματισμού στις αγγλοσαξονικές χώρες, επιβεβαιώνει και η συνολικότερη στάση της κοινής γνώμης, η οποία φαίνεται να αξιοδοτεί, οριακά, θετικά τη στροφή προς την αγορά, τουλάχιστον πριν από την τελευταία κρίση²⁷³.

Μέχρι στιγμής επικεντρώσαμε την κριτική μας στις δύο πρώτες θέσεις που σχετίζονταν με την ανάδειξη των ιδεών ως παραγόντων θεσμικής αδράνειας. Προχωράμε τώρα να εξετάσουμε τους άλλους δύο παράγοντες αδράνειας, την πολιτική ασυμμετρία και το βαθμό θεσμικής συγκέντρωσης/αποκέντρωσης εξουσίας.

²⁷² Βλ. Pierson, P. (1994), op.cit. σελ. 126-128.

²⁷³ Συγκεκριμένα οι μελέτες κοινής γνώμης για το Κοινωνικό Κράτος υποστηρίζουν ότι υπάρχει μία χαλαρή σύνδεση ανάμεσα στις τάσεις της κοινής γνώμης και στα θεσμικά χαρακτηριστικά του προνοιακού διακανονισμού μέσα στον οποίο αυτή αρθρώνεται. Ως εκ τούτου η κοινή γνώμη στις χώρες του φιλελεύθερου μοντέλου εμφανίζεται περισσότερο δεκτική στην παροχή προνοιακών υπηρεσιών από την αγορά. Βλ. Larsen, C.A. (2006), *The Institutional Logic of Welfare Attitudes: How Welfare Regimes influence Public Support*, Λονδίνο: Ashgate και Gelissen, J. (2002), *Worlds of Welfare, Worlds of Consent? Public Opinion on the Welfare State*, Leiden-Boston: International Comparative Social Studies.

Η θέση της πολιτικής ασυμμετρίας αντιπροσωπεύει τον πυρήνα της Νέας Πολιτικής για το Κοινωνικό Κράτος και έχει ευρύτερες μεθοδολογικές προεκτάσεις. Στην ουσία της σηματοδοτεί τη μετάβαση από τη μελέτη των οργανώσεων στη μελέτη των θεσμών, όπως αυτή αποτυπώνεται στην ευρύτερη μεθοδολογική στροφή στο πλαίσιο της πολιτικής επιστήμης. Όπως είδαμε πρότερα, στα χρόνια της ανάπτυξης του Κοινωνικού Κράτους, η πολιτική γύρω από αυτό διεκπεραιώνονταν μέσα από την οργάνωση των κοινωνικών δυνάμεων σε συνδικάτα και κόμματα. Στην εποχή της υποχώρησης, αντίθετα, οι οργανωτικές μορφές φθίνουν και παραχωρούν τη θέση τους σε ενώσεις συμφερόντων που αρθρώνονται γύρω από συγκεκριμένες κοινωνικές πολιτικές. Σύμφωνα με τη λογική της αρνητικής προκατάληψης, η περικοπή κοινωνικών προγραμμάτων καθίσταται περισσότερο εμφανής, τώρα που στη δημόσια σφαίρα κυριαρχούν οι ενώσεις δικαιούχων, γιατί παρουσιάζονται σαν στοχευμένες. Οι περικοπές αποκτούν ανθρώπινο πρόσωπο, θα λέγαμε, με συνέπεια τον αρνητισμό του εκλογικού σώματος απέναντι στην κυβερνητική πολιτική. Η τελευταία προσπαθεί να μεταθέσει την ευθύνη για τις περικοπές σε άλλους παράγοντες, υιοθετώντας τη στρατηγική της αποφυγής ευθύνης (blame avoidance).

Αν και στις μέρες μας η ανωτέρω στρατηγική γίνεται περισσότερο εμφανής, λόγω των μεγαλύτερων ευκαιριών εφαρμογής της- δηλαδή της ανάδυσης των τεχνοκρατικών θεσμών ρύθμισης της δημόσιας πολιτικής, (βλ.Ε.Ε.), που σε συνδυασμό με τις πιέσεις της παγκοσμιοποίησης αποτελούν ένα φιλόξενο καταφύγιο για τις κυβερνητικές επιλογές- ωστόσο δεν αποτελεί και αιτία θεσμικής στασιμότητας. Στρατηγικές αποφυγής της ευθύνης έχουμε και τις περιόδους ανάπτυξης του Κοινωνικού Κράτους. Ενδεικτική περίπτωση είναι η εμφάνιση του κράτους ως «αντικειμενικού» διαιτητή ανάμεσα στα αντιμαχόμενα συμφέροντα, μία αμυντική στρατηγική απεμπόλησης της ευθύνης για το περιεχόμενο των κοινωνικών πολιτικών απέναντι στους εμπλεκόμενους δρώντες.

Ένα άλλο στοιχείο κριτικής εκκινεί από το γεγονός ότι το εύρος κάθε πολιτικής, αλλά και των διάφορων πολιτικών μεταξύ τους, είναι εξαιρετικά μεγάλο. Συνεπώς, οι επιδράσεις μίας πολιτικής μπορεί να διαχέονται σε διάφορα επίπεδα. Μπορεί έτσι μία πολιτική να στοχεύει αρχικά στη ρύθμιση ενός συγκεκριμένου τομέα, και ως εκ τούτου να αφορά ένα μικρό κομμάτι ειδικών συμφερόντων, αλλά

στην πορεία να επεκταθεί το πεδίο παρέμβασης και να μετατεθεί η αρχική στόχευσή της (policy displacement) προς μία αναδιανεμητική κατεύθυνση²⁷⁴. Στην περίπτωση αυτή, και ειδικά σε θέματα αναδιανομής, κινητοποιούνται συλλογικότητες πέραν των κλαδικών ενώσεων, και ανάλογα με την ένταση του ζητήματος, μπορούμε να έχουμε ενεργοποίηση του ταξικού στοιχείου μέσα από τις παραδοσιακές οργανωτικές μορφές²⁷⁵.

Σε ό,τι αφορά την τελευταία θέση, περί θεσμικής συγκέντρωσης/αποκέντρωσης εξουσίας, πρόκειται ασφαλώς για το ισχυρότερο σημείο της θεσμικής ανάλυσης. Την περίοδο της επέκτασης του Κοινωνικού Κράτους, οι λειτουργιστές υποστήριζαν πως όσο μεγαλύτερη συγκέντρωση εξουσίας υπάρχει απέναντι στις τοπικές αρχές, τόσο μεγαλύτερη θα είναι η δαπάνη για κοινωνική πολιτική, καθώς επίσης και η έμφαση των επί μέρους προγραμμάτων στην προώθηση της ισότητας²⁷⁶. Αντίθετα, την περίοδο της υποχώρησης, υποστηρίζουν οι νεο-θεσμικοί, η συγκέντρωση της εξουσίας αυξάνει την ικανότητα της κυβέρνησης για την επιτυχή διεκπεραίωση των μεταρρυθμίσεων. Ωστόσο, πρέπει να λάβει κανείς/καμία υπόψη, όπως σωστά επισημαίνει και ο Pierson, τις θεσμικές συνθήκες στα επί μέρους πεδία των πολιτικών που μπορεί να διευκολύνουν ή να εμποδίσουν την υλοποίηση της μεταρρύθμισης. Το πότε συμβαίνει η πρώτη, ή η δεύτερη περίπτωση, είναι ασαφές στις μελέτες του Pierson, καθώς άλλες φορές προκύπτει συστημική υποχώρηση των κοινωνικών πολιτικών και άλλες προγραμματική, δίχως όμως να διευκρινίζεται το κριτήριο επικράτησης της μίας ή της άλλης²⁷⁷. Συνεπώς, εδώ κρίνεται αναγκαία μία ιεράρχηση ανάμεσα στα θεσμικά επίπεδα. Ας δώσουμε ένα παράδειγμα για να υποστηρίξουμε την επιχειρηματολογία μας. Η γνωστότερη ίσως νίκη του θατσερισμού ήταν η αντιπαράθεση με τα συνδικάτα. Ας εξετάσουμε αυτήν την αντιπαράθεση καθαρά με θεσμικούς όρους. Από τη μία πλευρά έχουμε ένα πολιτικό σύστημα στο οποίο η συγκέντρωση εξουσίας είναι υψηλή. Αν το σύστημα

²⁷⁴ Ως προς αυτό το θέμα βλέπε τις εργασίες του Lowi, T. (1964), "American business, public policy, case studies and political theory", *World Politics*, 16(4).

²⁷⁵ Korpi, W. Palme, J. (2003), "New Politics and Class Politics in the age of austerity and globalization, Welfare State Regress in 18 Countries 1975-1995", *American Political Science Review*, 97(3).

²⁷⁶ Wilensky, H. (1975), *The Welfare-State and Equality: Structural and ideological roots of public expenditure*, Μπέρκλεϊ: University of California Press, σελ. 52.

²⁷⁷ Pierson, P. (1994), op.cit. σελ. 15-17.

βιομηχανικών σχέσεων διατηρούσε ανάλογο βαθμό θεσμικής συγκέντρωσης, όπως για παράδειγμα ίσχυε στην κεντρική Ευρώπη, τότε η ρύθμισή του θα ακολουθούσε τον συναινετικό δρόμο του νεο-κορπορατισμού. Στην πραγματικότητα όμως επρόκειτο για ένα σύστημα αποκεντρωμένο που λειτουργούσε κυρίως στη βάση άτυπων θεσμών, με χαρακτηριστική περίπτωση τη διαδικασία λήψης απόφασης για απεργία, η οποία εδράζονταν κατά βάση σε εθιμικά στοιχεία²⁷⁸. Προφανώς, σε μία τέτοια περίπτωση η θεσμική προσαρμογή αγγίζει τα όρια της, αφήνοντας ανοιχτό το πεδίο για πολιτική σύγκρουση, επαληθεύοντας έτσι την κριτική του Peters που αναφέραμε παραπάνω.

Δείξαμε μέχρι τώρα ότι τα τέσσερα στοιχεία που συγκροτούν τον πυρήνα της νέας πολιτικής του Κοινωνικού Κράτους, και που εξασφαλίζουν τη θεσμική αδράνεια του τελευταίου απέναντι στις απόπειρες ματαρρύθμισής του, ελέγχονται ως προς αυτή τους τη λειτουργία, με την έννοια ότι μπορεί κάλλιστα να αποτελέσουν και φορείς μεταβολής. Θα κλείσουμε την ανάλυσή μας προχωρώντας σε μία γενικότερη μεθοδολογική κριτική της νεο-θεσμικής προσέγγισης του Pierson, από τη σκοπιά μίας συνολικότερης θεώρησης του Κοινωνικού Κράτους.

4.4.4. Το πρόβλημα της θεσμικής θεμελίωσης και της νομιμοποίησης του Κοινωνικού Κράτους, στο πλαίσιο της θεσμικής απροσδιοριστίας.

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, δύο βασικά σημεία χαρακτηρίζουν τη νεο-θεσμική προσέγγιση. Το πρώτο είναι η αδυναμία της να προσφέρει μία θεωρία θεσμικής θεμελίωσης. Το δεύτερο, συνεπεία του πρώτου, είναι ότι εστιάζει κατά βάση στις πολιτικές εκροές και στο πως αυτές αναδρούν θετικά πάνω στους θεσμούς κλειδώνοντας τους, έτσι, σε μία εξαρτημένη πορεία.

Όπως εξετάσαμε στα προηγούμενα κεφάλαια, το σύνολο των θεωρήσεων για το Κοινωνικό Κράτος, την περίοδο ανάπτυξης του, επιχειρούσε να αναδείξει συγκεκριμένα κριτήρια θεμελίωσης του θεσμού, στη βάση των οποίων θα επιτυγχάνονταν η αντιστοίχιση ανάμεσα στις πολιτικές εισροές και στις πολιτικές

²⁷⁸ Βλ. τη σχετική έκθεση της Βρετανικής κυβέρνησης το 1969, *In place of Strife*, (Cmnd 3888), σελ.8.

εκροές. Στο πλαίσιο του δομολειτουργικού παραδείγματος, που στη μελέτη του Κοινωνικού Κράτους εκπροσωπείται με τις σχολές του εκσυγχρονισμού και της εκβιομηχάνισης, η προνοιακή λειτουργία είναι επιφορτισμένη με τη διατήρηση της ομοιοστατικής ισορροπίας του κοινωνικού συστήματος, εναρμονίζοντας το οικονομικό με το πολιτικό υποσύστημα. Αυτή η λειτουργική συνθήκη συνιστά το θεμέλιό της, ενώ μέσα από αυτή πηγάζει και η νομιμοποίηση της.

Την περίοδο της κρίσης το κριτήριο θεσμικής θεμελίωσης μετατοπίζεται, με την οικοδόμηση των ανάλογων μεθοδολογικών εμποδίων, από τη λειτουργία στη δράση και συνδέεται με την έκβαση των κοινωνικών ανταγωνισμών, η οποία σε τελική ανάλυση καθορίζει τα βασικά χαρακτηριστικά του θεσμού. Και σε αυτήν την περίπτωση, η κατανόηση του κράτους γίνεται στη βάση ενός μοντέλου εισροών-εκροών, μόνο που, σε αντίθεση με τον λειτουργισμό, υπάρχει μία αναντιστοιχία ανάμεσα σε αυτά τα δύο στοιχεία. Ήτοι, η ανάδραση που προκύπτει από τις εκροές εμφανίζει σημάδια απροσδιοριστίας, καθώς δεν τροφοδοτεί απευθείας τις εισροές, αλλά διαχέεται, προκαλώντας έτσι προβλήματα στη λειτουργία του θεσμού και κυρίως στη νομιμοποίηση του. Η αναντιστοιχία ανάμεσα σε εισροές και εκροές ερμηνεύτηκε διττά. Η πρώτη ερμηνεία, προερχόμενη από τους συντηρητικούς, υποστήριζε ότι η αναντιστοιχία προέκυπτε από μία κρίση υπερφόρτωσης. Σύμφωνα με αυτή, οι εισροές προς το Κοινωνικό Κράτος αυξάνονταν σε τέτοιο βαθμό, ώστε η διεκπεραίωσή τους από τον θεσμό να είναι πρακτικά αδύνατη. Η δεύτερη ερμηνεία, ή καλύτερα οικογένεια ερμηνειών, θεωρούσε πως η αναντιστοιχία ανάμεσα σε εισροές και εκροές δεν προέκυπτε από την ποσότητά τους, αλλά από τις δομικές αντιφάσεις που διαπερνούσαν τον θεσμό που τις διεκπεραίωνε. Κοινή συνισταμένη εδώ αποτελεί η θεμελιώδης αντίφαση του καπιταλισμού ανάμεσα στις κοινωνικές προϋποθέσεις της παραγωγής και στην ιδιωτική οικειοποίηση των κερδών της. Η αντίφαση αυτή ενσωματώνεται με διάφορες μορφές στο εσωτερικό του Κοινωνικού Κράτους, προκαλώντας τελικά μία συνολική κρίση νομιμοποίησης.

Η νεο-θεσμική προσέγγιση αποκλείει από την ανάλυσή της τα δύο κρίσιμα και αλληλένδετα θέματα της θεωρίας του Κοινωνικού Κράτους, αυτά της θεσμικής θεμελίωσης και της νομιμοποίησης. Συγκεκριμένα, ο Pierson συνδέει την αναζήτηση κριτηρίων για τη θεμελίωση θεσμών με την κατανόηση των τελευταίων ως

αποτελεσμα ορθολογικού σχεδιασμού. Αυτό υποκρύπτει έναν λειτουργισμό που δεσμεύει τη θεσμική λειτουργία στις προσδοκίες του αρχικού σχεδιαστή. Στην πραγματικότητα, όμως, κάτι τέτοιο είναι αδύνατο, εφόσον το σύνολο των θεσμικών εκροών επιφέρει απροσδόκητα αποτελέσματα που ακυρώνουν οποιαδήποτε προσπάθεια πρωτογενούς σχεδιασμού²⁷⁹. Σημασία, λοιπόν, δεν έχει ο τρόπος θεμελίωσης ενός θεσμού, που συνήθως προκύπτει τυχαία, εφόσον σε κάθε περίπτωση αυτονομείται και αποκτά τη δική του δυναμική. Όπως παρατηρεί και ο ίδιος ο Pierson, «οι θεσμοί αποκτούν δική τους ζωή και μετατρέπονται σε αληθινά αιτιακές δυνάμεις που καθορίζουν τη μετέπειτα θεσμική ανάπτυξη²⁸⁰».

Η έμφασή δίνεται πλέον στον τρόπο με τον οποίο προκύπτει η διαδικασία της θεσμικής ανάπτυξης. Οι εκροές που παράγει ένας θεσμός αναδρούν θετικά πάνω σε αυτόν, ενισχύοντας τη λειτουργία τους. Το πρόβλημα εδώ είναι ότι οι εκροές, επειδή δεν επιτελούν ένα συγκεκριμένο σκοπό, χαρακτηρίζονται από μεγάλο βαθμό απροσδιοριστίας και έτσι δεν μπορούμε να κρίνουμε την άμεση επίδραση που αυτές έχουν στον θεσμό. Μπορούμε να διακρίνουμε τα αποτελέσματά τους μόνο σε βάθος χρόνου, όταν η θεσμική ανάπτυξη θα βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη και οι αναδράσεις θα έχουν κλειδώσει το θεσμό σε μία συγκεκριμένη πορεία.

Συγκεφαλαιώνοντας, παρατηρούμε ότι η νεο-θεσμική προσέγγιση χαρακτηρίζεται από έναν αναγωγισμό των εκροών. Στην προσπάθεια ενσωμάτωσης της απροσδιοριστίας στο θεωρητικό της corpus, επιχειρείται μία διαδικαστική θεμελίωση της θεσμικής ανάπτυξης που στηρίζεται σε μία ενδεχομενική και κατά περίπτωση θετική ανάδραση των θεσμικών εκροών.

Πως αυτά τα ευρύτερα μεθοδολογικά χαρακτηριστικά τοποθετούν τη νεο-θεσμική προσέγγιση απέναντι στις υπόλοιπες θεωρίες του Κοινωνικού Κράτους όπως τις αναλύσαμε παραπάνω;

Το πρώτο βήμα οποιασδήποτε θεωρίας που αποσκοπεί στην αναδιάρθρωση του Κοινωνικού Κράτους, είναι να οριοθετήσει το αντικείμενό της απέναντι στη διαδικασία συγκρότησης-κρίσης, και ως εκ τούτου να πλαισιώσει το θέμα της νομιμοποίησης. Η νέο-θεσμική θεωρία παρακάμπτει το θέμα της κρίσης επιστρατεύοντας το στοιχείο του χρόνου. Σύμφωνα με τον Pierson:

²⁷⁹ Pierson,(2004), op.cit,pp,118-119.

²⁸⁰ *Ibid.* σελ.131.

«Η θεσμική ανάπτυξη είναι μία διαδικασία που εκτυλίσσεται μέσα σε εκτεταμένες χρονικές περιόδους. Στιγμιότυπα που επικεντρώνουν σε στιγμές επιλογής ή μεταρρύθμισης θεσμών, μπορούν να αποδώσουν μεμονωμένα σημεία αυτής της διαδικασίας, αλλά μπορεί επίσης να είναι αρκούντως παραπλανητικά. Η έμφαση στις δυναμικές διαστάσεις της θεσμικής ανάπτυξης, μπορεί να φωτίσει κάποια από τα τυφλά σημεία, κάτω από τη σκιά των οποίων επιχειρήματα διαστρεβλώνονται και μία σειρά σημαντικών θεμάτων απλά αγνοείται²⁸¹ ».

Η κρίση του Κοινωνικού Κράτους λογίζεται σαν ένα τέτοιο τυφλό σημείο. Η εστίαση σε αυτό εμποδίζει την κατανόηση της ανάπτυξης του θεσμού ως μίας δυναμικής διαδικασίας. Παρατηρούμε ότι ο Pierson, πράγματι, αντιλαμβάνεται το Κοινωνικό Κράτος στην προοπτική μακροπρόθεσμων διαδικασιών ανάπτυξης, που τη διαδέχεται μία μακροπρόθεσμη διαδικασία υποχώρησης. Η διαδοχή των δύο διαδικασιών δεν συνδέεται από μία στιγμή κρίσης της πρώτης, που σηματοδοτεί τη μετάβαση στη δεύτερη. Αντίθετα, το πέρασμα ανάμεσα στις δύο φάσεις αποδίδεται στην εξίσου μακροπρόθεσμη μεταβολή των δομικών παραγόντων που στήριζαν τον θεσμό και όχι στα προβλήματα που παρουσίαζε η λειτουργία του. Πρόκειται, δηλαδή, για μία παθητική προσαρμογή των θεσμών στους νέους κοινωνικούς κινδύνους που προκύπτουν από τη μετάβαση στον μεταφορντισμό. Οι δομικές μεταβολές μπορούν να κωδικοποιηθούν σε τρεις κατηγορίες:

Μετάβαση από μία βιομηχανική οικονομία σε μία οικονομία των υπηρεσιών. Το χαρακτηριστικό εδώ είναι ότι στο νέο οικονομικό πλαίσιο δεν μπορούν να επιτευχθούν υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης, ενώ η παραγωγικότητα παραμένει σε χαμηλά επίπεδα. Συνεπώς, η πολιτική ενίσχυσης της ζήτησης είναι πρακτικά ανεφάρμοστη και οι οικονομίες βρίσκονται μπροστά σε ένα τρίλημμα που περιλαμβάνει ως αντιφατικά στοιχεία την ανάπτυξη της απασχόλησης, τον περιορισμό των μισθών και την ισοσκέλιση του προϋπολογισμού²⁸².

Αναδιάρθρωση των νοικοκυριών. Χαρακτηριστικό εδώ είναι η εγκατάλειψη του bread winner model, με την αύξηση της γυναικείας απασχόλησης και την ανάδυση των μονογονεϊκών οικογενειών.

²⁸¹ *Ibid.* σελ.166.

²⁸² Βλ. Inversen, T. (2005), *Capitalism, Democracy and Welfare*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press, σελ.246-256.

Τέλος, έχουμε μία ριζική μεταβολή στις δημογραφικές δομές των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών, όπου την έκρηξη γεννητικότητας της χρυσής εποχής διαδέχεται η γήρανση του πληθυσμού²⁸³.

Απαλλαγμένα από τις εσωτερικές αντιφάσεις τους, εφόσον δεν περνάνε κρίση αλλά διαδικασία, τα Κοινωνικά Κράτη καλούνται να αναπροσαρμοστούν στη νέα κατάσταση, μέσα σε ένα κλίμα υψηλής νομιμοποίησης. Η τελευταία οριοθετείται εξωτερικά σε σχέση με την υψηλή δημοφιλία που απολαμβάνουν οι προνοιακές πολιτικές στο εκλογικό σώμα των δυτικών δημοκρατιών.

Στην προσπάθεια ενσωμάτωσης των νέων συνθηκών στο θεσμικό corpus του Κοινωνικού Κράτους, η νεο-θεσμική προσέγγιση έρχεται ξανά αντιμέτωπη με τα προβλήματα των κλασικών θεωριών του Κοινωνικού Κράτους, ενώ η συστηματική υπεκφυγή αυτών των προβλημάτων θέτουν σε κρίση το ίδιο το αντικείμενο της προσέγγισης. Ας δούμε πως γίνεται αυτό.

Όπως είδαμε παραπάνω, ο νεο-θεσμισμός κατανοεί τη δημιουργία θεσμών ως μία απροσδιόριστη, και εν πολλοίς τυχαία, διαδικασία και όχι ως μία διαδικασία θεμελίωσης συγκροτησιακών όρων. Από το παραπάνω προκύπτουν δύο προβλήματα. Αφενός, δεν υπάρχουν κριτήρια με βάση τα οποία η θεωρία μπορεί να αξιολογήσει την πορεία ενός θεσμού. Αφετέρου, δεν μπορούν να ανιχνευθούν εκείνες οι οργανωτικές αρχές που εξασφαλίζουν την ύπαρξη του θεσμού συνολικά. Αυτά τα δύο καθίστανται εμφανή στον μετασχηματισμό των προνοιακών θεσμών υπό το βάρος των δομικών μεταβολών. Ο μετασχηματισμός αυτός γίνεται κατά τα μεθοδολογικά πρότυπα που παρουσιάστηκαν προηγουμένως. Δηλαδή, οι θεσμοί αρχίζουν να απαντούν στις μεταβολές του περιβάλλοντος, σταδιακά οι εκροές αναδρούν θετικά πάνω τους και έτσι μία πορεία ανάπτυξης κλειδώνεται στην κατεύθυνση της υποδοχής των δομικών αλλαγών. Μπορούμε έτσι να ανιχνεύσουμε εκ των υστέρων την πορεία που ακολούθησε ένας θεσμός και να αναλύσουμε τις επιλογές του, δεν μπορούμε ωστόσο να αξιολογήσουμε το εύρος της μεταβολής του. Σε αυτό το πλαίσιο, το Κοινωνικό Κράτος παρουσιάζεται ως ένα συνονθύλευμα κοινωνικών πολιτικών, εφόσον λείπει η οργανωτική αρχή που τις συνέχει καθώς, δεν έχει

²⁸³Βλ. Pierson, P. (2001), "Post-Industrial pressures on the mature Welfare States" εις Idem. (επιμ.), *New Politics of the Welfare State*, Οξφόρδη: Oxford University Press, και Esping-Andersen, G. (1999), *Social Foundations of post-Industrial economies*, Οξφόρδη: Oxford University Press.

επιχειρηθεί η θεμελίωση του θεσμού στη βάση συγκεκριμένων κριτηρίων. Έτσι, οι επιμέρους κοινωνικές πολιτικές διαμερισματοποιούνται και αναπτύσσονται συμβιωτικά με τις μεταβολές στο περιβάλλον, ενώ οι σχέσεις μεταξύ τους διαμεσολαβούνται ακριβώς από αυτή τη συμβίωση, η οποία τελικά λειτουργεί εν είδει χαλαρής οργανωτικής αρχής, εξασφαλίζοντας την επικοινωνία ανάμεσα στις επιμέρους κοινωνικές πολιτικές. Στον πυρήνα της νέας πολιτικής για το Κοινωνικό Κράτος βρίσκεται ακριβώς αυτή η συμβίωση των επιμέρους θεσμών με το περιβάλλον. Ο Inversen αποδίδει πειστικά αυτή τη νέα πραγματικότητα όταν αναφέρει την αναγκαιότητα μετάβασης από μία «πολιτική ενάντια στις αγορές», σε μία «πολιτική των αγορών», δηλαδή προγράμματα κοινωνικής προστασίας που θα βελτιώνουν τη λειτουργία της αγοράς²⁸⁴. Αυτό που τελικά επιχειρούν οι νεο-θεσμικοί βρίσκεται μεν στον αντίποδα του λειτουργισμού, πλην όμως μοιράζεται μία συναφή στοχοθεσία. Αμφότερες οι προσεγγίσεις στοχεύουν σε μία θεωρία θεσμικής εναρμόνισης. Οι λειτουργιστές θεμελιώναν τη θεσμική εναρμόνιση τελεολογικά, σε επίπεδο συστήματος, στη βάση της εκτέλεσης προκαθορισμένων και επαναλαμβανόμενων λειτουργιών. Οι νεο-θεσμικοί προσπαθούν να επιτύχουν τη θεσμική εναρμόνιση στη βάση της απροσδιοριστίας. Ωστόσο, όταν στο επίπεδο του Κοινωνικού Κράτους συσχετίζουμε τη θεσμική εναρμόνιση με την απροσδιοριστία, τουλάχιστον με τη μέθοδο που χρησιμοποιούν οι νεο-θεσμικοί, αυτό σημαίνει ότι η οργανωτική αρχή των κοινωνικών πολιτικών υπονομεύεται και προσαρμόζεται κατά περίπτωση στις μεταβαλλόμενες συνθήκες.

Κλείνουμε αυτό το κεφάλαιο με μία σύντομη αναφορά στο δεύτερο πρόβλημα των κλασικών θεωριών του Κοινωνικού Κράτους που αντιμετωπίζει ο νεο-θεσμισμός, και με το οποίο θα ασχοληθούμε στο κεφάλαιο που ακολουθεί, αυτό της νομιμοποίησης. Η ουσιώδης διάσταση της νομιμοποίησης εντοπιζόταν στο γεγονός ότι ο θεσμικός διακανονισμός του Κοινωνικού Κράτους μπορούσε να επιλύσει, ή τουλάχιστον να συμβιβάσει πολιτικά, τα προβλήματα που προέκυπταν σε δομικό επίπεδο. Η αδυναμία επίλυσης αυτών των προβλημάτων οδήγησε το συνολικό θεσμικό πλαίσιο σε μία κρίση νομιμοποίησης. Είδαμε ότι ο Pierson θεωρεί αυτή την κρίση τυφλό σημείο στη συνολικότερη εξέλιξη του Κοινωνικού Κράτους. Στην

²⁸⁴ Inversen, T. (2005), *op.cit.* σελ. 8. Πρόκειται για αντιστροφή του τίτλου της μελέτης του Esping-Andersen *politics against markets* που αναλύσαμε στο τρίτο κεφάλαιο.

προοπτική ενός μακροπρόθεσμου χρονικού ορίζοντα, τα προβλήματα νομιμοποίησης μέσα στο θεσμό εξαλείφονται, καθώς αυτός οδηγείται σε μία συμβιωτική σχέση με το περιβάλλον. Σε αυτή την περίπτωση, η νομιμοποίηση μετατίθεται εκτός του θεσμού και έχει να κάνει με το κατά πόσο η γενικότερη λειτουργία του γίνεται αποδεκτή από το εκλογικό σώμα. Το αντικείμενο της νομιμοποίησης μεταφέρεται από το μετασχηματισμό των δομικών προβλημάτων στο πλαίσιο του θεσμικού διακανονισμού, σε μία παθητική συμβιωτική σχέση του τελευταίου με το δομικό περιβάλλον. Συνέπεια του παραπάνω είναι η αποπολιτικοποίηση των δομικών προβλημάτων και η έκθεσή τους στο εκλογικό σώμα με έναν μανδύα αντικειμενικότητας, που τελικά οδηγεί σε ένα αίτημα παθητικής και αποσπασματικής προσαρμογής των προνοιακών θεσμικών διακανονισμών σε αυτά.

Κεφάλαιο 5: Κοινωνικό Κράτος και μεταβολή: Παθητική προσαρμογή και νομιμοποίηση την περίοδο της αναδιάρθρωσης.

5.1. Σύστημα, κοινωνικοί ανταγωνισμοί, θεσμοί: Μεθοδολογικά εμπόδια και το ζήτημα της μεταβολής του Κοινωνικού Κράτους.

Στα προηγούμενα κεφάλαια επιχειρήθηκε μία ανασυγκρότηση των βασικών θεωρητικών ρευμάτων που είχαν ως αντικείμενο την εξέλιξη του Κοινωνικού Κράτους, στοχεύοντας στη διάταξή τους ανάλογα με την ιστορική πορεία που διέτρεξε το αντικείμενο της θεωρίας. Η συγκεκριμένη αναδιάταξη επιχειρήθηκε με σκοπό την ανάδειξη δύο βασικών μεθοδολογικών προβλημάτων που ρίχνουν τη σκιά τους πάνω στις τρέχουσες διενέξεις σχετικά με τις δυνατότητες μεταρρύθμισης, ή αναδιάρθρωσης των προνοιακών θεσμών.

Το πρώτο πρόβλημα έχει να κάνει με τη σύνδεση των θεωρήσεων που αντιστοιχούν σε κάθε μία από τις τρεις φάσεις του Κοινωνικού Κράτους. Παρατηρούμε ότι η μεθοδολογική τροχιά που διατρέχουν οι θεωρήσεις, στηρίζεται κυρίως στον αλληλοαποκλεισμό των βασικών ερμηνευτικών εργαλείων που η καθεμία χρησιμοποιεί, με την αιτιολογία ότι αυτά δύνανται να εξηγήσουν τη δυναμική του θεσμού σε μία συγκεκριμένη ιστορική φάση, με αποτέλεσμα η οποιαδήποτε χρήση τους έξω από το δεδομένο ιστορικό πλαίσιο να θεωρείται αναχρονιστική. Το δεύτερο πρόβλημα έγκειται στο ότι, μαζί με τα μεθοδολογικά εργαλεία, εγκαταλείπονται και οι ανάλογες προβληματικές που οδήγησαν στη δημιουργία τους, με αποτέλεσμα τη σταδιακή απόσπαση προβληματικών από τη μελέτη του Κοινωνικού Κράτους, η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε μία υπολειμματική εννοιολόγηση του αντικειμένου στις προνοιακές του πλευρές. Η δημιουργία νέων ερωτημάτων συνδέεται με την αυτόκλητη εγκατάλειψη των παλιών, γεγονός που οδηγεί στη θεωρητική «στεγανοποίηση» των τριών διαφορετικών στιγμών. Σύμφυτη με αυτή τη «στεγανοποίηση» είναι η μετάθεση του μεθοδολογικού ορίζοντα ανάλογα με το ιστορικό πλαίσιο άρθρωσής του. Από αυτή την οπτική, κατά την περίοδο συγκρότησης του θεσμού το βασικό μεθοδολογικό στοιχείο είναι αυτό

του συστήματος, όπως αυτό θεματοποιείται από τις προσεγγίσεις της εκβιομηχάνισης και του εκσυγχρονισμού. Αντίστοιχα, στην περίοδο της κρίσης η «συστημική» προβληματική εγκαταλείπεται και τη θέση της καταλαμβάνει ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις. Μετερχόμενοι την ορολογία της κλασικής κοινωνιολογίας, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι παρατηρούμε μία μετάθεση της οπτικής από τη συστημική στην κοινωνική ενσωμάτωση, δηλαδή από ένα σύστημα δομών σε ένα πλέγμα δράσης. Αυτό το τελευταίο εγκαταλείπεται προς όφελος μίας θεσμικής ανάλυσης κατά την περίοδο της αναδιάρθρωσης.

Η μετάβαση ανάμεσα στις τρεις στιγμές μεθοδολογικής ρήξης συντελείται κάθε φορά μέσα από μία διπλή διαδικασία, που περιλαμβάνει αρχικά μία κρίση θεωρίας και στη συνέχεια ολοκληρώνεται με την οικοδόμηση μεθοδολογικών εμποδίων. Πρόκειται για μία πορεία αφαίρεσης κομβικών μεθοδολογικών στοιχείων μέσα από την προβληματική του Κοινωνικού Κράτους, χωρίς όμως αυτή η πορεία να συνοδεύεται και από έναν αντίστοιχο περιορισμό της εμβέλειας των ερωτημάτων, στα οποία η θεωρία καλείται να απαντήσει. Αντίθετα, η εμβέλεια των τελευταίων συνεχώς διευρύνεται, λόγω των σύγχρονων προκλήσεων που αντιμετωπίζουν οι προνοιακοί θεσμικοί διακανονισμοί, τη στιγμή που η ερμηνευτική ισχύς της θεωρίας εξασθενεί λόγω της απώλειας κρίσιμων μεθοδολογικών εργαλείων. Ας συνοψίσουμε πώς προκύπτει αυτός ο μεθοδολογικός υπολλειμματισμός της θεωρίας του Κοινωνικού Κράτους, ιχνηλατώντας την πορεία των μεθοδολογικών ρήξεων, όπως αυτή αποτυπώθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια.

Αναφέραμε ήδη πως το βασικό μεθοδολογικό εργαλείο στην εποχή της συγκρότησης εντοπίζεται στην έννοια του συστήματος. Γύρω από αυτή συναρθρώνονται, σε μία κοινή θεωρητική οικογένεια, οι προσεγγίσεις της εκβιομηχάνισης και του εκσυγχρονισμού. Δύο είναι τα βασικά χαρακτηριστικά του συστήματος. Το πρώτο είναι ότι αποτελεί ένα σύνολο αλληλένδετων λειτουργιών. Το δεύτερο είναι ότι αυτές οι αλληλένδετες λειτουργίες αποκτούν συνοχή στη βάση μίας συγκεκριμένης ορθολογικότητας. Εξετάσαμε σε βάθος, στο πρώτο κεφάλαιο, πώς αυτά τα δύο χαρακτηριστικά προσδιορίζουν το Κοινωνικό Κράτος. Είδαμε ότι αυτό αποτελούσε έναν εξισορροπητικό παράγοντα ανάμεσα στα υπο-συστήματα οικονομίας και πολιτικής, στο πλαίσιο της συνολικότερης μετάβασης των κοινωνικών

συστημάτων στις νεωτερικές και διαφοροποιημένες μορφές οργάνωσης. Είδαμε, επίσης, ότι το σύνολο των προνοιακών πολιτικών που συναρθρώνονταν κάτω από αυτό, έθετε τους όρους ενός γενικότερου κοινωνικού εκσυγχρονισμού. Αποτελούσε, δηλαδή, ένα αναπόσπαστο κομμάτι στη διαδικασία κοινωνικής αναπαραγωγής, και ως τέτοιο έθετε τα θεμέλια της μετάβασης σε μία μοντέρνα και ορθολογική κοινωνία.

Αυτό το στοιχείο ορθολογισμού συνιστούσε το πολιτισμικό και το πολιτικό υπόβαθρο, πάνω στο οποίο στήθηκε το οικοδόμημα των προνοιακών πολιτικών. Η μελέτη τους προϋπέθετε την προβολή των λειτουργιών τους στο φόντο της ορθολογικής κοινωνικής οργάνωσης. Δηλαδή στα κατά πόσο αυτές εξασφάλιζαν ένα υλικό επίπεδο ζωής που ανταποκρίνονταν στα σύγχρονα πολιτισμικά και καταναλωτικά πρότυπα, εξαλείφοντας έτσι τις αιτίες των ταξικών ανταγωνισμών. Επίσης, στο κατά πόσο εξασφάλιζαν ένα δημοκρατικό πλουραλιστικό σύστημα διακυβέρνησης δίχως ανυπακοή, και, τέλος, στο κατά πόσο διαμόρφωναν κοινωνικές ιεραρχήσεις ικανές να διασφαλίσουν μία διαδικασία εκκοσμίκευσης των παραδοσιακών κοινωνικών αξιών χωρίς την ανάπτυξη γενικευμένης απείθειας. Η λειτουργική θεμελίωση του συστήματος προνοιακών πολιτικών στη βάση της ορθολογικότητας, προδιέγραφε και τα όρια μεταβολής του Κοινωνικού Κράτους στο πλαίσιο μίας μονομερούς κατεύθυνσης κοινωνικού εκσυγχρονισμού. Ο ορθολογισμός ενσωματώνονταν ως τελεολογικό στοιχείο στις κρατικές πολιτικές, και κλείδωνε τη μεταβολή τους στην κατεύθυνση της σύγκλισης προς ένα ενιαίο Τέλος. Αυτό το ερμηνευτικό σχήμα τίθεται σε κρίση, όταν οι όροι θεμελίωσης του συστήματος προνοιακών πολιτικών αποσυνδέονται από τους όρους κοινωνικής αναπαραγωγής. Αντί οι εκροές των κοινωνικών πολιτικών να προωθούν την ορθολογικότητα ουσιαστικά τη ναρκοθετούν, ρίχνοντας το συνολικό σύστημα, αλλά και τις επεξεργασίες πίσω από αυτό, σε κρίση.

Από αυτήν την κρίση θεωρίας εκκινεί και η ανάλυση της νεο-μαρξιστικής προβληματικής. Αν και κάτω από αυτόν τον τίτλο συστεγάζονται αρκετά ετερόκλητες προσεγγίσεις, εντούτοις όλες συγκλίνουν σε μία βασική διαπίστωση. Ορθολογικότητα που να συνέχει με τελεολογικό τρόπο ένα σύστημα πολιτικής δεν υφίσταται. Σε αυτό το πλαίσιο, οικοδομείται ένα μεθοδολογικό εμπόδιο απέναντι στην έννοια του συστήματος και η έμφαση δίδεται πλέον στους κοινωνικούς

ανταγωνισμούς. Δύο δρόμους ακολουθεί η ουδετεροποίηση της συστημικής ανάλυσης. Ο πρώτος περιλαμβάνει τη διαπίστωση των λογικών αντιφάσεων που παρουσιάζει το ίδιο το σύστημα. Η κρατική παρέμβαση στοχεύει στην επίτευξη ικανοποιητικών ρυθμών οικονομικής μεγέθυνσης. Αυτή, με τη σειρά της, στηρίζεται στην εξασφάλιση της κεφαλαιακής συσσώρευσης, ήτοι στην επέκταση της εμπορευματοποίησης των κοινωνικών σχέσεων. Όμως, η κρατική παρέμβαση, για να διασφαλίσει αυτήν την επέκταση, καταφεύγει σε μέτρα που προωθούν την από-εμπορευματοποίηση (Offe). Εγκλωβισμένο σε αυτήν την αντίφαση, το κράτος βλέπει τη φορολογική βάση, από την οποία αντλεί τους πόρους του, να συρρικνώνεται και προσπαθώντας να ισορροπήσει ανάμεσα στις ανάγκες για νομιμοποίησή του και στην εξασφάλιση της συσσώρευσης, βυθίζεται σε μία δημοσιονομική κρίση (O'Connor). Η κρατική ορθολογικότητα που βασίζεται στην ικανότητα αποτελεσματικού περιορισμού των συστημικών κρίσεων, αμφισβητείται και έτσι προκύπτει ένα συνολικότερο πρόβλημα νομιμοποίησης (Habermas).

Η κρίση ορθολογικότητας σε επίπεδο συστήματος μας φέρνει στο δεύτερο δρόμο ουδετεροποίησης της συγκεκριμένης έννοιας. Αυτός δεν είναι άλλος από την ανάδυση των κοινωνικών ανταγωνισμών ως κυρίαρχου ερμηνευτικού εργαλείου του Κοινωνικού Κράτους. Όταν μιλάμε για κοινωνικούς ανταγωνισμούς σε αυτήν την περίπτωση, εννοούμε ταξική σύγκρουση, η οποία απορρέει από τις λογικές αντιφάσεις των συστημικών λειτουργιών, του καπιταλισμού εν προκειμένω, και παράλληλα τις διευρύνει. Η θεμελίωση του Κοινωνικού Κράτους λειτουργεί μακροπρόθεσμα υπέρ της αναπαραγωγής του κεφαλαίου, και αυτό προκύπτει μέσα από τους τρεις διαφορετικούς όρους θεμελίωσης προνοιακών ρυθμίσεων. Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις διαφορετικές μερίδες κεφαλαίου απειλεί με εξάντληση τους υλικούς όρους του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, με αποτέλεσμα την αναγκαστική παρέμβαση του κράτους για την εξασφάλιση της συσσώρευσης (Mueller/Neusses, Altvater). Η πτωτική τάση του ποσοστού του κέρδους που ταλανίζει το μονοπωλιακό κεφάλαιο, οδηγεί το τελευταίο στη χρησιμοποίηση των κρατικών λειτουργιών για την εξασφάλιση της κερδοφορίας του (Boccard). Η όξυνση της πολιτικής ταξικής πάλης αναγκάζει τις μερίδες της αστικής τάξης σε ορισμένες υλικές παραχωρήσεις προς στην πλευρά των υπάλληλων τάξεων, με σκοπό αυτές να

ενταχθούν στο αστικό μπλοκ εξουσίας, διασφαλίζοντας έτσι τη συνέχιση της ηγεμονίας του (Πουλαντζάς, Hirsch). Αυτοί οι τρεις διαφορετικοί τρόποι θεμελίωσης οδηγούν σε αντίστοιχες διευρύνσεις της κρίσης ορθολογικότητας που διατρέχουν το κράτος, θέτοντας έτσι σε αμφισβήτηση τους όρους αναπαραγωγής του τελευταίου. Οι τάσεις μονοπώλησης του κεφαλαίου οδηγούν σε ολοένα και μεγαλύτερη οργάνωση της παραγωγής που ακυρώνει την εγκυρότητα των κρατικών παρεμβάσεων και τις εξισορροπητικές τάσεις που αυτές καλλιεργούν, βυθίζοντας τον κρατικομονοπωλιακό καπιταλισμό σε μόνιμη κρίση. Η ανάληψη από το κράτος ορισμένων λειτουργιών του κεφαλαίου, για να εξασφαλιστούν οι υλικοί όροι της καπιταλιστικής παραγωγής, σηματοδοτεί και τη μεταφορά στο εσωτερικό του των αντιφάσεων που ενδημούν στο κεφάλαιο. Τέλος, η μετάλλαξη της διευρυμένης μορφής κράτους σε κονίστρα της πολιτικής ταξικής πάλης, εκβάλλει σε μία ρήξη ορθολογικότητας των κρατικών πολιτικών, εφόσον αυτές προκύπτουν ως ενδεχομενικό αποτέλεσμα των ταξικών συγκρούσεων.

Η ουδετεροποίηση της έννοιας του συστήματος αφήνει, λοιπόν, τον κατάλληλο χώρο για την ενίσχυση της ερμηνευτικής εμβέλειας των κοινωνικών ανταγωνισμών, που στην παρούσα ανάλυση αποκτούν ταξικό χαρακτήρα. Επιπρόσθετα, η υποχώρηση της συστημικής ορθολογικότητας εξασθενεί τη λειτουργία εναρμόνισης του Κοινωνικού Κράτους, και φέρνει στο προσκήνιο τη σχέση πολιτικής-οικονομίας ως αντίφαση. Με δεδομένο ότι οι ταξικοί ανταγωνισμοί διάκεινται αρνητικά προς το κράτος, με την έννοια ότι οξύνουν στο έπακρο την κρίση ορθολογικότητας που το διατρέχει, το ισοζύγιο της σχέσης πολιτικής-οικονομίας προκύπτει αρνητικό, εγκλωβίζοντας έτσι το Κοινωνικό Κράτος σε έναν φαύλο κύκλο αντιφάσεων. Αυτόν τον φαύλο κύκλο αποπειράται να διαρρήξει η σοσιαλδημοκρατική θεωρία, επιχειρώντας να αποκαταστήσει μία θετική σχέση ανάμεσα στον ταξικό ανταγωνισμό και το κράτος. Η σχέση αυτή αποκαθίσταται με τη θεμελίωση ενός επιπλέον μεθοδολογικού εμποδίου απέναντι στην ερμηνευτική εμβέλεια του συστήματος, που αυτή τη φορά οικοδομείται στο πεδίο της εξουσίας. Η πολιτική λογική πίσω από την ορθολογικότητα του συστήματος έτεινε προς την ανάδυση ενός πλουραλιστικού μοντέλου, κατά το οποίο η εξουσία θα ήταν ισοδύναμα κατανεμημένη στους κοινωνικούς δρώντες. Αντίθετα, η

σοσιαλδημοκρατική θεωρία ξεκινά από την υπόθεση ότι η εξουσία είναι ασύμμετρα κατανομημένη και πηγάζει μέσα από συγκεκριμένους πόρους. Οι δύο σημαντικότεροι είναι η κατοχή των μέσων παραγωγής, από την οποία προκύπτει η εξουσία του κεφαλαίου, και η ιδιότητα του πολίτη, που αποτελεί την εξουσιαστική βάση των πολυάριθμων εργαζόμενων τάξεων. Οι τελευταίες οργανώνονται πολιτικά για να αμυνθούν απέναντι στην εξουσία του κεφαλαίου. Αυτό θα το κατορθώσουν μόνο αν διευρύνουν περαιτέρω τους πόρους εξουσίας τους, δηλαδή αν διευρύνουν την εκλογική και συνδικαλιστική τους επιρροή μέσα στην κοινωνία πολιτών.

Η διεύρυνση της πολιτικής ηγεμονίας των εργαζόμενων τάξεων αναδεικνύει τους αντίστοιχους πολιτικούς σχηματισμούς στην κυβέρνηση, και τότε η κρατική πολιτική στρατεύεται με το μέρος τους ως ένας επιπλέον πόρος εξουσίας. Από αυτή τη διαδικασία προκύπτει και η επέκταση του Κοινωνικού Κράτους. Παρατηρούμε ότι ένα μέρος της ορθολογικότητας της κρατικής πολιτικής αποκαθίσταται στο επίπεδο της κοινωνικής βάσης, εφόσον οι κοινωνικές πολιτικές αναπτύσσονται ως πόρος εξουσίας των κοινωνικών δυνάμεων. Ωστόσο, στο εσωτερικό του κράτους εξακολουθούν να ελλοχεύουν αντιφάσεις που το οδηγούν σε δημοσιονομική κρίση. Η λύση σε αυτό το αδιέξοδο έρχεται από την πλευρά των εργατικών τάξεων. Έχοντας συσσωρεύσει πόρους εξουσίας από τις πολιτικές του Κοινωνικού Κράτους παγιώνουν την ηγεμονία τους και εκτρέπουν τις κρατικές πολιτικές στην κατεύθυνση ενός δημοκρατικού σοσιαλισμού.

Το κανονιστικό αυτό πρόταγμα υποχωρεί στην προβληματική περί καθεστώτων ευημερίας, που αποτελεί συνέχεια της θεωρίας των πόρων εξουσίας. Εδώ αμφισβητείται η μονομερής ταύτιση της κρατικής ορθολογικότητας με την εξουσιαστική κατοχύρωση των ταξικών συμφερόντων. Αντίθετα, η ορθολογικότητα προκύπτει σε αναφορά με το ευρύτερο θεσμικό πλαίσιο, όπως αυτό διαμορφώνεται από τις πολιτικές και πολιτιστικές διαστάσεις των κοινωνικών ανταγωνισμών και κρυσταλλώνεται σε τρεις επιμέρους τύπους. Τον σοσιαλδημοκρατικό, τον κορπορατιστικό και τον φιλελεύθερο. Η παγίωση αυτών των τριών καθεστώτων ευημερίας εξασθενεί σταδιακά την ερμηνευτική ισχύ των κοινωνικών ανταγωνισμών και αποκαθιστά στο εσωτερικό τους μία νέου τύπου εναρμόνιση ανάμεσα σε

οικονομία και πολιτική, που αυτή τη φορά δεν διαμεσολαβείται από ένα λειτουργικό σύστημα, αλλά από έναν θεσμικό διακανονισμό.

Η μετάβαση από τις κοινωνικές παραμέτρους του κράτους στις θεσμικές ολοκληρώνεται την περίοδο της αναδιάρθρωσης. Εδώ παρατηρούμε την ανόρθωση ενός διττού μεθοδολογικού εμποδίου, με στόχο την αποσύνδεση του κράτους από τις κοινωνικές του βάσεις. Σε αυτό το πλαίσιο επιχειρείται η μεθοδολογική ουδετεροποίηση τόσο της έννοιας του συστήματος, όσο και της κοινωνικής τάξης. Το κράτος προσεγγίζεται από μία οργανωσιακή-ρεαλιστική διάσταση και θεμελιώνει τη δική του αυτοδύναμη ορθολογικότητα. Η θεμελίωση και η επέκταση της κοινωνικής πολιτικής προκύπτει από τις κρατικές ικανότητες που αναπτύσσονται μέσα από τη δραστηριότητα των οργανώσεων, οι οποίες πλαισιώνουν τον κρατικό μηχανισμό. Οι σχέσεις οικονομίας και πολιτικής ομαλοποιούνται στο πλαίσιο μίας ορθολογικής ιεράρχησης μέσων-σκοπών. Ωστόσο, η έμφαση στις κρατικές ικανότητες, αφήνει περιθώρια για την ανάπτυξη μίας ιστοριστικής ερμηνείας, εφόσον ο βαθμός ορθολογικότητας ποικίλλει ανάλογα με την κάθε περίπτωση. Τα κράτη, δηλαδή, ακολουθούν τους δικούς τους ξεχωριστούς δρόμους και αυτό σημαίνει ότι η μεταβολή/μεταρρύθμισή τους δεν ακολουθεί ένα γενικό μοτίβο, αλλά προσανατολίζεται ακανόνιστα, ανάλογα με τις συνθήκες και την παράδοση που επικρατεί σε κάθε ένα από αυτά.

Ανάλογα συμπεράσματα, σε σχέση με τον ρόλο που παίζει η ιστορική διαδρομή των κρατικών πολιτικών, συνάγει και η νεο-θεσμική προσέγγιση. Μόνο που εδώ η έμφαση μετατίθεται από τις οργανωτικές ικανότητες του κράτους στους θεσμούς που το πλαισιώνουν. Το διακριτό χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης προσέγγισης είναι ότι δεν επιχειρεί να θέσει συγκεκριμένους όρους θεσμικής θεμελίωσης του Κοινωνικού Κράτους, αλλά αντίθετα το θεωρεί αποτέλεσμα μίας ενδεχομενικής διαδικασίας. Η έμφαση δίνεται στις εκροές της κρατικής πολιτικής, ανεξαρτήτως πως προέκυψε αυτή, και στις θετικές αναδράσεις που αυτές προκαλούν, κλειδώνοντας τους θεσμούς σε μία εξαρτημένη πορεία. Οι ίδιοι οι θεσμοί παρουσιάζονται εξαιρετικά ανθεκτικοί στις μεταβολές, οι οποίες μπορούν να ανιχνευθούν μόνο μακροπρόθεσμα και ύστερα από αργόσυρτες ιστορικές διαδικασίες. Ουσιαστικά, η μεταβολή πηγάζει από την προσαρμογή των θεσμών στην

αλλαγή των κοινωνικών συνθηκών. Πρόκειται περί παθητικής προσαρμογής, η πορεία της οποίας παραμένει ακανόνιστη και συνδεδεμένη με τις ιστορικές συνθήκες που επικρατούν στον εκάστοτε θεσμικό διακανονισμό.

Παρατηρούμε ότι η μετατόπιση των προβληματικών για το Κοινωνικό Κράτος, όπως αυτή εκτυλίσσεται μέσα από τη διαδικασία των μεθοδολογικών ρήξεων, επηρεάζει σημαντικά τη θεματοποίηση της μεταβολής του. Οι κοινωνιοκεντρικές προσεγγίσεις έθεταν ένα σαφώς προσδιορισμένο πλαίσιο μεταβολής, που προέκυπτε μέσα από τη σχέση των όρων θεμελίωσης με τους όρους αναπαραγωγής του θεσμού. Κάτω από την οπτική του συστήματος, η μεταρρύθμιση του Κοινωνικού Κράτους ακολουθούσε μία συγκεκριμένη πορεία προς τη νεωτερική ορθολογικότητα. Η μεθοδολογική μετάβαση προς την κοινωνική τάξη σηματοδότησε και την ανάδυση ορισμένων εναλλακτικών δρόμων μεταρρύθμισης, που όμως συνέχονταν κάτω από ένα σαφώς προσδιορισμένο πλαίσιο, οριοθετημένο από τις εκβάσεις των κοινωνικών ανταγωνισμών. Είδαμε ότι η μεταβολή μπορούσε να κατευθυνθεί σε σοσιαλιστικές λύσεις ή να εκβάλλει σε τρία διαφορετικά καθεστάτα ευημερίας. Αυτό το πλαίσιο μελέτης των ορίων μεταβολής του Κοινωνικού Κράτους αίρεται στην περίπτωση των κρατοκεντρικών και νεο-θεσμικών προσεγγίσεων, όπου κατισχύει μία διαδικαστική και ενδεχομενική διαδικασία με αρκετά αβέβαιο αποτέλεσμα.

Οι κοινωνιοκεντρικές προσεγγίσεις με το εννοιολογικό τους οπλοστάσιο εισάγουν ορισμένες γενικές γραμμές που οριοθετούν τη θεσμική μεταβολή. Αυτό επιτυγχάνεται από το γεγονός ότι η τελεολογία που διακονούν οι συγκεκριμένες προσεγγίσεις, και η οποία έχει να κάνει με τον κοινωνικό προσδιορισμό της κρατικής ορθολογικότητας, οδηγεί στην υιοθέτηση μίας ευρείας έννοιας Κοινωνικού Κράτους που το αντιλαμβάνεται ως μία συνολικότερη διευθέτηση οικονομίας και πολιτικής στην κατεύθυνση της συνολικότερης κοινωνικής αναπαραγωγής. Μέσα από αυτή ακριβώς τη σύνδεση καθίσταται δυνατή η μελέτη της κρατικής μεταβολής. Και είναι ακριβώς η αποσύνδεση του Κοινωνικού Κράτους από την κοινωνική αναπαραγωγή που ναρκοθετεί τη μελέτη της μεταβολής. Η συγκεκριμένη αποσύνδεση διενεργείται πρωτίστως στο πεδίο της θεωρίας και χαρακτηρίζει ιδιαίτερα τις προσεγγίσεις την εποχή της αναδιάρθρωσης, δηλαδή τον κρατοκεντρισμό και τον νεο-θεσμισμό. Ο

μεθοδολογικός αποκλεισμός ευρύτερων κοινωνιολογικών κατηγοριών, όπως το σύστημα και η κοινωνική τάξη, και η εστίαση σε έννοιες μεσαίου βεληνεκούς συνέβαλαν σε αυτή την αποσύνδεση. Ουσιαστικά, οι συγκεκριμένες προσεγγίσεις, με την υιοθέτηση μεταβατικών εννοιών, όπως οι κρατικές ικανότητες και οι αυξανόμενες αποδόσεις, υποστηρίζουν ότι δεν μπορεί κανείς/καμία να μιλά για γενικά μοτίβα μεταβολής, αλλά για συγκεκριμένους δρόμους που ακολουθούν οι κρατικές πολιτικές. Παρατηρούμε, δηλαδή, μία μετάβαση από ιστορικά αφηρημένες ερμηνείες της θεσμικής μεταβολής σε ιστορικά συγκεκριμένες.

Πέρα από τις μεθοδολογικές διαστάσεις αυτής της μετάβασης- τις αναλύσαμε εκτενώς στο προηγούμενο κεφάλαιο- υπάρχει και ένας ευρύτερος ιστορικός λόγος που άρρητα τη φέρνει στο προσκήνιο. Αυτός έχει να κάνει με το ζήτημα της κοινωνικής αναπαραγωγής. Όπως αναφέραμε προηγουμένως, ο ισχυρισμός ότι υφίσταται κάποιου τύπου κανονικότητα στη μεταβολή του Κοινωνικού Κράτους συνδέεται αδιάρρηκτα με τη μορφή της σχέσης που αυτό διατηρεί αναφορικά με τη συνολικότερη κοινωνική αναπαραγωγή. Ωστόσο, ζήτημα συνολικότερης κοινωνικής αναπαραγωγής δεν τίθεται από τους σημερινούς μελετητές, καθώς τη θεωρούν μία σχεδόν αυτόματη διαδικασία μη επιδεχόμενη αμφισβήτηση. Αυτή η άποψη πηγάζει από τη σύνδεση του γενικότερου ζητήματος της αναπαραγωγής με τη νεο-μαρξιστική συζήτηση για το κράτος, που αναλύσαμε εκτενώς στο δεύτερο κεφάλαιο. Δηλαδή, το να μιλάει κανείς/καμία συνολικά για κοινωνική αναπαραγωγή θεωρείται ως μία επιστροφή στις συζητήσεις περί κρίσης αναπαραγωγής του καπιταλισμού και της αστικής κοινωνίας εν γένει. Μία επιστροφή που λογίζεται αναχρονιστική, αφού με την κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων, το καπιταλιστικό σύστημα αποδείχτηκε εξαιρετικά ανθεκτικό απέναντι στην κρίση του. Συνεπώς, η θεματοποίηση του Κοινωνικού Κράτους ως διαμεσολαβητή των κρίσεων της αστικής κοινωνίας θεωρείται άκυρη, ενώ η υιοθέτηση μίας ευρείας έννοιας Κοινωνικού Κράτους, που συνδέει τη συνολικότερη τάση μεταβολής του με την κοινωνική αναπαραγωγή, αντιμετωπίζεται με καχυποψία σε ό,τι αφορά τις θεωρητικές της στοχεύσεις. Εφόσον λοιπόν οι σύγχρονες κοινωνίες έχουν εξασφαλίσει συνολικά την

αναπαραγωγή τους, η έρευνα οφείλει να στραφεί στη μελέτη της συγκεκριμένης πορείας που ακολουθούν τα επιμέρους κρατικά μορφώματα²⁸⁵.

Η σταδιακή αποσύνδεση του Κοινωνικού Κράτους από το ζήτημα της κοινωνικής αναπαραγωγής και η αντίστοιχη στροφή σε ιστορικά συγκεκριμένες έννοιες συνοδεύονται και από μία συρρίκνωση των ερωτημάτων που η θεωρία καλείται να πραγματευτεί. Ωστόσο, αυτή η τάση αναστρέφεται με την ανάδυση των κοινωνικών ζητημάτων που προκύπτουν μέσα από τις ριζικές μεταβολές της μεταβιομηχανικής κοινωνίας. Σε αυτά ανιχνεύεται μία απειλή για την απρόσκοπτη αναπαραγωγή των προνοιακών διακανονισμών, όποτε το κλασικό ζήτημα της κοινωνικής αναπαραγωγής αναβιώνει με νέους όρους. Μόνο που αυτή τη φορά η θεωρία βρίσκεται αντιμέτωπη με ένα ζήτημα μεγάλου βεληνεκούς και καλείται να το πραγματευτεί με έννοιες μεσαίου βεληνεκούς, των οποίων η ερμηνευτική ισχύς έχει ατονήσει μέσα από τη διαδικασία μεθοδολογικής παρεμπόδισης που αναλύσαμε στα προηγούμενα κεφάλαια. Σε αυτό το πλαίσιο, τίθεται εκ νέου το αίτημα επανασύνδεσης του Κοινωνικού Κράτους με τη συνολικότερη κοινωνική αναπαραγωγή, και ως εκ τούτου επανεμφανίζεται στην ερευνητική ατζέντα το θέμα ενός ευρύτερου πλαισίου κρατικής μεταβολής.

Είδαμε στο τέλος του προηγούμενου κεφαλαίου πώς η νεο-θεσμική προσέγγιση, μπροστά στα προβλήματα που έθετε η μετα-βιομηχανική οικονομία, προσπαθούσε να αναζητήσει μία συμβιωτική σχέση ανάμεσα στους θεσμούς και στο κοινωνικό περιβάλλον τους, στοχεύοντας σε μία αναπροσαρμογή τους για την πληρέστερη αντιμετώπιση των νέων κοινωνικών ζητημάτων. Όμως, το υπολειμματικό πλαίσιο πολιτικής διαμεσολάβησης ανάμεσα στη θεσμική αρχιτεκτονική των κοινωνικών κρατών και στα νέα κοινωνικά ζητήματα, οδήγησε στην ταύτιση της αλλαγής με την παθητική θεσμική προσαρμογή στις νέες κοινωνικές συνθήκες. Η έλλειψη πολιτικής διαμεσολάβησης είναι ένα παράπλευρο αποτέλεσμα της διαδικασίας οικοδόμησης μεθοδολογικών εμποδίων που αναλύσαμε παραπάνω. Κάθε ένα από τα μεθοδολογικά κριτήρια θεματοποιούσε τη σχέση πρόνοιας-πολιτικής-οικονομίας και προσδιόριζε εκείνες τις πολιτικές διαδικασίες που μετέτρεπαν τα κοινωνικά προβλήματα σε πολιτικά αναγνωρισμένα ζητήματα προς

²⁸⁵Βλ. Klein,R.(1993),“O'Goffe's tale” εις Jones,C.(επιμ.),(1993), *New Perspectives on the Welfare State in Europe*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge, σελ. 9-11.

ρύθμιση. Μέσα από αυτόν τον πολιτικό προσδιορισμό ήταν σε θέση να ερμηνεύσουν τη δυναμική και την κατεύθυνση της κρατικής μεταβολής. Στην περίπτωση του δομολειτουργισμού, η σχέση πρόνοιας-πολιτικής-οικονομίας ήταν εναρμονισμένη. Τα κοινωνικά προβλήματα εντάσσονταν σε ένα σύστημα λειτουργικής ορθολογικότητας και η ρύθμισή τους αποτελούσε κομμάτι μίας γενικότερης παρέμβασης στην πορεία προς την κοινωνική διαφοροποίηση. Κατά τη στιγμή της κρίσης η σχέση πρόνοιας-πολιτικής-οικονομίας ήταν αντιφατική. Τα κοινωνικά προβλήματα ανάγονταν σε ζητήματα προς ρύθμιση μέσα από την αντιστοίχσή τους σε ταξικά παγιωμένες, και ενίοτε πολιτικά συνειδητοποιημένες, κοινωνικές ταυτότητες. Την περίοδο της αναδιάρθρωσης επιχειρείται η αποκατάσταση της εναρμόνισης στην τριπολική σχέση, που επιτυγχάνεται μέσα από τη σύνδεση της πρόνοιας με την οικονομία, και την πολιτική να προστίθεται ως εξωτερικός πόλος. Αυτό συμπίπτει με την ανάδειξη των θεσμών σε βασικό μεθοδολογικό κριτήριο. Στο πλαίσιο της νεο-θεσμικής ανάλυσης, ενώ επιχειρείται μία αρκετά επιτυχής αποτίμηση της πορείας που διανύουν οι ήδη εδραιωμένες πολιτικές, εν τούτοις δεν προτείνεται ένας μηχανισμός πολιτικής ανάδειξης των νέων κοινωνικών προβλημάτων σε ζητήματα προς ρύθμιση. Δεν προσφέρονται, με άλλα λόγια, όροι για τη θεμελίωση της κοινωνικής πολιτικής, με αποτέλεσμα η όποια μεταβολή να θεματοποιείται ως αναπροσαρμογή των υπαρχουσών πολιτικών στις νέες συνθήκες. Το συγκεκριμένο έλλειμμα πολιτικής διαμεσολάβησης, που παρατηρούμε στη νεο-θεσμική προσέγγιση, οφείλεται στο γεγονός ότι μαζί με τα μεθοδολογικά κριτήρια του συστήματος και των κοινωνικών ανταγωνισμών, απορρίπτονται και οι αντίστοιχοι πολιτικοί μηχανισμοί μετατροπής των κοινωνικών προβλημάτων σε ζητήματα προς ρύθμιση, δίχως να προτείνονται καινούργιοι. Με άλλα λόγια, στην προσπάθειά της να θωρακιστεί απέναντι στα παρωχημένα σχήματα του λειτουργισμού και της πολιτικής εκπροσώπησης των ταξικών συμφερόντων, η νεο-θεσμική προσέγγιση αποφεύγει να θέσει συγκεκριμένες πολιτικές προϋποθέσεις για τη μεταβολή του Κοινωνικού Κράτους. Έτσι, το τελευταίο λογίζεται ως άθροισμα επιμέρους κοινωνικών πολιτικών που προσαρμόζονται παθητικά στις μεταβολές της κοινωνικής δομής.

Στην επόμενη ενότητα θα εξετάσουμε το πλαίσιο πολιτικής διαμεσολάβησης που μετασχημάτισε τα αιτήματα ρύθμισης κοινωνικών ζητημάτων σε ένα ευρύτερο

πλαίσιο δημόσιας πολιτικής, το οποίο κρυσταλλώθηκε στο κεϋνσιανό Κοινωνικό Κράτος της βιομηχανικής εποχής. Η διερεύνηση των συγκεκριμένων πολιτικών διαμεσολάβησεων αναδεικνύει τα όρια και τις προϋποθέσεις μεταβολής των κρατικών πολιτικών, ενώ, από την άλλη πλευρά, θέτει ένα συγκριτικό πλαίσιο για το πρόβλημα της μεταρρύθμισης στη μετα-βιομηχανική περίοδο. Στη συνέχεια εστιάζοντας την προσοχή μας σε αυτήν την τελευταία περίοδο, θα αναλύσουμε τον τρόπο με τον οποίο η έλλειψη σαφούς πλαισίου πολιτικής διαμεσολάβησης οδηγεί σε μία αντίληψη παθητικής προσαρμογής των κοινωνικών πολιτικών. Τέλος, στην τελική ενότητα θα διατυπώσουμε μία γενική θεωρητική πρόταση, η οποία, εκκινώντας από το θέμα της νομιμοποίησης, θα αποπειραθεί να εισάγει εκ νέου την πολιτική σε βασική κατηγορία προσδιορισμού της έκβασης των μεταρρυθμιστικών προσπαθειών.

5.2. Οριοθετώντας το Κοινωνικό Κράτος μέσα από μία τριπλή μετάβαση.

Πριν προχωρήσουμε στη μελέτη του τρόπου με τον οποίο η πολιτική οριοθετείται στο πλαίσιο της παθητικής προσαρμογής των Κοινωνικών Κρατών μπροστά στις προκλήσεις του μετα-βιομηχανισμού, κρίνεται σκόπιμη-για συγκριτικούς λόγους- μία σύντομη αναδρομή στις πολιτικές προϋποθέσεις του Κοινωνικού Κράτους της βιομηχανικής περιόδου. Αυτό συμπίπτει με την άνοδο του Κεϋνσιανισμού ως του κυρίαρχου μοντέλου δημόσιας πολιτικής. Εν είδει προκαταρκτικής παρατήρησης να σημειώσουμε πως το κεϋνσιανό μοντέλο δεν υιοθετήθηκε αυτούσιο από τα Κοινωνικά Κράτη του Δυτικού κόσμου, αφού κάθε ένα από αυτά προσάρμοζε τις κεϋνσιανές συνταγές δημόσιας πολιτικής στη θεσμική παράδοση του²⁸⁶. Πρακτικά, το συγκεκριμένο μοντέλο συνιστούσε ένα πρότυπο αξιολόγησης, με βάση το οποίο κρίνονταν η επιτυχία των δημόσιων πολιτικών που υιοθετούσαν τα κράτη, κρίνονταν δηλαδή αν αυτές συνέβαλαν ή όχι στη μεγέθυνση της ευημερίας. Ο Κεϋνσιανισμός συνιστά την πολιτική έκφραση μίας ευρύτερης

²⁸⁶ Βλ. το συλλογικό έργο του Peter Hall που μελετά τον τρόπο με τον οποίο υιοθετήσαν τα κράτη τις κεϋνσιανες ιδέες πριν και μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο. Hall,P.(επιμ.), (1989), *The Political Power of Economic ideas: Keynesianism across nations*, Πρίνστον: Princeton University Press.

διαδικασίας διαμόρφωσης δομών Κοινωνικού Κράτους, η οποία αναπροσδιορίζει τις σχέσεις πρόνοιας-πολιτικής-οικονομίας στη βάση μίας σειράς ευρύτερων μεταβάσεων.

Ουσιαστικά η ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους βασίστηκε σε τρεις μεταβάσεις που υλοποιήθηκαν με το πέρασμα από τον φιλελεύθερο καπιταλισμό και το κράτος-νυχτοφύλακα του 19ου αιώνα, στον οργανωμένο καπιταλισμό και το διευρυμένο κράτος του 20ου αιώνα. Οι συγκεκριμένες μεταβάσεις στοιχειοθετούν το απαραίτητο πλαίσιο πολιτικής διαμεσολάβησης, στη βάση του οποίου μετατρέπονταν τα κοινωνικά ζητήματα σε ζητήματα επιδεχόμενα γενικότερης πολιτικής ρύθμισης.

Μία πρώτη μετάβαση αποτελεί η υποχώρηση του μεθοδολογικού ατομισμού ως βασικής οργανωτικής αρχής της οικονομίας. Το κλασικό φιλελεύθερο υπόδειγμα θεωρούσε πως ο αυτοματισμός της αγοράς εξασφάλιζε τη συνολική κοινωνική αναπαραγωγή, ανάγοντας έτσι την αγορά και τον πλήρη ανταγωνισμό σε λυδία λίθο όλων των οικονομικών φαινομένων, από τις παραγωγικές αποφάσεις μίας επιχείρησης και το ελεύθερο εμπόριο, μέχρι τις επιλογές του καταναλωτή, όπως αυτές αποτυπώνονται στις αναλύσεις των οριακών οικονομολόγων στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Ωστόσο, η οικονομική πραγματικότητα που έθρεψε την κλασική θεωρία εξάντλησε σταδιακά τα όριά της. Η μικρή επιχείρηση της βιομηχανικής επανάστασης και το εργοστάσιο της βικτωριανής εποχής δίνουν τη θέση τους στα τρασά της ηπειρωτικής Ευρώπης και στην καθετοποιημένη παραγωγή διευρυμένης κλίμακας μεταλλάσσοντας με αυτό τον τρόπο τα θεσμικά θεμέλια του καπιταλισμού²⁸⁷. Η εναρμόνιση του οικονομικού συστήματος με το κοινωνικό καθίσταται ολοένα δυσχερέστερη κάτω από τη σκοπιά του κλασικού φιλελευθερισμού. Νέες δυναμικές, όπως η διάκριση διοίκησης-ιδιοκτησίας και η άνοδος του φορντισμού, ανοίγουν προοπτικές λειτουργίας της οικονομίας και έξω από την αγορά, θέτοντας έτσι τον φιλελευθερισμό σε διαρκή κρίση που κορυφώνεται με το κραχ του 1929. Ενδεικτικό αυτής της νέας δυναμικής συνιστά η προϊούσα άνοδος του οικονομικού προγραμματισμού ως λύσης στο πρόβλημα οργάνωσης της παραγωγής, σε βάρος των οικονομικών αποφάσεων του ιδιώτη που βασιζόνταν αποκλειστικά στην

²⁸⁷ Για τους μετασχηματισμούς στη βιομηχανική δομή και τις μεταβολές που αυτοί επιφέρουν στις οργανώσεις βλ. Freeman, C., Soete, L. (1974/1999), *The Economics of industrial innovation*, Λονδίνο: Pinter, σελ. 64-71, και Lazonik, W. (1993), *Business organization and the myth of the market economy*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press.

αποκωδικοποίηση των σημάτων που εξέπεμπαν οι τιμές της αγοράς. Η νέα αυτή πρόταση για την οργάνωση της παραγωγής και διανομής του πλούτου αποτυπώνεται εναργώς στη διένεξη περί του σοσιαλιστικού υπολογισμού, όπου εξετάζεται η δυνατότητα προγραμματισμού της παραγωγής σε καθεστώς δημόσιας ιδιοκτησίας²⁸⁸. Αυτή ακριβώς η δυνατότητα προγραμματισμού της παραγωγής έξω από το σύστημα της αγοράς συνιστά και την πρώτη μετάβαση. Σε αυτό το πλαίσιο, το κράτος καλείται να αντιμετωπίσει δύο βασικές προκλήσεις. Η πρώτη έγκειται στην αποτυχία της αγοράς και άρα στη δυνατότητα ανάληψης κομβικών λειτουργιών της από το δημόσιο. Η δεύτερη συνίσταται στη δυνατότητα διανομής/αναδιανομής του κοινωνικά παραγόμενου πλούτου, έξω από τους αγοραίους μηχανισμούς. Το ερώτημα που τίθεται είναι πώς διαμορφώνεται η πολιτική δομή του κράτους απέναντι σε αυτές τις δύο προκλήσεις.

Ακριβώς αυτό το ερώτημα μας φέρνει στη δεύτερη μετάβαση που διενεργείται στο πλαίσιο της πολιτικής δομής και τροφοδοτείται από τους οικονομικούς μετασχηματισμούς που περιγράψαμε στην προηγούμενη παράγραφο. Η θεωρητική δυνατότητα επιτέλεσης ενός μέρους των οικονομικών λειτουργιών από θεσμούς εκτός της αγοράς, θέτει στο τραπέζι το ζήτημα του κράτους. Η οικογένεια των φιλελεύθερων θεωριών του 19^{ου} αιώνα είχε αναπτύξει την αντίληψη του κράτους-εργαλείου, αντίληψη που διατήρησε ζωντανή ένα μέρος της μαρξιστικής παράδοσης όπως είδαμε στο δεύτερο κεφάλαιο. Θεωρούσε, δηλαδή, ότι το κράτος ήταν εργαλείο στα χέρια απολυταρχικών ηγεμόνων, που πλαισιωμένοι από αντιπαραγωγικούς γαιοκτήμονες, υιοθετούσαν πολιτικές мерκαντισμού, στραγγαλίζοντας έτσι τις αναπτυξιακές δυνατότητες της αγοράς. Η θεμελίωση του συστήματος της αγοράς απαιτούσε την ουδετεροποίηση του κράτους, ή, καλύτερα, την αντιστάθμιση του από έναν θεσμό ελέγχου-το κοινοβούλιο. Το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα, το κοινοβούλιο κατοχύρωσε τη θεσμική εξουσία της αστικής τάξης απέναντι στις «αυθαιρεσίες» της κρατικής γραφειοκρατίας, ενώ παράλληλα προστατεύτηκε από τις λαϊκές μάζες περιορίζοντας το εκλογικό δικαίωμα, αν και οι τελευταίες το διεκδικούσαν έντονα

²⁸⁸ Προφανώς αυτή η προβληματική συνδέει τον οικονομικό προγραμματισμό με την αναδιανομή του εισοδήματος, αίτημα που βρίσκεται στον πυρήνα του μεταπολεμικού κοινωνικού κράτους. Βλ. το κείμενο του Hayek στο συλλογικό τόμο που επιμελήθηκε και συγκεντρώνει τις βασικές συνεισφορές στη διένεξη περί του σοσιαλιστικού υπολογισμού. Hayek, F. (1939), "Nature et historique du probleme" in Hayek, F. (επιμ.), (1939), *L' economie dirigee en regime collectiviste, etudes critiques sur les possibilites du socialisme*, Παρίσι: Librairie de Medicis, σελ.25-26.

όπως στην περίπτωση των χαρτιστών, οι οποίοι μονοπώλησαν τις γραφίδες των φιλελεύθερων στοχαστών στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Όσο όμως ο αιώνας αυτός πλησίαζε στη δύση του, το φιλελεύθερο σύστημα εξουσίας βρέθηκε μπροστά στην υπαναχώρηση των δύο βασικών οριοθετήσεων που θεμελιώναν το κυριότερο θεσμικό του στήριγμα. Έτσι, οι μάζες διεκδικούσαν, ολοένα και περισσότερο, γενικό δικαίωμα ψήφου, ενώ η κρατική γραφειοκρατία καλούνταν να συμμετέχει στη λήψη οικονομικών αποφάσεων, διαδικασία που πρότερα ανήκε στην αποκλειστική αρμοδιότητα της αγοράς. Τόσο το ζήτημα της πολιτικής εκπροσώπησης των κοινωνικών συμφερόντων, όσο και η σχέση του κοινοβουλίου με τη γραφειοκρατία, αποτέλεσαν τα θεμελιώδη ζητήματα πάνω στα οποία οικοδομήθηκε η συζήτηση για τη θεμελίωση του Κοινωνικού Κράτους.

Η τρίτη μετάβαση έχει να κάνει με εκείνο το πλέγμα θεσμικών ρυθμίσεων που βρίσκεται εκτός αγοράς. Το αντικείμενο αυτών των ρυθμίσεων αφορά την απαιτούμενη εξω-αγοραία ανανέωση των παραγωγικών δυνάμεων, εργασίας και κεφαλαίου, καθώς επίσης και τη διαχείριση των δομικά αποκλεισμένων του οικονομικού συστήματος (το δομικό στοιχείο εδώ είναι ευμετάβλητο και εξαρτάται κάθε φορά από τα όρια αυτοθέσμησης που θέτει η αγορά). Ως γνωστόν, η πορεία μετασχηματισμού της εργασίας και της γης σε οργανικά στοιχεία της αγοράς, σε πλασματικά προϊόντα, πέρασε μέσα από το ξήλωμα των παραδοσιακών δεσμών αλληλεγγύης και κατέληξε στην εγκαθίδρυση της ελεύθερης διάθεσής τους υπό τη σκέπη του αυτοματισμού της αγοράς²⁸⁹. Ο φιλελεύθερος θεσμικός μετασχηματισμός όπου-και σε όποιο βαθμό-συντελέστηκε είχε μία διπλή στρατηγική. Από τη μία πλευρά στόχευε στην εξάντληση των εκτός αγοράς πηγών αναπαραγωγής της εργασίας. Από την άλλη πλευρά οικοδομούσε ένα σύστημα κοινωνικής πειθάρχησης για εκείνο το κομμάτι του πληθυσμού που ξέφευγε του αγοραίου αυτοματισμού. Ένα σύστημα πειθάρχησης, που ανάλογα με την περίπτωση, εκτείνονταν από τον εγκλεισμό σε οίκους εργασίας, μέχρι τη δόμηση του υποκείμενου ως ημαρτημένης μορφής που έχαιρε διάσωσης από τους, έμπειρους σε θέματα περίθαλψης φτώχειας και αναπηρίας, θρησκευτικούς θεσμούς²⁹⁰. Ωστόσο, αυτά τα δύο στοιχεία, που τα

²⁸⁹ Βλ. σχετικά Polanyi, K. (1944/1957), *The Great Transformation*, Βοστώνη: Beacon Press, σελ.68-76.

²⁹⁰ Για τον ρόλο των θρησκευτικών θεσμών Βλ. Snell, K. (2006), *Parish and Belonging, Community, Identity and Welfare in England and Wales*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press.

συναντάμε ανάγλυφα στο βιομηχανικό μυθιστόρημα της βικτωριανής περιόδου, αρχίζουν να υποχωρούν μπροστά στην ανάπτυξη μίας νέας δημόσιας σφαίρας, η οποία συνάρθρωνε όλα τα επί μέρους ζητήματα της πρόνοιας κάτω από τον τίτλο «κοινωνικό ζήτημα». Σε αυτό το νέο πλαίσιο, η παραδοσιακή φιλελεύθερη ηθική ρύθμιση των ζητημάτων της εργασίας και της φτώχειας υποβάλλονται στη βάση της νέας δημοσιότητας. Αυτή στηρίζεται πάνω σε τρεις καινοτομίες, ήτοι στην αναγνώριση της ρύθμισης των εργασιακών συνθηκών ως πεδίου παρέμβασης της κρατικής πολιτικής, στην ανάπτυξη θεσμικών δικτύων αλληλεγγύης ανάμεσα στους εργαζόμενους (π.χ. αλληλοβοηθητικά ταμεία), και στη θεμελίωση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού ως γνωστικών πεδίων της κοινωνικής επιστήμης. Κάθε μία από αυτές τις τρεις καινοτομίες έθεσε αντίστοιχες προκλήσεις στο φιλελεύθερο σύστημα. Η πρώτη αποτέλεσε το εφαλτήριο για τη θεμελίωση των δημόσιων πολιτικών ρύθμισης της σχέσης Κεφαλαίου-Εργασίας. Η δεύτερη έθεσε τα πολιτικά θεμέλια για τη μετατροπή της διαχείρισης του κινδύνου από ιδιωτική σε δημόσια υπόθεση. Τέλος, η τρίτη ανήγαγε τα προβλήματα της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού από ατομικά σε κοινωνικά, η αναγνώριση και η αντιμετώπιση των οποίων περιέρχονται πλέον αντίστοιχα στις σφαίρες της επιστήμης και της πολιτικής, εξοβελίζοντας έτσι τη σφαίρα της θρησκείας.

Αυτές οι τρεις μεταβάσεις οριοθετούν το σύγχρονο Κοινωνικό Κράτος, όπως το γνωρίσαμε κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα και θέτουν τις βάσεις για έναν γενικής φύσεως και, ως εκ τούτου, αρκετά ελλειπτικό ορισμό. Πρόκειται για ένα δημοκρατικά νομιμοποιημένο, θεσμικό σύνολο ορθολογικά ιεραρχημένων πολιτικών, η οργανωτική αρχή των οποίων εντοπίζεται στην προώθηση της κοινωνικής αλληλεγγύης· στο πλαίσιο αυτής επιχειρείται η εξασφάλιση της κοινωνικής αναπαραγωγής μέσα από την αναδιανομή του εισοδήματος και τον επιμερισμό των κοινωνικών κινδύνων. Προβαίνουμε σε αυτόν τον ευρείας υποδήλωσης ορισμό, αφενός, διότι προσφέρει μία συνολικότερη εικόνα της ρύθμισης ανάμεσα σε πρόνοια, πολιτική και οικονομία και, αφετέρου, διότι παρέχει ένα αρκετά ελαστικό πλαίσιο μελέτης των μεταβολών του Κοινωνικού Κράτους, αλλά και της ιστορικής πορείας που αυτό διένυσε. Διατηρώντας αυτόν τον ορισμό στο φόντο της ανάλυσής μας, ας

εξετάσουμε πώς αυτές οι τρεις μεταβάσεις οδηγούν στην πολιτική θεμελίωση του Κεϋνσιανισμού.

5.3. Το Πλαίσιο πολιτικής διαμεσολάβησης του Κεϋνσιανισμού: Δημοκρατία, Προγραμματισμός, Αλληλεγγύη.

Στην Ευρώπη του μεσοπολέμου η φιλελεύθερη πολιτική δομή δεν μπόρεσε να προσαρμοστεί στις απαιτήσεις της νέας οικονομικής πραγματικότητας, αλλά ούτε και να εναρμονίσει τα ετερογενή συμφέροντα που προέκυψαν από την είσοδο των μαζών στην πολιτική. Το αποτέλεσμα ήταν ορισμένα κράτη να αναπτύξουν οργανικές μορφές εναρμόνισης, οι οποίες έχοντας ως στόχο την καταναγκαστική υπαγωγή των κοινωνικών δυνάμεων κάτω από το «γενικό συμφέρον», συνέτριψαν τη φιλελεύθερη δομή αντιπροσώπευσης, είτε υποκύπτοντας στις δυνάμεις της, κατά Γκράμσι, παθητικής επανάστασης (Φασισμός, Ναζισμός), είτε υιοθετώντας σοβιετικού τύπου λύσεις. Σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο, οι απόπειρες οικοδόμησης του Κοινωνικού Κράτους έρχονται να δώσουν λύση σε ένα βραχυπρόθεσμο και σε ένα μακροπρόθεσμο ζήτημα. Το βραχυπρόθεσμο ζήτημα είχε να κάνει, αφενός, με την ανάπτυξη κρατικών πολιτικών για την αντιμετώπιση της κρίσης, η οποία τότε θεματοποιούνταν ως κρίση υπο-κατανάλωσης και, αφετέρου, με τη διατήρηση της φιλελεύθερης πολιτικής δομής εκπροσώπησης. Το μακροπρόθεσμο ζήτημα αφορούσε την οικοδόμηση μίας νέας σχέσης οικονομίας-πολιτικής, που θα εξασφάλιζε την ευημερία μετά το τέλος του *laissez-faire* και έθετε στο τραπέζι το αίτημα ενός ευρύτερου κρατικού προγραμματισμού των οικονομιών.

Ως προς το βραχυπρόθεσμο ζήτημα θα αρκεστούμε στην παράθεση ενός χαρακτηριστικού κομματιού από τον εμπνευστή του New Deal που αποτυπώνει εναργώς την προσπάθεια αντιμετώπισης της κρίσης μέσα από την επέκταση της κρατικής δραστηριότητας στην οικονομία, διατηρώντας όμως ταυτόχρονα και τη δημοκρατική πολιτική δομή:

«Αναγνωρίζουμε ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η κυβέρνηση θα καθίσει στο τραπέζι της συνεργασίας με τις επιχειρήσεις, αλλά σε άλλες περιπτώσεις θα ασκήσει την ανώτερη εξουσία της αστυνομικής δύναμης για να επιβάλλει ακριβοδικία και δικαιοσύνη όπως αυτές όφειλαν να υπάρχουν ανάμεσα στα διάφορα στοιχεία της οικονομικής ζωής.....πιστεύω ότι η αλλαγή στην πολιτική μας βασίζεται στην αλλαγή της στάσης και της αντίληψης του αμερικανικού λαού-με άλλα λόγια βασίζεται στην ωρίμανση της δημοκρατίας μας. Αυτό σημαίνει πως η συγκεκριμένη αλλαγή προχωρεί σύμφωνα με τις αρχές που οδηγούσαν τους εμπνευστές του συντάγματός μας, υλοποιείται με την έγκριση της πλειοψηφίας του αμερικανικού λαού, και πραγματοποιείται με τη διαρκή διαβεβαίωση σε αυτόν ότι αν οποιαδήποτε στιγμή θελήσει να επιστρέψει στις παλιές μεθόδους τις οποίες εμείς έχουμε απαξιώσει, μπορεί να το κάνει ελεύθερα με το απλό μέσο της εκλογικής κάλπης²⁹¹».

Το ανωτέρω παράθεμα αποδίδει το κλίμα που επικρατούσε στις φιλελεύθερες δημοκρατίες του μεσοπολέμου, οι οποίες προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν ότι ο μετασχηματισμός του κράτους δεν θα απειλούσε τις αντιπροσωπευτικές δομές. Ακριβώς μέσα σε αυτό το κλίμα διατυπώνεται η κεϋνσιανή θεωρία, που με αφετηρία τα προβλήματα της συγκυρίας προχωρεί σε μία συνολικότερη αναδιατύπωση της νεο-κλασικής οικονομικής θεωρίας. Προφανώς δεν θα σταθούμε εδώ στην τεράστια συζήτηση που εκτυλίσσεται ακόμα και σήμερα γύρω από αυτό το θέμα. Θα αρκεστούμε στην τηλεγραφική αναπαραγωγή ήδη γνωστών θεμάτων της κεϋνσιανής θεωρίας, και θα επιχειρήσουμε μία σύνθεση των στοιχείων αυτών στη βάση της τριπλής μετάβασης που εκθέσαμε πρότερα, δηλαδή στη βάση ενός πλαισίου συνολικής πολιτικής διαμεσολάβησης των κοινωνικών ζητημάτων.

Πίσω από την κατάρρευση του χρηματοπιστωτικού συστήματος, ο Keynes διέκρινε μία κρίση υποκατανάλωσης, σύμφωνα με την οποία ο παραγόμενος πλούτος δεν μπορούσε να απορροφηθεί από τη συνολική ζήτηση. Τα δύο βασικά στοιχεία της τελευταίας, η ροπή προς κατανάλωση και ο ρυθμός επένδυσης, βρίσκονται σε ύφεση, στραγγίζοντας έτσι τη ρευστότητα στην αγορά και επιφέροντας μεγάλη μείωση στην οριακή αποδοτικότητα του κεφαλαίου, με αποτέλεσμα την πτώση της κερδοφορίας. Έτσι, η οικονομία βυθίζεται σε μία μόνιμη κατάσταση ύφεσης, όπου η κατανάλωση

²⁹¹ Roosevelt, F. D. R.(1934), *On Our Way*, Νέα Υόρκη: The John Day Company, σελ.x-xi.

περιστέλλεται, οι επενδύσεις παγώνουν, οι παραγωγικοί συντελεστές υποαπασχολούνται, η ανεργία αυξάνεται και οι χρηματικές ροές διαρρέουν από το εισοδηματικό κύκλωμα. Ένας από τους κύριους λόγους αυτής της κρίσης έγκειται στο ότι τα βασικά μεγέθη της οικονομίας- η κατανάλωση, η επένδυση και η αποταμίευση- μένουν εγκλωβισμένα στις επιδράσεις του *laissez-faire*, δηλαδή συμπεριφέρονται ανάλογα με τις διακυμάνσεις των αγοραίων τιμών τη στιγμή που θα έπρεπε να προσδιορίζονται στη βάση του κοινωνικού συμφέροντος²⁹². Ο δρόμος εξόδου από την κρίση βρίσκεται ακριβώς στην υπαγωγή της οικονομίας στους στόχους του συνολικότερου κοινωνικού συμφέροντος. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ένας τέτοιος στόχος είναι η ενίσχυση της συνολικής ζήτησης. Για να πραγματοποιηθεί αυτή κρίνεται αναγκαία η δημόσια παρέμβαση για την αύξηση του όγκου των επενδύσεων, είτε μέσα από την προώθηση ιδιωτικών επενδύσεων υιοθετώντας μία πολιτική χαμηλών επιτοκίων, είτε μέσα από μία πολιτική δημόσιων επενδυτικών προγραμμάτων και ελλειμματικών κρατικών προϋπολογισμών²⁹³. Παράλληλα, η τόνωση των επενδύσεων οφείλει να συνοδεύεται από την ενίσχυση της αγοραστικής δύναμης των πολιτών μέσα από μέτρα κοινωνικής ενίσχυσης των οικογενειακών εισοδημάτων. Η αναθέρμανση της οικονομίας από την ενίσχυση της ζήτησης είναι ο μοχλός για την αύξηση του επιπέδου απασχόλησης. Τελικά, η επέκταση των δημόσιων και ιδιωτικών δαπανών και η επίτευξη της πλήρους απασχόλησης είναι το κλειδί για την έξοδο από την κρίση. Όπως σημείωνε ο ίδιος ο Keynes:

«Ένα άτομο, θεσμός ή δημόσιο σώμα που προβαίνει εθελοντικά και χωρίς να χρειάζεται στην περικοπή ή αναστολή ομολογουμένως χρήσιμων δαπανών διαπράττει μία αντικοινωνική πράξη²⁹⁴».

Το παραπάνω γενικό περίγραμμα αποκαλύπτει και τον ετερόδοξο χαρακτήρα της κεϋνσιανής θεωρίας, με την έννοια ότι αυτή έρχεται σε ρήξη τόσο με την κλασική θεωρία, όσο και με τους οριακούς οικονομολόγους, που τότε αποτελούσαν την

²⁹² Keynes, J.M. (1973), *The General Theory of Employment, Interest and Money*, εις *Collected Works of John Maynard Keynes*, Τομ. VII, Macmillan-Cambridge University Press-Royal Economic Society, σελ. 219.

²⁹³ *Ibid.* σελ. 319-320.

²⁹⁴ Keynes, J.M. (1973), “Lecture on the World's Economic Crisis and The Way of Escape, 4/02/1932” εις *Collected Works of John Maynard Keynes*, Τομ. XXI, Macmillan-Cambridge University Press-Royal Economic Society, σελ. 53.

ορθοδοξία²⁹⁵. Η ρήξη αυτή ολοκληρώνεται με την εισαγωγή μίας συλλογικής διάστασης στη διαδικασία λήψης των οικονομικών αποφάσεων που σχετικοποιεί την πρωτοκαθεδρία της ατομικής επιλογής. Σε μία προσπάθεια αναπροσδιορισμού των ορίων δημόσιου-ιδιωτικού επιχειρείται η διάκριση ανάμεσα σε agenda τεχνικά κοινωνικές και σε agenda τεχνικά ατομικές. Οι πρώτες, σε αντίθεση με τις δεύτερες, βρίσκονται «εκτός της σφαίρας του ατόμου και σχετίζονται με αποφάσεις που δεν τις λαμβάνει κανείς αν δεν τις λάβει το κράτος²⁹⁶». Η παραπάνω διάκριση αποκρυσταλλώνεται θεσμικά στο επίπεδο του σχεδιασμού και της υλοποίησης των δημόσιων πολιτικών. Έτσι, οι τεχνικά κοινωνικές αποφάσεις αναφέρονται στον δημόσιο σχεδιασμό της οικονομίας, ο οποίος έχει στόχο τη γενική αναδιοργάνωση των πλουτοπαραγωγικών πηγών και των συντελεστών παραγωγής, ώστε να αντιμετωπιστεί η κρίση ορθολογικότητας του *laissez-faire* καπιταλισμού. Από την άλλη πλευρά, οι τεχνικά ατομικές ανάγκες σχετίζονται με την ιδιωτική πρωτοβουλία και αποσκοπούν στην αντιμετώπιση των επιμέρους προβλημάτων αναφορικά με την παραγωγή και τη διανομή των προϊόντων²⁹⁷. Αυτή η διάκριση θεμελιώνει το αίτημα για έναν οικονομικό προγραμματισμό συμβατό με τις ατομικές ανάγκες, και αποτελεί έτσι την ολοκλήρωση της πρώτης μετάβασης από μία οικονομία ατομισμού σε μία οικονομία υπαγόμενη σε κοινωνική ρύθμιση.

Αυτή η μετάβαση αναπροσδιορίζει, όπως είδαμε και στην προηγούμενη ενότητα, την πολιτική δομή του κράτους και θέτει το ζήτημα αν η διεύρυνσή του θα λάβει δημοκρατικό χαρακτήρα. Στην περίπτωση του κεϋνσιανισμού, η διεύρυνση του

²⁹⁵ Αναλυτικά και αντί πολλών για τα σημεία ρήξης με τη νεοκλασική θεωρία βλέπε Littleboy, B. (1990), *On interpreting Keynes: a study in reconciliation*, Λονδίνο: Routledge, σελ.91-199. Ένα σημείο ρήξης με του οριακούς οικονομολόγους ήταν ο προσδιορισμός του επιπέδου απασχόλησης. Σύμφωνα με τον Κεϋνς, η απασχόληση προκύπτει μέσα από τη συνολικότερη αύξηση της ζήτησης και όχι από το οριακό κόστος κάθε επιπλέον μονάδας προϊόντος. Η σημαντικότερη τομή, ωστόσο, ήταν η αμφισβήτηση του νόμου του Say, σύμφωνα με τον οποίο κάθε προσφορά δημιουργεί τη ζήτησή της. Αυτό το σημείο ρήξης μνημονεύει και μερίδα των μαρξιστών οικονομολόγων εκείνης της εποχής. Βλ. σχετικά Patel, S. (1956), "Marxism and recent economic thought", εις Singh, V. (1956), *Keynesian Economics: A Symposium*, Δελχί: Peoples's Publishing House, σελ.83.

²⁹⁶ Keynes, J.M. (1992), "Το τέλος του *laissez-faire*" στο Αγγελίδης, Μ. Ψυχοπαίδης, Κ. (επιμ.) (1992), *Κείμενα Πολιτικής Οικονομίας και Θεωρίας της Πολιτικής*, Αθήνα: Εξάντας, σελ.334. Βλ. σε αυτό το σημείο και Γράβαρης, Δ. (1997), *Κρίση του Κοινωνικού Κράτους και Νεωτερικότητα*, Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, σελ.61-62 και Αγγελίδης, Μ. (2000), *Κοινωνική Απορρύθμιση και Δημοκρατία*, Αθήνα: Εξάντας, σελ.195-196.

²⁹⁷ Keynes, J.M. (1973), "On State Planning", ομιλία της 14^{ης} Μαρτίου 1932, εις *Collected Works of John Maynard Keynes*, Τομ. XXI, Macmillan-Cambridge University Press-Royal Economic Society, σελ. 86.

κράτους προϋποθέτει τη θεμελίωση και ενίσχυση της δημοκρατίας σε τρία επίπεδα. Στο πρώτο επίπεδο η έμφαση δίνεται στην καλλιέργεια δημοκρατικών θεσμών που θα θωρακίσουν την κοινωνία απέναντι στην επέκταση της γραφειοκρατίας. Σε αυτό το πλαίσιο αναπτύσσεται η ιδέα του δημοκρατικού προγραμματισμού της οικονομίας²⁹⁸. Αυτός ανατίθεται σε ημιαυτόνομα σώματα που βρίσκονται στους κόλπους του κράτους, αλλά ταυτόχρονα διατηρούν έναν ευρύτερο δημόσιο χαρακτήρα και στελεχώνονται από άτομα με εμπειρία στη διοίκηση μεγάλων επιχειρήσεων δημοσίου συμφέροντος, και ως εκ τούτου ικανών να σχεδιάζουν οικονομικά υγιείς πολιτικές που θα προσανατολίζονται στην επίτευξη των *υψηλών αγαθών* και όχι στη μεγιστοποίηση του κέρδους²⁹⁹.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο τίθεται το ζήτημα της δημοκρατίας στη διαδικαστική του διάσταση. Το γεγονός ότι το δημοκρατικό καθεστώς βασίζεται στην εκλογική ανάδειξη των αντιπροσώπων του, σημαίνει ότι στηρίζει την ικανότητά του να κυβερνά στην απόσπαση της συναίνεσης του εκλογικού σώματος. Ο Κεϋνς θεωρεί ότι μέσα από αυτή τη διαδικασία το δημοκρατικό καθεστώς μαθαίνει να επιλέγει τα καταλληλότερα και τα περισσότερο ανιδιοτελή στελέχη για τη διοίκηση των ημιαυτόνομων οργανισμών. Κομβικό ρόλο σε αυτό διαδραματίζει το κοινοβούλιο που, αφενός, προβαίνει στη στελέχωση των νέων θεσμών και, αφετέρου, αναλαμβάνει τη γενική εποπτεία τους με σκοπό την παρέμβασή του σε περίπτωση σημαντικών λαθών³⁰⁰. Η έμφαση που δίνεται στους αντιπροσωπευτικούς θεσμούς λειτουργεί ανασχετικά στον κίνδυνο που ενέχει η καθολική ψηφοφορία ως διαδικασία

²⁹⁸ Για τη συζήτηση περί του χαρακτήρα που θα είχε ο προγραμματισμός στην οικονομία και για το πώς τελικά επικράτησε ο δημοκρατικός προγραμματισμός που διακονούσε ο Κεϋνς στην περίπτωση της Βρετανίας βλ. Ritschel, D. (1997), *The politics of planning: the debate on economic planning in Britain in the 1930s*, Οξφόρδη: Calendon Press.

²⁹⁹ Keynes, J.M. (1973), "The Public and the Private Concern", άρθρο στη Manchester Guardian 1^η Αυγούστου 1927, εις *Collected Works of John Maynard Keynes*, Τομ. XIX, Macmillan-Cambridge University Press-Royal Economic Society, σελ. 696. Ως *υψηλά αγαθά* λογίζονται η δικαιοσύνη, η ισότητα, η ομορφιά και η δόξα της δημοκρατίας, βλ. Keynes, J.M. (1973), "The dilemma of modern Socialism", *Political Quarterly*, Απρίλιος-Ιούνιος 1932, εις *Collected Works of John Maynard Keynes*, Τομ. XXI, Macmillan-Cambridge University Press-Royal Economic Society, σελ. 33. Γενικά για τις ηθικές διαστάσεις των κεϋνσιανών πολιτικών επιχειρημάτων βλ. Skidelsky, R. (1999), "Keyne's political legacy" in Hamouda, O. Smithin, J. (επιμ.) (1999), *Keynes and Public Policy after Fifty Years: Economics and policy*, Λονδίνο: Edward Edgar, και τη συλλογή δοκιμίων στο Bateman, B. Davis, J. (επιμ.) (1991), *Keynes and Philosophy: Essays on the origin of Keynes's thought*, Λονδίνο: Edward Elgar.

³⁰⁰ Keynes, J.M. (1973), "On State Planning", ομιλία της 14^{ης} Μαρτίου 1932, εις *Collected Works of John Maynard Keynes*, Τομ. XXI, Macmillan-Cambridge University Press-Royal Economic Society, σελ. 91-92.

νομιμοποίησης του δημοκρατικού καθεστώτος. Αυτός ο κίνδυνος έγκειται στο ότι οι λύσεις των οικονομικών και κοινωνικών ζητημάτων, με τις οποίες επιφορτίζονται οι νέοι δημόσιοι θεσμοί, οφείλουν «να περιλαμβάνουν νοητικά και επιστημονικά στοιχεία πέρα από τις γνώμες της μεγάλης μάζας των λίγο πολύ αμόρφωτων ψηφοφόρων³⁰¹». Από τη μία πλευρά, λοιπόν, η δημοκρατία καλλιεργεί την απαραίτητη κουλτούρα συναίνεσης, που οδηγεί σε ένα νέο πλαίσιο κριτικής δημοσιότητας, πλην όμως την ίδια στιγμή αυτή η δημοσιότητα απειλείται από τα πάθη και τα συμφέροντα της μεγάλης μάζας του εκλογικού σώματος. Πώς θα διασφαλιστεί λοιπόν η νέα δημοσιότητα και οι θεσμοί που τη στηρίζουν (κοινοβούλιο, δημόσιοι θεσμοί οικονομικού προγραμματισμού) απέναντι σε αυτή τη νέα απειλή; Ο Κεϋνς απαντά ότι αυτή η διάσωση διενεργείται μέσα από την ανάπτυξη γραφειοκρατικά ιεραρχημένων μαζικών κομμάτων, η ηγεσία των οποίων θα συμπεριλαμβάνει εξειδικευμένους διανοούμενους που θα είναι σε θέση να διαμορφώνουν τεχνικά άρτιες προτάσεις πολιτικής και να τις διαχέουν μέσα από τον κομματικό μηχανισμό στο εκλογικό σώμα³⁰².

Τέλος, το ζήτημα της δημοκρατίας τίθεται σε ένα τρίτο επίπεδο στο θέμα της ενσωμάτωσης των κοινωνικών συμφερόντων, και συγκεκριμένα του ανταγωνισμού ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία, σε αυτή τη νέα σφαίρα δημοσιότητας. Κομβικά στοιχεία της κεϋνσιανής θεωρίας, όπως η πλήρης απασχόληση και η «κοινωνικόποίηση» της επένδυσης, έθεταν τις σχέσεις κεφαλαίου-εργασίας σε νέο πλαίσιο. Το ζητούμενο ήταν η επίτευξη μίας διαρκούς συναίνεσης στη σφαίρα της παραγωγής, ικανής να εξασφαλίσει υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης και μικρές περιόδους ύφεσης³⁰³. Η θεσμική συμμετοχή κεφαλαίου-εργασίας στους φορείς οικονομικού προγραμματισμού επιδίωκε την υλοποίηση αυτού ακριβώς του σκοπού, ο οποίος συνδεόταν με την επίτευξη υψηλής παραγωγικότητας και με τη σύνδεση των

³⁰¹ Keynes, J.M. (1973), Τομ. XIX, σελ. 295.

³⁰² Keynes, J.M. (1973), “Am I a liberal?”, εις *Collected Works of John Maynard Keynes*, Τομ. IX, Macmillan-Cambridge University Press-Royal Economic Society IX, σελ. 296.

³⁰³ Στόχος ο οποίος λίγο πολύ επιτεύχθηκε κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου. Σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτει το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, ο μέσος όρος διάρκειας των υφέσεων σε παγκόσμιο επίπεδο ήταν 1,8 έτη την περίοδο του μεσοπολέμου, 1,1 έτη την περίοδο του Κεϋνσιανισμού και του Bretton Woods, και 1,5 έτη την περίοδο 1973-2000. Αντίστοιχα ο μέσος ρυθμός ανάπτυξης ήταν την πρώτη περίοδο 3,8%, τη δεύτερη 5,3% και την τρίτη 2,6%. Βλ. International Monetary Fund, (2002), *World Economic Outlook April 2002: Recessions and Recoveries*, σελ. 108-109.

μισθών με αυτή³⁰⁴. Η μερική υπαγωγή της κεντρικής διαιρετικής τομής κεφαλαίου-εργασίας στο πλαίσιο της συνολικότερης δημόσιας ρύθμισης, άφηνε μεγάλα περιθώρια επέκτασης της νομιμοποίησης του κεϋνσιανου πλέγματος δημόσιων πολιτικών.

Νομιμοποίηση που έγινε πρόδηλη με την ανάπτυξη της «κοινωνικής διάστασης» της κεϋνσιανής συναίνεσης³⁰⁵, δηλαδή εκείνου του θεσμικού πλαισίου που εξασφαλίζει την εξω-αγοραία αναπαραγωγή της ικανότητας προς εργασία, καθώς επίσης και όσων αποκλείονται από την αγορά. Πρόκειται εδώ για την τρίτη μετάβαση που ολοκληρώνει και το πλαίσιο πολιτικής διαμεσολάβησης των κοινωνικών προβλημάτων στο κεϋνσιανό σύστημα δημόσιας πολιτικής. Σε αντίθεση με την περίοδο του κράτους-νυχτοφύλακα, προτείνεται ένα ολοκληρωμένο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης που, σε συνδυασμό με ένα ευρύτερο σύνολο κοινωνικών πολιτικών, θα προστατεύει τον πληθυσμό από την ένδεια, τη νόσο, την άγνοια, την αθλιότητα και την οκνηρία³⁰⁶. Αυτές οι πέντε πηγές κινδύνων δεν μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο φιλανθρωπίας, διότι πλέον θεωρούνται κοινωνικά δυσλειτουργικές και ως τέτοιες επιδέχονται συνολικότερη πολιτική ρύθμιση. Τη ρύθμιση αυτή αναλαμβάνουν δημόσιοι θεσμοί που ενοποιούν τα επιμέρους προγράμματα κοινωνικής πολιτικής σε ένα ευρύτερο σύνολο. Ειδικά, στο ζήτημα της απώλειας εισοδήματος, προτείνεται η συγκρότηση ενός ενιαίου ταμείου που θα χρηματοδοτείται από πάγιες εισφορές των εργαζομένων και θα παρέχει πάγια επιδόματα για ανεργία, αναπηρία, σύνταξη, χηρεία και μητρότητα³⁰⁷. Στη βάση αυτού του συστήματος βρίσκονται δύο πολιτικές λογικές. Η πρώτη έχει να κάνει με την

³⁰⁴ Βλ. Kalecki, M. (1943/1972), "Political Aspects of Full Employment", εις Hunt, E.K., Schwartz, (1972), *A Critique of Economic Theory*, Λονδίνο: Penguin, σελ. 428-430. Clarke, S. (1988), *Keynesianism, Monetarism and the crisis of the state*, Λονδίνο: Edward Elgar, σελ. 298 και De Angelis, M. (2000), *Keynesianism, social conflict and political economy*, Houndmill: Macmillan.

³⁰⁵ Mishra, R. (1984), *The Welfare State in Crisis, Social Thought and Social Change*, Λονδίνο: Wheatsheaf Books, σελ. 18-19.

³⁰⁶ Cmd 6404, Beveridge, W. (1942), *Social Insurance and allied services*, σελ. 6.

³⁰⁷ *Ibid.* σελ. 121, Ο Κεϋνς σε συνέχεια της άποψης του περί του ρόλου των δημόσιων σωμάτων προγραμματισμού που αναλύσαμε παραπάνω, υποστηρίζει ότι το ίδιο μοτίβο πρέπει να υιοθετηθεί και στην περίπτωση της κοινωνικής ασφάλισης καθώς μόνο μέσα από την ανάπτυξη δημόσιων ταμείων μπορεί να διατηρηθεί η δημοκρατική δημοσιότητα στη λειτουργία του προγραμματισμού. Μέσα από αυτή τη δημοσιότητα το κοινό ενημερώνεται για το πραγματικό κόστος των προσφερόμενων υπηρεσιών, αλλά και καθίσταται δυνατή η μέτρηση της αποδοτικότητας των υπηρεσιών. Βλ σχετικά Keynes, J.M. (1973), *The Beveridge Proposals, letter to Sir Richard Hopkins 20th July 1942*, εις *Collected Works of John Maynard Keynes*, Τομ. XXVII, Macmillan-Cambridge University Press-Royal Economic Society, σελ. 224-225.

ένταξη της κοινωνικής πολιτικής στο ευρύτερο κεϋνσιανο σύστημα δημόσιων πολιτικών που συναρθρώνονταν γύρω από την ενίσχυση της ζήτησης και της πλήρους απασχόλησης. Ο «κοινωνικός μισθός» που παρείχαν αυτές οι κοινωνικές πολιτικές οδηγούσε σε ένα χαμηλότερο επίπεδο αποταμίευσης ευνοώντας την ενίσχυση της κατανάλωσης, εφόσον η ασφάλιση απέναντι στους κοινωνικούς κινδύνους δεν αποτελούσε πλέον ατομική αλλά κοινωνική μέριμνα. Επιπρόσθετα, η παροχή επιδομάτων, σε περιπτώσεις διακοπής του μισθού, διατηρούσε σε ένα ικανοποιητικό επίπεδο την αγοραστική δύναμη, μέχρι ο δικαιούχος να επιστρέψει στην έμμισθη εργασία. Σε κάθε περίπτωση, όμως, η επιτυχία του συγκεκριμένου συστήματος κοινωνικής ασφάλισης βασιζόταν στην επιδίωξη της πλήρους απασχόλησης, καθώς η θεσμική του αρχιτεκτονική δεν ήταν σχεδιασμένη να αντέξει σε περιόδους μακροχρόνιας μαζικής ανεργίας. Για τον λόγο αυτό οι άνεργοι ενθαρρύνονταν να αναζητήσουν εργασία όσο το δυνατόν γρηγορότερα³⁰⁸. Η δεύτερη πολιτική λογική έχει κανονιστικό χαρακτήρα και έρχεται να συμπληρώσει τον συστημικό χαρακτήρα της πρώτης. Στο κέντρο αυτού του πλέγματος κοινωνικών δικαιωμάτων που υφαίνονται οι κοινωνικές πολιτικές, βρίσκεται το αίτημα για την επίτευξη ενός ελάχιστου κοινού βιοτικού επιπέδου που θα ανταποκρίνεται στα πολιτισμικά πρότυπα κατανάλωσης της βιομηχανικής εποχής³⁰⁹. Το συγκεκριμένο αίτημα γίνεται εμφανές από τον τρόπο που υπολογίζεται το ελάχιστο οικογενειακό εισόδημα και οι εισοδηματικές ροές που αυτό οφείλει να λαμβάνει, ώστε ένα νοικοκυριό να συντηρείται πάνω από το όριο της φτώχειας. Ο υπολογισμός αυτός έγινε με βάση τα πολιτισμικά μοτίβα κατανάλωσης που έθετε η βιομηχανική κοινωνία και όχι με βάση το απόλυτο όριο της φτώχειας, όπως συνηθίζονταν μέχρι τότε³¹⁰.

Οι τρεις μεταβάσεις που περιγράψαμε παραπάνω προσδιορίζουν το πλαίσιο πολιτικής διαμεσολάβησης των κοινωνικών ζητημάτων, όπως αυτό μορφοποιήθηκε την περίοδο της μεταπολεμικής ανάπτυξης στον Δυτικό κόσμο. Αναπαράγουμε τα

³⁰⁸ Cmd 6404, σελ.163.

³⁰⁹ Marshall, T.H. (1949/1963), "Citizenship and Social Class" in *idem*. (1963), *Sociology at the crossroads*, Λονδίνο: Heinemann, σελ.89.

³¹⁰ Βλ. Cutler, T. Williams, K. Williams, J. (1986), *Keynes, Beveridge and Beyond*, Λονδίνο: Routledge, σελ.11. Πρβλ. επίσης και τις παρατηρήσεις του Κεϊνς ως προς το ύψος των επιδομάτων, ειδικά του επιδόματος τέκνου. Keynes, J. M. (1973), "Sir William Beveridge's Social Security Proposals letter to E. Hale" 21^η Αυγούστου 1942, εις *Collected Works of John Maynard Keynes*, Τομ. XXVII, Macmillan-Cambridge University Press-Royal Economic Society, σελ.241-242.

βασικά χαρακτηριστικά αυτού του πλαισίου που στοιχειοθετεί από μόνο του ένα σύστημα δημόσιας πολιτικής: Κεντρικός στόχος είναι η επίτευξη υψηλών ρυθμών ανάπτυξης μέσα από την ενίσχυση της συνολικής ζήτησης και την επίτευξη της πλήρους απασχόλησης. Τα θεσμικά θεμέλια αυτής της αναπτυξιακής δυναμικής είναι οι δημόσιοι θεσμοί οικονομικού προγραμματισμού, η δημοκρατική δομή αντιπροσώπευσης- όπως αυτή μορφοποιείται στη βάση των μαζικών πολιτικών κομμάτων, των κορπορατιστικών θεσμών διαμεσολάβησης συμφερόντων και της νέας δημοσιότητας των τεχνοκρατών- και τέλος ένα κεντρικό σύστημα θεσμών κοινωνικής πολιτικής με οικουμενικό χαρακτήρα³¹¹.

Παρατηρούμε ότι η έμφαση σε αυτό το πλαίσιο πολιτικής διαμεσολάβησης δίδεται στη συστημική διάσταση του Κοινωνικού Κράτους, δηλαδή στην ενοποίηση των επιμέρους δημόσιων πολιτικών στη βάση της επίτευξης των κεντρικών στόχων και στη συνακόλουθη αναπαραγωγή τους ως συνόλου. Στις ανάγκες αναπαραγωγής αυτής της συστημικής διάστασης υπάγεται και η θεσμική αρχιτεκτονική της κοινωνικής πολιτικής. Η υπαγωγή των θεσμών στο σύστημα και η συνακόλουθη αναπαραγωγή του τελευταίου προϋποθέτουν τη ρευστοποίηση των ταξικών ταυτοτήτων και την ενσωμάτωσή τους σε αυτό ως κοινωνικά ιεραρχημένων επαγγελματικών διαστρωματώσεων, συμβατών προς την εκπλήρωση των συστημικών στόχων. Ουσιαστικά, το Κοινωνικό Κράτος, στην περίπτωση του κεϋνσιανισμού, προωθεί τη συστημική νομιμοποίηση, που με τη σειρά της οριοθετεί τη λειτουργία των θεσμών και ουδετεροποιεί τους ταξικούς ανταγωνισμούς. Αυτό το πλαίσιο πολιτικής διαμεσολάβησης καθορίζει και τα όρια της αλλαγής που λίγο-πολύ συμπίπτουν με εκείνα του δομολειτουργισμού, όπως τα αναλύσαμε στο τέλος της πρώτης ενότητας αυτού του κεφαλαίου. Η κοινωνική πολιτική προκύπτει από τον μετασχηματισμό των κοινωνικών ζητημάτων σε αντικείμενα πολιτικής ρύθμισης μέσα από την ένταξή τους στο πλαίσιο πολιτικής διαμεσολάβησης, οπότε αυτό ανάγεται στον κύριο παράγοντα αξιολόγησης του εύρους της μεταβολής. Το εύρος αυτό οριοθετείται από την ορθολογικότητα που συνέχει το πλαίσιο πολιτικής διαμεσολάβησης και από τις ανάγκες νομιμοποίησης που αυτό δημιουργεί. Με απλά

³¹¹ Ως προς τις ποικιλομορφίες του οικονομικού προγραμματισμού μεταπολεμικά Βλ. Shonfield, A. (1965), *Modern Capitalism: The changing Balance of Public and Private Power*, Οξφόρδη: Oxford University Press.

λόγια, η μεταβολή της κοινωνικής πολιτικής συναρτάται με την πλαισίωση των κοινωνικών ζητημάτων από τις ανάγκες σχεδιασμού της παραγωγής, από τα όρια που θέτει σε αυτά η δομή πολιτικής αντιπροσώπευσης (κόμματα, συνδικάτα, δημόσια σφαίρα) και, τέλος, από το συνολικότερο θεσμικό πλαίσιο κοινωνικής πολιτικής. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η μεταβολή αυτή εναρμονίζεται με την προώθηση της κοινωνικής αλληλεγγύης, όπως αυτή κατανοείται από το συνολικότερο πολιτικό σύστημα του κεϋνσιανισμού, με την προώθηση της πλήρους απασχόλησης και με την ενίσχυση της συνολικής ζήτησης. Εναρμονίζεται, δηλαδή, με τις ανάγκες αναπαραγωγής της συστημικής ορθολογικότητας, όπως αυτή καθορίζεται από τους τρεις παραπάνω στόχους πολιτικής.

Αυτή η διαλεκτική της μεταβολής ανάμεσα στη θεμελίωση, ή αλλαγή, των επιμέρους κοινωνικών πολιτικών και στο συνολικότερο πλαίσιο πολιτικής διαμεσολάβησης του Κοινωνικού Κράτους, τίθεται σε αμφισβήτηση όταν η συστημική νομιμοποίηση που προσφέρει το τελευταίο πέφτει σε κρίση. Στα προηγούμενα κεφάλαια, κυρίως στο πρώτο και στο δεύτερο, μελετήσαμε αναλυτικά τις πηγές αυτής της κρίσης νομιμοποίησης. Είδαμε ότι η κοινή γραμμή που διατρέχει όλες τις εκδοχές έγκειται στη διαπίστωση ότι η έννοια του Κοινωνικού Κράτους ως συστήματος, και ειδικά ως κεϋνσιανού συστήματος δημόσιας πολιτικής, διαπερνάται από μία κρίση ορθολογικότητας που εκφράζεται με την αναντιστοιχία ανάμεσα στους όρους θεμελίωσης και στους όρους αναπαραγωγής του. Στην περίπτωση του κεϋνσιανισμού αμφισβητούνται τόσο οι επιδιωκόμενοι στόχοι του- υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης, κοινωνική αλληλεγγύη- όσο και τα εργαλεία υλοποίησής τους -ενίσχυση της συνολικής ζήτησης, επίτευξη πλήρους απασχόλησης, ελλειμματικοί προϋπολογισμοί. Η ίδια η χρηστικότητα της ύπαρξης του Κοινωνικού Κράτους αμφισβητείται κυρίως από τη νεοφιλελεύθερη θεωρία και τους πολιτικούς σχηματισμούς που υλοποίησαν εν μέρει τα προτάγματά της τη δεκαετία του '80 στον αγγλοσαξονικό κόσμο.

Δεν θα επιχειρήσουμε εδώ να αναλύσουμε συνολικά τη νεοφιλελεύθερη αντιπρόταση απέναντι στις πολιτικές του Κοινωνικού Κράτους. Αντίθετα, θα αρκεστούμε στην παράθεση, εν είδει παραδείγματος, ορισμένων βασικών σημείων του συγκεκριμένου θεωρητικού ρεύματος, που ευθέως αμφισβητούν το πλαίσιο

πολιτικής διαμεσολάβησης των κοινωνικών ζητημάτων όπως το αναλύσαμε προηγουμένως. Τα σημεία αυτά τα αντλούμε πρωτίστως από τις επεξεργασίες του Hayek, διότι, σε αντίθεση με τους Friedman και Buchanan, ο αυστριακός θεωρητικός αντιλαμβάνεται τον κεϋνσιανισμό ως πρόβλημα συνολικότερης κοινωνικής αναπαραγωγής. Η πρώτη αμφισβήτηση, η οποία έχει να κάνει με το Κοινωνικό Κράτος γενικά, αφορά την αδυναμία παραγωγής γνώσης έξω από τους μηχανισμούς της αγοράς. Για τον Hayek η γνώση δεν είναι αντικειμενική αλλά διαιρετή στα υποκείμενα και συνίσταται στους τρόπους με τους οποίους αυτά αντιλαμβάνονται τον κόσμο. Συνεπώς, η παράγωγή και η διάχυση της διενεργείται μέσα από την επαφή των ατόμων που διέπεται από γενικούς κανόνες, είναι επαναλαμβανόμενη και υποβοηθείται από ανάλογους θεσμούς. Τέτοιοι θεσμοί είναι η αγορά και οι τιμές που δύνανται μέσα από την απρόσκοπτη, αυθόρμητη και μη επιδεχόμενη σχεδιασμού λειτουργία τους να χρησιμοποιήσουν αποδοτικά τη διάχυτη γνώση³¹². Σε αυτό το πλαίσιο, οι οικονομικές κατηγορίες διαμορφώνονται σύμφωνα με την αυθόρμητη τάξη της αγοράς, συνεπώς οποιαδήποτε απόπειρα ρύθμισης π.χ. του επιτοκίου, του επιπέδου απασχόλησης ή του σχεδιασμού της παραγωγής, προκαλεί στρεβλώσεις που δημιουργούν κρίσεις. Στην ουσία τέτοιου τύπου παρεμβάσεις νοθεύουν τους γενικούς κανόνες της αυθόρμητης τάξης και παρεμποδίζουν την επαφή των υποκειμένων, περιστελλοντας έτσι την ελευθερία τους.

Από αυτήν την πρώτη αμφισβήτηση προκύπτει και η δεύτερη, η οποία απορρίπτει συνολικά την κεϋνσιανή δημόσια σφαίρα, όπως την αναλύσαμε παραπάνω, εφόσον διανοούμενοι, κόμματα και συνδικάτα αδυνατούν να συγκροτήσουν έγκυρη γνώση ως προς τα οικονομικά και κοινωνικά φαινόμενα. Επιπλέον, η δράση τους λογίζεται αντιδημοκρατική, αφού η επιδίωξη των ιδιοτελών συμφερόντων τους περιορίζει την ελευθερία των ατόμων που διασφαλίζεται μόνο από τους γενικούς κανόνες της αγοράς. Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται η κριτική απέναντι στο κοινοβούλιο. Ενώ κανονικά όφειλε να νομοθετεί στη βάση γενικών κανόνων, δημιουργώντας έτσι μία έννομη τάξη ελέγχου της εκτελεστικής εξουσίας, αυτό έχει εκφυλιστεί σε αντιπρόσωπο ειδικών συμφερόντων που ψηφίζει διοικητικά

³¹² Gray, J.(1998), *Hayek on liberty*, Λονδίνο, Routledge, σελ.80.

διατάγματα απειλώντας έτσι την ελευθερία των πολιτών³¹³. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τα μέτρα κοινωνικής πολιτικής που στοχεύουν στην αναδιανομή του εισοδήματος, ακυρώνοντας έτσι τη λειτουργία της αγοράς και τροφοδοτώντας παράλληλα την επέκταση των διοικητικών μέτρων στη ζωή των πολιτών³¹⁴. Η λύση απέναντι σε όλα αυτά, κατά τον Hayek, είναι η απεμπόλιση του κανόνα της πλειοψηφίας και ο ανασχεδιασμός του κοινοβουλίου σε διαφορετική βάση, ώστε αυτό να νομοθετεί γενικά διαφυλάσσοντας την ασφάλεια των πολιτών και την τήρηση των αστικών συμβάσεων, θωρακιζόμενο ταυτόχρονα από τη διαβρωτική λειτουργία των επιμέρους κοινωνικών συμφερόντων. Η εναλλακτική αυτή πρόταση προβλέπει ότι το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι έχουν οι πολίτες όταν φτάσουν στο τεσσαρακοστό πέμπτο έτος της ηλικίας τους, ενώ η θητεία των μελών θα διαρκεί δεκαπέντε έτη και θα ανανεώνεται ετησίως κατά το ένα δεκατοπέμπτο³¹⁵. Παράλληλα με αυτή τη νέα δομή, προτείνεται η ανάπτυξη ενός «ηλικιακού κορπορατισμού», προσανατολισμένου να αντικαταστήσει τον κορπορατισμό των συμφερόντων, σύμφωνα με τον οποίο οι πολίτες, ανάλογα με την ηλικία τους, θα οργανώνονται σε τοπικές λέσχες συζητήσεων³¹⁶.

Μολονότι το όραμα του Hayek παρέμεινε πρωτίστως στη σφαίρα της θεωρίας, εντούτοις αρκετά στοιχεία του αποτέλεσαν ιδεολογική βάση για την πολιτική κινητοποίηση νεο-φιλελεύθερων προτάσεων, με κύριο στόχο την αποκαθήλωση του κεϋνσιανού πλαισίου πολιτικής διαμεσολάβησης των κοινωνικών ζητημάτων. Αυτή η πολιτική πρωτοβουλία έλαβε διαφορετικά χαρακτηριστικά σε κάθε περίπτωση ανάλογα με τη θεσμική παράδοση κάθε χώρας, όπως άλλωστε συνέβη και με τον κεϋνσιανισμό. Ωστόσο, κοινή συνιστώσα ήταν η συνολική αμφισβήτηση του συγκεκριμένου πλαισίου, στρατηγική που ενισχύθηκε από τα σημάδια κρίσης του τελευταίου. Η αμφισβήτηση αφορούσε κυρίως τη θεσμική αναβάθμιση της αγοράς με την αντίστοιχη υποβάθμιση των συνδικαλιστικών και πολιτικών θεσμών που στήριζαν τη δημοκρατική δημόσια σφαίρα, όπως την αντιλαμβάνονταν ο

³¹³ Hayek, F.(1982), *Law, legislation and liberty : a new statement of the liberal principles of justice and political economy*, Τομ. III, Λονδίνο: Routledge, σελ.106-107.

³¹⁴ Hayek, F.(1976), *The Constitution of Liberty*, Λονδίνο: Routledge, σελ.257-260.

³¹⁵ Hayek, F. (1978), *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, Λονδίνο: Routledge, σελ.117.

³¹⁶ Hayek, F. (1982), *Law, legislation and liberty: a new statement of the liberal principles of justice and political economy*, Τομ. III, Λονδίνο: Routledge, σελ.113-115.

κεϋνσιανισμός. Απόρροια αυτής της στρατηγικής ήταν η θεσμική αποκένωση του Κοινωνικού Κράτους και η ευθεία αμφισβήτηση του ως θεσμικού συνόλου συμβιβάσιμου με τις σύγχρονες δημοκρατίες.

5.4. Εκκωφαντικές κοινωνικές μεταβολές, σιωπηλές κρατικές μεταρρυθμίσεις: Το πρόβλημα της πολιτικής διαμεσολάβησης στον μεταβιομηχανισμό και το ζήτημα της μεταρρύθμισης ως παθητικής θεσμικής προσαρμογής.

Τα αποτελέσματα της νεοφιλελεύθερης αμφισβήτησης του Κοινωνικού Κράτους τελούν ακόμη υπό συζήτηση. Αναλύσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο τη νεο-θεσμική οικογένεια θεωριών, η οποία κυριαρχεί την περίοδο του μεταβιομηχανισμού. Είδαμε εκεί ότι, η θεωρητική προβληματική που αναπτύσσεται, εκκινεί από τη διαπίστωση ότι η θεσμική αρχιτεκτονική του Κοινωνικού Κράτους εμφανίζεται εξαιρετικά ανθεκτική απέναντι στις προσπάθειες μεταρρύθμισης των νεοφιλελεύθερων κυβερνήσεων τις δεκαετίες '80-'90. Οι επιλογές που έχουν γίνει σε ιστορικό βάθος αρκετών δεκαετιών ως προς τη διαμόρφωση της θεσμικής αρχιτεκτονικής των κοινωνικών πολιτικών, τη θωρακίζουν απέναντι στη νεοφιλελεύθερη πολιτική αμφισβήτηση. Το συμπέρασμα λοιπόν είναι ότι το Κοινωνικό Κράτος παραμένει αμετάβλητο; Όπως εξετάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, οι νεο-θεσμικοί απαντούν ότι αυτό μεταβάλλεται, αλλά το πράττει σιωπηλά και κατά τη διάρκεια μακριών ιστορικών περιόδων. Οι μεταβολές δεν πηγάζουν από το εύρος και την ισχύ της πολιτικής πρωτοβουλίας, καθώς οι στοχεύσεις της έχουν μεσοπρόθεσμο χρονικό ορίζοντα και δύσκολα υπερβαίνουν τη μακρά ιστορική παράδοση των βαθιά ριζωμένων θεσμικών στοιχείων της κοινωνικής πολιτικής. Η μεταβολή λοιπόν δεν πηγάζει τόσο από την πολιτική, όσο από τις κοινωνικές δομές. Οι κοινωνικές ανάγκες που δημιουργούνται από τη μεταβολή των τελευταίων, διαβρώνουν τις βάσεις της θεσμικής αρχιτεκτονικής και τις αναδεικνύουν ως αναχρονιστικές. Σε αυτή την περίπτωση το Κοινωνικό Κράτος βρίσκεται μπροστά σε δύο επιλογές: να αναπροσαρμόσει τις θεσμικές του βάσεις για να

ανταποκριθεί στις νέες κοινωνικές ανάγκες που έχουν προκύψει από τη μεταβολή των κοινωνικών δομών ή να ενδώσει στη θεσμική του αδράνεια όποτε και θα ξεπεραστεί από τις συνθήκες.

Τόσο η θεωρία, όσο και οι πολιτικές προτάσεις για την αναβάθμιση των κρατικών πολιτικών εστιάζουν στην πρώτη επιλογή. Το ζήτημα όμως που προκύπτει είναι ότι από τη στιγμή που ο ρόλος της πολιτικής έχει εξασθενήσει ως φορέας αλλαγής, αφού προσκρούει στον σκόπελο της θεσμικής ανθεκτικότητας και οδηγεί τελικά στη δεύτερη επιλογή, τότε πώς λαμβάνεται η πρωτοβουλία για αυτήν την αλλαγή; Πρακτικά, κάθε απόπειρα μεταβολής συνδέεται αδιάρρηκτα με μία παθητική προσαρμογή των επί μέρους κοινωνικών πολιτικών απέναντι στις νέες κοινωνικές συνθήκες και στα «αντικειμενικά» προβλήματα που αυτές θέτουν. Η μετατόπιση της προβληματικής περί μεταρρύθμισης από το Κοινωνικό Κράτος συνολικά στις επί μέρους κοινωνικές πολιτικές προκύπτει για δύο λόγους. Ο πρώτος συνίσταται στη διαδικασία οικοδόμησης μεθοδολογικών εμποδίων, πάνω στην οποία στηρίχτηκε η εξέλιξη της θεωρίας για το Κοινωνικό Κράτος. Εξετάσαμε με λεπτομέρεια πώς αυτή η διαδικασία συνυφαίνεται με τη συρρίκνωση του αντικειμένου στις προνοιακές πλευρές του, και πώς ο νεο-θεσμισμός καλείται να αντιμετωπίσει, με ένα απογυμνωμένο εννοιολογικό οπλοστάσιο, ζητήματα που αφορούν τη σχέση του προνοιακού θεσμικού διακανονισμού με τη συνολικότερη κοινωνική αναπαραγωγή. Ο δεύτερος λόγος, στον οποίο και θα σταθούμε εδώ, είναι η διάρρηξη του πλαισίου πολιτικής διαμεσολάβησης των κοινωνικών ζητημάτων, πλαίσιο που όπως είδαμε αποτελούσε το μηχανισμό μετατροπής των κοινωνικών προβλημάτων σε αντικείμενα παρέμβασης της κοινωνικής πολιτικής και ως εκ τούτου συνιστούσε όρο για τη θεμελίωση και τη μεταβολή των δημόσιων πολιτικών. Σε αντίθεση με τον κεϋνσιανισμό, η μετα-βιομηχανική περίοδος χαρακτηρίζεται από την ελλειπή θεμελίωση ενός τέτοιου πλαισίου, με αποτέλεσμα να υφίσταται ένας υπολειμματικός μηχανισμός ανάδειξης των κοινωνικών ζητημάτων σε αντικείμενα προς ρύθμιση ενός ορθολογικά δομημένου συστήματος κοινωνικής πολιτικής. Με άλλα λόγια, η πολιτική δεν μετασχηματίζει πλέον τα κοινωνικά ζητήματα, αλλά τα κοινωνικά ζητήματα μετασχηματίζουν την πολιτική. Η μεταβολή αυτή, που τελικά οδηγεί στον αποχωρισμό της πολιτικής από την πρόνοια και στην αδιαμεσολάβητη

επανασύνδεση της τελευταίας με την οικονομία, συνδέεται με το καχεκτικό πλαίσιο πολιτικής διαμεσολάβησης που χαρακτηρίζει τη μεταβιομηχανική περίοδο.

Υποστηρίξαμε σε αυτό το κεφάλαιο ότι το Κοινωνικό Κράτος θεμελιώνεται σε ένα πλαίσιο πολιτικής διαμεσολάβησης των κοινωνικών ζητημάτων, το οποίο περιλαμβάνει τρεις μεταβάσεις στα επίπεδα της οικονομίας, της πολιτικής και της πρόνοιας αντίστοιχα. Στην περίπτωση του κεϋνσιανισμού, οι τρεις αυτές μεταβάσεις συντελέστηκαν σε ένα πλαίσιο διαδοχής του *laissez-faire* καπιταλισμού στην κατεύθυνση ενός κεντρικά ρυθμισμένου οικονομικού μοντέλου. Στην περίπτωση του μεταβιομηχανισμού οι τρεις μεταβάσεις στοιχειοθετούν μία ρήξη με τον κεϋνσιανισμό, με την έννοια ότι ακολουθούν έναν εντελώς διαφορετικό τρόπο θεμελίωσης. Ενώ το κεϋνσιανο πλαίσιο πολιτικής διαμεσολάβησης συγκροτούσε ένα σύστημα και θεμελιώνονταν σε συνολικές κοινωνικές κατηγορίες, αντίθετα στον μεταβιομηχανισμό παρατηρούμε μία επιστροφή στον μεθοδολογικό ατομισμό, ο οποίος πλαισιώνεται από ασταθείς και προσωρινούς θεσμικούς διακανονισμούς. Ας εξετάσουμε πώς συντελείται αυτή η μετάβαση.

Είδαμε προηγουμένως ότι η περίοδος του βιομηχανισμού διακρίνονταν από την επικράτηση καθετοποιημένων δομών φορντικής παραγωγής, οι οποίες δημιούργησαν μία δυναμική για μερικό οικονομικό προγραμματισμό έξω από τα όρια της αγοράς. Η εξέλιξη αυτή συνοδεύτηκε, στο επίπεδο της οικονομικής θεωρίας, από μία εξασθένηση του μεθοδολογικού ατομισμού προς όφελος κοινωνικά προσανατολισμένων οικονομικών κατηγοριών. Η τάση αυτή αντιστρέφεται πλήρως με την έλευση του μεταβιομηχανισμού, όπου η έμφαση δίδεται πλέον στον τριτογενή τομέα παραγωγής και στην οικονομία της γνώσης. Η κυρίαρχη τάση είναι τώρα οι αποκεντρωμένες, μη-ιεραρχικές δομές παραγωγής, ενώ ξαναγίνεται κομβικός ο ρόλος των αγορών και των ατομικών επιλογών. Στο κέντρο της ανάλυσης έρχεται η εταιρία, ως το βασικό κύτταρο της οικονομικής ζωής, και οι σχέσεις που αυτή αναπτύσσει με το ευρύτερο θεσμικό πλαίσιο και με τους υπόλοιπους οικονομικούς δρώντες³¹⁷. Σε μία εποχή πολυπολιτισμού, όπου τα κράτη ανταγωνίζονται για την κατοχύρωση ενός σταθερού μεριδίου στην παγκόσμια αγορά, το ζητούμενο είναι η οικοδόμηση

³¹⁷ Hall,P. Soskice,D.(2001), “An Introduction to Varieties of Capitalism” εις Idem. *Varieties of capitalism: the institutional foundations of comparative advantage*, Οξφόρδη: Oxford University Press, σελ.28-33.

θεσμικών συμπληρωματικοτήτων ανάμεσα στις εταιρίες και τα κοινωνικά περιβάλλοντα. Μόνο με αυτόν τον τρόπο θα καταφέρουν οι εθνικές οικονομίες να οικοδομήσουν εκείνα τα συγκριτικά πλεονεκτήματα, ώστε να εδραιώσουν τη θέση τους στο ρευστό παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον³¹⁸. Σε αυτό το πλαίσιο μεταβάλλεται ριζικά και ο ρόλος του κράτους. Ενώ την περίοδο του κεϋνσιανισμού η κρατική παρέμβαση στόχευε στη εναρμόνιση της οικονομικής δραστηριότητας των δρώντων με τους στόχους της κοινωνικής αναπαραγωγής, τώρα αρκείται στην οικοδόμηση δικτύων που θα διευκολύνουν την επικοινωνία ανάμεσα στους δρώντες της οικονομίας. Ουσιαστικά, το καθήκον των νέων αυτών διακυβερνητικών δομών είναι η διαμόρφωση του θεσμικού πλαισίου της κοινωνίας κατά τέτοιο τρόπο, ώστε οι επιχειρηματικές μονάδες να οδηγούνται από αυτό στη λήψη των βέλτιστων αποφάσεων³¹⁹.

Εκτός από τη θεσμική μεταλλαγή των κρατικών πολιτικών, οι συνθήκες της μεταβιομηχανικής οικονομίας επιφέρουν και ριζικές αλλαγές στη στοχοθεσία τους. Οι υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης υποχωρούν το ίδιο κι η παραγωγικότητα, ενώ τα υψηλά επίπεδα ανεργίας, ειδικά του ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού, αποτελούν μία μόνιμη συνιστώσα των μετα-βιομηχανικών οικονομιών. Κοντολογίς η επίτευξη της πλήρους απασχόλησης εγκαταλείπεται ως δημοσιονομικός στόχος και ως εκ τούτου παρατηρείται μία μετατόπιση από τις πολιτικές της ζήτησης σε αυτές της προσφοράς, που συνδέονται με περιοριστική εισοδηματική πολιτική και δημοσιονομική πειθαρχία³²⁰. Έτσι, το κεϋνσιανό σύστημα δημόσιας πολιτικής, που όπως είδαμε βασίζονταν στην επίτευξη υψηλών ρυθμών ανάπτυξης, μέσα από την επιδίωξη της πλήρους απασχόλησης, την ενίσχυση της ζήτησης και τους ελλειμματικούς προϋπολογισμούς, αντικαθίσταται από ένα μοντέλο πολιτικής που έχει γίνει γνωστό ως μεταβιομηχανικό τρίλημμα. Σύμφωνα με αυτό, ένα πολιτικό σύστημα οφείλει να ισορροπήσει ανάμεσα στη μισθολογική ισότητα, το επίπεδο απασχόλησης και στο

³¹⁸ Amable, B. (2005), *Les Cinq Capitalismes: Diversité des systèmes économiques et sociaux dans la mondialisation*, Παρίσι: Editions du Seuil, σελ. 68-72, και Coates, D. (2005) "Paradigms of explanation" in Idem. (επιμ.), *Varieties of Capitalism, Varieties of Approaches*, Λονδίνο: Palgrave.

³¹⁹ Αντί πολλών βλ. Pierre, J. Peters, G. (2000), *Governance, Politics and the State*, Νέα Υόρκη: St Martin's Press.

³²⁰ Βλ. Hemerijck, A. Schludi, M. (2000), "Sequences of Policy Failures and Effective Policy Responses", εις Scharpf, Schmidt, V. (επιμ.) (2000), *Welfare and Work in the open economy*, Τομ. I, Οξφόρδη: Oxford University Press, σελ. 135-136.

μέγεθος του ελλείμματος του προϋπολογισμού. Η βασική ιδέα έγκειται στο ότι το πολιτικό σύστημα, λόγω των παγκόσμιων χρηματοπιστωτικών συνθηκών και τους περιορισμούς της οικονομίας των υπηρεσιών, αδυνατεί να επιτύχει ταυτόχρονα και τους τρεις στόχους, οπότε πρέπει κάθε φορά να θυσιάσει κάποιον³²¹. Με αυτήν την έννοια αναδεικνύονται τρεις εναλλακτικές. Η πρώτη είναι να επικρατήσει μία σχετική ισότητα στους μισθούς, να διατηρηθεί σε χαμηλό επίπεδο η απασχόληση και να παραμείνει ισοσκελισμένος ο προϋπολογισμός. Αυτή είναι περίπου η συνταγή στα κορπορατιστικά μοντέλα της ηπειρωτικής Ευρώπης. Η έμφαση εδώ δίνεται στη διατήρηση ενός υψηλού μισθολογικού επιπέδου σε ένα εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό, ενώ παράλληλα αποθαρρύνεται η συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας, με αποτέλεσμα αυτές να αναλαμβάνουν προνοιακές λειτουργίες στο σπίτι ελαφρύνοντας με τον τρόπο αυτό τις κρατικές δαπάνες³²². Η δεύτερη εναλλακτική είναι να επικρατήσει ανισότητα στους μισθούς, αυξημένο επίπεδο απασχόλησης και ισοσκελισμένος προϋπολογισμός. Εδώ η επέκταση της απασχόλησης συντελείται με ευέλικτες, και κακοπληρωμένες μορφές εργασίας στον τομέα των υπηρεσιών, όπου και απασχολείται το ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό. Εφόσον μερίδες του πληθυσμού, που κανονικά θα αναπαράγονταν μέσα από τις προνοιακές πολιτικές, φυτοζωούν τώρα μέσα στην αγορά, ο κρατικός προϋπολογισμός ελαφρύνεται από ένα τμήμα των μεταβιβαστικών πληρωμών και έτσι παραμένει ισοσκελισμένος. Αυτό το μείγμα πολιτικής το συναντάει κανείς/καμία στον αγγλοσαξονικό κόσμο με χαρακτηριστικό παράδειγμα τις πολιτικές εργασιακής ανταποδοτικότητας³²³. Τέλος, η τρίτη εναλλακτική προβλέπει σχετική ισότητα στους μισθούς, υψηλό επίπεδο απασχόλησης και ελλειμματικό προϋπολογισμό. Εδώ η επέκταση της απασχόλησης διενεργείται μέσα από το κράτος. Οι γυναίκες ενθαρρύνονται να εργαστούν αφενός με την ανάπτυξη υποστηρικτικών κοινωνικών πολιτικών (βρεφονηπιακοί σταθμοί κ.τ.λ) και αφετέρου με την απασχόλησή τους σε αυτές τις ίδιες τις κοινωνικές πολιτικές. Η

³²¹ Inversen, T. (2005), *Capitalism, Democracy and Welfare*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press, σελ. 247-248.

³²² Βλ. Bleses, P. Kaiser, M. (2004), *The dual transformation of the German welfare state*, Λονδίνο: Palgrave, σελ. 119-140.

³²³ Για τις συγκεκριμένες πολιτικές στην περίπτωση της Βρετανίας βλ. Cressey, P. (1999), "New Labor and Employment, training and employee relations", εις Powell, M. (επιμ.) (1999), *New Labour, New Welfare State?*, Μπρίστολ: Policy Press.

κρατική ενίσχυση της απασχόλησης επιφέρει και τα ανάλογα ελλείμματα στον κρατικό προϋπολογισμό³²⁴.

Όλα τα παραπάνω καταδεικνύουν πως οι οικονομικές συνθήκες του μεταβιομηχανισμού τροποποιούν τόσο τους στόχους, όσο και τη θεσμική διάρθρωση των δημοσίων πολιτικών. Για την ακρίβεια, αυτές οι νέες συνθήκες παρεμποδίζουν την οργάνωση των δημόσιων πολιτικών γύρω από ένα σύστημα πολιτικής, εφόσον οι στόχοι που επιβάλλουν δεν είναι στόχοι συνολικής κοινωνικής αναπαραγωγής αλλά αποσπασματικές στοχεύσεις, οι οποίες χρήζουν ειδικών και *ad hoc* ρυθμίσεων. Ανάλογες είναι και οι μεταβάσεις στο επίπεδο της πολιτικής. Αυτές εγγράφονται στη γενικότερη τάση εξασθένησης τόσο των πολιτικών οργανώσεων, όσο και των πολιτικών ιεραρχιών μπροστά στην ανάδυση της εξατομίκευσης που χαρακτηρίζει σε μεγάλο βαθμό τα σύγχρονα πολιτικά συστήματα. Δύο είναι τα βασικά σημεία μετάβασης από το κεϋνσιανό πλαίσιο πολιτικής διαμεσολάβησης. Το πρώτο έγκειται στο γεγονός ότι οι πολιτικές ιεραρχίες αδυνατούν να θεμελιώσουν ένα μονοπώλιο στην παραγωγή γνώσης σχετικά με τα κοινωνικά ζητήματα, στη βάση της αντιπροσωπευτικής πολιτικής δομής. Είδαμε ότι απέναντι στην κυβέρνηση προτείνεται η διακυβέρνηση, δηλαδή η αξιοποίηση της διάχυτης γνώσης μέσα από την οικοδόμηση δικτύων. Το δεύτερο σημείο έχει να κάνει με την εξασθένηση των πολιτικών κομμάτων. Ειδικά στην περίπτωση του Κοινωνικού Κράτους, τα πολιτικά κόμματα εμφανίζονται ως εξαιρετικά αδύναμοι παίκτες στη διαμόρφωση της κοινωνικής πολιτικής, με την έννοια ότι αδυνατούν να πλαισιώσουν πολιτικά τις κοινωνικές ταυτότητες αλλά και τους κοινωνικούς κινδύνους που συνδέονται με αυτές. Τόσο οι πρώτες, όσο και οι δεύτερες είναι σε τέτοιο βαθμό κερματισμένοι, ώστε οποιαδήποτε προσπάθεια πολιτικής συνάρθρωσης τους με παραδοσιακούς όρους πέφτει στο κενό³²⁵. Με δεδομένες αυτές τις δύο μεταβάσεις, η έμφαση μετατίθεται στις πολιτικές προτιμήσεις των εκλογέων και στο πώς αυτές

³²⁴ Kiander, J. (2005), "Growth and Employment in the Nordic Welfare States in the 1990's: A tale of crisis and revival" εις Kangas, O. Palme, J. (επιμ.) (2005), *Social Policy and economic development in Nordic Countries*, Λονδίνο: Palgrave.

³²⁵ Βλ. Keman, H. Kersbergen, K. Vis, B. (2006), "Political parties and New Social Risks, the double backlash against Social Democracy and Christian Democracy", εις Armingeon, K. Bonoli, G. (επιμ.) (2006), *The Politics of post-Industrial Welfare States. Adapting post-war social policies in New Social Risks*, Λονδίνο: Routledge. Pierson, P. (2000), "Coping with permanent austerity, Welfare State restructuring in affluent democracies", εις Pierson, P. (επιμ.) (2000), *The New Politics of the Welfare State*, Οξφόρδη: Oxford University Press

αποτυπώνονται σε κάθε συγκυρία. Ωστόσο, η έμφαση που δίνεται στις προτιμήσεις του εκλογικού σώματος σε σχέση με τη διαμόρφωση της κοινωνικής πολιτικής κρύβει μία αντίφαση. Ενώ οι νέες κοινωνικές συνθήκες οδηγούν σε αυτήν την εξατομικευμένη πολιτική δράση, διότι μόνο αυτή δύναται να νοσηματοδοτήσει πολιτικά τον κοινωνικό κερματισμό, εν τούτοις το Κοινωνικό Κράτος παραμένει εξαιρετικά δημοφιλές με το εκλογικό σώμα και ως έχουν απαξιωθεί πολιτικά τα θεσμικά στηρίγματά του. Συνεπώς, τη στιγμή που οι μεταβιομηχανικές κοινωνικές συνθήκες πυροδοτούν την ανάγκη αλλαγής, το εκλογικό σώμα, το οποίο συνιστά προϊόν αυτών των συνθηκών, ευνοεί τη διατήρηση των κοινωνικών προγραμμάτων του Κοινωνικού Κράτους. Οποιαδήποτε προσπάθεια μεταρρύθμισης καλείται να ισορροπήσει ανάμεσα στις προτιμήσεις του εκλογικού σώματος και στις αναγκαίες αλλαγές που επιβάλλει ο μεταβιομηχανισμός³²⁶.

Παράλληλη ενίσχυση της εξατομίκευσης παρατηρείται και στο προνοιακό επίπεδο, όπου κυρίαρχο ρόλο διαδραματίζει η μεταβολή στη φύση των κοινωνικών κινδύνων λόγω της μετάβασης στη μεταβιομηχανική οικονομία των υπηρεσιών. Στην περίοδο του κεϋνσιανισμού είχαμε την οικοδόμηση μίας κοινωνίας της ασφάλειας. Επειδή ο κοινωνικός κίνδυνος ήταν αστάθμητος και η δυσκολία υπολογισμού του μεγάλη, οικοδομήθηκε ένα θεσμικό πλαίσιο επιφορτισμένο με την προστασία των πολιτών μέσα από την ισομερή κατανομή του στις επιμέρους κοινωνικές ομάδες ³²⁷. Τα πράγματα αντιστρέφονται στη μεταβιομηχανική εποχή, όπου δεν μιλάμε πλέον για κοινωνικούς κινδύνους αλλά για διακινδύνευση, δηλαδή για κινδύνους όχι αναπάντεχους αλλά γνωστούς, οι οποίοι λόγω της κανονικότητάς τους επιδέχονται ενεργητική αντιμετώπιση. Η έμφαση σε αυτήν την περίπτωση δεν δίνεται στην προστασία αλλά στην πρόληψη του κοινωνικού κινδύνου. Σε αυτή τη βάση προτείνεται η οικοδόμηση ενός «νοήμοντος» κοινωνικού κράτους, το οποίο σε ένα πρώτο επίπεδο θα ενθαρρύνει ενεργητικές πολιτικές πρόληψης κινδύνων αντί για προστασία³²⁸. Σε ένα δεύτερο επίπεδο θα οικοδομεί τις αναγκαίες θεσμικές

³²⁶ Pierson. P.(2000), "Coping with permanent austerity, Welfare State restructuring in affluent democracies", εις Pierson, P.(επιμ.)(2000), *The New Politics of the Welfare State*, Οξφόρδη: Oxford University Press.

³²⁷ Rosanvalon, P. (1995/2001), *Το Νέο Κοινωνικό Ζήτημα*, Αθήνα: Μεταίχμιο, σελ. 39.

³²⁸ Commission on Social Justice, (1994), *Social Justice, Strategies for National Renewal*, Λονδίνο: Vintage, σελ.222-232, και Field, F.(1998), *Reflections on Welfare Reform*, Λονδίνο: The Social Market Foundation.

συμπληρωματικότητες για την ενίσχυση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων κάθε χώρας, θα είναι δηλαδή ένα κράτος κοινωνικής επένδυσης³²⁹. Ο διαχωρισμός των πολιτικών ανάμεσα σε αυτές που ασχολούνται με την αποδοτική αξιοποίηση του κοινωνικού κεφαλαίου και σε αυτές που ασχολούνται με τους προνοιακούς κινδύνους, διχотоμεί το Κοινωνικό Κράτος και δημιουργεί δύο ταχύτητες πολιτικών, οι οποίες τελικά διαρρηγνύουν και το πολιτικό πλαίσιο θεμελίωσης του τελευταίου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της διαδικασίας αποτελεί η αντιμετώπιση των προνοιακών πολιτικών στην προβληματική του *τρίτου δρόμου*. Εκεί επιχειρείται η σύνδεση των παραδοσιακών προνοιακών πολιτικών με ένα στοιχείο πολιτικής ανελευθερίας που χρήζει μεταρρύθμισης. Σύμφωνα με αυτό το επιχείρημα, το Κοινωνικό Κράτος προέρχεται κατά βάση από την κοινωνική νομοθεσία του καθεστώτος Bismarck, ενώ μεταπολεμικά αυτός ο προνοιακός πυρήνας συμπληρώθηκε από τις κεϋνσιανές οικονομικές διαστάσεις που προσέδωσε στο θεσμό η σοσιαλδημοκρατία. Με δεδομένη την παραπάνω ιστορική πορεία:

«Η πολιτική του τρίτου δρόμου αναγνωρίζοντας την προβληματική ιστορία του κράτους πρόνοιας, είναι υποχρεωμένη να αποδεχθεί ορισμένες από τις επικρίσεις της δεξιάς εναντίον του. Εξαρτώμενο καθώς είναι από μία διανομή της ωφέλειας προς τα κάτω είναι ουσιαστικά αντιδημοκρατικό³³⁰».

Η αντιδημοκρατικότητα και η πολιτική ανελευθερία αυτού του προνοιακού πυρήνα καθίσταται εμφανέστερη τώρα που έχει απογυμνωθεί από τον κεϋνσιανό μανδύα και έχει δύο διαστάσεις. Η πρώτη διάσταση έγκειται στον πατερναλισμό, κληροδότημα του Bismarck, που διατρέχει την πρόνοια, με την έννοια ότι αυτή περιορίζει την προσωπική αυτονομία και καλλιεργεί την εξάρτηση του δικαιούχου από τα επιδόματα. Η δεύτερη διάσταση έχει να κάνει με το κόστος ευκαιρίας που συνεπάγεται για το κοινωνικό σύνολο η επέκταση των προνοιακών δικαιωμάτων, με την έννοια ότι αυτή απορροφά πόρους που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε περισσότερο αποδοτικές χρήσεις. Στη σκιά αυτών των δύο διαστάσεων τα δικαιώματα υποβιβάζονται από θεσμικές κρυσταλλώσεις αξιών κοινωνικής αλληλεγγύης, όπως συνέβαινε στο κεϋνσιανό σύστημα πολιτικής, σε εκ περιτροπής συμβόλαια ανάμεσα στο κράτος και τα μεμονωμένα άτομα. Η έμφαση μετατοπίζεται

³²⁹ Giddens, A.(1998/2005), *Ο Τρίτος Δρόμος*, Αθήνα: Πόλις, σελ.138-141.

³³⁰ *Ibid.* σελ.157.

στις ατομικές υποχρεώσεις που αποκτούν οι δικαιούχοι της πρόνοιας απέναντι στο κράτος και την κοινότητα, κατάσταση που αποδίδεται πιστά από το σύνθημα «κανένα δικαίωμα δίχως υποχρεώσεις³³¹». Με βάση αυτή την αρχή σχεδιάστηκε ένα σύνολο προνοιακών πολιτικών, από το Νέο συμβόλαιο για την ευημερία μέχρι το νόμο περί εργασιακής ανταποδοτικότητας, που κατοχύρωσε θεσμικά αυτό το καθεστώς δυϊσμού στις πολιτικές του Κοινωνικού Κράτους³³². Αυτό το νέο καθεστώς προσανατολίζονταν στην ενίσχυση εκείνων των στοιχείων που προωθούσαν καλύτερα τις θεσμικές συμπληρωματικότητες κάθε χώρας στην προοπτική ενίσχυσης των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της, όπως αυτά κατανοούνταν από τις εκάστοτε πολιτικές ηγεσίες, και στην περιστολή όσων προνοιακών στοιχείων θεωρούνταν ότι αποτελούσαν πρόσκομμα στην οικοδόμηση των ανωτέρω θεσμικών συμπληρωματικότητων.

Συγκεφαλαιώνοντας, η περίοδος του μεταβιομηχανισμού διακρίνεται από έναν κερματισμό των πολιτικών του Κοινωνικού Κράτους. Κερματισμός που οφείλεται, αφενός, στη διάβρωση των κοινωνικών συλλογικοτήτων, η οποία με τη σειρά της οδηγεί στην εξατομίκευση των κοινωνικών κινδύνων και άρα στη διάσπαση των κοινωνικών πολιτικών, και, αφετέρου, στην έλλειψη στοχοθεσίας που να συνδέει τις επί μέρους πολιτικές σε ένα σύστημα προσανατολισμένο στη συνολικότερη κοινωνική αναπαραγωγή. Ο κερματισμός αυτός συνοδεύεται από την αποκένωση του πολιτικού πλαισίου διαμεσολάβησης των κοινωνικών ζητημάτων, με την έννοια ότι η υπονόμηση των πολιτικών συλλογικοτήτων και η άνοδος της εξατομίκευσης οδηγεί σε μία αποσπασματική και *ad hoc* πλαισίωσή τους.

Η καχεξία του μεταβιομηχανικού πλαισίου πολιτικής διαμεσολάβησης αποτελεί η ίδια ένδειξη του μεγέθους της μεταβολής του Κοινωνικού Κράτους από την κεϋνσιανή περίοδο σε αυτήν της αναδιάρθρωσης, αλλά παράλληλα αδυνατεί να θεματοποιήσει τις δυνατότητες και τα όρια της μεταρρύθμισης του θεσμού σήμερα. Κωδικοποιούμε τους λόγους αυτής της αδυναμίας όπως διατυπώθηκαν παραπάνω.

Η βιβλιογραφία σχετικά με τον μεταβιομηχανισμό καταλήγει ουσιαστικά και πίσω από τις γραμμές, στο συμπέρασμα ότι έχουν εκλείψει οι όροι για την κατανόηση

³³¹ *Ibid.* σελ.95.

³³² Βλ. ενδεικτικά Cm 3805, *New ambitions for our country: A new contract for welfare* και τη συζήτηση στο Haskins,R.(2006), *Work over Welfare, the inside story of the 1996 Welfare Reform Law*, Ουάσινγκτον: Brookings institution.

του Κοινωνικού Κράτους ως συστήματος δημόσιας πολιτικής. Συνεπώς, οποιαδήποτε μεταρρυθμιστική προσπάθεια είναι αποσπασματική και αφορά επιμέρους πολιτικές, όσο και αν σε διακηρυκτικό επίπεδο το αντικείμενο της μεταρρύθμισης ορίζεται το Κοινωνικό Κράτος συνολικά.

Η καχεξία του πλαισίου πολιτικής διαμεσολάβησης των κοινωνικών ζητημάτων καταδεικνύει ότι οι επιχειρούμενες μεταρρυθμίσεις δεν διαθέτουν συγκροτημένο πολιτικό υποκείμενο. Η μεταρρυθμιστική ατζέντα δεν καθορίζεται πλέον από τις πολιτικές και τις κοινωνικές δυνάμεις, αλλά από τις αντικειμενικές προκλήσεις που θέτουν οι μεταβιομηχανικές συνθήκες στη λειτουργία των κοινωνικών συστημάτων. Στην ουσία, βρισκόμαστε ενώπιον ενός αιτήματος παθητικής προσαρμογής των δεύτερων στις πρώτες, και η μοναδική πολιτική διακύβευση έγκειται στο πώς το εκλογικό σώμα θα συμβιβαστεί με την αναγκαιότητα αυτής της παθητικής προσαρμογής.

Κατακερματισμός και παθητικότητα είναι τα δύο βασικά χαρακτηριστικά που συσκοτίζουν τη μελέτη της μεταρρυθμιστικής διαδικασίας των προνοιακών θεσμικών διακανονισμών στην περίπτωση του μεταβιομηχανισμού. Ενώ στο πλαίσιο του τελευταίου διατυπώνεται συνεχώς η ανάγκη για διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις και υπάρχει μία ξεκάθαρη τοποθέτηση των προβλημάτων, εντούτοις αυτά δεν συνοδεύονται από ανάλογες συνολικές λύσεις παρά μόνο από επί μέρους θεσμικές αναπροσαρμογές. Αυτό συμβαίνει διότι ένα μεγάλο μέρος της πολιτικής του Κοινωνικού Κράτους, όπως η αναδιανομή, το ζήτημα της αλληλεγγύης, αλλά και ο επιμερισμός των κοινωνικών κινδύνων, έχει υποβαθμιστεί στη δημόσια ατζέντα και έχει συνδεθεί με ένα παρωχημένο μοντέλο κοινωνικής πολιτικής. Επιπλέον, η παθητικότητα, που υποκρύπτει και μία τελεολογία της θεσμικής προσαρμογής, εστιάζει το πρόβλημα της διεκπεραίωσης της μεταρρύθμισης στο πώς ειδικοί και πολιτικές ηγεσίες θα πείσουν το εκλογικό σώμα για τη δεδομένη ανάγκη θεσμικής αναπροσαρμογής των προνοιακών διακανονισμών. Μιλάμε, δηλαδή, για απόσυρση του Κοινωνικού Κράτους σε μία διαδικαστική νομιμοποίηση. Μελετώντας τις σοσιαλδημοκρατικές θεωρίες, στο τρίτο κεφάλαιο, είδαμε ότι οι αιτίες για την ανάπτυξη κοινωνικών πολιτικών εστιάζονταν στην πολιτική οργάνωση των κοινωνικών αιτημάτων, ενώ η ψήφος του εκλογικού σώματος ήταν απλά η κατάληξη

αυτής της διαδικασίας, ένας επί μέρους πόρος εξουσίας. Οι όροι έχουν αντιστραφεί. Πλέον, η επιρροή του εκλογικού σώματος αναδεικνύεται σε καθοριστικό παράγοντα για την έκβαση μίας μεταρρύθμισης, ωστόσο ο ρόλος του περιορίζεται στην απλή επικύρωση των προτεινόμενων αλλαγών.

Ο περιορισμός της πολιτικής στα όρια μίας διαδικαστικής νομιμοποίησης αναδεικνύει στο προσκήνιο τον ρόλο των θεσμών. Ανάλογα με τις ιεραρχήσεις που αυτοί θέτουν, αλλά και τους περιορισμούς στο πλαίσιο των οποίων λειτουργούν, προκύπτουν διαφορετικές μεταρρυθμιστικές διαδρομές για τις επί μέρους κοινωνικές πολιτικές. Διαδρομές που οριοθετούνται, όπως είδαμε, από τις ανάγκες για οικοδόμηση θεσμικών συμπληρωματικοτήτων ώστε να αναπτυχθούν τα συγκριτικά πλεονεκτήματα, από τις προτιμήσεις του εκλογικού σώματος και, τέλος, από τη θεσμική αρχιτεκτονική του πολιτικού συστήματος, δηλαδή από το κατά πόσο αυτή παρέχει τη δυνατότητα για την απόσπαση συναίνεσης σε σχέση με τη θεσμική προσαρμογή. Ωστόσο, αυτές οι κερματισμένες διαδρομές μεταρρύθμισης αδυνατούν να καταγράψουν τα όρια και τα ουσιαστικά αποτελέσματα των μεταρρυθμιστικών προσπαθειών, εφόσον η σύνδεση των επιμέρους κοινωνικών πολιτικών με το Κοινωνικό Κράτος και τις λειτουργίες του είναι προβληματική. Μία τέτοια σύνδεση καθίσταται δυνατή μόνο με την επαναφορά της πολιτικής στην έννοια του Κοινωνικού Κράτους, δηλαδή μέσα από τον απεγκλωβισμό της από τη διαδικαστική νομιμοποίηση και την επανασύνδεσή της με πολιτικές που έχουν να κάνουν με την ευρύτερη κοινωνική αναπαραγωγή και δεν περιορίζονται στο επίπεδο της ανακύκλωσης μίας θεσμικής λογικής.

5.5. Πέρα από την παθητικότητα: επανεισάγοντας την πολιτική ως παράγοντα θεσμικής μεταβολής.

Ολοκληρώνουμε το τελευταίο κεφάλαιο αυτής της μελέτης με τη συνοπτική διατύπωση ενός εναλλακτικού θεωρητικού πλαισίου που φιλοδοξεί να προσεγγίσει το ζήτημα της μεταρρύθμισης κάτω από την οπτική μία συνολικής θεώρησης του Κοινωνικού Κράτους, η οποία θα υπερβαίνει τον κερματισμό του μεταβιομηχανισμού

και τον θεωρητικών προβληματικών που αναπτύσσονται στο εσωτερικό αυτού. Σε αυτή την προσπάθεια θα επιχειρήσουμε να συνθέσουμε πτυχές των μεθοδολογικών εργαλείων που αναπτύχθηκαν στα δύο προηγούμενα κεφάλαια. Το επιχείρημα θα κινηθεί σε δύο επίπεδα. Το πρώτο αφορά τη θεμελίωση του Κοινωνικού Κράτους, ποικίλες πτυχές της οποίας διερευνήσαμε διεξοδικά στα τρία πρώτα κεφάλαια. Το δεύτερο έχει σχέση με τις εκβάσεις της κοινωνικής πολιτικής, προνομιακό αντικείμενο των νεο-θεσμικών προσεγγίσεων, όπως τις αναλύσαμε στο τέταρτο κεφάλαιο. Στόχος είναι η διερεύνηση των συνδέσεων αυτών των δύο επιπέδων και το πώς αυτές οι συνδέσεις επηρεάζουν τα όρια και τη μορφή των επιχειρούμενων μεταρρυθμίσεων.

Ξεκινάμε από το πρώτο επίπεδο. Στα προηγούμενα κεφάλαια εξετάσαμε κατά βάση τρεις πηγές θεμελίωσης της κοινωνικής πολιτικής. Η πρώτη επιστράτευε την έννοια του συστήματος. Τα κοινωνικά συστήματα διαφοροποιούσαν τις δομές τους και από αυτή τη διαφοροποίηση προέκυπταν προβλήματα εναρμόνισης των επιμέρους υποσυστημάτων, τα οποία καλύπτονταν με την ανάπτυξη των προνοιακών λειτουργιών. Είδαμε ότι αυτός ο τρόπος θεμελίωσης υπονομεύτηκε ύστερα από την ανοιχτή αμφισβήτηση της τελεολογίας που εμπεριέχονταν στην έννοια της κοινωνικής διαφοροποίησης, αλλά και λόγω του γεγονότος ότι το συνολικό σύστημα διατρέχονταν από λογικές αντιφάσεις, οι οποίες οξύνονταν περαιτέρω από τις προνοιακές λειτουργίες. Η δεύτερη πηγή αναφέρονταν στον ρόλο των κοινωνικών δυνάμεων. Εδώ, οι κοινωνικές πολιτικές προέκυπταν είτε από τις διεκδικήσεις της εργατικής τάξης, είτε από τις ανάγκες της κεφαλαιακής συσσώρευσης. Όπως, όμως μελετήσαμε στο δεύτερο κεφάλαιο, η αναπαραγωγή του κοινωνικού κράτους στη βάση αυτών των όρων είναι εξαιρετικά προβληματική διότι εγκολπώνει, αντί να επιλύει, τις λογικές αντιφάσεις του καπιταλιστικού συστήματος και πέφτει έτσι σε μία κρίση νομιμοποίησης. Επιπλέον, οι ίδιοι οι όροι διαβρώνονται, εφόσον αλλάζει δραματικά η σύνθεση των κοινωνικών κατηγοριών και μαζί με αυτή οι δυνατότητες πολιτικής κινητοποίησής τους. Τέλος, η τρίτη πηγή αναδεικνύει τον ρόλο της κρατικής ορθολογικότητας. Σε αυτήν την περίπτωση η γραφειοκρατία διαδραματίζει κεντρικό ρόλο ως προς τον σχεδιασμό και την υλοποίηση των προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής επεκτείνοντας έτσι τα όρια της κρατικής παρέμβασης. Με την

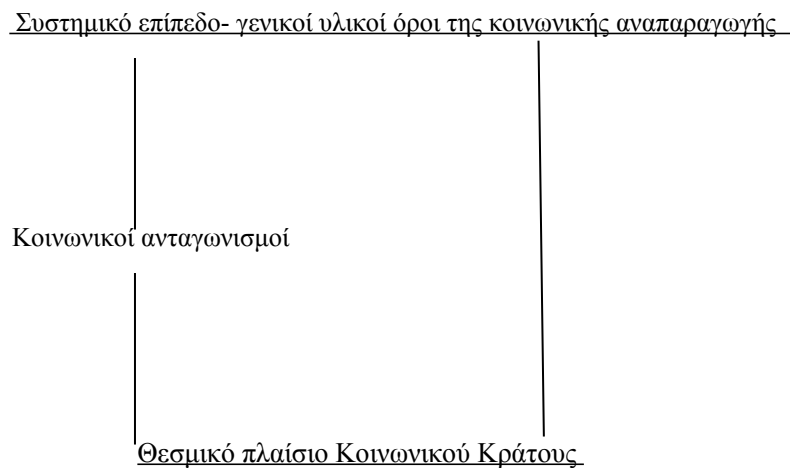
εξασθένηση των κρατικών γραφειοκρατιών και τη μετατόπιση των ορίων δημόσιου/ιδιωτικού εκτοπίστηκε και αυτή η πηγή θεμελίωσης, ενώ το διάδοχο μοντέλο, αυτό του νεο-θεσμικού, δεν επιχείρησε να αναζητήσει νέες μορφές θεμελίωσης, αλλά επικέντρωσε κυρίως στις εκβάσεις των δημόσιων πολιτικών και στο πώς αυτές ανατροφοδοτούσαν την ανάπτυξη μίας αυτόνομης θεσμικής δυναμικής.

Ας δούμε πώς μπορούμε να συνθέσουμε εκ νέου αυτές τις τρεις αλληλοαποκλειόμενες πηγές θεμελίωσης σε μία κοινή προοπτική. Εκκινώντας από την έννοια του συστήματος, δεν θεωρούμε ότι αυτό συνδέεται με την κατανόηση της υλικότητας του Κοινωνικού Κράτους ως συστήματος λειτουργιών. Ως σύστημα λογίζουμε τον τρόπο διασύνδεσης εκείνων των πρωταρχικών υλικών όρων- εργασία, εκπαίδευση, προστασία από κοινωνικούς και φυσικούς κινδύνους, προστασία περιβάλλοντος- που εξασφαλίζουν την κοινωνική αναπαραγωγή³³³. Η ορθή διευθέτηση αυτών των όρων, δηλαδή εκείνη που θα τους προστατεύει από ενδεχόμενες απειλές, συνιστά το αντικείμενο του Κοινωνικού Κράτους. Επειδή αυτοί οι όροι είναι γενικοί, προτείνονται διαφορετικές διαδρομές υποστασιοποίησής τους σε αντικείμενα προς πολιτική ρύθμιση. Η πρώτη διαδρομή, με την οποία έχουμε διασταυρωθεί σε αυτή τη μελέτη, ειδικά στο δεύτερο κεφάλαιο, είναι η αδιαμεσολάβητη ρύθμιση των συγκεκριμένων όρων. Σε αυτή την περίπτωση έχουμε μία αυτόματη θεσμική θεμελίωση που προκύπτει ως αυτοπροστασία των συστημικών όρων αναπαραγωγής, όταν η ύπαρξή τους απειλείται από την ίδια τη λειτουργία του συστήματος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εδώ είναι η σχεδόν αυτόματη ανάπτυξη εξωαγοραίων θεσμών για την προστασία της κοινωνικής συνοχής απέναντι στην ηγεμονία της αγοράς, διαδικασία που την περιγράφει θαυμάσια ο Polanyi³³⁴. Αντίστοιχη διαδρομή προτείνεται και από τις διάφορες αναγνώσεις του τρόπου με τον οποίο ο Marx συνάγει την κρατική ρύθμιση των ορίων της εργάσιμης ημέρας. Εδώ, η απειλή της εξάντλησης των υλικών όρων αναπαραγωγής του κεφαλαίου μέσα από την ίδια τη διαδικασία της κεφαλαιακής συσσώρευσης, που εκφράζεται με την υπερεκμετάλλευση της εργασιακής δύναμης, δημιουργεί τις προϋποθέσεις για τη

³³³ Psychopedis, K. (1995), "Emancipating Explanation", εις Bonefeld, W. Gunn, R. Psychopedis, K. (επιμ.) (1995), *Open Marxism 3*, Λονδίνο: Pluto Press, σελ.32.

³³⁴ Polanyi, K. (1944/1957): *The Great Transformation*, Βοστώνη: Beacon Press, σελ.201.

θεμελίωση κανονιστικών ρυθμίσεων που εξασφαλίζουν την προστασία της ικανότητας προς εργασία³³⁵. Η δεύτερη διαδρομή, πτυχές της οποίας αναλύσαμε εκτεταμένα στο τρίτο κεφάλαιο, συνίσταται στην πολιτική διαμεσολάβηση των γενικών υλικών όρων και τη συνακόλουθη μετατροπή τους σε θεσμούς του Κοινωνικού Κράτους. Η πολιτική διαμεσολάβηση προκύπτει από τη διαφωνία των κοινωνικών δυνάμεων τόσο σε σχέση με τη μορφή που θα λάβει η διευθέτηση των γενικών υλικών όρων, δηλαδή αν αυτή θα είναι δημόσια ή ιδιωτική και σε ποιο βαθμό, όσο και στο περιεχόμενο των ίδιων των όρων. Η έκβαση αυτής της διαφωνίας ποικίλει ανάλογα με τις κοινωνικό-ιστορικές συνθήκες, ωστόσο σε κάθε περίπτωση λαμβάνει δύο εναλλακτικές μορφές. Η πρώτη είναι αυτή ενός «κοινωνικού συμβολαίου» που παίρνει το χαρακτήρα μίας συναινετικής διευθέτησης (π.χ. κορπορατισμός), η δεύτερη είναι αυτή της ηγεμονίας, κατά την οποία μία κοινωνική συνιστώσα κυριαρχεί, είτε μεμονωμένα, είτε με την οικοδόμηση συμμαχιών έναντι των άλλων. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις προκύπτουν κανόνες που θεμελιώνουν θεσμούς Κοινωνικού Κράτους. Οι δύο διαφορετικές διαδρομές καταγράφονται στο παρακάτω σχήμα.

Σχήμα 3: Διαδρομές θεμελίωσης του Κοινωνικού Κράτους.

³³⁵ Για αυτές τις αναγνώσεις βλ. Psychopedis, K. (1992), "Dialectical Theory: Problems of Reconstruction", εις Bonefeld, W. Gunn, R. Psychopedis, K. (επιμ.) (1992): *Open Marxism I*, Λονδίνο: Pluto Press, σελ. 14, Γράβαρης, Δ. (1997), *Κρίση του Κοινωνικού Κράτους και Νεωτερικότητα*, Αθήνα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, και Πανταζής, Α. (2009), *Καρλ Μαρξ, Καρλ Πολάνι, η γένεση του Κοινωνικού Κράτους*, Στοχαστής: Αθήνα.

Οι δύο διαδρομές θεσμικής θεμελίωσης που εξασφαλίζουν τη διασφάλιση των όρων κοινωνικής αναπαραγωγής δεν είναι αμοιβαία αποκλειόμενες, αλλά μπορούν να συνδυαστούν, με την έννοια ότι ένα μέρος των κοινωνικών πολιτικών μπορεί να προκύψει από την πρώτη διαδρομή και ένα άλλο από τη δεύτερη. Το κριτήριο για το ποια από τις δύο διαδρομές θα επικρατήσει, ως ηγεμονικό πλαίσιο θεσμικής θεμελίωσης, είναι ενδεχομενικό και σχετίζεται, αφενός, με τη χρονική στιγμή κατά την οποία η απειλή των γενικών όρων αναγνωρίζεται ως τέτοια και, αφετέρου, με το συνολικότερο επίπεδο ανάπτυξης των θεσμών. Για παράδειγμα, το γεγονός ότι στην Αγγλία έχουμε πρώιμη εκβιομηχάνιση και αποδιάθρωση των παραδοσιακών μορφών αλληλεγγύης, κλίνει την πορεία του Κοινωνικού Κράτους στη δεύτερη διαδρομή. Αντίθετα, το γεγονός ότι στην ηπειρωτική Ευρώπη, και ειδικά στη Γερμανία, διατηρούνται μορφές παραδοσιακής αλληλεγγύης και η εκβιομηχάνιση εκτυλίσσεται αργότερα, στρέφουν τη διαδικασία θεμελίωσης στη διαδρομή της πολιτικής διαμεσολάβησης.

Σε κάθε περίπτωση και ανεξάρτητα από το ποια διαδρομή θα επικρατήσει, το σημαντικό στοιχείο είναι η νομιμοποίηση που προκύπτει μέσα από τη θεσμική θεμελίωση. Είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο ότι η νεοθεσμική προσέγγιση θεωρούσε πως οι πηγές θεμελίωσης του Κοινωνικού Κράτους δεν διέθεταν ιδιαίτερη βαρύτητα στη διαμόρφωση των μεταρρυθμιστικών πολιτικών, εφόσον αυτές ήταν ανεξάρτητες και προσδιορίζονταν με βάση τις θεσμικές εκροές. Ουσιαστικά, κάθε μία από τις παραπάνω διαδικασίες θεσμικής θεμελίωσης δημιουργεί κανονιστικά πλαίσια, στη βάση των οποίων οικοδομείται η κρατική ορθολογικότητα που με τη σειρά της συνέχει και ιεραρχεί τις κρατικές πολιτικές. Μπορεί, στην πορεία, οι αρχικές πηγές από τις οποίες ξεκίνησε η διαδικασία θεμελίωσης να στερεούνται, είτε γιατί οι πολιτικές εκροές δεν τις ανατροφοδοτούν, είτε για δομικούς λόγους. Το σημαντικό, όμως, είναι ότι οι συγκεκριμένες διαδικασίες θεμελίωσης αφήνουν *κανονιστικά ίχνη* που επιβιώνουν μέσα από τη διαδοχή των πολιτικών και ανά πάσα στιγμή μπορούν να πυροδοτήσουν νέες διαδικασίες θεμελίωσης. Το γεγονός, για παράδειγμα, ότι οι κοινωνικές βάσεις και οι πολιτικές εκφράσεις της παραδοσιακής εργατικής τάξης έχουν διαβρωθεί ανεπανόρθωτα, αυτό δεν σημαίνει ότι η κοινωνική αλληλεγγύη που αυτή κληροδότησε στην κοινωνική πολιτική εκλείπει. Αντίθετα, τα κανονιστικά ίχνη

της επιβιώνουν ως ορθολογικά στοιχεία μέσα στο σύστημα δημόσιων πολιτικών, και ανά πάσα στιγμή μπορούν να κινητοποιούνται, μέσα από τις εκροές των κοινωνικών πολιτικών, νέες κοινωνικές συμμαχίες.

Η αυτονομία της κρατικής ορθολογικότητας και η συντήρηση αυτών των κανονιστικών ιχνών με τη μία ή την άλλη μορφή, δεν θεμελιώνεται βεμπεριανά σε μία βάση ανάπτυξης της γραφειοκρατίας, η οποία αποσπά νομιμοποίηση λόγω της απρόσωπης, ορθολογικής λειτουργίας της, όπως θα υποστήριζε η Skocpol. Αντίθετα, η αυτονομία αυτή προκύπτει επειδή οι διαδρομές θεσμικής θεμελίωσης συνδέονται με την οικοδόμηση μορφών νομιμοποίησης του Κοινωνικού Κράτους, που λειτουργούν ταυτόχρονα σε τρία επίπεδα, το συστημικό, το ταξικό και το θεσμικό. Αντίστοιχα, διακρίνουμε τρεις μορφές νομιμοποίησης.

Η πρώτη μορφή είναι αυτή της συστημικής νομιμοποίησης. Ακολουθούμε εδώ τη θέση του Habermas, όπως την αναλύσαμε στο δεύτερο κεφάλαιο, η οποία αναφέρει ότι τέτοιου τύπου νομιμοποίηση έχουμε όταν το σύστημα καταφέρνει να μεταθέτει και να μεταμορφώνει τις κρίσεις του³³⁶. Ακριβώς η δυνατότητα του Κοινωνικού Κράτους να μεταθέτει μία κρίση συστημικής αναπαραγωγής, διαφυλάσσοντας τους γενικούς υλικούς όρους, δημιουργεί μία νομιμοποίηση, η οποία είναι σαφέστατα ευμετάβλητη και εξαρτάται κάθε φορά από τον προσδιορισμό των ορίων ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό.

Η δεύτερη μορφή είναι αυτή της ταξικής νομιμοποίησης. Εδώ το Κοινωνικό Κράτος δεν εξετάζεται σε αναφορά με τις συστημικές του πλευρές, αλλά με βάση τον συμβολαιακό του χαρακτήρα. Η νομιμοποίηση πηγάζει από το γεγονός ότι οι κοινωνικές δυνάμεις θεωρούν ότι τα κριτήρια με βάση τα οποία σχεδιάζονται και υλοποιούνται οι κοινωνικές πολιτικές προσήκουν στα δικά τους συμφέροντα οπότε και συναινούν στην επέκταση του μοντέλου.

Η τρίτη μορφή συνδέεται κυρίως με τη λειτουργία των θεσμών και έχει τις ρίζες της στην πολιτική κοινωνιολογία, ενώ αποτελεί και τη βασική μορφή που διακονεί ο νεοθεσμισμός, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα. Πρόκειται για τη διαδικαστική νομιμοποίηση. Σε αυτήν την περίπτωση, η νομιμοποίηση ταυτίζεται με

³³⁶ Habermas, J. (1973/1988), *Legitimation Crisis*, Οξφόρδη: Polity Press.

την πίστη της κοινής γνώμης, όπως αυτή καταγράφεται στην ψηφοφορία ή στο δημόσιο χώρο σε σχέση με την εύρυθμη λειτουργία ενός θεσμού³³⁷.

Αυτές οι τρεις μορφές νομιμοποίησης διασώζουν τα κανονιστικά ίχνη των διαδρομών θεσμικής θεμελίωσης μέσα στο εκάστοτε πλέγμα κρατικών πολιτικών. Ακόμα και αν οι προϋποθέσεις αυτών των διαδρομών έχουν εκλίνει, τα ίχνη τους παραμένουν, διότι αποτελούν δομές δικαιολόγησης των κρατικών πολιτικών και σε αυτή ακριβώς τη λειτουργία τους έγκειται η αυτονομία τους. Όταν όμως αυτές οι δομές δικαιολόγησης αίρονται, τότε προκύπτει κρίση νομιμοποίησης που μετατίθεται ανάμεσα στις μορφές, ανάλογα με το κέντρο βάρους των κανονιστικών ιχνών. Αν η κρίση δεν καταφέρει να περιοριστεί σε μία μορφή, αλλά αγκαλιάσει και τις τρεις, τότε τίθεται ζήτημα συνολικής κρίσης νομιμοποίησης, από την οποία προκύπτει ένα αίτημα για ριζική μεταρρύθμιση του κανονιστικού πλαισίου που συνέχει τις κρατικές πολιτικές και για επαναθεμελίωση των δομών δικαιολόγησης στη βάση νέων στοιχείων. Αυτή ήταν η περίπτωση της κρίσης του κεϋνσιανισμού που βρήκε την πλήρη ανάπτυξή της στην Αγγλία τη δεκαετία του '80. Εκεί, είχαμε μία συστημική κρίση, με την έννοια ότι η δημόσια διευθέτηση των γενικών υλικών όρων αμφισβητούνταν ευθέως και αντιπροτείνονταν η ιδιωτική διευθέτηση, είχαμε μία ταξική κρίση νομιμοποίησης εφόσον οι κοινωνικές δυνάμεις θεωρούσαν ότι το «κεϋνσιανό συμβόλαιο» είχε εξαντλήσει τα όρια δικαιολόγησής του, και τέλος είχαμε μία θεσμική κρίση, εφόσον η δημοσιότητα και το εκλογικό σώμα αμφισβητούσε ευθέως τη λειτουργικότητα των θεσμών. Αντίθετα, στην περίπτωση των Κοινωνικών Κρατών της Δυτικής Ευρώπης, τα οποία στη βιβλιογραφία καταγράφονται να παρουσιάζουν έναν υψηλό βαθμό ανεκτικότητας³³⁸, παρατηρούμε ότι η κρίση μετατίθετο και περιορίζονταν κάθε φορά σε ένα επίπεδο, συνήθως στο κατώτερο αυτό των θεσμών, και δεν εκφράζονταν ταυτόχρονα και με τις τρεις μορφές. Για αυτό το λόγο δεν είχε στοιχειοθετηθεί αίτημα συνολικής αλλαγής, αλλά αναπτύσσονταν στρατηγικές εξορθολογισμού, που επέτρεπαν την απομόνωση και διαχείριση της κρίσης σε ένα από τα τρία επίπεδα νομιμοποίησης.

³³⁷ Βλ. Lipset, S. M. (1984), "Social Conflict, Legitimacy, and Democracy", εις Connolly, W. (επιμ.) (1984), *Legitimacy and the State*, Οξφόρδη: Blackwell.

³³⁸ Βλ. Kuhnle, S. Alestalo, M. (2000), "Introduction: growth, adjustments and survival of European welfare states" εις Kuhnle, S. (επιμ.) (2000), *Survival of the European Welfare State*, Λονδίνο: Routledge.

Αναλύσαμε μέχρι στιγμής πώς οι διαδρομές θεσμικής θεμελίωσης επηρεάζουν τη διαμόρφωση της κρατικής πολιτικής, έστω και αν αυτές εκλείψουν, μέσα από την ανάπτυξη κανονιστικών ιχνών που συνδέονται με τη θεμελίωση μορφών νομιμοποίησης. Είδαμε, επίσης, πώς προκύπτουν διαφορετικής κλίμακας αιτήματα μεταρρύθμισης, ανάλογα με το επίπεδο έκφρασης της κρίσης νομιμοποίησης. Προχωρούμε τώρα την ανάλυση στο επίπεδο των κρατικών εκροών. Στην τελευταία ενότητα του προηγούμενου κεφαλαίου αναπτύξαμε το επιχείρημα ότι μία από τις βασικές θέσεις που δικαιολογούσαν την παθητική προσαρμογή των προνοιακών θεσμών στις κοινωνικές συνθήκες, ήταν η απροσδιοριστία των θεσμικών εκροών. Η βασική ιδέα εδώ έγκειται στο ότι τα αποτελέσματα μίας πολιτικής δεν ανταποκρίνονται πάντοτε στους διακηρυγμένους στόχους της, αλλά είναι σε μεγάλο βαθμό ακούσια. Συνεπώς, η έμφαση δεν πρέπει να δοθεί στους όρους θεμελίωσης ενός θεσμού ή μίας πολιτικής, αλλά στις διαφορετικές διαδρομές που την οδηγούν τα αποτελέσματά της. Μόνο μέσα από την εκ των υστέρων ιχνηλασία αυτών των διαδρομών μπορεί κανείς/καμία να συναγάγει ασφαλή συμπεράσματα σε σχέση με τη διαδικασία θεσμικής ανάπτυξης. Με δεδομένη την έλλειψη της κανονιστικής θεμελίωσης και τη σύνδεση της θεσμικής ανάπτυξης με ένα μεγάλο βαθμό απροσδιοριστίας, πρωταγωνιστικό ρόλο ως προς την κατεύθυνση που θα λάβει αυτή παίζουν οι κοινωνικές συνθήκες, και για την ακρίβεια ο τρόπος με τον οποίο αυτές ερμηνεύονται για να δικαιολογήσουν εκ των υστέρων μία θεσμική διαδρομή. Το αποτέλεσμα, όπως είδαμε και στην προηγούμενη ενότητα, είναι η ταύτιση οποιασδήποτε προσπάθειας θεσμικής μεταβολής ή μεταρρύθμισης, με μία παθητική προσαρμογή στα «αντικειμενικά» κοινωνικά προβλήματα που στηρίζεται στην απο-πολιτικοποίηση της κοινωνικής πολιτικής.

Πράγματι, τα αποτελέσματα μίας πολιτικής μπορεί είναι σε μεγάλο βαθμό ακούσια και δεν είναι λίγες οι φορές που αυτά ξεφεύγουν από το διακηρυγμένο στόχο της. Αυτό, από την άλλη πλευρά, δεν συνεπάγεται αυτόματα ότι η συγκεκριμένη πολιτική ακολουθεί τη δική της αυτόνομη πορεία ανάπτυξης, επειδή το περιεχόμενό της δεν ανταποκρίνεται στους αρχικούς όρους θεμελίωσης. Αντίθετα, μία πολιτική συνδέεται αδιάρρηκτα με τους πολιτικούς όρους θεμελίωσης της, όχι τόσο μέσω του περιεχομένου, όσο μέσα από το επίπεδο διαιρετότητας των αποτελεσμάτων της.

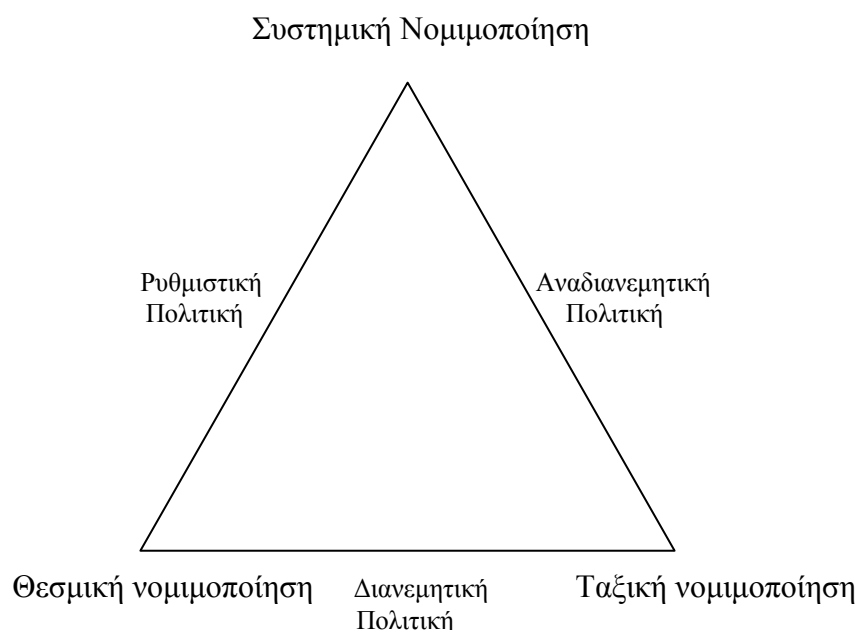
Σύμφωνα με τον Lowi, οι δημόσιες πολιτικές δημιουργούν τις δικές τους κονίστρες πολιτικής, και μπορούν να διακριθούν σε τρία διαφορετικά επίπεδα διαιρετότητας. Το πρώτο επίπεδο είναι οι διανεμητικές πολιτικές. Αυτές είναι διαιρετές στο επίπεδο της μονάδας και αφορούν μεμονωμένες περιπτώσεις κρατικών παρεμβάσεων, που δεν υπάγονται στη ρύθμιση ενός γενικού κανόνα και ανταποκρίνονται στις ατομικές ανάγκες κάθε περίπτωσης. Κλασική περίπτωση τέτοιας πολιτικής είναι η δασμολογική προστασία συγκεκριμένων προϊόντων, η πελατειακή έκδοση συντάξεων, αλλά και προνοιακά μέτρα που προσαρμόζονται στις ατομικές ανάγκες κάθε δικαιούχου. Το δεύτερο επίπεδο περιλαμβάνει τις ρυθμιστικές πολιτικές. Εδώ η διαιρετότητα εντοπίζεται σε κλαδικό επίπεδο, ενώ οι πολιτικές στοχεύουν στη διαμόρφωση ενός δεσμευτικού κανονιστικού πλαισίου που θα ρυθμίζει την κατεύθυνση των ατομικών αποφάσεων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η μισθολογική διαπραγμάτευση σε κλαδικό επίπεδο και η συνταξιοδοτική πολιτική που διέπει τα ασφαλιστικά ταμεία των επιμέρους επαγγελματικών ομάδων. Τέλος, το τρίτο επίπεδο διαιρετότητας περιλαμβάνει τις αναδιανεμητικές πολιτικές. Εδώ εντάσσονται εκείνες οι κρατικές δραστηριότητες που αφορούν την αναδιανομή του συνολικού, κοινωνικά παραγόμενου πλούτου. Ενδεικτικές πολιτικές είναι η φορολογία και η παροχή γενικών προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής³³⁹.

Τα τρία παραπάνω επίπεδα πολιτικής δεν είναι στεγανοποιημένα. Μία πολιτική μπορεί να ξεκινήσει ως διανεμητική και στην πορεία η διαιρετότητα της να μετατεθεί στο αναδιανεμητικό επίπεδο. Παράλληλα, τα τρία διαφορετικά επίπεδα κινητοποιούν και αντίστοιχες δομές κοινωνικών συμφερόντων. Έτσι, η διανεμητική πολιτική αναφέρεται κυρίως στις πελατειακές σχέσεις, η ρυθμιστική πολιτική στις σχέσεις ανάμεσα σε οργανωμένα επαγγελματικά συμφέροντα και, τέλος, η αναδιανεμητική πολιτική στις σχέσεις ανάμεσα στις διαφορετικές κοινωνικές τάξεις. Η μετάθεση της διαιρετότητας μίας πολιτικής εξαρτάται, αφενός, από τη σύνδεση της με τα επίπεδα νομιμοποίησης, που περιγράψαμε παραπάνω, και, αφετέρου, από το κατά πόσο τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης πολιτικής δύνανται να οργανώσουν πολιτικά τα ετερογενή κοινωνικά συμφέροντα³⁴⁰. Σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο

³³⁹ Lowi, T. (1964), "American business, public policy, case studies and political theory", *World Politics*, 16(4), σελ. 690-691.

³⁴⁰ Ως προς το τελευταίο σημείο βλ. και Hauserman, S. (2010), *The Politics of Welfare State reform in Continental Europe*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press, σελ. 10.

συνδέονται οι κρατικές εκροές με το πολιτικό πλαίσιο θεσμικής θεμελίωσης της κοινωνικής πολιτικής, σύνδεση που προσδιορίζει και το εύρος των επιχειρούμενων μεταρρυθμίσεων. Η σύνδεση αυτή αποτυπώνεται στο παρακάτω σχήμα:

Σχήμα 4: Πλαίσιο μεταβολής του Κοινωνικού Κράτους.

Τα κανονιστικά ίχνη, που κληροδοτούν οι τρεις μορφές νομιμοποίησης στο εκάστοτε πλέγμα των κρατικών πολιτικών, δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη μίας στρατηγικής επιλεκτικότητας από την πλευρά του κράτους³⁴¹. Το τελευταίο, ανάλογα με το ποια μορφή νομιμοποίησης υιοθετεί, ευνοεί την ανάπτυξη εκείνων των πολιτικών που προσιδιάζουν στη διατήρηση αυτής της μορφής. Από την άλλη πλευρά, η έκβαση κάθε μεταρρυθμιστικής διαδικασίας δεν εξαρτάται μόνο από τη στρατηγική επιλεκτικότητα του κράτους, δηλαδή από τη μορφή νομιμοποίησης που αυτό επιλέγει μαζί με τον αντίστοιχο τύπο δημόσιων πολιτικών, καθώς τα όρια αυτής μπορούν να μετατεθούν από τη δομή συμφερόντων που κάθε φορά κινητοποιεί μία πολιτική. Δηλαδή από τις κοινωνικές συμμαχίες που δημιουργούνται μέσα από την ανάδειξη ενός αιτήματος προς μεταρρύθμιση ως πολιτικής διαιρετικής τομής. Υπό αυτήν την έννοια, μέσα από την απόπειρα μετάθεσης μίας πολιτικής σε διαφορετικό βαθμό διαιρετότητας, μπορεί να δημιουργηθεί μία τέτοια πολιτική

³⁴¹ Δανείζομαι τον όρο από τον Jessop, B.(2002), *The future of the capitalist state*, Κέμπριτζ: Polity, σελ.40.

δυναμική από τους κοινωνικούς συνασπισμούς που δημιουργούν τα αποτελέσματα των πολιτικών, ώστε να αμφισβητηθεί όχι μόνο η δυνατότητα μετάθεσης πολιτικών, αλλά και η ίδια η μορφή νομιμοποίησης την οποία έχει υιοθετήσει ένας κρατικός σχηματισμός.

Για να κάνουμε σαφέστερη τη λειτουργία του σχήματος θα καταφύγουμε στο παράδειγμα της συνταξιοδοτική πολιτικής. Ας υποθέσουμε ότι έχουμε μία περίπτωση κράτους που διέπεται από μία καθαρά κεϋνσιανή λογική. Το βάρος εδώ πέφτει στη συστημική νομιμοποίηση, όπως είδαμε νωρίτερα, με τις άλλες δύο μορφές νομιμοποίησης να είναι και αυτές εναρμονισμένες. Υποθέτουμε, επίσης, ότι η θεμελίωση του συνταξιοδοτικού συστήματος ακολούθησε την πρώτη διαδρομή και προέκυψε μέσα από ένα ταξικό συμβιβασμό με αντικείμενο τον προσδιορισμό των ορίων του εργασιακού βίου. Σε αυτόν έπαιξαν πρωταγωνιστικό ρόλο οι εργαζόμενες τάξεις, με αποτέλεσμα ο συνταξιοδοτικός διακανονισμός να είναι γενικός, δηλαδή να χρηματοδοτείται από τη φορολογία, να προωθεί την κοινωνική αλληλεγγύη και να είναι διαιρετός σε ταξικό επίπεδο. Αυτά τα χαρακτηριστικά είναι συμβατά με τη συστημική νομιμοποίηση, στη βάση της οποίας συγκροτείται η κρατική ορθολογικότητα. Ωστόσο, σε μία δεδομένη στιγμή, η ικανότητα διαχείρισης των γενικών υλικών όρων αναπαραγωγής αμφισβητείται, με αποτέλεσμα την πρόκληση μίας συστημικής κρίσης νομιμοποίησης. Για να αντιμετωπίσει αυτή την κρίση, το κράτος μεταθέτει το κέντρο βάρους της νομιμοποίησης στο θεσμικό επίπεδο. Αυτό συνεπάγεται μία ριζική μεταβολή της ορθολογικότητας των κρατικών πολιτικών, κατά την οποία ευνοείται η ανάπτυξη διανεμητικών πολιτικών που περιορίζουν την κρατική παρέμβαση σε εξειδικευμένες περιπτώσεις, προτάσσοντας τη λειτουργικότητα των θεσμών. Σε αυτό το πλαίσιο, η στρατηγική επιλεκτικότητα του κράτους ευνοεί την ανάθεση των συντάξεων γήρατος στην αγορά και τον περιορισμό της δικής του παρέμβασης σε μεταβιβαστικές πληρωμές με εισοδηματικά κριτήρια. Με δεδομένη αυτή τη μετάθεση της στρατηγικής επιλεκτικότητας, τίθεται στην ατζέντα το ζήτημα της γήρανσης του πληθυσμού, οπότε και αρχίζει μία μεταρρυθμιστική διαδικασία. Λόγω της κατεύθυνσης που έχει λάβει η στρατηγική επιλεκτικότητα, υπάρχει μία προδιάθεση να λυθεί το ζήτημα με ένα συνδυασμό διανεμητικής πολιτικής και αγοράς. Μολονότι, όμως, το κέντρο βάρους της

νομιμοποίησης του κράτους έχει μεταβληθεί, η ύπαρξη κανονιστικών ιχνών, συγκεκριμένα της κοινωνικής αλληλεγγύης, μπορεί να οδηγήσει στην πολιτική οργάνωση των κοινωνικών δυνάμεων εναντίον της συγκεκριμένης μεταρρυθμιστικής δυναμικής. Όσο και αν οι κοινωνικές δυνάμεις, που με την πολιτική οργάνωσή τους συνέβαλαν στη θεμελίωση των συντάξεων ως αναδιανεμητικής πολιτικής, έχουν πλέον ρευστοποιηθεί λόγω των ευρύτερων οικονομικο-κοινωνικών συνθηκών, εντούτοις η επιβίωση των κανονιστικών στοιχείων αυτής της θεμελίωσης, η κοινωνική αλληλεγγύη, μπορεί να συναρθρώσει πολιτικά ετερογενείς κοινωνικές δυνάμεις που στην αρχή της μεταρρύθμισης ήταν ολότελα ασύνδετες μεταξύ τους. Υπό αυτή την έννοια μπορεί να ανακοπεί η διαδικασία της μετάθεσης μίας πολιτικής από αναδιανεμητική σε διανεμητική, και να αναζητηθεί η λύση του προβλήματος της γήρανσης στην αναδιανεμητική κόνιστρα.

Μέσα από το παραπάνω παράδειγμα αναδεικνύονται ορισμένα κομβικά σημεία της θεωρητικής πρότασης που διατυπώσαμε σε αυτή την τελευταία ενότητα. Το σημαντικότερο από αυτά έγκειται στη θεμελίωση εκείνων των εννοιών, που επιτρέπουν τη μελέτη του μηχανισμού ανάδειξης των κοινωνικών ζητημάτων σε αντικείμενα πολιτικής ρύθμισης. Είδαμε στην προηγούμενη ενότητα ότι το καχεκτικό πλαίσιο πολιτικής διαμεσολάβησης του μεταβιομηχανισμού σε συνδυασμό με την άκριτη υιοθέτησή του από τις επεξεργασίες του νεο-θεσμισμού, οδήγησαν στην ταύτιση της κρατικής μεταβολής με την παθητική προσαρμογή των επί μέρους πολιτικών στις ανάγκες που θέτουν τα «αντικειμενικά» κοινωνικά ζητήματα. Ουσιαστικά, η εννοιολογική κατοχύρωση της καχεξίας του μεταβιομηχανικού πλαισίου πολιτικής διαμεσολάβησης σηματοδότησε την εξουδετέρωση της πολιτικής ως ενεργού παράγοντα κρατικής μεταβολής. Με την παρούσα θεωρητική πρόταση επιχειρούμε μία επανεισαγωγή της πολιτικής στο πλαίσιο των δυναμικών παραγόντων που καθορίζουν το περιεχόμενο και τα όρια της κρατικής μεταβολής. Η επανεισαγωγή αυτή διενεργείται στη βάση της επανασύνδεσης της διαδικασίας θεμελίωσης του Κοινωνικού Κράτους με τις κρατικές εκροές. Η επανασύνδεση των δύο τελευταίων στοιχείων γίνεται στη βάση μίας διαλεκτικής σχέσης, η οποία διαμεσολαβείται, αφενός, από τους τύπους νομιμοποίησης και τα κανονιστικά ίχνη που τους συνοδεύουν, αφετέρου, από κόνιστρες δημόσιας πολιτικής η διαιρετότητα

των οποίων ποικίλλει. Σε αυτό το πλαίσιο, η συσχέτιση θεμελίωσης και εκροών των κρατικών πολιτικών αποδεδειγμένη τόσο από την τελεολογία του λειτουργισμού, όσο και από τον αναγωγισμό που ελλοχεύει στις μονοσήμαντες ερμηνείες των ταξικών ανταγωνισμών. Παράλληλα, τηρούνται και οι ανάλογες αποστάσεις από μία μονοδιάστατη οριοθέτηση της κρατικής πολιτικής με άξονα την αυτοδύναμη ορθολογικότητα και τη θεσμική αυτονομία της. Αμφότερες συνδέονται ως ένα βαθμό με την τρέχουσα, ή την παρελθοντική, κοινωνική δυναμική, όπως αυτή κατοχυρώνεται μέσα από τα κανονιστικά ίχνη που επιβιώνουν στις κρατικές πολιτικές, και ανά πάσα στιγμή δύνανται να ενεργοποιήσουν πολιτικές διεκδικήσεις με επίκεντρο την υπεράσπιση, ή ακόμα και τη διεύρυνση του Κοινωνικού Κράτους.

Επίλογος

Στην εισαγωγή αυτής της διατριβής διατυπώσαμε το ερώτημα, για ποιο λόγο οι σύγχρονες θεωρήσεις ταυτίζουν τη μεταρρύθμιση του Κοινωνικού Κράτους με την παθητική προσαρμογή των επί μέρους κοινωνικών πολιτικών στις ανάγκες που θέτουν τα «αντικειμενικά» κοινωνικά ζητήματα. Στη βάση αυτού του ερωτήματος, η προβληματική μας αναπτύχθηκε σε δύο κύκλους, έναν ευρύτερο και έναν περισσότερο περιορισμένο.

Στον ευρύτερο κύκλο πραγματευτήκαμε το ερώτημα στο πεδίο της θεωρίας, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι η θεματοποίηση της κρατικής μεταβολής με όρους παθητικής προσαρμογής οφείλεται στον δομικό υπολειμματισμό, που διακρίνει τη σύγχρονη θεωρητική προβληματική γύρω από το Κοινωνικό Κράτος. Σύμφωνα με αυτήν, το τελευταίο υποβιβάζεται στις στενές προνοιακές πλευρές του και κατανοείται ως ένα ετερόκλητο άθροισμα επί μέρους κοινωνικών πολιτικών, οι οποίες είναι πλήρως αποσυνδεδεμένες από τη συνολικότερη διαδικασία κοινωνικής αναπαραγωγής. Σε αυτήν ακριβώς την αποσύνδεση και τον κερματισμό που τη συνοδεύει οφείλεται η θεωρητική κατοχύρωση της παθητικότητας ως τρόπου μελέτης της μεταβολής. Το μεγαλύτερο μέρος της διατριβής, τα τέσσερα πρώτα κεφάλαια, αφιερώνεται στη διερεύνηση της διαδικασίας που οδήγησε σε αυτήν την απίσχανση της θεωρίας γύρω από το Κοινωνικό Κράτος.

Για την πληρέστερη ανάλυση της διαδικασίας αυτής, οργανώσαμε τη μελέτη μας με άξονα την περιοδολόγηση του αντικείμενου στη βάση τριών στιγμών ρήξης, της συγκρότησης, της κρίσης και, τέλος, της αναδιάρθρωσης. Σε κάθε μία από αυτές τις στιγμές αντιστοιχεί και μία οικογένεια θεωριών. Η συγκρότηση αντιστοιχεί στις δομολειτουργικές επεξεργασίες, η κρίση περιλαμβάνει κυρίως τις νεο-μαρξιστικές και ένα κομμάτι των σοσιαλδημοκρατικών επεξεργασιών, ενώ η αναδιάρθρωση συνδέεται με τις κρατοκεντρικές και, ακολούθως, τις νεο-θεσμικές προσεγγίσεις. Δείξαμε ότι η μετάβαση από το ένα σημείο ρήξης στο άλλο συνοδεύεται και από μία διαδοχή των αντίστοιχων θεωρήσεων. Ωστόσο, μέσα από τη διαδικασία αυτής της διαδοχής παρατηρήσαμε μία σταδιακή συρρίκνωση της εμβέλειας των

προβληματικών γύρω από τη θεμελίωση και τη μεταβολή του Κοινωνικού Κράτους. Συρρίκνωση που εντέλει καταλήγει στον κερματισμό του ίδιου του αντικειμένου της θεωρίας.

Μελετώντας αυτή τη διαδικασία μεταβολής, καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι η μνημονευθείσα συρρίκνωση συνδέεται με τη διαδικασία μετάβασης από τη μία ρήξη στην επόμενη, η οποία εκτυλίσσεται κάθε φορά σε δύο φάσεις. Στην πρώτη φάση, η οικογένεια θεωριών που συνδέεται με την εκάστοτε στιγμή ανάπτυξης του Κοινωνικού Κράτους εισέρχεται σε μία κρίση θεωρίας, κατά την οποία, αφενός, τα περιγραφικά στοιχεία της θεωρίας αποδεσμεύονται από το πλαίσιο αξιολόγησης του αντικειμένου της, και, αφετέρου, οι όροι συγκρότησης του αντικειμένου της αποκόπτονται από τους όρους αναπαραγωγής του. Το κενό θεωρίας που προκύπτει από την πρώτη φάση αυτής της διαδικασίας, έρχεται να το καλύψει μία εναλλακτική οικογένεια θεωριών. Η επικράτηση της τελευταίας δεν είναι αυτόματη, αλλά προκύπτει μόνο όταν αυτή ολοκληρώσει την οικοδόμηση μεθοδολογικών εμποδίων, που αποκλείουν από την επιχειρούμενη ανάλυση του αντικειμένου, τα μεθοδολογικά κριτήρια που χρησιμοποιούσε η προηγούμενη οικογένεια θεωριών. Μέσα από αυτή τη διπλή διαδικασία που συνδυάζει κάθε φορά μία κρίση θεωρίας και μία οικοδόμηση μεθοδολογικών εμποδίων, συντελούνται οι ρήξεις στο εσωτερικό της θεωρίας του Κοινωνικού Κράτους.

Η μετάβαση από τη στιγμή της συγκρότησης σε αυτήν της κρίσης χαρακτηρίζεται από τη διαδοχή του δομολειτουργισμού, αρχικά από τις νεο-μαρξιστικές και στη συνέχεια από το πρώτο κύμα των σοσιαλδημοκρατικών επεξεργασιών. Στο πρώτο κεφάλαιο μελετήσαμε λεπτομερώς το πώς ο δομολειτουργισμός προσεγγίζει το Κοινωνικό Κράτος μέσα από τη σύνδεση της πρόνοιας, ως παράγοντα εναρμόνισης, με τα υπό-συστήματα της οικονομίας και της πολιτικής. Η ανάπτυξη της πρόνοιας εξασφάλιζε την ομοιοστατική ισορροπία του κοινωνικού συστήματος, καθώς η λειτουργία της συνέτεινε σε μία πλουραλιστική διασπορά της εξουσίας, εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα τους ανάλογους όρους κοινωνικής ιεράρχησης, που καθιστούσαν εφικτή αυτή τη διασπορά. Στη συνέχεια, όμως, το πλαίσιο αξιολόγησης του αντικείμενου, εν προκειμένω η διασφάλιση της λειτουργικής ισορροπίας ανάμεσα σε πρόνοια-οικονομία-πολιτική, αμφισβητείται.

Αντί η πρόνοια να εναρμονίζει το κοινωνικό σύστημα μέσα από την οικοδόμηση των απαιτούμενων ιεραρχιών, αυτή καταλήγει στην παραγωγή μίας ιδεολογίας εξισωτισμού που εκτοπίζει την ιδεολογία της αποτελεσματικότητας, με αποτέλεσμα η διακηρυγμένη συστημική ισορροπία να διαταράσσεται ανεπανόρθωτα. Η διαπίστωση ότι οι όροι συγκρότησης του συστήματος, η πρόνοια ως παράγοντας ισορροπίας και εναρμόνισης, έρχονται σε αντίθεση με τους όρους αναπαραγωγής του, η πρόνοια ως στοιχείο αποσταθεροποίησης, βυθίζει το θεωρητικό υπόδειγμα του δομολειτουργισμού σε κρίση.

Το κενό που προκύπτει από την κρίση θεωρίας του δομολειτουργισμού στη μελέτη του Κοινωνικού Κράτους έρχονται να το καλύψουν οι νεο-μαρξιστικές και οι σοσιαλδημοκρατικές επεξεργασίες. Η ολοκλήρωση της ρήξης και η συνακόλουθη μετάβαση στη στιγμή της κρίσης συντελείται μέσα από την οικοδόμηση μεθοδολογικών εμποδίων που θέτουν οι δύο παραπάνω προσεγγίσεις στον δομολειτουργισμό. Το βασικό εμπόδιο έγκειται στον αποκλεισμό της έννοιας του συστήματος ως μεθοδολογικού κριτηρίου στη μελέτη του Κοινωνικού Κράτους. Το βασικό επιχείρημα εδώ, που αναλύεται λεπτομερώς στο δεύτερο κεφάλαιο, είναι ότι ορθολογικότητα που να συνέχει με τελεολογικό τρόπο ένα σύστημα Κοινωνικού Κράτους δεν υφίσταται. Κάθε μία από τις νεο-μαρξιστικές προσεγγίσεις ανιχνεύει διαφορετικές πηγές, από τις οποίες πηγάζουν οι λογικές αντιφάσεις στο επίπεδο του συστήματος. Όλες, όμως, κατατείνουν στους κοινωνικούς ανταγωνισμούς, και ειδικότερα στους ταξικούς, ως το προσήκον μεθοδολογικό εργαλείο για τη μελέτη της κρίσης του αντικειμένου.

Οι σοσιαλδημοκρατικές επεξεργασίες, όπως δείξαμε στο τρίτο κεφάλαιο, προχωρούν την ανάλυση ένα βήμα παραπέρα. Διατηρώντας και αυτές στον πυρήνα της προβληματικής τους το μεθοδολογικό κριτήριο των ταξικών ανταγωνισμών, επιχειρούν την εκ νέου θεμελίωση της ορθολογικότητας του Κοινωνικού Κράτους, αυτή τη φορά στο επίπεδο των κοινωνικών δυνάμεων. Σε αυτό το πλαίσιο, το αντικείμενο λογίζεται ορθολογικό, στο βαθμό που αποτελεί πόρο εξουσίας στο πλευρό των εργαζόμενων τάξεων. Παράλληλα, θεμελιώνεται ένα πλαίσιο αξιολόγησης του Κοινωνικού Κράτους στη βάση της κοινωνικής αλληλεγγύης. Η κανονιστικότητα αυτή αμφισβητείται, από το δεύτερο κύμα των

σοσιαλδημοκρατικών επεξεργασιών, ως μονοσήμαντη ερμηνεία της πορείας του αντικειμένου. Η έμφαση εδώ δίνεται στις διαφορετικές πορείες που διανύουν οι θεσμικοί προνοιακοί διακανονισμοί, οι οποίοι συγκροτούν τρία διαφορετικά καθεστώτα ευημερίας. Σε αντίθεση με το πρώτο κύμα, όπου ο ρόλος της κοινωνικής σύγκρουσής στην οικοδόμηση προνοιακών θεσμών ήταν πρόδηλος, εδώ η ανάλυση επικεντρώνει κυρίως στις θεσμικές συμπληρωματικότητες που δημιουργούνται σε κάθε μοντέλο ανάπτυξης. Αυτά είναι τρία, το σοσιαλδημοκρατικό, το φιλελεύθερο και το συντηρητικό-κορπορατιστικό, το καθένα με τη δική του ξεχωριστή δυναμική. Παρατηρήσαμε ότι το κανονιστικό πλαίσιο αξιολόγησης του αντικειμένου, όπως αυτό διαμορφώνεται στο πρώτο κύμα, αποσύρεται από τις περιγραφικές αναλύσεις του δεύτερου κύματος, θέτοντας, με αυτόν τον τρόπο, σε αμφισβήτηση τη δυνατότητα αναπαραγωγής της σοσιαλδημοκρατικής οικογένειας θεωριών.

Τέλος, απέναντι σε όλες τις παραπάνω θεωρήσεις, αντιπαρατίθεται η κρατοκεντρική προσέγγιση, η οποία συνδέεται με την πρώτη περίοδο της αναδιάρθρωσης και αποτέλεσε το αντικείμενο μελέτης του τέταρτου κεφαλαίου. Αυτή επιχειρεί να οικοδομήσει ένα διττό μεθοδολογικό εμπόδιο, ουδετεροποιώντας μεθοδολογικά τόσο την έννοια του συστήματος, όσο και αυτή της κοινωνικής τάξης. Στόχος είναι η αποσύνδεση του κράτους από τις κοινωνικές του βάσεις και η εστίαση στις οργανωσιακές πλευρές του, από τις οποίες προκύπτει και η αυτοδύναμη ορθολογικότητα του θεσμού. Τόσο η θεμελίωση, όσο και η αναπαραγωγή του Κοινωνικού Κράτους στοιχειοθετούνται σε αναφορά με την ορθολογικότητα και τη στοχοθεσία των οργανώσεων που το πλαισιώνουν. Ωστόσο, η οργανωτική απίσχανση του κράτους, υπό το βάρος του μεγάλου μετασχηματισμού που αυτό υφίσταται την περίοδο της αναδιάρθρωσης, μεταθέτει την προσοχή στον ρόλο των θεσμών. Η μετάθεση αυτή φέρνει στο προσκήνιο τις νεο-θεσμικές προσεγγίσεις που χαρακτηρίζουν την ύστερη περίοδο της αναδιάρθρωσης. Αυτές, διατηρώντας το διττό μεθοδολογικό εμπόδιο που είχε θέσει η κρατοκεντρική προσέγγιση, έρχονται σε ρήξη με αυτήν προκρίνοντας την πρωτοκαθεδρία των θεσμών στην ανάπτυξη των κρατικών πολιτικών. Όπως αναλύσαμε στο τέταρτο κεφάλαιο, η πρωτοτυπία των νεο-θεσμικών προσεγγίσεων έγκειται στο ότι δεν επιχειρούν να θέσουν ένα σταθερό πλαίσιο όρων θεσμικής θεμελίωσης. Αντίθετα, η έμφαση δίνεται στη θεσμική

ανάπτυξη, η οποία διαθέτει έναν αυτοδύναμο χαρακτήρα. Η έλλειψη πλαισίου θεμελίωσης εκβάλλει σε μία αποσπασματική θεώρηση του Κοινωνικού Κράτους, η οποία εστιάζει κυρίως στους θεσμικούς παράγοντες που καθορίζουν την εξέλιξη των επί μέρους κοινωνικών πολιτικών, δίχως να επιχειρεί τη σύνδεσή των τελευταίων στην προοπτική της συνολικότερης κοινωνικής αναπαραγωγής. Το αποτέλεσμα αυτής της μονοδιάστατης θεώρησης των θεσμών, που τροφοδοτείται και από το διττό μεθοδολογικό εμπόδιο απέναντι στον κοινωνικό εισροϊσμό, είναι η έκπτωση του Κοινωνικού Κράτους στον στενό προνοιακό πυρήνα και η συνακόλουθη παθητική προσαρμογή του στις «αντικειμενικά» προσδιοριζόμενες ανάγκες της μεταβιομηχανικής κοινωνίας.

Έχοντας καταδείξει τη διαδικασία μέσα από την οποία προκύπτει ο δομικός υπολειμματισμός στη θεωρία του Κοινωνικού Κράτους, η ερευνά μας προχώρησε στην ανάπτυξη του δεύτερου, και περισσότερο περιορισμένου κύκλου της προβληματικής. Αυτός αναπτύχθηκε στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο και στόχο είχε τη διατύπωση μίας, προκαταρκτικής, θεωρητικής πρότασης απέναντι στο πρόβλημα της θεματοποίησης της μεταβολής του Κοινωνικού Κράτους με όρους παθητικής προσαρμογής στις κοινωνικές συνθήκες. Η ανάλυση ξεκίνησε από τη διαπίστωση ότι η διαφορά ανάμεσα στο Κοινωνικό Κράτος της βιομηχανικής περιόδου με τους αντίστοιχους θεσμούς της μεταβιομηχανικής, συνίστατο στην ύπαρξη, στην πρώτη περίπτωση, ενός ενεργητικού πλαισίου πολιτικής διαμεσολάβησης, το οποίο μετέτρεπε τα κοινωνικά ζητήματα σε αντικείμενα προς συνολική πολιτική ρύθμιση. Η αντίστοιχη ύπαρξη ενός καχεκτικού πλαισίου πολιτικής διαμεσολάβησης τη μεταβιομηχανική περίοδο, σε συνδυασμό με τη θεωρητική κατοχύρωσή του από τον νεο-θεσμισμό, για τους λόγους που αναλύσαμε διεξοδικά στα προηγούμενα κεφάλαια, παγιδεύει τη μελέτη της κρατικής μεταβολής στην κατεύθυνση της παθητικής προσαρμογής. Η θεωρητική πρόταση που διατυπώσαμε επανεισάγει την πολιτική ως μία κρίσιμη διάσταση στη μελέτη της κρατικής μεταβολής. Στο προσκήνιο επανέρχεται η διαδικασία θεσμικής θεμελίωσης του εκάστοτε προνοιακού διακανονισμού. Ανάλογα με την πορεία που αυτή θα λάβει, δημιουργεί και αντίστοιχες δομές νομιμοποίησης της κρατικής πολιτικής. Νομιμοποίηση που εκτείνεται σε τρία επίπεδα, το συστημικό, το ταξικό και τέλος το

θεσμικό. Παράλληλα, μέσα στις κοινωνικές πολιτικές ενυπάρχουν κανονιστικά ίχνη, προερχόμενα από τις αρχικές διαδικασίες θεσμικής θεμελίωσής τους, τα οποία ανά πάση στιγμή μπορούν να ενεργοποιηθούν και να δημιουργήσουν ένα δυναμικό πλαίσιο πολιτικής πλαισίωσης των κοινωνικών ζητημάτων, ανεξάρτητα από το αν η επίλυση των συγκεκριμένων εμφανίζεται ως αντικειμενική. Κάτω από αυτή την οπτική, η πολιτική δυναμική που πυροδοτεί οποιοδήποτε αίτημα για προσαρμογή των κρατικών πολιτικών στις κοινωνικές συνθήκες, ουσιαστικά ναρκοθετεί την προοπτική της παθητικότητας και δίνει το έναυσμα για τη σφυρηλάτηση νέων πολιτικών ταυτοτήτων και νέων κοινωνικών διαιρετικών τομών. Το προκαταρκτικό θεωρητικό πλαίσιο που διατυπώσαμε εδώ προλειαίνει το έδαφος για μία περισσότερο εμπειρική εμβάθυνση στο θέμα της μεταβολής του Κοινωνικού Κράτους, δίνοντας έμφαση στο ρόλο των πολιτικών δομών και στη δυναμική που αυτές δημιουργούν.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Aaron, H. J. (1967), “Social Security: International Comparisons”, εις Eckstein, O. (1967), *Studies in the Economics of income Maintenance*, Ουάσινγκτον: Brookings Institution.

Aglietta, M. (1979), *A theory of capitalist regulation: the US experience*, Λονδίνο: Verso.

Almond, G. (1960),” A functional approach to comparative politics” εις Almond,G. Coleman, J. (επιμ.)(1960), *The politics of the developing areas*, Πρίνστον: Princeton University Press.

_____. (1966),“Political Theory and Political Science”, *American Journal of Political Science*. LX(4).

_____. (1988), “The Return of the State”, *The American Political Science Review*, vol 82(3).

_____. (1990), *A Discipline divided: Schools and Sects in Political Science*, Newbury Park, Καλιφόρνια: Sage.

Althusser, L. κ.ά. (1968/1973), *Lire le Capital*, Τομ.Ι, Παρίσι: Maspero.

Altwater,E.(1973), “Notes on Some Problems of State Interventionism”, *Kapitalistate*, 1.

Amable, B. (2005), *Les Cinq Capitalismes: Diversité des systèmes économiques et sociaux dans la mondiisation*, Παρίσι: Editions du Seuil.

Anderson, P. (1974), *Lineages of the absolutist state*, Λονδίνο: Verso.

Aplleby, J. (1978), “Modernization theory and the formation of modern social theories in England and America”, *Comparative Studies in Society and History*, 20(2).

Apter, D. (1965), *The Politics of Modernization*, Σικάγο: The University of Chicago Press.

Arts, W. Gelissen, J. (2002): “Three Worlds of capitalism or more? A state-of-the art report” σε *Journal of European Social Policy*, 12 (2).

Bachelard,G. (1938/2002), *The Formation of the Scientific Mind*, Μάντσεστερ: Clinamen Press.

- Baldwin, P. (1990): *The politics of social solidarity*, Κέμπριτζ: CUP.
- Barry, N. (1987), *The New Right*, Λονδίνο: Croom Helm.
- Bateman, B. Davis, J. (επιμ.)(1991), *Keynes and Philosophy: Essays on the origin of Keynes's thought*, Λονδίνο: Edward Elgar.
- Bell, D. (1960/1988), *The End of Ideology*, Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, Λονδίνο: Harvard University Press.
- _____. (1976), *The cultural contradictions of Capitalism*, Νέα Υόρκη: Basic Books.
- Bendix, R. (1988), *Embattled Reason, Essays on Social Knowledge*, Τομ.Ι, New Brunswick: Transaction Books.
- Beyme, von. K. (2006), “Political Institutions-Old and New”, εις Rhodes,R. Binder,S. Rockman, B. (επιμ.)(2006), *The Oxford Handbook of Political Institution*, Οξφορδη: Oxford University Press.
- Bleses, P. Kaiser, M. (2004), *The dual transformation of the German welfare state*, Λονδίνο: Palgrave.
- Blokland, H. (2006), *Modernization and its Political consequences, Weber, Manheim, Schumpeter*, New Haven & London: Yale University Press.
- Birch, A. (1984), “Overload, Ungovernability and Delegitimation: The theories and the British Case”, *British Journal of Political Science*, 14(2).
- Boccaro, P. (1974), *Etudes sur le capitalisme monopoliste d' Etat, sa crise et son issue*, Παρίσι : Editions Sociales.
- _____. (2008), *Transformations et crise du capitalisme mondialisé, quelle alternative ?*, Παρίσι : Espere.
- Brittan, S. (1975), “The economic contradictions of democracies”, *British Journal of Political Science*, 5 (2).
- _____. (1989), “The economic contradictions of democracy revisited”, *The Political Quarterly*, 60(2).
- Castles, F. (2007), “ Testing the retrenchment hypothesis: An aggregate overview”, εις *Idem. The disappearing State? Retrenchment realities in an age of Globalization*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Cawson, A. (1985), “Varieties of Corporatism: the importance of the meso-level of interest intermediation” in *Idem.(1985), Organized interests and the State*, Λονδίνο: Sage.

Clarke, S. (1988), *Keynesianism, Monetarism and the crisis of the state*, Λονδίνο: Edward Elgar.

Clyde, B. (2002), “The Miliband-Poulantzas debate: An intellectual history”, εις Aronowitz, S. Bratsis, P. (επιμ.)(2002): *Paradigm Lost: State Theory Reconsidered*, Μινεάπολη-Λονδίνο: University of Minnesota Press.

Cmd 6404, Beveridge, W. (1942), *Social Insurance and allied services*.

Cmd 3805. *New ambitions for our country: A new contract for welfare*.

Coates, D.(2005) “Paradigms of explanation” in Idem.(επιμ.), *Varieties of Capitalism, Varieties of Approches*, Λονδίνο: Palgrave.

Colburn, F. (1988), “Review: Statism, Rationality and State Centrism”, *Comparative Politics*, 20(4).

Commision on Social Justice. (1994), *Social Justice,Strategies for National Renewal*, Λονδίνο: Vintage.

Cottrell, F. (1955/1970), *Energy and society: the relation between energy, social change, and economic development*, Westport, Conn.: Greenwood Press.

Craib, I. (1984), *Modern Social Theory - from Parsons to Habermas*, Λονδίνο: Harvester-Wheatsheaf.

Cressey, P, (1999), “New Labor and Employment ,training and employee relations”, εις Powell, M. (επιμ.)(1999), *New Labour,New Welfare State?*, Μπρίστολ: Policy Press.

Crozier, M. Huntington, S. Watanuki,J. (1975), *The Crisis of Democracy: Report on the governability of democracies to the Trilateral Commission*, Νέα Υόρκη: New York University Press.

Cutler, T. Williams, K. Williams, J. (1986), *Keynes, Beveridge and Beyond*, Λονδίνο: Routledge.

Cutright, P. (1965), “Political Structure, Economic Development, and National Social Security Programs”, *American Journal of Sociology*, 70(5).

Daly, M. (1994), “Comparing Welfare States : Towards a Gender Friendly Approach” εις Sainsbury, D. (επιμ.)(1994), *Gendering welfare states*. Οξφόρδη: Oxford University Press.

Deacon, B. (1993), “Developments in East European social policy” εις Jones, C. (επιμ.), *New perspectives on the welfare state in Europe*, Λονδίνο: Routledge.

De Angelis, M. (2000), *Keynesianism, social conflict and political economy*, Houndmill: Macmillan.

Douglas, J. (1976), "The overloaded Crown", *British Journal of Political Science*, 6 (4).

Dunleavy, P. (1979), "The urban basis of political alignment :Social class ,domestic ownership property ,and state interventions in consumption processes" in *British journal of Political science* ,9 (4).

_____. (1981). *The Politics of mass housing in Britain, 1945-1975*, Οξφόρδη: Calendon Press.

_____. O'Leary, B. (1987), *Theories of the State: The Politics of Liberal Democracy*, Houndmills: Macmillan Education

Easton, D. (1953), *The political system: an inquiry into the state of political science*, Νέα Υόρκη: Knopf.

_____. (1969), The New Revolution in Political Science, *American Journal of Political Science*, LXIII (4).

Engels, F. (1981), *The origin of the family private property and the state*, Λονδίνο: Lawrence and Wishart.

Esping-Andersen, G. Friedland, R. Wright. E.O. (1976), "Modes of Class Struggle and the Capitalist State", εις *Kapitalistate*. 4-5.

_____. Korpi, W. (1984), "Social Policy as Class Politics in Post-War Capitalism: Scandinavia, Austria and Germany" εις Goldthorpe, J. (επιμ.)(1984), *Order and Conflict in Contemporary Capitalism*, Οξφόρδη: Clarendon Press.

_____. (1985), *Politics against Markets: The Social-Democratic Road to Power*, Πρίνστον: Princeton University Press.

_____. (1990), *The three worlds of welfare capitalism* ,Οξφόρδη: Polity.

_____. (1999), *Social Foundations of post-industrial economies*, Οξφόρδη: Oxford University Press.

_____. (2008), *Trois leçons sur l' état-providence*, Παρίσι: Seuil.

Estevec-Abe, M. Inversen, T. Soskice, D. (2001), "Social Protection and the formation of Skills: A Re-interpretation of Skills", εις Hall, P. Soskice, D. (επιμ.)(2001), *Varieties of Capitalism: the Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Οξφόρδη: Oxford University Press.

Ferrera, M. (1996), "The southern model of welfare in social Europe" σε *Journal of European Social Policy*, 6 (1).

Field, F. (1998), *Reflections on Welfare Reform*, Λονδίνο: The Social Market Foundation.

Flora, P. Heidenheimer, A. (1981), "Modernization, Democratization and the Development of Welfare States in Western Europe" εις *Idem, The Development of Welfare States in Europe and America*, Λονδίνο: Transaction Books.

_____, (επιμ.) (1987), *Growth to Limits the Western European Welfare States since World War II*, Τομ.4, Βερολίνο: De Gruyter.

Freeman, C. Soete, L. (1974/1999), *The Economics of industrial innovation*, Λονδίνο: Pinter.

Galbraith, J. K. (1967/1979), *The New Industrial State*, Νέα Υόρκη: Mentor.

Gelissen, J. (2002), *Worlds of Welfare, Worlds of Consent? Public Opinion on the Welfare State*, Leiden-Boston: International Comparative Social Studies.

Gilbert, N. (2002), *Transformation of the welfare state, the silent surrender of public responsibility*, Οξφόρδη: Oxford University Press.

Gilman, N. (2003), *Mandarins of the future: Modernization theory in Cold War America*. Βαλτιμόρη και Λονδίνο: John's Hopkins University Press.

Goldthorpe, κ.ά. (1968), *The Affluent Worker: Industrial attitudes and Behaviour*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.

Goodin, κ.ά. (1999), *The real worlds of welfare Capitalism*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press.

Gramsci, A. (1971), *Selections from the prison notebooks*, Νέα Υόρκη: International Publishers.

Gray, J. (1998), *Hayek on liberty*, Λονδίνο: Routledge.

Habermas, J. (1962/1991), *The Structural Transformation of the Public Sphere, An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, Μασαχουσέτη: MIT press.

_____, *Theory and Praxis*, Βοστώνη: Beacon Press.

_____, (1973/1988), *Legitimation Crisis*, Οξφόρδη: Polity Press.

_____, (1975), "A Reply to Mueller and Neusuess", *Telos*, 22.

_____,(1981/1987), *Theory of Communicative Action, Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*, Τομ.2, Βοστόνη: Beacon Press.

_____,(1987), *The philosophical discourse of modernity*, Οξφόρδη: Polity Press.

_____,(1989), *The New Conservatism, Cultural Criticism and the Historian's Debate*, Μασαχουσέτη: MIT press.

Hall, P. (1986), *Governing the economy: the politics of state intervention in Britain and France*, Κέμπριτζ: Polity Press

_____(επιμ.)(1989), *The political power of economic ideas: keynesianism across nations*, Πρίνστον: N.J.Princeton University Press.

_____, Taylor, R. (1996), "Political Science and the three new institutionalisms", *Political Studies* XLIV.

_____, Soskice, D. (2001), "An Introduction to Varieties of Capitalism" εις Idem, *Varieties of capitalism: the institutional foundations of comparative advantage*, Οξφόρδη: Oxford University Press.

Hall, S. (1988), *The Hard road to renewal*, Λονδίνο: Verso.

Harrison, D. (1988), *The Sociology of Modernization and Development*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη: Routledge,

Harvey, D. (1998), *Social Justice and the City*, Οξφόρδη: Blackwell.

_____, (2005), *A brief history of neo-liberalism*, Οξφόρδη: Oxford University Press.

Haskins, R. (2006), *Work over Welfare, the inside story of the 1996 Welfare Reform Law*, Ουάσινγκτον: Brookings institution.

Hauserman, S. (2010), *The Politics of Welfare State reform in Continental Europe* , Κέμπριτζ: Cambridge University Press.

Hayek, F. (1939), "Nature et historique du probleme" εις Hayek,F.(επι.)(1939), *L' economie dirigee en regime collectiviste, etudes critiques sur les possibilites du socialisme*, Παρίσι: Librairie de Medicis.

_____, (1976), *The Constitution of Liberty*, Λονδίνο: Routledge.

_____, (1978), *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, Λονδίνο: Routledge.

_____, (1982), *Law, legislation and liberty : a new statement of the liberal principles of justice and political economy*, Τομ.ΙΙΙ, Λονδίνο: Routledge.

Held, D. McGrew. (2000) “ The Great Globalisation Debate”, in *idem. The Global Transformations Reader*, Κέμπριτζ: Polity.

Hemerijck, A. Schludi, M. (2000), “Sequences of Policy Failures and Effective Policy Responses”, εις Scharpf, Schmidt,V.(επιμ.)(2000), *Welfare and Work in the open economy*, Τομ.1, Οξφόρδη: Oxford Univesity Press.

Hibbs, D. (1977), “Political Parties and Macroeconomic Policy”, *American Political Science Review*, vol. 71(4).

Hilferding,R. (1910/1981), *Finance Capital*, Λονδίνο και Βοστόνη: Routledge & Kegan.

Hintze, O. (1964), *Soziologie und Geschichte: gesammelte Abhandlungen zur Soziologie, Politik und Theorie der Geschichte*, Goettingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Hirsch, J. (1976), "Remarques théoriques sur l'Etat bourgeois et sa crise" Poulantzas, N.(επιμ.)(1976) : *La Crise de l' Etat* , Παρίσι: PUF.

_____, (1974/1978),”The State Apparatus and Social Reproduction: Elements of a Theory of the Bourgeois State” εις Holloway,J. Picciotto,S.(επιμ.)(1978), *State and Capital: A Marxist Debate*, Λονδίνο: Edward Arnold.

_____,(1983), “ Nach der Staatsableitung. Berkungen zur Reformulierung einer materialistischen Staatstheorie”, *Argument*, 100.

Holloway, J. Picciotto,S. (1978), “Introduction: Towards a Materialist Theory of the State” εις *Idem. State and Capital: A Marxist Debate*, Λονδίνο: Edward Arnold.

Huntington, S. (1966), “Political Modernization: America vs Europe”, *World Politics*, 18(3).

Immergut, E. (2006), “Historical Institutionalism in Political Science and the problem of change”, εις Wimmer,A. Kossler,R. (2006), *Understanding Change: Models, Methodologies and Metaphors*, Λονδίνο: Palgrave.

International Monetary Fund, (2002), *World Economic Outlook April 2002:Recessions and Recoveries*.

Inversen, T. (2005), *Capitalism, Democracy and Welfare*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press.

Jessop, B. (2002), *The future of the capitalist state*, Κέμπριτζ: Polity.

Jessop, B. Sum, N. (2006), *Beyond the regulation approach: putting capitalist economies in their place*. Cheltenham: Edward Elgar.

_____, (2008), “Dialogue of the Deaf: Some reflections on the Poulantzas-Miliband debate” εις Wetherly, P. Barrow, C. Burnham, P. (επιμ.)(2008), *Class, Power and the State in Capitalist Society: Essays on Ralph Miliband*, Λονδίνο: Palgrave Macmillan.

Jones, C. (1993): “The Pacific Challenge” σε Jones, C. (επιμ.): *New perspectives on the welfare state in Europe*, Λονδίνο: Routledge.

Kalecki, M. (1943/1972), “Political Aspects of Full Employment”, εις Hunt, E. Schwartz, K. (επιμ.)(1972), *A Critique of Economic Theory*, Λονδίνο: Penguin.

Kasza, G. (2002), “ The illusions of welfare regimes” σε *Journal of Social Policy* , 31(2).

Katrougalos, G. (1996), “The South European welfare model: The Greek welfare state in search of an identity”, σε *Journal of European Social Policy*, 6(1).

Keman, H. Kersbergen, K. Vis, B. (2006), “Political parties and New Social Risks, the double backlash against Social Democracy and Christian Democracy”, εις Armingeon, K. Bonoli, G. (επιμ.)(2006), *The Politics of post-Industrial Welfare States. Adapting post-war social policies in New Social Risks*, Λονδίνο: Routledge.

Kerr, C. κ.ά. (1960), *Industrialism and Industrial Man : The problems of Labour and Management in Economic Growth*, Κέμπριτζ- Μασαχουσέτη: Harvard University Press.

_____, (1970), *Marshall, Marx and Modern Times: The Multi-Dimensional Society*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press.

_____, (1983), *The Future of Industrial Societies, convergence or continuing diversity?*, Κέμπριτζ-Μασαχουσέτη: Harvard University Press.

Keynes, J. M. (1973), “Am I a liberal?”, εις *Collected Works of John Maynard Keynes*, Τομ. IX, Macmillan-Cambridge University Press-Royal Economic Society.

_____, (1973), “ Lecture on the World's Economic Crisis and The Way of Escape, 4/02/1932”, εις *Collected Works of John Maynard Keynes*, Τομ. XXI, Macmillan-Cambridge University Press-Royal.

_____, (1973), “On State Planning”, ομιλία της 14^{ης} Μαρτίου 1932, εις *Collected Works of John Maynard Keynes*, Τομ. XXI, Macmillan-Cambridge University Press-Royal Economic Society.

_____, (1973), *Sir William Beveridge's Social Security Proposals letter to E. Hale 21st August 1942*, εις *Collected Works of John Maynard Keynes*, Τομ. XXVII, Macmillan-Cambridge University Press-Royal Economic Society.

_____, (1973), *The Beveridge Proposals, letter to Sir Richard Hopkins 20th July 1942*, εις *Collected Works of John Maynard Keynes*, Τομ. XXVII, Macmillan-Cambridge University Press-Royal Economic Society.

_____, “The dilemma of modern Socialism”, *Political Quarterly* Απρίλιος-Ιούνιος 1932, εις *Collected Works of John Maynard Keynes*, Τομ. XXI, Macmillan-Cambridge University Press-Royal Economic Society.

_____, (1973), *The General Theory of Employment, Interest and Money*, εις *Collected Works of John Maynard Keynes*, Τομ. VII, Macmillan-Cambridge University Press-Royal Economic Society.

_____, (1973), “The Public and the Private Concern”, *Manchester Guardian* 1^η Αυγούστου 1927, *Collected Works of John Maynard Keynes*, Τομ. XIX, Macmillan-Cambridge University Press-Royal Economic Society.

Kiander, J. (2005), “Growth and Employment in the Nordic Welfare States in the 1990’s: A tale of crisis and revival” εις Kangas, O. Palme, J. (επιμ.) (2005), *Social Policy and economic development in Nordic Countries*, Λονδίνο: Palgrave.

King, A. (1975), “Overload: Problems of Governing in the ‘70s”, *Political Studies*, XXIII (2&3).

King, D. (1987), *The New Right Politics, Markets and Citizenship*, Λονδίνο: Macmillan.

Kite, C. (2004), “The Stability of the Globalised welfare state” εις Sodersten, B. (επιμ.) (2004), *Globalization and the Welfare State*. Λονδίνο: Palgrave.

Klein, R. (1993), “O’Goffe’s tale” in Jones, C. (επιμ.) (1993), *New Perspectives on the Welfare State in Europe*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge.

Korpi, W. (1978), *The Working Class in Welfare Capitalism: Work, Unions and Politics in Sweden*, Λονδίνο: Routledge and Keagan.

_____, Shalev, M. (1979), “Strikes, Industrial Relations and Class Conflict in Capitalist Societies”, *British Journal of Sociology*, 30(2).

_____, (1983), *The Democratic Class Struggle*, Λονδίνο: Routledge & Keagan.

_____, (1985), “Economic Growth and the Welfare State: Leaky Bucket or Irrigation System?”, *European Sociological Review*, 1(2).

_____, (1985), “ Power Resources Approach Vs Action and Conflict: On Causal and Intentional explanations in the study of Power”, *Sociological Theory*, 3(2).

_____, Palme, J. (2003),”New Politics and Class Politics in the age of austerity and globalozation,Welfare State Regress in 18 Countries 1975-1995”, *American Political Science Review*, 97(3).

_____, (2005),“Does The Welfare State Harms Economic Growrh? Sweeden as a strategic test case”, in Kangas, O. Palme, J.(επιμ.)(2005), *Social Policy and Economic Development in the Nordic Countries*, Λονδίνο: Palgrave-Macmillan.

_____, (2006), “ Power Resources and Employer Centred Approaches in Explanation of Welfare States and Varieties of Capitalism”, *World Politics* , 58(1).

Kuhn,T. (1970), *The Structure of scientific revolutions*, Σικάγο: Chicago University Press.

Kuhnle, S. Alestalo, M. (2000), “Introduction: growth,adjustments and survival of European welfare states” εις Kuhnle, S.(επιμ.)(2000), *Survival of the European Welfare State*, Λονδίνο: Routledge.

Kwon, H. (1997), “ Beyond European Welfare Regimes: Comparative Perspectives on East Asian Welfare Systems” , σε *Journal of Social Policy* , 26(4).

Larsen, C. A. (2006), *The Institutional Logic of Welfare Attitudes: How Welfare Regimes influence Public Support*, Λονδίνο: Ashgate.

Latham, M. (2000), *Modernization as Ideology :American Social Science and “ Nation Building” in the Kennedy Era*. Chapel Hill & London: University of North Carolina Press.

Lavdas, K. (1997), *The Europeanization of Greece: Interest Politics and the Crises of Integration*, Λονδίνο: Macmillan.

Lazonik, W. (1993), *Business organization and the myth of the market economy*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press.

Lehmbruch, G. (1982), “Neo-Corporatism in Comparative Perspective”, εις Lehmbruch, G. Schmitter, Ph. (επιμ.)(1982), *Patterns of Corporatist Policy Making*, Λονδίνο: Sage.

Lekachman, R. (1966/1975), *The Age of Keynes*, McGraw-Hill Paperbacks.

Lenin,V. I. (1918/1945), “The Proletarian Revolution and the renegade Kautsky” εις idem. *Collected Works XXIII*, Νέα Υόρκη: International Publishers.

_____, (1952), *The state and revolution*, Μόσχα: foreign languages publishing house.

Lewis, J. (1992). "Gender and the development of welfare regimes", *journal of European social policy*, 2(3).

Lipset, S. M. (1959), "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy", *American Political Science Review*, 53(1).

_____, (1984), "Social Conflict, Legitimacy, and Democracy", εις Connolly, W. (επιμ.) (1984), *Legitimacy and the State*, Οξφόρδη: Blackwell.

Littleboy, B. (1990), *On interpreting Keynes: A study in reconciliation*, Λονδίνο: Routledge.

Lowi, T. (1964), "American business, public policy, case studies and political theory", *World Politics*, 16(4).

_____, (1969/1979), *The End of Liberalism: The Second Republic of the United States*, Νέα Υόρκη και Λονδίνο: W.W. Norton Company.

Luhmann, N. (1981/1990), *Political Theory in The Welfare State*, Βερολίνο και Νέα Υόρκη: Walter de Gruyter.

Lukacs, G. (1971/1990), *History and Class Consciousness*, Λονδίνο: Merlin Press.

March, J. Olsen, J. (1989), *Rediscovering institutions: the organizational basis of politics*. Νέα Υόρκη: Free Press.

Marshall, T. H (1949/1963), "Citizenship and Social Class" εις idem, (1963), *Sociology at the crossroads*, Λονδίνο: Heinemann.

Marx, K. (1867/1977), *Capital*, Τομ.Α', Νέα Υόρκη: Vintage books.

_____, (1939/1973), *Grundrisse*, Λονδίνο: Penguin.

_____, (1967), *Capital*, Τομ.Γ', Νέα Υόρκη: International Publishers.

Mattick, P. (1969), *Marx and Keynes: The Limits of the Mixed Economy*, Λονδίνο: Merlin Press.

Mishra, R. (1981), *Society and Social Policy: Theoretical Perspectives on Welfare*, Λονδίνο, Macmillan.

_____, (1984), *The Welfare State in Crisis, Social Thought and Social Change*, Λονδίνο: Wheatsheaf Books.

Mueller, W. and Neusuess, C. (1975), "The Illusion of State Socialism and the Contradiction between Wage Labor and Capital", *Telos*, 22.

North, D. (1990), *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press.

O'Connor, J. (1973), *The Fiscal Crisis of the State*, Νέα Υόρκη: St Martin's Press.

_____, (1984), *Accumulation Crisis*, Οξφόρδη: Blackwell.

_____, (1993), "Gender, class and citizenship in the comparative analysis of welfare state regimes: Theoretical and methodological issues" σε *The British journal of sociology*, 44 (3).

Offe, C. (1984), *Contradictions of the Welfare State*, Λονδίνο-Μελβούρνη: Hutchinson.

Orloff, A. Skocpol, T. (1984), "Why not equal protection? Explaining the politics of social spending in Britain, 1900-1911, and the United States, 1880s-1920.", *American Sociological Review*, 49 (6).

Ostrogorski, M. (1993), *La democratie et les partis politiques*, Παρίσι: Fayard..

Pagoulatos, G. (2003), *Greece's New Political Economy*. Νέα Υόρκη: Palgrave Macmillan.

Panitch, L. (1977). "The development of Corporatism n Liberal Democracies", *Comparative Political Studies*, 10 (1).

_____, (1988), "Corporatism: A Growth Industry reaches the monopoly stage", *Canadian Journal of political Science*, 21(4).

Parsons, T. (1947), *Introduction*, στο Weber, M. (1947), *The theory of social and economic organization*, Νέα Υόρκη: Free Press.

_____, (1949/1966), *The Structure of Social Action: A study of social theory with special reference to a Group of recent European writers*, Νέα Υόρκη: The Free Press.

_____, Shils, E. (επιμ.) (1951), *Toward a General Theory of Action*, Κέμπριτζ: Harvard University Press.

_____, (1951/1991), *The Social System*, Λονδίνο: Routledge.

_____, Smelser, N. (1956/1964), *Economy and Society: A study in the Integration of Economic and Social Theory*, Λονδίνο: Routledge & Kegan.

- Parsons, W. (1982), "Politics without promises: The crisis of overload and governability", *Parliamentary Affairs*, XXXV (4).
- Patel, S. (1956), "Marxism and recent economic thought", εις Singh, V. (επιμ.) (1956), *Keynesian Economics: A Symposium*, Δελχί: Peoples's Publishing House.
- Peters, G. (1996), "Political Institutions Old and New", εις Goodin, R. Klingemann, H. (επιμ.) (1996), *A New Handbook of Political Science*, Οξφόρη: Oxford University Press.
- _____, Pierre, J. King, D. (2005), "The Politics of Path Dependency: Political Conflict in Historical Institutionalism", *The Journal of Politics*, 67 (4).
- Pierre, J. Peters, G. (2000), *Governance, Politics and the State*, Νέα Υόρκη: St Martin's Press.
- Pierson, C. (1994), "Continuity and discontinuity in the emergence of the Post-Fordist welfare state" εις Burrows, R. Loader, B. (επιμ.) (1994), *Towards a Post-Fordist Welfare State?*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη: Routledge.
- Pierson, P. (1993), "When Effect Becomes Cause: Policy Feedback and Political Change", *World Politics*, 45(4).
- _____, Miriam, S. (1993), "Bourgeois revolutions? The policy consequences of resurgent conservatism", *Comparative Political Studies*, 25 (4).
- _____, (1994), *Dismantling the Welfare State? Reagan, Thatcher and the Politics of Retrenchment*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- _____, (1996), "The New Politics of the Welfare State", *World Politics*, 48(2).
- _____, (2000), "Coping with permanent austerity, Welfare State restructuring in affluent democracies", εις Pierson, P. (επιμ.) (2000), *The New Politics of the Welfare State*, Οξφόρδη: Oxford University Press.
- _____, (2000), "Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics", *The American Political Science Review*, 94(2).
- _____, (2004), *Politics in Time: History, Institutions and Social Analysis*, Princeton: Princeton University Press.
- Piven, F. Cloward, P. (1971), *Regulating the poor: The functions of public welfare*, Νέα Υόρκη: Vintage Books.
- Polanyi, K. (1944/1957), *The Great Transformation*, Βοστώνη: Beacon Press.

- Poulantzas, N. (1973), *Political Power and Social Classes*, Λονδίνο: NLB.
- _____, (1976): « Les transformations actuelles de l' Etat, la crise politique et la crise de l' Etat » εις Poulantzas, N.(επιμ.)(1976) : *La Crise de l' Etat* , Παρίσι: PUF.
- _____, (1978), *Classes in Contemporary Capitalism*, Λονδίνο: Verso.
- Pryor, F. (1968), *Public expenditures in communist and capitalist nations*, Homewood:Irwin.
- Psychopedis, K. (1992), “Dialectical Theory: Problems of Reconstruction”, εις Bonefeld, W. Gunn, R. Psychopedis, K. (επιμ.)(1992), *Open Marxism 1*, Λονδίνο: Pluto Press.
- _____, (1995), “*Emancipating Explanation*”, in Bonefeld, W, Gunn, R, Psychopedis, K, (eds.) (1995), *Open Marxism 3*, London: Pluto Press.
- Pye, L. (1978), *Στοιχεία πολιτικής ανάπτυξης*, Αθήνα: Παπαζήση.
- Ritschel, D. (1997), *The politics of planning: the debate on economic planning in Britain in the 1930s*, Οξφόρδη: Calendon Press.
- Robison, R. (2006), “Neo-liberalism and the Market State: What is the ideal shell?” εις Idem. *The Neoliberal Revolution: Forging the Market State*, Λονδίνο: Palgrave, Macmillan.
- Rockman, B. (2006), *The Oxford Handbook of Political Institutions*, Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Roosevelt, F. D. R. (1934), *On Our Way*, Νέα Υόρκη: The John Day Company.
- Rostow, W. (1960/1973), *The stages of economic growth: a non-communist manifesto*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- Rusconi, G. (1975), “ Marxism in West Germany”, *Telos*, 22.
- Sanderson, S. (1988), “The Neo-Weberian revolution: A Theoretical balance sheet”, *Sociological Forum*, 3(2).
- Sassoon, D. (2001), *Εκατό χρόνια σοσιαλισμού: Ανάπτυξη και Σταθεροποίηση*, Τόμ.Α', Αθήνα: Καστανιώτης.
- Schmidt, V. (2005), “Institutionalism and the state”, εις Hay, C. Marsh, D. Lister, M. (επιμ.)(2005), *The State, theories and issues*, Basingstoke: Palgrave.
- _____, (2008), “Discursive institutionalism: The explanatory powers of Ideas and Discourse”, *Annual Review of Political Science*, 11(2).

Schmitter, P. Lehmbruch, G. (επι.)(1979), *Trends toward corporatist intermediation*, Λονδίνο: Sage.

_____, (1982), “Reflections on where the theory of Neo-Corporatism has gone and where the praxis of Neo-Corporatism may be going” εις Lehmbruch, G.

Schmitter, Ph.(επιμ.)(1982), *Patterns of Corporatist Policy Making*, Λονδίνο: Sage.

Schumpeter, J. (1943/2003), *Capitalism, Socialism and Democracy*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge.

Shepsle, K. (2006), “Rational Choice Institutionalism” εις Rhodes, R. Binder, S. Rockman, B. (επιμ.)(2006), *The Oxford Handbook of Political Institutions*, Οξφόρδη: Oxford University Press.

Shonfield, A. (1965), *Modern Capitalism: The changing Balance of Public and Private Power*, Οξφόρδη: Oxford University Press.

Skidelsky, R. (1999), “Keyne's political legacy” εις Hamouda, O. Smithin, J. (επιμ.)(1999), *Keynes and Public Policy after Fifty Years: Economics and policy*, Λονδίνο: Edward Edgar.

Skocpol, T. (1979/1990), *States and Social Revolutions*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press.

_____, Finegold, K. (1982), “State capacity and economic intervention in the Early New Deal”, *Political Science Quarterly*, 97(2).

_____, (1985), “Bringing the State Back in: Strategies of Analysis in current research” εις Evans, P. Rueschemeyer, D. Skocpol, T. (επιμ.)(1985), *Bringing the state Back in*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press.

_____, Amenda, E. (1985), “Did Capitalists shape social security?”, *American Political Science Review*, 50 (4).

_____, Amenda, E. (1986),” States and Social Policies”, *Annual Review of Sociology*, 12(1).

_____,(1988), “The Limits of the New Deal System and the Roots of Contemporary Welfare Dilemmas”, εις Weir, M. Orloff, A Skocpol, T. (επιμ.)(1988), *The Politics of Social Policy in the United States*, Πρίνστον: Princeton University Press.

_____, Finegold, K. Goldfield, M. (1990), “ New Deal Labor Policy”, *American Political Science Review*, 84.

_____, (1995), *Protecting Soldiers and Mothers. The political origins of social policy in the United States*, Κέμπριτζ-Μασαχουσέτη: Harvard University Press.

_____, (1995), "The enactment of Mother's pensions: Civic mobilization and agenda setting or benefits of the ballot? Response", *American Political Science Review*, 89 (3).

Snell, K. (2006), *Parish and Belonging, Community, Identity and Welfare in England and Wales*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press.

Stephens, J. (1979), *The Transition from Capitalism to Socialism*, Λονδίνο: Macmillan.

_____, (1996), "The Scandinavian Welfare States: Achievements, Crisis and Prospects", εις Esping-Andersen, G. (επιμ.)(1996), *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies*, Λονδίνο: Sage.

Symeonidou, H. (1996), "Social Protection in contemporary Greece" εις Rhodes, M. (επιμ.)(1996), *Southern European Welfare states: Between Crisis and reform*, Λονδίνο: Frank Cass.

Swank, D. (2002), *Global Capital, Political Institutions, and Policy Change in Developed Welfare States*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press.

Swenson, P. (2002), *Capitalists against Markets: The Making of Labor markets and welfare states in the United States and Sweden*, Οξφόρδη: Oxford University Press.

Thelen, K. Steinmo, S. (1992), "Historical Institutionalism in comparative politics" εις Steinmo, S. Thelen, K. Longstreth, F.(επιμ.)(1992), *Structuring Politics, Historical Institutionalism in Comparative Analysis*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.

Tufte, E. (1978), *Political Control of the Economy*, Πρίνστον: Princeton University Press.

Truman, D. (1965), "Disillusion and Regeneration: The Quest for a discipline". *American Political Science Review*, 59(4).

Van Kersbergen, K. (1995), *Social Capitalism: A Study of Christian Democracy and the Welfare State*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge.

Weber, M. (1965), *The Protestant ethic and the spirit of capitalism*, Λονδίνο: Unwin University Books.

_____, (1968), *Economy and Society*, Τομ.Ι, Μπέρκλεϊ: University of California Press.

_____, (1968), *Economy and Society*, Τομ.ΙΙ, Μπέρκλεϊ: University of California Press.

Weed, F. (1979), "Industrialization and Welfare Systems: A Critical Evaluation of the Convergence Hypothesis", *International Journal of Comparative Sociology*, XX, (3-4).

Weingast, B. (1996), "Political Institutions: Rational Choice Perspectives" εις Goodin, R. Klingemann, H. (επιμ.) (1996), *A New Handbook of Political Science*, Οξφόρδη: Oxford University Press.

Weir, M. Skocpol, T.(1985), "State Structures and the Possibilities for Keynesian Responses to the Great Depression in Sweden, Britain and the United States", εις Evans, P. Rueschemeyer, D. Skocpol, T.(επιμ.)(1985) *Bringing the state Back in*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press.

_____, (1988), "The Federal Government and Unemployment: The frustration of policy innovation from the New Deal to the Great Society", εις Weir, M. Orloff, A. Skocpol, T. (επιμ.)(1988), *The Politics of Social Policy in the United States*, Πρίνστον: Princeton University Press.

_____, Orloff, A. Skocpol, T. (1988), "Epilogue: The future of social policy in the United States: Political Constraints and Possibilities" εις Weir, M. Orloff, A. Skocpol, T. (επιμ.)(1988), *The Politics of Social Policy in the United States*, Πρίνστον: Princeton University Press.

Welch, C. (1967), *Political Modernization, A Reader in comparative political change*, Καλιφόρνια: Wadsworth Publishing Company.

Wiener, M. (1985), *English culture and the decline of the industrial spirit, 1850-1980*, Harmondsworth, Middlesex, England: Penguin Books.

Wilensky, H. Lebeaux, C. (επιμ.)(1967), *Industrial society and social welfare: the impact of industrialization on the supply and organization of social welfare services in the United States*, Νέα Υόρκη: Free Press.

_____, (1975), *The Welfare State and Equality: Structural and Ideological Roots of Public Expenditures*, Μπέρκλεϊ-Λος Άντζελες-Λονδίνο: University of California Press.

_____, (1976), *"New Corporatism," Centralization and the Welfare State*, Λονδίνο και Μπέβερλυ Χιλς: Sage.

_____, (1981), "Leftism, Catholicism and Democractic Corporatism: The role of Political Parties in recent Welfare state Development" εις Flora, P. Heidenheimer, A. (επιμ.)(1981), *The Development of Welfare States in Europe and America*, Λονδίνο: Transaction Books.

Winkler, J. T. (1976), "Corporatism", *Archives Européennes de Sociologie*, XVII.

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Αγγελίδης, Μ. (2000), *Κοινωνική Απορρύθμιση και Δημοκρατία*, Αθήνα: Εξάντας.

Αλεξανδρόπουλος, Σ. (1990), «Τάσεις κορπορατιστικής αντιπροσώπευσης και ελληνική πραγματικότητα», *Κοινοβουλευτική Επιθεώρηση*, τχ 4.

Bernstein, E. (1996), *Οι προϋποθέσεις για το σοσιαλισμό και τα καθήκοντα της σοσιαλδημοκρατίας*, Αθήνα: Παπαζήσης.

Bonefeld, W. Holloway, J. (επιμ.)(1993), *Μεταφορντισμός και Κοινωνική μορφή: Μία μαρξιστική συζήτηση για το μεταφορντιστικό κράτος*. Αθήνα: Εξάντας.

Boyer, R. (1988), *Η θεωρία της ρύθμισης: Κριτική ανάλυση*, Αθήνα: Εξάντας.

Βούλγαρης, Γ. (1997), «Καπιταλισμός και Δημοκρατία. Η επάνοδος ενός παλιού προβλήματος», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* 10.

_____, (1994), *Φιλελευθερισμός, Συντηρητισμός, Κοινωνικό Κράτος 1973-1990*, Αθήνα: Θεμέλιο.

Giddens, A. (1998/2005), *Ο Τρίτος Δρόμος*, Αθήνα: Πόλις.

Γκιούρας, Θ. (1992), «Gustav Schmoller-Ιστορισμός και Κριτική», *Αξιολογικά*, 4.

_____, (2000), *Φορολογία και Πολιτική: Πολιτικο-οικονομική προβληματική και δημοσιονομική σκέψη*, Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.

_____, (2001), «Στοιχεία πολιτικής θεωρίας στην κοινωνιολογία της εξουσίας. Παρατηρήσεις με βάση εννοιολογικές διαμορφώσεις στην πολιτική τυπολογία του Max Weber», επίμετρο στο Weber, M.(2001), *Οι τύποι της εξουσίας*, Αθήνα: Κένταυρος.

Gough, I. (2008), *Η πολιτική οικονομία του Κοινωνικού Κράτους*, Αθήνα: Σαββάλας.

Gray, J. (1999), *Η απατηλή αγγελία*, Αθήνα: Πόλις.

Γράβαρης, Δ. (1997), *Κρίση του Κοινωνικού Κράτους και Νεωτερικότητα*, Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.

_____, (1998), “Το «χτίσιμο» του κοινωνικού κράτους: Από τον κομματικό λόγο στις κρατικές πολιτικές.”, στο Σπυρδαλάκης, Μ.(επιμ.)(1998), *ΠΑ.ΣΟ.Κ: κόμμα– κράτος– κοινωνία*, Αθήνα: Πατάκη.

_____, (2005), «Από το Κράτος στο Κράτος: Ορθολογικότητα και κανόνες νομιμοποίησης στην εκπαιδευτική πολιτική», στο Γράβαρης, Δ. Παπαδάκης, Ν. (επιμ.)(2005), *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική: Μεταξύ κράτους και αγοράς*, Αθήνα: Σαββάλας.

Hoffman, J. (1997), *Πέραν του Κράτους*, Αθήνα: Στάχυ.

Ιωαννίδης, Σ. (1993), *Ανταγωνισμός, Αγορά και Δημοκρατία. Μία κριτική της Νεοαυστριακής οικονομικής θεωρίας*, Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.

Καβουλάκος, Κ. (1996), *Γιούργκεν Χάμπερμας: τα θεμέλια του λόγου και της κριτικής κοινωνικής θεωρίας*, Αθήνα: Πόλις.

Kautsky, K. (1985), *Η Κοινωνική Επανάσταση*, Αθήνα: Παπαζήσης.

Καράγιωργα, Δ. (1971), *Δημόσια Οικονομική Ι, οι οικονομικές λειτουργίες του Κράτους*, Αθήνα: Παπαζήση.

Κατσούλης, Η. (1982), «Η διάσπαση του Ευρωπαϊκού Εργατικού κινήματος: Η θεωρητική σύγκρουση Kautsky-Lenin», *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ.4.

_____, Ανανιάδη, Μπ. Ιωαννίδης, Στ. (επιμ.)(2003), *Παγκοσμιοποίηση: οικονομικές-πολιτικές-πολιτισμικές αντιλήψεις*, Αθήνα: Σιδέρης.

Keynes, J. (1992), «Το τέλος του *laisser-faire*» στο Αγγελίδης, Μ. Ψυχοπαίδης, Κ. (επιμ.)(1992), *Κείμενα Πολιτικής Οικονομίας και Θεωρίας της Πολιτικής*, Αθήνα: Εξάντας.

Κοτζιάς, Ν. (2003), *Παγκοσμιοποίηση, ιστορική θέση και προοπτική*, Αθήνα: Καστανιώτης.

Κωτσονόπουλος, Λ. (2010), «Γκραμσιανές στιγμές στις νεο-μαρξιστικές θεωρίες του κράτους», στο Βούλγαρης, Γ. & Κωτσονόπουλος, Λ. (επιμ.)(2010), *Στα μονοπάτια του Αντόνιο Γκράμσι, πολιτική και πολιτισμός από το Έθνος-Κράτος στην Παγκοσμιοποίηση*, Αθήνα: Θεμέλιο.

Μαγκλάρας, Β. (2009), «Συστημική Ισορροπία και Κοινωνική Αλλαγή στη Θεωρία του Talcott Parsons», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ.22-23.

- Ματσαγγάνης, Μ. (επιμ.)(1999), *Προοπτικές του κοινωνικού κράτους στη Νότια Ευρώπη*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μαυρογορδάτος, Γ. (1988), *Μεταξύ Πιτυοκάμπη και Προκρούστη: Οι επαγγελματικές οργανώσεις στη σημερινή Ελλάδα*, Αθήνα: Οδυσσεας.
- Μουζέλης, Ν. (1997), *Επιστροφή στην Κοινωνιολογική θεωρία, η έννοια της ιεραρχίας και το πέρασμα από τη μικρο- στη μακρο-κοινωνιολογία*, Αθήνα: Θεμέλιο.
- Παγουλάτος, Γ. (1999), «Ιδέες, Θεσμοί και Συμφέροντα στη Δημόσια Πολιτική: Η περίπτωση της ευρωπαϊκής οικονομικής πολιτικής», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ13.
- Πανταζής, Α. (2009), *Καρλ Μαρξ, Καρλ Πολάνυι, η γένεση του Κοινωνικού Κράτους*, Αθήνα: Στοχαστής.
- Πάρσονς, Τ. (1928/2008), «Ο «καπιταλισμός» στην πρόσφατη γερμανική θεωρία: Ζόμπαρτ και Βέμπερ» στο Παρσονς, Τ. (2008), *Τάλκοτ Πάρσονς: Καπιταλισμός και Αξίες, τα πρώιμα κείμενα*. Αθήνα: Νήσος.
- Πουλαντζάς, Ν. (x.x), *Το Κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός*, Αθήνα: Θεμέλιο.
- Rosanvalon, P. (1995/2001), *Το Νέο Κοινωνικό Ζήτημα*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Σεφεριάδης, Σ. (2002), «Σοσιαλδημοκρατικές στρατηγικές στον 20^ο αιώνα. Επιστημάνσεις για μία πολιτική κοινωνιολογία» στο Κατσούλης, Η. (επιμ.)(2002), *Νέα Σοσιαλδημοκρατία: Περιεχόμενα Πολιτικής, Θεσμοί, Οργανωτικές Δομές*, Αθήνα: Σιδέρης.
- Τερλεξής, Π. (1973/2000), *Το Πολιτικό Σύστημα*, Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Τσακατίκα, Μ. (2004), «Η αχίλλειος πτέρνα των νεο-θεσμικών προσεγγίσεων: πως αλλάζουν οι πολιτικοί θεσμοί», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ 13.
- Χαραλάμης, Δ. (1998), *Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση*, Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.
- Χλέτσος, Μ. (1999), «Νέες τάσεις στην κοινωνική πολιτική: Η περίπτωση της Ελλάδας» σε Ματσαγγάνης, Μ. (επιμ.)(1999), *Προοπτικές του κοινωνικού κράτους στη Νότια Ευρώπη*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Ψημίτης, Μ. (1999), *Κορπορατιστική διαμεσολάβηση και κοινωνικός έλεγχος: Ζητήματα θεωρίας για τη συσσωμάτωση συμφερόντων*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Ψυχοπαίδης, Κ. (1990), «Κρίση θεωρίας στις κοινωνικές επιστήμες», εις Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα. (1990), *ΟΙ λειτουργίες του Κράτους σε περίοδο Κρίσης*, Αθήνα: ΙΣΚ.

_____. (1992), «Φορμαλισμός, Ιστορισμός και αξιολογία στη θεμελίωση της Πολιτικής Οικονομίας», *Αξιολογικά*, 4.

_____. (1994), *Ιστορία και Μέθοδος*, Αθήνα: Εκδόσεις Σμίλη.